

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**SİBEVEYH'İN EL-KİTÂB ADLI ESERİNDE AYETLERLE İSTİŞHÂD
YÖNTEMİ VE KİRÂATE YAKLAŞIMI**

Mohamad OUROT

DOKTORA TEZİ

ADANA/2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**SİBEVEYH'İN EL-KİTÂB ADLI ESERİNDE AYETLER İLE İSTİŞHÂD
YÖNTEMİ VE KİRÂATE YAKLAŞIMI**

Mohamad OUROT

Danışman: Prof. Dr. Nasi ASLAN

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Yakup CİVELEK

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mustafa KESKİN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Sami KILINÇLI

DOKTORA TEZİ

ADANA/2022

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Nasi ASLAN
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Yakup CİVELEK

Üye: Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ

Üye: Doç. Dr. Mustafa KESKİN

Üye: Doç. Dr. Sami KILINÇLI

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

...../10/2022

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mohamad OUROT

ÖZET**SİBEVEYH'İN EL-KİTÂB ADLI ESERİNDE AYETLER İLE İSTİŞHÂD
YÖNTEMİ VE KİRÂAT ALANINDA ETKİSİ****Mohamad OUROT****Doktora Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı****(Arap Dili ve Belagat)****Danışman: Prof. Dr. Nasi ASLAN****Ekim 2022, 198 sayfa**

Bu çalışmada Sîbeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde ayetlerle istişhâd yöntemi ve kırâat alanındaki görüşleri ele alınmıştır. Giriş, sonuç ve üç ana bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları üzerinde durulmuştur. İlk bölümünde Sîbeveyh'in hayatı ve ilmî kişiliğini değinilmiştir. Bu doğrultuda Sîbeveyh'in hayatını ele alan tabakât kitapları ve onunla ilgili çalışmalardan istifade edilmiştir. İkinci bölümde nahiv alanında başta Sîbeveyh olmak üzere âlimlerin delil göstermiş oldukları kaynaklar, istişhâdın tanımı, Sîbeveyh'in ayet ve kırâatlar ile istişhâd yöntemi gibi başlıklar tartışılmıştır. Üçüncü bölümde nahiv ve sarf konuları ele alınmış ve bu yönde Sîbeveyh'in görüşleri diğer âlimlerle mukayeseli bir şekilde değerlendirilmiş ve son olarak da tercih edilen görüş izah edilmiştir. Çalışmada Sîbeveyh'in Arap dilininin (şiir, emsâl vs.) özgün yönünden hareketle Kur'ân ve Kur'ân kırâatlerini de örnek vererek dile ait kuralları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Sîbeveyh, Kırâat, *el-Kitâb*, İstişhâd.

ABSTRACT**THE METHOD OF ISTISHHAD WITH VERSES IN SÎBEVEYH'S WORK
NAMED EL-KITÂB AND ITS EFFECT ON THE FIELD OF KIRÂAT****Mohamad OUROT****Master's Thesis, Department of Basic Islamic Sciences****Consultant: Assoc. Professor Nasi Aslan****October, 2022, 198 pages**

In this study, the verses and the method of istishhad and his views on recitation in Sîbeveyh's (d. 180/796) book named al-Kitâb are discussed. In the introduction part of the study, which consists of introduction, conclusion and four main parts, the subject, purpose, method and sources of the research are emphasized. In the first part, concise information about Sîbeveyh's life and scientific personality is given. In this direction, the tabakat books dealing with the life of Sîbeveyh and the studies related to him were used. In the second part, topics such as Sîbeveyh's sources, the definition of istiṣhâd, the verses and recitations of Sîbeveyh and the method of istiṣhâd are discussed. In the third chapter, syntax and usage issues are discussed and Sîbeveyh's views in this direction are evaluated comparatively with other scholars and finally the preferred view is explained. In the study, he revealed the rules of language by giving examples of the Qur'an and Qur'anic recitations, based on the original aspect of Sîbeveyh's Arabic language (poetry, example/emsile, etc.). However, when a rule belonging to the original language is not included in the Qur'an and recitations, he stated that they should be followed with the words "The Qur'an and the recitations are the sources that should be followed".

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Sîbeveyh, Kirâat, al-Kitâb, Istishad.

ÖNSÖZ

Dil, insanla insan ve insanla toplum arasında birleştirici ve iletişimi sağlayıcı olarak temel bir rol üstlenir. Dolayısıyla insanlar ve toplumlar ancak dilleri sayesinde var olabilirler. Yine dil; kültürün, duygu ve düşüncelerin ve bilginin taşıyıcısı olarak tarih boyunca bir milletin fertlerini birbirleriyle ve bir milleti diğer milletlerle bağlayan temel sistemlerden biri olmuştur. Bu nedenle insanı insan yapan ve diğer yaratılmışlardan ayırt eden temel özelliği dili olmuştur. Günümüzde iletişim araçları eskiye nazaran daha da gelişmiştir, ancak insanların, toplum veya tüzel kişilerin birbirleriyle kimi zaman anlaşılır bir iletişim kuramadıkları da görülmektedir.

Dil aynı zamanda din ile sıkı bir irtibat hâindedir. Nitekim dine ait pratik, ilke, esas ve bu dine ait kültürel birikimler dil vasıtasıyla aktarılmaktadır. İslâm dini söz konusu olduğunda sözü edilen kültürel birikimin taşıyıcısı olarak Arapça temel bir rol üstlenmektedir. Dahası bu dine ait temel metinlerin (Kur'ân-ı Kerîm, Hadîs-i Şerîf) de Arapça olduğu müsellemidir. Bunun dışında Arapça dünyanın hem en eski hem de en yaygın dillerinden biri olarak tarihin erken döneminden itibaren diğer diller gibi iletişim ve aktarım türü işlevleri yerine getirmiştir. Diğer dillerde olduğu gibi Arapçada da bir kısım nedenlerden dolayı zaman zaman tahrifler meydana gelmiştir. Bu türden eksiklikler fark edildiğinde dönemin dil âlimleri, Arapçayı özüne yabancılaşma gibi bozucu etkilerden korumak adına farklı çabalara girişmişlerdir.

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (ö. 175/791) önde gelen öğrencilerinden biri ve hatta birincisi olan Sîbeveyh (ö. 180/796), yukarıda belirtilen endişeyi hisseden âlimlerin başında yer almaktadır. Sîbeveyh, her ne kadar *el-Kitâb* adlı eserine nahiv, sarf, lügat gibi ilimleri içeren bir başlık vermese de mezkûr ilim dallarına müteallik muhtelif mülâhazalarda bulunmuş ve bunlar daha sonraki âlimler için yol gösterici olmuştur. Nitekim Sîbeveyh'in bu sahadaki yetkinliği kendisi ve bahsi geçen eser hakkında birçok çalışma yapılmasına sebep olmuştur. Sîbeveyh ve eserinin muhtelif yönlerini ele alan bu çalışmalar Arap dili açısından önem taşımaktadır. Bizim çalışmamız ise Sîbeveyh'in istişhad yönteminin ayetlerle nasıl ortaya konulduğunu ve bunun Arap dili üzerindeki etkilerini incelemektedir. Meselenin bu yönünü ele alan bir çalışma bulunmaması bizim araştırmamızın gerekçesini oluşturmaktadır. Böylece bu alandaki eksikliğin kısmen de olsa giderilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmanın hazırlanmasında Sîbeveyh'in *el-Kitâb* (*Kitâbu Sîbeveyh*) eseri yanında diğer eser ve çalışmalardan da istifade edilmiştir. Zira Sîbeveyh, baştan sona

bütün nahiv, sarf ve dille ilgili diğer konuları kapsayan sistematik bir *Kavâ'idu'l-'Arabiyye* eseri yazmamıştır. Bu nedenle Sîbeveyh'in açıklamalarını tespit etmek amacıyla muhtelif eserlere başvurmak kaçınılmaz bir hâl almıştır. Sîbeveyh'in kendine özgü üslubu ve değerlendirmeleri dikkate alınarak hazırlanan bu çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Sîbeveyh'in hayatı, eseri ve ilmi kişiliği ele alınmıştır. İkinci bölümde Sîbeveyh'in kırâat ve âyetler üzerinde istişhâd yöntemi işlenmiştir. Üçüncü bölümde Sîbeveyh'in âyet ve kırâatler ışığında sarf ve nahiv konularını ele alış şekline girilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Çalışmamızda el-Kitâb'ın 'Abdusselâm Harûn tarafından tahkik edilen baskısı esas alınmıştır.

Bu çalışmanın belli bir seviyeye gelmesine katkı veren danışman hocam Prof. Dr. Nasî ASLAN'a teşekkür ederim. Ayrıca tezi okuyup katkı sunan Arş. Gör. Dr. Ahmet BEKEN'e, Öğr. Gör. Mustafa TOPRAK'a Öğr. Gör. Mustafa TOKMAK'A, Öğr. Gör. Metin YANARATEŞ'e, Öğr. Gör. Mehmet YILMAZ'a, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SİZGEN'e ve Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇINAR'a içtenlikle şükranlarımı sunarım.

Mohamad OUROT

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İV
ABSTRACT.....	V
THE METHOD OF İSTİSHHAD WITH VERSES IN SİBEVEYH'S WORK NAMED EL-KİTÂB AND ITS EFFECT ON THE FIELD OF KİRÂAT.....	V
ÖNSÖZ	İV
İÇİNDEKİLER	İV
KISALTMALAR	İV
GİRİŞ	5
1. Araştırmanın Konusu ve Gerekeçesi	5
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	6
3. Kuramsal Açıklamalar ve İlgili Araştırmalar.....	7
4. Araştırmanın Yöntemi.....	11

BÖLÜM I

SİBEVEYH'İN HAYATI VE EL-KİTÂB ADLI ESERİ

1.1. Sibeveyh'in Hayatı ve İlmî Kişiliği	13
1.2. el-Kitâb Adlı Eseri ve İlmî Değeri.....	20
1.2.1. el-Kitâb ve Şerhleri	22

BÖLÜM II

SİBEVEYH'İN AYETLERLE İLGİLİ İSTİŞHÂD YÖNTEMİ VE KİRÂATE

YAKLAŞIMI

2.1. İstişhâdın Tanımı	24
2.2. el-Kitâb'ın İstişhâd Kaynakları.....	25
2.2.1. Şiir ile İstişhâd.....	25
2.2.2. Kur'ân ile İstişhâd	27
2.2.3. Mesel ile İstişhâd.....	30
2.2.4. Hadîs-i Şerîf ile İstişhâd.....	31
2.3. Sibeveyh'in Ayetle İstişhâd Yöntemi	37
2.3.1. Sibeveyh'in Ayetlerle İlgili Hocalarına Yöneltilmiş Olduğu Sorular.....	51
2.3.1.1. Halîl'e Yöneltilen Sorular	52
2.3.1.1.1. Yemin Cevâbında Gelen Lam/ل.....	52
2.3.1.1.2. (ن) Maddesinin Fetha (ـ) ile Gelmesi	53
2.3.1.1.3. (ن)nin Fetha (ـ) ile Gelme Sebebi.....	54
2.3.1.1.4. Fiil-i Muzârinin Şartın Cevabından Sonra Cezimli Gelmesi	55
2.3.1.1.5. (وَيُكَاثَهُ) Kelimesi ile İlgili Görüşler	56
2.3.1.1.6. Şartın Cevâbının (ل) ile Gelmesi	58
2.3.1.1.7. Yemin ve Şarttan Sonra Gelen Fiilin İrâbı.....	58
2.3.1.1.8. Fiil-i Muzârinin Taleb Cümlesinde Ref ile Gelmesi	58

2.3.1.1.9. (لو) ve (إذا) Cevabının Hazf Olunması	59
2.3.1.1.10. (أ) Harfinden Sonra Gelen Fiil-i Muzârinin Nasb Edilme Sebebi	59
2.3.1.1.11. Taleb Cümlesinde Bulunan Fiil-i Muzârinin İrâbı	60
2.3.1.2. Yûnus b. Habîb'e Yöneltilmiş Sorular	61
2.3.1.3. Ebû'l-Hattâb el-Ahfeş el-Ekber'e Yöneltilmiş Sorular	62
2.4. Sîbeveyh'in Kırâat ile İstişhâd Yöntemi	63
2.4.1. Kırâat'ın Sözlük ve İstilah Anlamı	63
2.4.2. Kırâat İlminin Geçirmiş Olduğu Tarihsel Aşamalar	64
2.4.3. Kırâat Çeşitleri	65
2.4.3.1. Mütevâtir Kırâat	65
2.4.3.2. Meşhûr Kırâat	65
2.4.3.3. Âhad Kırâat	65
2.4.3.4. Müdrec Kırâat	66
2.4.3.5. Şaz Kırâat	66
2.4.3.6. Mevzû Kırâat	66
2.4.4. el-Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf) Meselesi	67
2.4.5. Dilcilerin Kırâate yaklaşımı	68
2.4.6. Sîbeveyh'in Kırâatlere Yaklaşımı	75
2.4.7. Sîbeveyh'in Kırâat Bilgisi	77
2.4.8. Sîbeveyh'in Kırâatlerle İstişhâd Yöntemi	78
2.4.8.1. Cumhuriyetin Kırâatiyle İstişhâd Etmesi ve Diğerlerine Değmemesi	78
2.4.8.3. Kırâate Kıyas Etmesi ve Onu Asıl Olarak Görmesi	80
2.4.8.4. Cumhuriyetin Kırâatini Alıp Daha Sonra Başka Kırâatlere İşaret Etmesi	81
2.4.8.5. Kelâmu'l-'Arab'a Kıyas Etmesi	82
2.4.8.6. Sîbeveyh'in Bazı Karilerin Kırâatine Önem Vermesi	82
2.4.8.7. Aşere-i Kurrâ Dışındaki Kırâatlerle İstişhâd Etmesi	83
2.4.8.8. Sîbeveyh'in Kırâatler Arasında Tercih Yapması	84
2.4.8.9. Şaz Kırâatlerle İstişhâdda Bulunması	85
2.4.8.10. Sîbeveyh'in Şiirle Kırâatlere Destek Olması	88
2.4.8.11. Sîbeveyh'in Kırâatlerde İsnad Yöntemi	88
2.4.8.11.1. Genel veya Müphem Nispet	88
2.4.8.11.2. Rivayet Eden Şahsa Nispet	90
2.4.8.11.3. Beldeye Nispet	90
2.4.8.11.4. Kabileye Nispet	92
2.4.8.12. Kârînin İsmi Zikretmesi	93
2.4.9. Sîbeveyh'e Yöneltilen Eleştiriler	97

BÖLÜM III

SİBEVEYH'İN AYET VE KİRÂATLER IŞIĞINDA SARF VE NAHİV

MESELELERİNİ DEĞERLENDİRMESİ

3.1. Usule Muhalif Tespitler	108
3.1.1. Mana Nedenli	108
3.1.2. Sanat ve Üslup	110
3.1.3. Kelimenin Kullanım Yoğunluğu	112
3.1.4. Arapların Lehçe ve Dil Farklılığının Öne Çıkarılması	113

3.1.5. et-Tevahhum.....	114
3.2. Sîbeveyh'in Sarf ve Nahiv Meselerinde Ayet ve Kırâat ile İstişhâdı	115
3.2.1. Sîbeveyh'in Sarf Meselerinde Ayet ve Kırâat ile İstişhâdı	116
3.2.2.1. Hemzenin Hafif ve Tam Okunması	116
3.2.2.2. (يدع) ile (يذر) Fiillerinin Mazisi.....	118
3.2.2. Sîbeveyh'in Nahiv Meselerinde Ayet ve Kırâat ile İstişhâdı.....	123
3.2.2.1. Muzâf ve Muzâfun İleyh Arasına Fasıla Girmesi	123
3.2.2.2. (إن) Harfinin (نعم) Manasında Gelmesi	129
3.2.2.3. Şartın Cevabının İsim Cümlesi Olması Hâlinde (Fe/ف)'nin Düşmesi.....	136
3.2.2.4. (لو) Edatından Sonra İsim Gelmesi.....	139
3.2.2.5. (لائت)'nin (ليس) Gibi Amel Etmesi.....	143
3.2.2.6. Ref Nûnun Esre (—) ile Okunması.....	145
3.2.2.7. Fâilin Cümle Şeklinde Gelmesi.....	149
3.2.2.8. Zâhir Mecrûr İsmi Kendinden Önce Gelen Mecrur Zamire Atfedilmesi	151
3.2.2.9. Habere Fe/ف Bitişmesi	157
3.2.2.10. (سواء محياهم) Ayeti Özelinde Sîbeveyh ve Diğer Dilcilerin Görüşü.....	160
3.2.2.11. Emrin Cevabında Muzari Fiilin Nasbedilmesi.....	163
3.2.2.12. Haber Tamamlanmadan (إن)'nin İsmine Atfetmek	169
3.2.2.13. Fiilin Zâhir İsme İsnad Edildiğinde Cemî Alameti Gelmesi.....	178
SONUÇ	183
KAYNAKÇA.....	186
ÖZGEÇMİŞ	198

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.s	: Aleyhiselam
a.y	: Aynı yer
b.	: Bin, İbn (oğlu)
bkz.	: Bakınız
bint.	: Bint/Kızı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
çev.	: Çeviren
haz.	: Hazırlayan
nşr.	: Neşreden, nâşir
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
ss.	: Sayfalar arası, sayfa sayısı
t.s.	: Tarihsiz
v.dğr.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak
vs.	: Vesaire
yy.	: Yüzyıl
thk.	: Tahkik eden/muhakkik

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Gerekçesi

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Arapça, başta Orta Doğu ülkeleri olmak üzere çok geniş bir coğrafyada konuşulan, kelime yapısı, müfredat, gramer ve kaynak bakımından en zengin diller arasında yer almaktadır. Araplar, Câhiliye devri olarak adlandırılan İslam öncesi dönemde kendi dillerini öğrenmek için herhangi bir öğreticiye ihtiyaç duymuyorlardı. Zira onlar kendi kabile ve aşiretlerinden aldıkları fasih dille belîğ bir şekilde konuşuyorlardı.

Hız. Peygamber'in (a.s) vefatından bir süre sonra Kur'ân'ın mushaf halini almasında Kureyş lehçesi belirleyici olmuştur. Bu da Arap lehçelerini birleştirme adına büyük bir katkı sayılmıştır. Nitekim Şuarâ suresinde Allah Teâlâ “*Onu (Kur'ân'ı) apaçık bir Arapça dil ile indirmiştir*” buyurmuştur. İslam'ın yayılışının ilk dönemlerine kadar Arap dili sadeliğini korumuştur. Ancak fetih hareketleri sonucunda dille ilgili bazı olumsuzluklar yaşanmaya başlanmıştır. Bunların başında Arap olmayanların İslam'ı tercih etmeleri, dolayısıyla İslam coğrafyasının dil ve kültür açısından genişlemesi gelmektedir. Nitekim bu durum günlük Arapça konuşmada da etkisini göstermiştir. Zamanla Arapça olmayan kelime ve tabirlerin kullanılmaya başlanması bir diğer olumsuzluk kaynağı olarak zikredilebilir. Erken dönemde bu gibi problemlerin farkına varan âlimler, özgün/ana dillerinin yapısını korumak adına Kur'ân dilini esas almışlardır. Böylelikle hem hâlihazırdaki sahih ve sâlim Arapçanın mûhafaza edilmesine hem de dilin usûlüne uygun konuşulmasına katkı sağlamışlardır. Bütün bu çabalar “Kavâid el-'Arabiyye”, diğer bir ifadeyle “en-Nahiv” ilminin temelini teşkil etmiştir.

Sîbeveyh b. Osman b. Kanber (ö. 180/796) bu hususta kayda değer çaba sarf eden ilk ve en önemli âlimlerden biridir ki *el-Kitâb* adlı eseri bunun somut örneğidir. Sîbeveyh, bu eserinde öncelikle Kur'ân-ı Kerîm-i ve çölde yaşayan bedevî Arapların yani henüz bozulmamış arî dilini esas almıştır. Alanında önemli bir yere sahip olan *el-Kitâb* çerçevesinde özellikle Türkçe olarak yeterli bir düzeyde çalışma yapılmadığı görülmektedir.

Tez konumuzu seçme sebepleri ve gerekçeleri şu şekilde ifade edilebilir: Tezimiz hem Arapça hem Kırâat hem de Tefsir bilimleri arasındaki bağı ve ilişkiyi ele almaktadır. Bu hususu tespit eden eserlere tezimizin de bilimsel bir zenginlik katacağı düşüncesindeyiz.

Sîbeveyh'in *el-Kitâb* eserinde benimsemiş olduğu ayetler ile istişhâd yöntemi, kimi dil tenkitçileri tarafından kaleme alınmış olsa da bu tür çalışmaların yetersiz

olduğu görülmektedir. Zira yapılan çalışmalarda *el-Kitâb* incelenirken sadece belli konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konularda da Sîbeveyh'in istişhâd etmiş olduğu ayetlerle, bu ayetleri ele alan diğer görüşler arasında herhangi bir karşılaştırma yapılmamıştır.

Tezimizin başlığından da anlaşıldığı üzere çalışmamız, Sîbeveyh'in *el-Kitâb* eserinden hareketle istişhâdın kapsamlı ve mukayeseli bir şekilde incelenmesini amaçlanmaktadır. Çalışmanın sözü edilen boşluğu doldurmayı amaçlaması, aynı zamanda bu tez çalışmasının da en önemli gerekçesi olduğu kanaatindeyiz.

Tezimizin yazma aşamasında karşılaştığımız zorluk ve sınırlılıklardan bahsedilecek olursa; bunların başında çalışmanın seyrini kolaylaştıracak kaynakların az olması ve şayet böyle çalışmalar olsa bile bunların Türkiye dışında bulunması, dolayısıyla bu kaynakların temini noktasında sıkıntı yaşanmasıdır. Bunun yanında Kur'ân istişhâdı ile alakalı gerek sarf gerekse nahiv konularını ele alan çalışmaların oldukça az olması da zikredilmesi gereken zorluklardandır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamızın temel amacı, Sîbeveyh'in Arap dili ve belâgatindeki tercihlerinde Kur'ân'ı-Kerîm ve Câhiliye Arap şiirinin etkisini tespit ve tahlil etmektir. Sîbeveyh'in istişhâd etmiş olduğu ayetler ve onlarla ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerin kırâat ve tefsir alanındaki etkilerini açığa çıkarmak, çalışmanın bir diğer amacıdır. Sîbeveyh dışında diğer dilcilerin istişhâd yöntemleri ve ortaya çıkarmış oldukları görüşlerin de ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Bu bağlamda bizim çalışmamızın ana eksenini gerek sarf-nahiv gerek kırâat ve gerekse tefsir alanında Sîbeveyh'in görüşleri üzerinde durulması oluşturacak ve ayrıca diğer âlimlerin görüşleri ile karşılaştırma yoluna gidilecektir. Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ı hakkında bazı kadim ulemanın görüşlerini aktardığımız gibi aynı zamanda modern dilcilerin görüşlerine de yer verilecektir.

Arap dilinde, özellikle sarf ve nahiv alanında âyetlerle istişhâd etmenin büyük ölçüde önemli olduğuna şahit olmaktayız. Zira bilindiği üzere Kur'ân, nahiv bakımından bariz ehemmiyeti haiz olduğu gibi söz konusu dilin ana kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla tüm dilciler sarf ve nahiv alanında neredeyse her bölümde Kur'ân-ı Kerîm'den şahit olarak âyetleri delil getirmektedirler. Bu durum da istişhâd konusunun ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Tez konumuzun merkezinde yer alan Ebû Bişr Amr b. Osman ya da daha yaygın ismiyle Sîbeveyh, Basra dilcilerinin dördüncü gruba mensup olup önemli dilcilerden biri olarak kaydedilmektedir.

“*Kitâbu Sîbeveyh*” şeklinde anılan eserinde kendinden önceki dilcilerin dil bilgisi birikiminden, bilhassa Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî’nin (el-Furhûdî) dile dair düşüncelerinden istifade etmiştir. Bunun yanında fasih dili konuşan bedevilerden derlediği malzeme ve kaynaklara dayanarak dile dair bilgi ve birikimini derinleştirmiş, buna kendi yorumlarını da ekleyerek kendine özgü bir düşünce ve üslup geliştirmiştir. Onun *el-Kitâb* eseri -yaygın kanaate göre- Arap grameri konusunda günümüze kadar muhafaza edilmiş ilk telif eserlerden biridir.

Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ı bir gramer kitabı olmakla birlikte günümüzde anladığımız şekilde sadece bir dili doğru konuşmayı ve yazmayı sağlayan kurallar topluluğundan ibaret değildir. Zira eserin aynı zamanda Arapçanın dil felsefesini ve kurallarını da içerdiği kabul edilmektedir. Eser Arapçanın bütün dallarıyla (sarf, nahiv, lügat, şiir vs.) ilgili bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında sözlük telif edenler sözlüklerinde bu eserden de rivâyette bulunmuşlardır. Yine eserde kırâat, belâgat, şiir sanatları hakkında hükümler de ortaya konulmaktadır. Bu bakımdan *el-Kitâb*’ın ele alınması, Arap dilinin ustası olarak kabul edilen Sîbeveyh gibi dilcinin çalışmalarını ve dile dair düşüncelerini incelemek büyük bir öneme sahiptir.

Sîbeveyh ve onun eseri üzerinde birçok çalışma yapılmıştır, ancak ayetlerle istişhâd veya kırâatlere yaklaşım konusunda Sîbeveyh’in görüşleri ile diğer âlimlerin görüşlerini mukayese etmek ve bu arada Basra ve Kûfe ekollerine mensup olmaları hasebiyle bu âlimlerin görüşlerine vakıf olmak ilmî zenginlik açısından önemlidir.

3. Kuramsal Açıklamalar ve İlgili Araştırmalar

Günümüze kadar uzanan dönemde Arapça olarak “*İstişhâd bi’l-Kur’ân*” adıyla eserler kaleme alınmıştır. Birtakım farklılıklar olsa da konumuzla aynı doğrultuda olup tamamlanan ve aynı zamanda devam eden çalışmalar şu şekilde sıralanabilir:

Tezler

➤ Mehmet Çakır, *Sîbeveyh’in Öğretim Yöntemi ve Bazı Nahiv Kuralları*, İzmir, 1994. Eserin giriş bölümünde Sîbeveyh’in hayatı hakkında özlü bilgiler verildikten sonra *el-Kitâb*’ın şerhlerinin listesi sunulmaktadır. Kitap üç bölümden oluşup birinci bölümde *el-Kitâb*’ta konuları işleme yöntemi ele alınmaktadır. İkinci

bölümde ölçme ve değerlendirme yöntemi ele alınırken son bölümde otuz dört başlık altında bazı nahiv kurallarına yer verilmiştir.

➤ Huseyn Nur Yûsuf, *eş-Şevâhidü'l-Kur'âniyye fî Kitâbi Sîbeveyh*, 1984. Bu çalışma Sudan Hartum Üniversitesi'nde yazılmış olan bir yüksek lisans tezidir. Yazar Sîbeveyh'in *el-Kitâb* eserinin ilk cildindeki ayetleri sırasıyla teker teker ele almıştır. Sîbeveyh'in söz konusu ayeti hangi nahiv ya da sarf meselesine delil gösterdiğine değinerek Sîbeveyh'in benimsemiş olduğu görüş ile diğer dil âlimlerinin görüşlerini mukâyese yoluna gitmiştir. Tezimizin adı geçen çalışmadan farkı ise Sîbeveyh'in istişhâd yöntemini tümüyle ele almaktadır. Yazar Huseyn Nûr Yûsuf ise istişhad yöntemine hiçbir şekilde değinmemiştir.

➤ Soner Gündüzöz, *Sîbeveyh'te Kelime Yapısı*, Ondukuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, Samsun, 2002. Gündüzöz söz konusu tezinin birinci bölümünde Sîbeveyh'in hayatı ve *el-Kitâb* etrafında teşekkül eden edebiyatı, ikinci bölümde Sîbeveyh'in eserinde yer verdiği kuram ve yönteme, üçüncü bölümde ise *el-Kitâb*'taki kelime yapısı ve kurallara değinmiştir.

➤ Süleyman Yûsuf Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fî'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*. Ummu Durman Üniversitesi, Doktora Tezi, Sudan, 2007. Yazar tezin büyük bir kısmını Sîbeveyh'in hayatı, nahiv ilminin gelişme aşamaları, Kur'ân'ın nahiv ilmindeki yeri, kırâat ve Kurrâlar, dilticilerin kırâat ile istişhâdı gibi konulara ayrıken diğer bir kısmını ise Sîbeveyh'in nahiv ve sarf meselelerinde Kur'ân ayetleri üzerinde istişhâd yöntemi gibi konuları değerlendirmiştir. Adı geçen çalışma tez başlığı olarak her ne kadar tezimizin başlığına benzer olsa da yazar Süleyman Yûsuf Hâtır, nahiv ilminin tamamen Kur'ân esaslı olduğunu ve dilticilerin söz konusu ilim dalını inşaa ederken Kur'ân'a bağlı kaldıklarını ve sürekli ondan istişhâd ettiklerini savunmuştur. Biz ise tezimizde Sîbeveyh'in nicel anlamında şiirle istişhâda ayetle istişhâddan daha çok yer verdiğini ve bu durumun Ebû Muhammed Cemâlüddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360)'ye kadar devam ettiğini ortaya koymaya çalıştık.

➤ Kemal Rakîk, *el-Mustalahu'l-luğavî fî Kitâb-i Sîbeveyh*, Doktora Tezi, Ebû Bekr Üniversitesi, Cezâir, 2013. Kemal Rakîk'ın mezkûr tezi üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci bölümde Sîbeveyh'in hayatı ve *el-Kitâb*'ın ilmî değeri ele alınırken üçüncü bölümde *el-Kitâb*'ta geçen nahiv ve sarf istilahlarına yer verilmiştir.

➤ Efrâh bint. 'Alî el-Murşid, *el-Vâcib ve gayr-u vâcib fî Kitâbi Sîbeveyh*. Kasîm Üniversitesi, Doktora Tezi, Kasîm/Suudi Arabistan, 2014. el-Murşid'in zikri

geçen tezi beş temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dil ve lügat âlimlerince vâcib kavramı; ikinci bölümde, Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserinde vâcib konusu; üçüncü bölümde, *el-Kitâb*'da gayr-i vâcib meselesi; dördüncü bölümde, *el-Kitâb*'da vâcib ve gayr-i vâcib; beşinci bölüm ise Sîbeveyh'in vâcib mevzuuna yer verilmiştir.

Makaleler

➤ Ali Bulut, Sîbeveyh'in Hayatı ve el-kitâb'a Yönelik Bazı Eleştiriler, *Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 2008. Yazar bu çalışmada Sibeveyh'e yönelik eleştirileri ele almış daha sonra ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.

➤ Temel, Ali, Erken Dönem Dilbilimsel Tefsirlerde kırâat Anlayışı, *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2015. Ali Temel bu çalışmada dilbilimsel tefsirler çerçevesinde ilk dönem kırâat anlayışını incelemiş olup Kırâat naklinde esas görülen rivayet, Resm-i Mushaf ve icma gibi kiritelleri merkeze alarak bu hususta dilbilimcilerin kırâata yaklaşımını değerlendirmiştir.

➤ Ayşe Meydanoglu, Dilbilimcilerin Kırâat Farklılıklarına Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme, *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2: Yıl: 2017. Meydanoglu Bu çalışmada Sibeveyh'ten Zemahşeri'ye kadar ön plana çıkmış bazı dilciler özelinde dilcilerin kırâat eleştirileri, kronolojik sıralama dikkate alarak bir incelemede bulunmuştur. Bunun yanı sıra yazar dilbilimcilerin kırâatiere yaklaşım tarzını örneklerle ortaya koymuş ve bu eleştirilerle ilgili muhtemel gerekçeleri sunmuştur.

➤ Rıfat Ablay, Müfessir ve Dilbilimcilerin İbn Amir Kırâatine Dilbilimsel ve Eleştirel Yaklaşımları, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 2020/2, Rıfat Albay, Bu çalışmada, Basra dil ekolü öncülerinin ve bu ekolün görüşlerini benimseyen âlimlerin sahih kırâatler konusunda sergiledikleri eleştirel yaklaşımın nedenleri üzerinde durmuştur. Bunun yanı sıra bu âlimlerin tutumunu eleştiren başka âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir.

➤ Esat Özcan, Dil Kurallarının Kırâat Tercihindeki Etkisi: Kutrub Örneği, *Harran İlahiyat Dergisi*, Syı: 45. Yıl: 2021. Esad Özcan bu çalışmada önce kırâat kelimesinin sözlük ve terim anlamları belirtmiş, kırâat ve dil âlimlerinin kırâatlere olan farklı yaklaşımlarına değinmiş ve kırâat âlimlerinin, dil kuralları çerçevesinde kırâatleri tercih veya tenkid eden dilcilere yönelttikleri eleştirilere işaret etmiştir. Özcan Kutrub'la

ilgili bilgiler verdikten O'nun tefsiri bağlamında dil kurallarının kıraat tercihindeki etkisinin üzerinde durulmuştur.

➤ Bayram Demircigil, İbn Cinnî'nin el-muhteseb'inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 4, Yıl: 2017. Bayram Demircigil Bu çalışmada, İbn Cinnî'nin şâz kıraatlere bakışını ve bu kıraat vecihlerini ele alış biçimini diğer âlimlerin konuyla ilgili değerlendirmeleriyle birlikte incelemiştir.

➤ İrfan Çakıcı, İlk Dört Asırda Şâz Kıraatlere Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir İnceleme, Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı: 7, Yıl: 2021. Demircigil, bu çalışmada Sîbeveyh ile birlikte Ahfeş ve Zeccâc'ın eleştirilerine ve bunların değerlendirilmesine yer vermiştir.

➤ Mehmet Zülfi Cennet- Abdullah Bedeva, Kıraat Farklılıklarının Dilbilimsel İmkân Zeminine Dair Bir İnceleme, Ekev Akademi Dergisi, Sayı: 87, Yıl: 2021.

➤ Osman Bayraktutan, Kıraatlere Dil Mantığına Göre Yaklaşımlara Eleştirel Bir Bakış, İğdır Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 12, Yıl: 2018. Bayraktutan bu çalışmada dilbilimcilerini kıraat yönelik eleştirilerini ele almış ve bu yönde değerlendirmelerde bulunmuştur.

➤ Mustafa Kartal, Taberî Tefsirinde İstişhâd, İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Samsun Syı: 8, Yıl:2019, Mustafa Kartal bu Mektelede istişhâd teriminin tarihi süreci verildikten sonra, terimle alakalı olarak türetilen şahid-şevâhid terimleri açıklamıştır. İbn Cerîr et-Taberî'nin, Kur'an-ı Kerim'den, kıraatlerden, hadislerden, şiirden ve Arap lehçelerinden istişhâd konusuna yaklaşımı açıklamış ve örneklendirmiştir.

➤ Muhammed Sâlim Harşe, eş-Şâhit el-Kur'ânî fi Kitâb-i Sîbeveyh, Melâye Üniversitesi, Malezya, el- Mukaddes Dergisi, Sayı: 4, 2014.

➤ Harşe kaleme almış olduğu bu maklede nahiv ilminin başlangınç tarihine, dilcilerin istişhâd yöntemine, çağdaş ve eski dilcilerin Sibeveyh'e yöneletmiş oldukları tenkitlere değnmiştir.

➤ Ali Mahmud Ahmet, Tevcihât el-Müfessirîn ve en-Nahviyyîn fî kitâb-i Sîbeveyh, Kuveyt Üniversitesi, Arapça Dili Bölümü, Sayı: 33, 2008. Ali Mahmud adı geçen maklede Siveveyh'in gerçek muaasır gerekse kendinden önce tefsircilerden elde etmiş olduğu bilgileri değerlendirmektedir.

➤ Muhammed Sâlim Harşe, eş-Şâhidu'l-Kur'ânî fi Kitâb-i Sîbeveyh, Melâye Üniversitesi, Malezya, el-Mukaddes Dergisi, Sayı: 4, 2014. Harşe kaleme almış

olduğu bu maklede nahiv ilminin başlangınç tarihine, dilcilerin istişhâd yöntemine, çağdaş ve eski dilcilerin Sîbeveyh'e yöneletmiş oldukları tenkitlere değinmiştir.

➤ Ali Mahmûd Ahmed, *Tevcihâtü'l-mufessirîn ve'n-nahviyyîn fî Kitâbi Sîbeveyh*. Kuveyt Üniversitesi, Arap Dili Bölümü, Sayı: 33, 2008. 'Alî Mahmûd adı geçen makalede Sîbeveyh'in gerek muasırları gerekse öncesindeki tefsircilerden elde etmiş olduğu bilgileri değerlendirmektedir.

Tezimizde Sîbeveyh'in ayet ve kırâatler üzerinde izlemiş olduğu istişhâd yönteminin kapsamlı bir şekilde ele alınmış olması çalışmamızı zikredilen bu tez, kitap ve makale çalışmalarından ayırt eden en önemli özelliğidir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamız her şeyden önce nitel bir araştırma formatına sahiptir. Bilimsel bir araştırmada, bilimsel güvenilirlik ve geçerlilik ölçülerine uygun olarak konuyla ilgili gerekli materyalin toplanması ve yeterli derecede olmak kaydıyla, toplanan bu materyalin yine aynı değer ölçülerine uygun olarak sistemli ve bütüncül bir şekilde işlenip değerlendirilmesi ve sonuçlandırılması gerektiği genellikle benimsenen bir üsluptur. Araştırmada geçmişe ait tarihi nitelikli bir konunun ele alınıp değerlendirilmesi hedeflendiğinden öncelikli olarak tarihsel bir yöntem takip edilecektir. Bu bağlamda literatür tarama, doküman analizi gibi teknikler kullanılacaktır.

Sîbeveyh *el-Kitâb* eserinde görüşlerini kanıtlamak için mükerrer ayetlerle birlikte 397 ayete yer vermektedir. Dolayısıyla öncelikle başvuracağımız kaynak, Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eseri olacaktır. Bu bağlamda öncelikle Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserindeki ayetler ile istişhâd yöntemi, kırâat alanındaki etkisi ve dile dair diğer düşüncelerine yer verilecektir. Ayetin hangi konu hakkında istişhâd edilmiş olduğu ve istişhâdın ayetteki yeri de izah edilecektir. Bir konuyla alakalı birden fazla ayet zikredilmişse o ayetlerin tümü sırasıyla aktarılacak ve ilgili mesele içerisinde değerlendirilecektir. Sîbeveyh şayet başka bir kimseden rivayette bulunuyorsa o rivayet ister karşı ister uyumlu görüş olsun her halükârda açıklama yoluna gidilecektir. Bunun dışında konu ele alınırken Ebû'l-Hattâb el-Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793), Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (ö. 207/822), Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrred (ö. 286/900), Ebû İşhâk ez-Zeccâc (ö.311/923), Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), en-Nahas (ö. 338/950), Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî (ö. 392/1002), Ebû Bekr 'Abdulkâhir el-Curcânî, (ö. 471/1078-79), Zemahşerî (ö. 538/1144), Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273) ve Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö.

745/1344) gibi âlimlerin konuyla ilgili düşüncelerine de yer verilip karşılaştırmalı bir yöntem takip edilecektir.

BÖLÜM I

SİBEVEYH'İN HAYATI VE EL-KİTÂB ADLI ESERİ

1.1. Sîbeveyh'in Hayatı ve İlmî Kişiliği

Sîbeveyh'in tam adı Amr b. Osman b. Kanber'dir. Ancak *Kanber* adının netliği konusunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Osman ez-Zehebî, (ö. 748/1348) kaf harfinin dammesi ile *Kunber* derken¹ ed-Dârekutnî (ö. 385/995) ve ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) kaf harfinin fethasıyla *Kanber* şeklinde belirtmiştir. Bu görüşü teyit eden Zemahşerî'in Sîbeveyh'i öven şiiri ise şu şekildedir:

ألا صلى إله صلاةً صدقٍ على عمرو بن عثمان بن قنبر

“Allah, Amr b. Osman b. Kanber'in rûhunu şad ve rahmet eylesin.”

فإن كتابه لم يغن عنه بنو قلم ولا أبناء منبر²

“Onun kitabının yerini ne yazarlar ne de hatipler doldurabilmiştir.”

'Sîbeveyh' sözcüğüne gelince bununla ilgili de farklı görüşler vardır. Kimine göre *sib* elma ve *boy* koku anlamından hareketle sözcük *elma kokusu* şeklinde yorumlanmış, kimileri güzelliği ve temizliğinin çokluğu sebebiyle bu şekilde lakaplandırıldığını ileri sürmüştür. Diğer bir görüşe göre ise yüzü al kırmızı olduğundan elmaya benzetilmiştir.³

Sîbeveyh, Şiraz'a bağlı el-Beyzâ şehrinde dünyaya gelmiştir.⁴ Şiraz'a 60 km uzaklıkta olan Beyzâ bu ismi, beyazlığı uzaklıktan görülen kalesinden ötürü almıştır. Verimli toprağı ile meşhur olan bu şehrin, İstahâr fethinde Müslümanlar tarafından askeri kamp olarak kullanıldığı ifade edilmektedir.⁵

Sîbeveyh'in doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak gerek ölüm tarihinden gerekse ilk hocası olan İsâ b. Omer'in ölüm tarihi dikkate alındığında doğum tarihinin yaklaşık olarak tahmin edilmesi mümkündür. Zira İsâ b. Omer, hicrî 149'da vefat etmiştir. Sîbeveyh'in de hocasından rivayet edebilmesi için en az 14 yaşında

¹ Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Turkmânî *el-Muştebih fi'r-ricâl, esmâihim ve ensâbihim*, thk. 'Alî el-Beccâvî, Dâru'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Dımaşk, Beyrut, 1962, II, 122.

² Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâluddîn 'Abdurrahmân, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, Mektebetu'l-'Asriyye, Sayda, Lübnan, 1964, I, 548.

³ Bağdâdî, Ahmed b. Ali, b. Sabî (el-Hatîb) *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2007, XII, 195. Ayrıca bkz. İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 465; İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk *el-Fihrist*, Dâru'l- Mâ'rife, Beyrut, 1978, I, 76.

⁴ Nâsif, 'Alî Necdî, *Sîbeveyh İmâmu'n-nuhât*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire, 1990, s. 70.

⁵ Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-buldân ve mu'cemu'l-udebâ'*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1977, I, 529.

olması gerekmektedir. Bu da yaklaşık hicrî 135 yılına tekabül etmektedir. Nitekim çoğu eserde doğum tarihinin 135 ile 145 arası olduğu nakledilmektedir.⁶

Sîbeveyh'in üç meşhur künyesi vardır. Bunlar Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Huseyn ve Ebû Bişr ki bu en çok bilinen künyesidir.⁷ Onun sözü edilen künyelerinden yola çıkarak bazıları Sîbeveyh'in anne tarafından Arap olduğu yönünde görüş belirtmiştir.⁸ Bununla birlikte bu şekildeki bir tespitin doğru olmadığını söylenebilir. Zira birçok Fars asıllı âlimin gerek adının gerekse künyesinin Arapça isimlerden meydana geldiği görülmektedir. Buna ek olarak Sîbeveyh'in İranlı olduğunu Beşşâr b. Burd'un (ö. 167/783-84) onu hicveden şu şiiri de teyit etmektedir:⁹

أسيويه يابن الفارسية ما الذي تحدثت من شتمي وما كنت

“*Ey Farisî kadının oğlu Sîbeveyh! Sana ne oluyor da beni kınar ve bana sataşırısın!*”

1.2. İlmî Hayatı

İlim hayatına Hadîs ve fıkıh ile başlayan Sîbeveyh, hocası Hammâd b. Seleme'nin halkasında yanlış okumuş olduğu bir Hadîs sebebiyle nahiv ilmine yöneldiği rivayet edilmektedir.¹¹ Bunun üzerine Sîbeveyh elindeki kalemi kırmış ve bir daha aynı hataya düşmemek düşüncesiyle Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin ilim halkasına katılmış ve ondan dil öğrenmeye başlamıştır.¹²

Hammâd'ın dersinde yanlış okuduğu Hadîs hangisi olduğuna dair değişik rivayetler mevcuttur. Kimilerine göre bu "ليس من أصحابي أحد إلا ولو شئت لأخذت عليه ليس أبا الدرداء" Hadîsidir. Sîbeveyh Hadîsteki Ebâ'd-Derdâ'yı Ebû'd-Derdâ' (أبو الدرداء) şeklinde söylemiştir.¹³

Bir başka rivayete göre "أحدثك هشام عن أبيه في رجل رعى في الصلاة" Hadîsidir. Bu Hadîsteki yanlış ifadesi ise رَعَفَ 'yi رَعَفَ okumuş olmasıdır.¹⁴

⁶ Hadîsî, Hadîce, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, Dâru't-Tedâmun, Bağdat, 1967, s. 20.

⁷ Halebî, Ebû't-Tayyib 'Abdulvâhid b. Alî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2009, s.73.

⁸ Nâsif, *Sîbeveyh İmâmu'n-nuhât*, s. 99.

⁹ İsfehânî, 'Alî b. el-Huseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *el-Eğânî*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1971, III, 206.

¹⁰ İsfehânî, *el-Eğânî*, III, 206.

¹¹ Kıfî, Ebu'l-Hasen Cemâluddîn 'Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. 'Abdilvâhid eş-Şeybânî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ Enbâhi'n-nuhât*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1987, II, 355.

¹² Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fi tabakâti'l-udebâ*, Mektebetu'l-Menâr, Zerkâ, Ürdün, 1985, s. 24.

¹³ Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. 'Abdillâh b. Mezhic Zubeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, thk. Muhammed İbrâhîm, Dâr'ul-Me'arif, Kahire, 1984, s. 66.

¹⁴ Zubeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, s. 66.

Diğer bir rivayete göre ise الصفا Hadîsindeki الصفا memdûd ismini maksûr olarak söylemesidir.¹⁵

Sonuç itibariyle hangi Hadîs olursa olsun Sîbeveyh'in nahiv ilmine yönelmesinin sebebi, Hadîste geçen bir kelimeyi yanlış söylesidir.

1.2.1. Hocaları

Sîbeveyh, nahiv ilmini o zamanın en ileri gelen hocalarından almıştır. Kitabındaki bilgileri kimilerinden birebir, kimilerinden rivayet yoluyla nakletmiştir. Nitekim bu da *el-Kitâb* adlı eserinde açıkça görünmektedir. Ders aldığı en önemli âlimler şunlardır:¹⁶

Ebû Omer Îsâ b. Omer b. 'Abdillâh es-Sekafî el-Basrî en-Nahvî (ö. 149/766)

Basra ekolüne mensup Îsâ b. Omer, ilmî birikimini hocası Ebû İshâk el-Hadramî'den almıştır. Sîbeveyh eserinde ondan 125 defa alıntı yapmıştır.¹⁷ Nahiv ilmine dair yetmiş civarında eser yazdığı ileri sürülen Îsâ b. Omer'in kaynaklarda sadece *el-Câmi'* ve *el-İkmâl (el-Mukmil)* adlı iki kitabının ismi geçmektedir. Sîbeveyh'in her iki eseri de yanında bulundurduğu rivayet edilmektedir. 'Îmâd el-Halebî'nin aktarmış olduğu bir habere göre Sîbeveyh, her iki kitapla ilgili Halîl b. Ahmed'e birtakım sorular sorduktan sonra kitapların içeriğini değerlendirme babında şu iki beyti dile getirmiştir:¹⁸

غَيْرَ مَا أَخْلَتْ عَيْسَىٰ بِنِ عَمْرٍ

ذَهَبَ التَّخَوُّ جَمِيعاً كُلُّهُ

"İsa b. Omer'in yazdıkları hariç, nahiv ilmiyle ilgi ne yazılmış ise hepsi gitti yok oldu."

وَهُمَا لِلنَّاسِ شَمْسٌ وَقَمْرٌ¹⁹

ذَاكَ إِكْمَالٌ وَهَذَا جَامِعٌ

"İşte şu İkmâl bu da Câmi'dir. Her ikisi de insanların yolunu aydınlatan birer güneş ve ay misalidir."

Îsâ'nın Sîbeveyh üzerindeki etkisi inkârı mümkün olmayan bir gerçekliktir. Zira birçok kaynak bize Sîbeveyh'in ondan ilim tahsil edip çokça rivayette bulunduğunu bildirmektedir.²⁰

¹⁵ Zubeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, s. 66. Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Hâtır, Suleymân Yûsuf, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 2008, s. 105.

¹⁶ Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 105

¹⁷ İbnu'n-Nedîm *el-Fihrist*, s. 63.

¹⁸ Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. 'Abdillâh b. Merzubân, *Ahbâru'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1955, s. 25.

¹⁹ İbnu'l-'Îmâd, 'Abdulhay, Ahmed b. Muhammed, el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Ernâût, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk, 1986, II, 224.

Sîbeveyh eserinde Îsâ'nın görüşlerine yaklaşık 125 defa atıfta bulunmuştur. Bu atıflar (Îsâ şöyle okurdu/وقان عيسى يقرأ)²¹, (Îsâ şöyle okudu/وقرأ عيسى)²², (Îsâ şunu iddia etmiştir/وزعم عيسى)²³ ve (Îsâ şöyle demiştir/وقال عيسى)²⁴ şeklinde ifade edilmiştir.

Ebû 'Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî en-Nehavî (ö. 154/771)

Ebû 'Amr 70/689 yılında Mekke'de doğdu. Bununla birlikte doğum tarihiyle ilgili 55/675, 65/685 ve 68/688 yılları da zikredilmiştir.²⁵ Ebû 'Amr'ın bir soru üzerine adının 'Zebbân' olduğunu söylediğine dair rivayete ve yine ona nisbet edilen bir beyitte kendisinden 'Zebbân' diye söz etmesine bakılırsa gerçek isminin 'Zebbân' olduğu da söylenebilir.²⁶

Ebû 'Amr Mekke'de Mucâhid b. Cebr, Saîd b. Cubeyr, Atâ b. Ebî Rebâh, İkrime b. Hâlid, Kurrâ-i Seb'adan Ebû Ma'bed İbn Kesîr; Medine'de Yezîd b. Rûmân, Şeybe b. Nisâh ve Kurrâ-i 'Aşereden Ebû Ca'fer el-Kârî; Kûfe'de Kurrâ-i Seb'adan b. Behdele; Basra'da Yahyâ b. Ya'mer, Nasr b. Âsım ve el-Hasen-ı Basrî gibi tanınmış âlimlerden kırâat okumuştur.²⁷

Sîbeveyh *el-Kitâb* eserinde Ebû 'Amr b. 'Alâ'dan çokça rivayette bulunmuştur. Dolayısıyla *el-Kitâb*'ın oluşumunda Ebû 'Amr'ın kayda değer katkısı olduğunu söylemek mümkündür. Sîbeveyh, Ebû 'Amr'ın görüşlerini aktarırken farklı yöntemler takip etmiştir. Ancak çoğu yerde Yûnus b. Habîb'den naklederek Ebû 'Amr'ın yorumlarını dile getirmiştir.²⁸

Sîbeveyh'in birçok konuda da Ebû 'Amr'ın görüşlerini olduğu gibi nakletmekten ziyade ona ait görüşleri destekleyici açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Örneğin izâfet yâ'sının nidâ halinde sabit kalması hususunda şu ifadeleri dile getirmiştir: "*Bil ki izâfet yâsının/الإضافة ياء nidâ halinde sabit kalması doğru bir ifadedir. Örneğin (أقبل يا غلامي) denilebilir. Nitekim Ebû 'Amr (بإعبادي فاتقون) şeklinde okumuştur. 'Abdullâh b. 'Abdi'l-'Alâ el-Kureşî şöyle der:*

²⁰ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Şihâbiddîn Omer b. Kesîr ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1988, X, 112.

²¹ Sîbeveyh, Ebî Bişr b. Osmân b. Kanbur/Kunbur, *el-Kitâb*, thk, 'Abdusselâm, Muhammed Harûn, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988, II, 143.

²² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 43.

²³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 169.

²⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 398.

²⁵ Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fî tabakâti'l-udebâ*, s. 30.

²⁶ Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fî tabakâti'l-udebâ*, s. 30.

²⁷ Altınkualç, Tayyar, "Ebû 'Amr b. 'Alâ", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 94.

²⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 404-405; I, 113; II, 96.

وكننت إذ كنت إلهي وخذكا
لم يك شيء يا إلهي
قَبْلَكَ²⁹

“Allah’ım sen tektin, senden önce hiçbir şey yoktu.”

Görüldüğü kadarıyla Sîbeveyh, Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ’ın kırâatini bu şiir ile desteklemiştir ki *el-Kitâb*’ta buna benzer birçok örneğe rastlanmaktadır.³⁰

Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr el-Basrî el-Hırakî (ö. 167/784)

Ebû Seleme Basra dilcilerinin hocası ve aynı zamanda Hadîs imamıdır. Halîl b. Ahmed’in ondan rivayetlerde bulunduğu ileri sürülmektedir.³¹ Hammâd, Sîbeveyh’in nahiv ilmine yönelmesine vesile olmuştur.³²

Ebû ‘Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Furhûdî) (ö. 175/791)

Halîl b. Ahmed Basra dilcilerine nispet edilmektedir. Bununla birlikte o sadece Basra dil ekolünün değil, bütün İslâm tarihinin yetiştirdiği müstesna dilcilerden biridir. Çok yönlü bir âlim olan Halîl b. Ahmed, gramer ve lügat ilminden ziyade aruzun ilk mucidi sayılmıştır. Kaleme aldığı *Kitâbü’l-‘Ayn*, Arap lügatçiliği sahasında telif edilen, şekil ve muhteva açısından orijinal bir eserdir. Nitekim eser, aynı zamanda dünya lügatçilik tarihinde II./VIII. yüzyıl gibi erken bir dönemin mükemmel bir mahsulü hüviyetindedir.³³

Ebû ‘Abdirrahmân (Ebû Muhammed) Yûnus b. Habîb ed-Dabbî el-Basrî en- Nahvî (ö. 182/798)

Arap dili âlimlerinden ve yedi kırâat imamından biri olan Ebû ‘Amr b. ‘Alâ’dan lügat, nahiv, kırâat, eyyâmu’l-‘Arab, nâdir lügatlar, şiir, şiir rivayeti ve şiir tenkidi konularında dersler almıştır Yûnus b. Habîb, *Me‘âni’l-Kur’ân*, *en-Nevâdiru’l-kebîr*, *en-Nevâdiru’s-sağîrr*, *el-Luğât*, *el-Emsâl* gibi eserler kaleme almıştır.³⁴

el-Kitâb’da 217 yerde adı geçen Yûnus b. Habîb, Sîbeveyh’in kendisinden nahiv okuduğu hocaları arasında ikinci sırada yer almaktadır. Nitekim Sîbeveyh’in eserini incelediğimizde onun Yûnus’tan nahiv ilminde istifade ettiğini görüyoruz. Bu

²⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 210.

³⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 43, 47.

³¹ Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-udebâ*, I, 17.

³² Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ’ fî tabakâti’l-udebâ*, I, 17.

³³ Topuzoğlu, Revfik Rüştü, “Halîl b. Ahmed”, *DİA*, İstanbul, 1997, I, 309.

³⁴ Bulut, Ali, “Yûnus b. Habîb” *DİA*, İstanbul, 2013, XLI, 606.

nedenle Yûnus Ebû ‘Amr ile Sîbeveyh arasında bir ilim küprüsü oluşmuştur denilebilir. Bunun yanı sıra Sîbeveyh’in *el-Kitâb’ında* bir bâbı tamamen Yûnus’tan naklettiği anlaşılmaktadır. Muhammed et-Tantâvî (ö. 1425/2005) *Neş’etu’n-nahv* adlı eserinde konuyu şu şekilde özetlemektedir:

O (Sîbeveyh), Yûnus’tan birçok meseleyi nakletmiştir. Hatta bazı babları tamamen Yûnus’un görüşlerinden ibaret olmuştur. Buna örnek olarak da “Tasgîr” konusunu ele alırken şu cümleyi söylemesidir: ‘Bu babta sana nakledeceğim her şey Yûnus’un sözüdür.’ Buradan da Sîbeveyh’in Yûnus’a ne kadar gövendiği çıkarılabilir. Çünkü çoğu yerde de Yûnus’tan soru şeklinde bilgiler nakletmiştir...”³⁵

Sîbeveyh, Yûnus’tan rivayet nakilde bulunurken muhtelif ibarelere başvurduğu görülmektedir. Kimi zaman (حدثنا/bizlere bahsetti)³⁶ kimi zaman (زعم/iddia etti)³⁷ bazen (أخبرنا/bize haber verdi)³⁸ bazen de (سألته/ona sordum)³⁹ şeklinde bilgiler aktarmıştır. Ancak incelendiğinde (أخبرنا/bize haber verdi)⁴⁰ gibi rivayet şeklini Arapların kendi aralarında konuşmuş oldukları lehçelere değindiğinde ya da hocalarından bir yorum naklettiğinde kullanmıştır.⁴¹

Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî (ö. 215/830)

Dedesesi Ebû Zeyd Sâbit b. Zeyd el-Ensârî, Hazrec kabilesinden olup Zeyd b. Sâbit başkanlığında Kur’ân-ı Kerîm’i toplayan heyet arasında yer almıştır. Ebû Zeyd kırâat ilmini ve Arap edebiyatını Ebû ‘Amr b. ‘Alâ ve Mufaddal ed-Dabbî, Hadîs ilmini ise İbn Cureyc, Saîd b. Ebî Arûbe gibi âlimlerden öğrenmiştir.⁴²

Ebû’l-Hattâb ‘Abdulhamîd b. ‘Abdilmecîd el-Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793)

Ebû ‘Amr b. Alâ’dan ders aldı. Kendisinden de Sîbeveyh, Kisâî, Îsâ b. Omer, Yûnus b. Habîb ve Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. Musennâ ders aldılar. Ahfeş’in Arap diline en büyük katkısı, bedevî kabileler arasında dolaşarak lehçe araştırmaları ve derlemeler yapmış olmasıdır.⁴³

³⁵ Tantâvî, Muhammed, *Neş’etu’n-nahv ve tarihu eşheri’n-nuhât*, İhyâu’t-Turâsi’l-İslâmî, Kuveyt, 2005, I, 68.

³⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 96, II, 319, II, 337, III, 119, III, 361, III, 241.

³⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 262, I, 389.

³⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 161, II, 276, III, 267, III, 450.

³⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 414, III, 355,

⁴⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 161, II, 276, III, 267, III, 450.

⁴¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 450.

⁴² Elmalı, Hüseyin, “Ebû Zeyd Saîd b. Evs” *DİA*, İstanbul, 1994, XXX, 270.

⁴³ Koçak, İnci, “el-Ahfeş el-Ekber”, *DİA*, İstanbul, 1998, I, 525.

1.2.2. Talebeleri

Birçok dilci âlim Sîbeveyh'in ilmî birikiminden istifade etmiştir. Bununla birlikte bu dilcilerin bazıları ondan doğrudan bazıları ise *el-Kitâb* eserinden faydalanmıştır.

Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mucâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö.215/830)

Sîbeveyh'den yaşça büyük olan Ahfeş *el-Kitâb*'ı muhafaza etmiş ve belli bir zamandan sonra açıklamasını yapmıştır.⁴⁴ Hocası Sîbeveyh, Bağdat'ta 'Alî b. Hamza Kisâî ile yaptığı meşhur münazarada mağlup olunca Basra'ya dönüp uğradığı haksızlığı Ahfeş'e anlatmış, daha sonra da Ahvaz'a gitmiştir. Ahfeş de Kisâî ile görüşmek üzere Bağdat'a hareket etmiştir. Kisâî'ye yönelttiği sorularla onu zor durumda bırakmasına rağmen Kisâî'nin yakın ilgisini gördü ve onun isteği üzerine yanında kalarak çocuklarına ders verdi. Kendisine de Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını okuttu. Yine Kisâî'nin ısrarı üzerine *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserini yazdı. Daha sonra Kisâî ile talebesi Ferrâ bu eseri örnek olarak aynı isimdeki kitaplarını yazdılar.⁴⁵

Ebû 'Alî Kutrub Muhammed b. el-Mustenîr b. Ahmed (ö. 210/825)

Ebû 'Alî Kutrub nahiv ilmini Sîbeveyh başta olmak üzere birçok Basralı âlimden almıştır. Türkçe'de "cırcır böceği (gece böceği)" anlamına gelen Kutrub sözcüğü ona Sîbeveyh tarafından verilmiştir. Bunun nedeni ise Ebû Ali'nin yılmadan usanmadan seher vaktinde ilim uğruna Sîbeveyh'in kapısında beklemesidir. Kutrub Sîbeveyh dışında Yûnus b. Habîb'den de ders almıştır.⁴⁶ Ebû 'Alî Kutrub *Kitâbu'l-Ezmine, el-İştikâk, el-İlel fi'n-nahv, Ğarîbu'l-hadîs, Muşkilu'l-Kur'ân, Muteşâbihu'l-Kur'ân* ve *İ'râbu'l-Kur'ân*, gibi birçok eser kaleme almıştır.⁴⁷

Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî (ö. 249/863)

Mâzinî (175/791) tarihinde Basra'da doğup Halife Vâsik-Billâh devrinde (842-847) Bağdat'a gitmiştir.⁴⁸ Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını el-Ahfeş el-Evsat ve Ebû Omer el-Cermî'den okumuştur.⁴⁹ Mâzinî'nin meşhûr *et-Tasrîf* eseri nahiv ve sarf alanında önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir.

⁴⁴ Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'ade*, I, 132.

⁴⁵ Koçak, "el-Ahfeş el-Evsat", *DİA*, I, 552.

⁴⁶ Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fi tabakâti'l-udebâ*, I, 76.

⁴⁷ Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fi tabakâti'l-udebâ*, I, 76.

⁴⁸ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 466.

⁴⁹ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 466.

Ebû Osmân Mâzinî, *et-Tasrîf'in* yanı sıra *'İlelu'n-nahv*, *Tefsîru Kitâb-i Sîbeveyh*, *Kitâbu'd-dîbâc fî cevâmi'i Kitâbi Sîbeveyh*, *Mâ yelhanu fîhi'l-âmmeh*, *Kitâbu'l-elîf ve'l-lâm*, *Kitâbu'l-'arûz*, *Kitâbu'l-kavâfi* ve *Kitâbu't-ta'lik*, *Kitâb fî'l-Kur'ân* gibi eserlerin de müellifidir.⁵⁰

1.2.3. Ölümü

Sîbeveyh'in doğum tarihinde ilişkin farklı rivayetler olduğu gibi ölüm tarihi de ihtilaflıdır. Verilen kimi tarihler arasında yaklaşık 33 yıl olması şaşırtıcı bir durumdur. Zikredilen yıllar 161, 177, 180 ve 194 olarak söylenmektedir.⁵¹ 161 yılını kabul etmek gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Sîbeveyh Basra'ya Hârûn Reşîd zamanında gelmiştir. Hârûn Reşîd ise 170 yılında hilafete geçmiştir. Yine aynı şekilde 180 yılında vefat etmiş olması mümkün gözükmemektedir. Zira Sîbeveyh Kisâî'den önce vefat etmiştir. Kisâî'in ölüm tarihi ise 183'dir. Mezkûr tarihlerden 180 yılı ise tarihçiler tarafından genel kabul gören tarihtir.

Sîbeveyh'in ölüm yeri konusunda da ihtilaflar vardır. Bir rivayete göre İran'ın Şiraz bölgesindeki Sevâde⁵² şehrinde, başka bir rivayete göre ise Basra'da ölmüştür. Ancak ikinci görüşün zayıf olduğu söylenebilir. Zira Sîbeveyh, Kisâî ile yapmış olduğu Zunbûriyye münazarasından sonra yaşadığı utanç sebebiyle bir daha Basra'ya dönmeme kararı almıştır. Basra dilcilerinin ilmüne vakıf olan ve yıllarca İran'da yaşayan İbn Dureyd de Sîbeveyh'in Şiraz'da öldüğünü ve kabrinin bilindiğini belirtmektedir.⁵³ el-Esmâî el-Bâhilî (ö. 216/831) de Şiraz'da Sîbeveyh'in mezarını gördüğünü ve mezar taşının üzerinde Süleyman b. Yezid el-Adavî'ye âit bir şiirin olduğunu söylemektedir.⁵⁴

1.2. el-Kitâb Adlı Eseri ve İlmî Değeri

Sîbeveyh erken yaşta vefat ettiğinden eserine ad verme fırsatı bulamamıştır. Bu nedenle eser o günden günümüze değin *el-Kitâb* şeklinde anılmış ve bu isimle meşhur olmuştur. en-Nahvu'l-Kur'ânî ile tanınan eser, dilciler arasında kıymetli ve ilk merci olarak yerini almıştır. Öyle ki birisi için *قد قرأ الكتاب كله/Kitabın tümünü okumuş* denildiğinde akla ilk gelen Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eseridir. Dolayısıyla *el-Kitâb*'ı okuyan kişinin dilde ehliyetli olduğu kabul edilmiştir.

⁵⁰ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 467.

⁵¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 363.

⁵² Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafâ, *Miftâhu's-se'âde*, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut, 1985, I, 133.

⁵³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 198.

⁵⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 363.

Dilci Sîbeveyh, eserini hocası Halîl b. Ahmed'in ilmini ihya etmek amacıyla kaleme almıştır. *el-Kitâb*'ın belli bir kısmını hocası hayatta iken yazan Sîbeveyh, büyük bir kısmını da onun vefatından sonra kaleme almıştır. Nitekim hocasıyla ilgili (رحمه الله) “Allah rahmet eylesin” ifadesi eserinin ilk bölümlerinde değil, daha sonraki kısımlarında olması bunu teyit etmektedir.

el-Kitâb'ta yer alan bazı ifade ve malumattan hareketle Sîbeveyh'in kitabını, Necid ve Hicaz çöllerine gidip bizzat bedevîlerden işitip (semâ') tespit ettiği telaffuz, kelime yapısı ve dile dair diğer bilgilerden hareketle meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim eserde Arapçasına güvenilen Araplardan semâ yoluyla bilgiler aldığına dair bazı kayıtlara rastlamak mümkündür. *el-Kitâb*'da dikkat çeken bir husus da yirmiden fazla yerde “nahviyyûn” diye geçen anonim bir gruptan yapılan alıntılardır. Sîbeveyh bunların kıyas ve istidlâllerini düzensiz bulmakta ve görüşlerinin çoğunu reddederek kendi düşüncelerini ortaya koymaktadır.

Usul ve meselelerini ana hatlarıyla Halîl'e ait bilgilerin şekillendirdiği *el-Kitâb*, müellifin başka hocalarından yaptığı nakillerle, yine bedevîlerden dinlediği bilgilere kendi fikirlerini de katıp konu ve meseleleri tertip ve tasnif etmesiyle meydana gelmiştir. *el-Kitâb*'da, Arap aruz ve sözlük bilimlerinin kurucusu olan Halîl b. Ahmed'in ve bu ilimlerin bir uzantısı sayılan sarf ve fonetik konularında ağırlığı görülmektedir. Bu sebeple Sîbeveyh'in 'Arap gramerinin telifinde üstlendiği rolü sadece Halîl'den kaydettiği bilgileri tertip ve tasnif etmekten ibaret görmek doğru bir yaklaşım olmaz. Sîbeveyh, Halîl'in bazı görüşlerine katılmadığı gibi hocası Yûnus b. Habîb'in de birçok görüşüne itiraz etmiştir.

Eseri Sîbeveyh'den sadece Ahfeş okumuştur. Ondan da Cermî, Ebû Osman Mâzinî, Ebû Hâtim es-Sicistânî ve 'Alî b. Hamza el-Kisâî okumuştur. Kisâî'nin *el-Kitâb*'ı Ahfeş'e okuduğu ve ona elli dinar verdiği de söylenmektedir. Dille ilgili düşünceleriyle Sîbeveyh'e çoğu zaman muhalefet eden Ferrâ'nın ise ölürken yastığının altında *el-Kitâb*'ın bulunduğu rivayet edilmektedir.⁵⁵

Eser III. (IX.) yüz yıldan itibaren nahvin kutsal kitabı sayılacak derecede takdir görmüş, aralarında Mâzinî, Câhiz ve Muberrred gibi simaların da bulunduğu âlimlerin kanaatine göre alanında rakipsiz kalmış, onu gölgede bırakacak ya da ondan müstağni kalacak başka bir kitap yazılmamış, dahası nahve dair bu çapta bir eser yazmaya kalkışmak sonu utançla bitecek bir cüret addedilmiştir.

⁵⁵ Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fi tabakâti'l-udebâ*, I, 76.

el-Kitâb'da genel olarak gramer kurallarının izahı, dilin anlamı ve uygulamaya dönük boyutları ele alınmıştır. Eserde kuralların oluşturulmasında dayanan en önemli kaynak, bedevîlerin yaygın kullanımları, kıyas ve ta'lîle dayalı çıkarımlar teşkil etmektedir.

1.2.1. el-Kitâb ve Şerhleri

Sîbeveyh'in eseri sıradan olmadığı gibi aynı zamanda anlaşılması zor bir eserdir. Zira dönemin dilcileri arasında “هل ركبت البحر/Yüzdün mü?”, mecazî manasıyla “*el-Kitâb*'ı okudun mu?” sorusunun yaygın olduğu söylenmektedir. Bu sebeptendir ki nahiv âlimleri hicrî III. yüzyıldan bu yana “*Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*” şeklinde eserlerle *el-Kitâb*'ı şerh ve izah yoluna gitmişlerdir.

el-Kitâb'ı şerh eden âlimlerin ve onlara ait eserlerin şu şekilde sıralanması mümkündür:

1. Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mucâşi'î el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830). Ahfeş, *el-Kitâb*'ın şerhi konusunda belli bir eser yazmayıp sadece bazı konular hakkında görüş belirtmiş ve kapalı meseleler hakkında açıklamalarda bulunmuştur.
2. Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî (ö. 249/863)
 - a. *Tefsîru Kitâbi Sîbeveyh*
 - b. *Kitâbu'd-dîbâc fî cevâmi'i Kitâbi Sîbeveyh*
3. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdilekber b. Umeyr el-Mubberred el-Ezdî es-Sumâlî (ö. 286/900).
 - a. *er-Red 'alâ Sîbeveyh*.
 - b. *ez-Ziyâdetu'l-munteze'a min Kitâbi Sîbeveyh*.
 - c. *Şerhu Şevâhidi Sîbeveyh*.
 - d. *el-Medhal ilâ Kitâbi Sîbeveyh*.
 - e. *Muğnî Kitâbi Sîbeveyh*.
 - f. *Nakdu Kitâbi Sîbeveyh*.
4. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (Seyyâr) eş-Şeybânî (ö. 291/904).
 - a. *Tefsîru Ebniyeti Kitâbi Sîbeveyh*.
5. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923).
 - a. *Şerhu Ebyâti Kitâbi Sîbeveyh*.
6. Ebû'l-Hasen 'Alî b. Süleymân b. el-Fazl el-Ahfeş el-Asgar (ö. 316/928).
 - a. *Tefsîru Risâleti Kitâbi Sîbeveyh*.

b. Şerhu Kitâbi Sîbeveyh.

7. İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî (ö. 316/929).

a. Şerhu Kitâbi Sîbeveyh.

8. Ahmed b. Muhammed b. Velîd (Vellâd) et-Temîmî el-Mısırî (ö. 332/944).

a. el-İntisâr li Kitâbi Sîbeveyh.

9. Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî (ö. 337/949).

a. Şerhu Risâleti Kitâbi Sîbeveyh

10. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il en-Nahhâs el-Murâdî el-Mısırî (ö. 338/950).

a. Şerhu ebyâti Sîbeveyh.

b. Risâlet fî i'rabi kavli Sîbeveyh.

BÖLÜM II

SİBEVEYH'İN AYETLERLE İLGİLİ İSTİŞHÂD YÖNTEMİ VE KİRÂATE YAKLAŞIMI

Bu bölümde öncelikle istişhâdın tanımı yapılacak, daha sonra *el-Kitâb*'in istişhâd kaynakları ele alınacak ve son olarak da Sîbeveyh'in ayetlerle ilgili istişhâd yöntemi ve kırâate yaklaşımı üzerinde durulacaktır.

2.1. İstişhâdın Tanımı

Sarf ve nahiv kaynaklarını incelendiğinde (واستشهدوا بكذا) (*Şunu delil getirdiler*)⁵⁶ veya (وهذا لا يستشهد بشعره) (*Bunun şiiri ile istişhâd edilmez*),⁵⁷ (والاستشهاد بهذا البيت لا يصح) (*Bu beyit ile istişhâd edilemez*)⁵⁸ gibi ifadelerle sık sık karşılaşılr. Bu tür ıstılahlar, nahiv ilminde *istişhâd* olarak adlandırılmaktadır.⁵⁹

İstişhâd kelimesinin kökü شَهِد/şehide olup sülasi bir fiilden oluşmaktadır. Bu fiilden türeyen ism-i fâil العاشد/eş-şâhid ismidir. Bu kelimenin anlamı ise bir kişinin herhangi bir olayı kendi gözleriyle görmüş olması,⁶⁰ ya da bir konuyla ilgili bilgisi olup o konu hakkında güvenilen tanık anlamına gelmektedir.⁶¹ Yine aynı kökten gelen الشهادة/eş-şehâde kelimesi de hiçbir şüphe içermeyen, kesinlik kazanmış haber manasındadır.⁶² استشهد/İsteşhede kavramına gelince, bu, birini şâhit göstermek anlamı taşımaktadır.⁶³

İstişhâdın ıstılah anlamı ile ilgili farklı tanımlar yapılmıştır. Ancak bu tarifler dilci âlimlerin benimsemiş olduğu görüş ve düşünceleri ispat etme yönünde gösterdikleri âyet, Hadîs, şiir ve mesel gibi kanıtlara istişhâd denildiği⁶⁴ noktasında özetlenebilir.

⁵⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 99 , Ayrıca Bkz. İbnu's-Serrâc Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî el-Usûl fi'n-nahv, Muesesetu'r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 23. , Ezherî, Muhammed b. Ahmed, Tehzîbu'l-luğa, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002, IX. 272. el- bendeneçî, el- Yeman, et-Tefkîh fi'l-Luga, ihya et-Turâs el- Arabî, Bağdad. 1976, s. 106.

⁵⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 434.

⁵⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IX, 339.

⁵⁹ Konuyla ilgili bkz. Demir, İsmail, *İbn Mu'tî'nin Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv adlı eserinde istişhâd* Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, Kars 2015, s. 17.

⁶⁰ İbn Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. 'Abdusselâm Hârûn, İttihâdu Kuttebi'l-'Arab, Dımaşk, 2002, III, 172.

⁶¹ Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdudîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Muesesetu'r-Risâle, Dımaşk, 2005, s. 372.

⁶² Râzî Muhammed b. Ebû Bekr, *Muhtâru's-Sihâh*, thk. Mahmûd Hâtır, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1995, s. 355; ayrıca bkz. Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, II, 494.

⁶³ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, II 265.

⁶⁴ 'İd, Muhammed, *er-Rivâye ve'l-istişhâd ve'l-ihcâc bi'l-luğa*, 'Aleml-Küttüb, Kahire, 1988. s. 101.

الاحتجاج/el-İhticâc sözcüğü istişhâd ile eş anlamlı olmasına rağmen istişhâd genel kanıt anlamı taşıırken ihticâc münazara meydanında hasmı mağlup etmek suretiyle kullanılan bir kavramdır.⁶⁵ Bununla birlikte her iki manayı içeren تمثيل/Örnek göstermek, mesel getirmek gibi terimler de bulunmaktadır. Ancak تمثيل/temsîl kavramı bir kural ispatından çok izah maksadıyla kullanılmıştır.⁶⁶ Buna göre bir nas, gerek ayet gerek şiir olsun nahiv kuralının temelini teşkil etmesi durumunda buna ihticâc veya istişhâd denmesi gerekir. Bununla birlikte bir nas itibar görmeyen ve sözü kanıt olarak kabul edilmeyen birisinden rivayet ediliyorsa buna da تمثيل/temsîl denilir ve aynı zamanda buna bağlı olma zorunluluğu yoktur.⁶⁷

2.2. el-Kitâb'ın İstişhâd Kaynakları

Arap dilinde ilgili eserlere bakıldığında istişhâd kaynaklarının şiir, mesel, Kur'ân ve Hadîs olduğu görülür. Dolayısıyla bu başlıkta sözü edilen kaynaklar ele alınarak dilcilerin konuyla ilgili görüşlerine yer vermeye çalışılacaktır.

2.2.1. Şiir ile İstişhâd

Dilciler, şiirle istişhâd konusunda şairleri dört gruba ayırmışlardır:

1. Cahiliye Dönemi: İmruulkays el-Kindî (ö. 25/645) ve Cendel el-Bekrî ('Aşa) (ö. 7/629) gibi şairlerdir. Dilciler bu şairlerin şiirleri ile istişhâd etme konusunda mutabık kalmışlardır.⁶⁸

2. el-Muhadramûn: Câhiliye dönemi ile İslâmî dönemde yaşayan Lebîd b. Rebîa (ö. 40, 41/660 veya 661) ve Hassân b. Sâbit (ö. 60/680[?]) gibi şairlerdir. Aynı şekilde dilciler bu şairlerin şiirleri ile istişhâd etme konusunda görüş birliğine varmışlardır.⁶⁹

3. el-Mutekaddimûn/el-İslâmiyyûn: el-Ferazdak (ö. 114/732) ve Cerîr b. Atıyye (ö. 110/728) gibi şairlerdir.⁷⁰ Yine bu şairlerin şiirleri ile de istişhâd edilmiştir;⁷¹ ancak Ebû 'Amr b. 'Alâ b. 'Abdullâh, (ö. 154/771), Ebû İshâk el-Hadramî (ö. 117/735), el-

⁶⁵ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1996, II, 226.

⁶⁶ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâleddin Muhammed b. Mukerrem b. Alî, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1996, XI, 610.

⁶⁷ 'İd, *er-Rivaye ve'l-istişhâd ve'l-ihcâc bi'l-luğa*, s. 85.

⁶⁸ Hadîsî, Hadîce, *Kitâbu Sibeveyh ve şurûhuh*, s. 116. Ayrıca Bağdâdî, 'Abdulkâdir, *Hizânetul-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*, Mektebeu'l-Hâncî, Kahire, 1988, I, 6.

⁶⁹ Hadîsî, Hadîce, *Kitâbu Sibeveyh ve şurûhuh*, s. 116.

⁷⁰ İbn Sellâm, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî el-Basrî, *Tabakâtu's-şu'arâi'l-Câhiliyyîn ve tabakâtu's-şu'arâi'l-İslâmiyyîn*, el-Matba'atu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, Mısır, 1998, s. 32.

⁷¹ Hadîsî, Hadîce, *Kitâbu Sibeveyh ve şurûhuh*, s. 116.

Hasenu'l-Basrî (ö. 110/728) ve 'Abdullâh b. Şubrume (ö. 144/761) gibi âlimler el-Ferzadak, Zu'r-Rumme ve el-Kumeyt gibi şairleri lahn (gramer hatası) ile suçlamışlardır.⁷²

4. el-Muvellidûn/el-Muhdesûn: Bu dönem şairleri ise Beşşâr b. Burd, Ebû Nuvâs el-Hasen b. Hâni' b. 'Abdilevvel el-Hakemî (ö. 198/813 [?]) gibi şairlerin yaşadığı dönemdir.⁷³ Bu şairlerin şiiri ile hiçbir şekilde istişhâd edilmemiştir.⁷⁴ Ancak Zemaşerî dilcilerin görüşüne muhalif bir görüş ileri sürerek Bakara süresinin başını tefsir ederken Ebû Temmâm'ın aşağıdaki şiirini şahid göstermiştir.⁷⁵

هُمَا أَظْلَمَا حَالِي ثَمَّتْ أَجْلِيَا ظَلَامِيَهُمَا عَن وَجْهِ أَفْرَدَ أَشْيِبِ⁷⁶

“Aklım ve zaman gecemi ve gündüzümü kararttı ve daha sonra genç yaşımı ve tecrübesiz halimi aydınlattılar.”

Sîbeveyh'in ilk üç grubun şiiri ile istişhâd ettiği rivayet edilmiştir.⁷⁷ Bununla birlikte Beşşâr b. Burd'un şiirini de şahid olarak kullanmıştır. Beşşâr b. Burd'un şiirini kullanma sebebi ise sırf onun şerrinden ve hicvinden kurtulmuş olmak içindir. Diğer bir rivayet ise Sîbeveyh'in şiiri şahid getirme konusunda mecbur kaldığı ve hatta Beşşâr'ın şu yarım beytini şahit gösterdiği yönündedir.⁷⁸

وما كل مؤت نصحه لبيب⁷⁹ ...

“... Her nasihat eden de akıllı değildir”

Ancak Sîbeveyh, *el-Kitâb*'ta bu şiiri Beşşâr b. Burd'e nispet etmemiştir. Hadd-i zatında bu beytin Beşşâr'a âidiyeti de kesin değildir. Nitekim beytin Ebû'l-Esved ed-Duelî'ye (ö. 69/688) ait olduğu ileri sürülmektedir.⁸⁰

Sîbeveyh eserinde şiirlerin çoğu zaman kimlere ait olduğunu göstermemiştir. Daha sonra Ebû Omer Sâlih b. İshâk el-Cermî (ö. 225/840) bu şiirleri sahiplerine isnâd ederek göstermiştir.⁸¹ Sîbeveyh'in bu şekilde isnatta bulunmamasının sebebi ise şiirlerin

⁷² Bağdâdî, 'Abdulkâdir, *Hizânetul-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*, Mektebeu'l-Hâncî, Kahire, 1988, I, 6.

⁷³ Sâlim el-Cumahî el-Basrî, *Tabakâtu 'ş-şu 'arâ' i'l-Câhiliyyîn ve tabakâtu 'ş-şu 'arâ' i'l-İslâmiyyîn*, s. 35.

⁷⁴ Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*, Mektebeu'l-Hâncî, Kahire, 1988, I, 6.

⁷⁵ Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Omer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-Tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, t.s., I, 119.

⁷⁶ İhâb, 'Abdulhamîd, Selâme, *Şerhâ Ebî'l-'Alâ ve el-Hatîb et-Tebrîzî 'alâ Dîvân Ebî Temmâm, Dirâse nahviyye ve 's-sarfîyye*, Dâru'l-'Ulûm, Kahire, 2001, s. 220.

⁷⁷ Me'arrî, Ebû'l-'Alâ, *Risâletu'l-ġufrân*, thk. Ayşe 'Abdurrahmân, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 2009, s. 431.

⁷⁸ Me'arrî, Ebû'l-'Alâ, *Risâletu'l-ġufrân*, s. 431.

⁷⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 409.

⁸⁰ Nâsif, 'Alî Necdî, *Sibeveh İmamı'n-nuhât*, s. 153.

⁸¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 222. Ayrıca Bkz. Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, I, 178.

yanlış şahıslara isnat edilme korkusudur. Dolayısıyla o, sened konusunda emin olmadığı hâllerde şiiri nakleden hocasının adını vermiştir.⁸² Sîbeveyh'i istişhâd konusunda diğer dilcilerden ayıran bir husus da onun nakilde bulunduğu şiirlerin çoğu Cahilî dönemden ziyade Emevî dönemi şairlerine aittir.⁸³

2.2.2. Kur'ân ile İstişhâd

Bu konuyu ele almadan önce genel anlamda dil âlimlerin ayetler ile istişhâd yönündeki yaklaşımları üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır.

Konuyla ilgili eserler incelendiğinde dilcilerin teorik açıdan Kur'ân ayetleri ile istişhâd etmeyi önemli gördükleri ve onu tüm istişhâd kaynaklarının önünde tuttukları görülmektedir. Süyûtî (ö. 911/1505) buna yönelik şu ifadelerle yer vermektedir: "Arapçada Kur'ân'nın bütün kırâatleri gramer için delil olarak kullanılır, bunun mütevatir ahad ya da şaz olmasına bakılmaz..."⁸⁴ 'Abdulkâdir el-Bağdâdî de buna benzer şekilde şöyle der: "Rabbimizin kelâmı kelimelerin en fasihi ve en belâgatlisidir. Nahivde mütevatir ve şaz ile istişhâd etmek mümkündür..."⁸⁵

Bununla birlikte görünen o ki dil alimlerinin pratik açıdan eserlerinde Kur'ân'a pek yer vermediklerine ve hatta şiiri Kur'ân'a göre daha çok ön planda tuttuklarına şahit olunmaktadır. III. yüzyılda Muberrid (ö. 286/900) tarafından kaleme alınan ve Sîbeveyh'ten sonra Arap gramerinin en önemli eseri olan *el-Muktedab* bunun önemli bir örneğidir. Yine IV. yüzyılda yazılan İbn Cinnî'nin *el-Hasâis* adlı kitabında da bu durumun devam ettiği görülmektedir. Daha sonra yazılan eserlerde de müelliflerin selefleriyle aynı yöntemi takip ettikleri görülmektedir.

Şevâhidu'n-nahv (Nahv şahidleri) adı altında yazılan eserler incelendiğinde bunların da şiir beyitleriyle dolu olması ve neredeyse sadece şiirlerin ele alınmış olması bunun başka bir göstergesidir. Hatta öyle ki zamanla شواهد/şevâhid" kelimesi denildiğinde akla ilk gelen şiir şahitleri olmuştur.⁸⁶ Kaynaklarda Kur'ân istişhâdının öneminin vurgulanması ve sözlerin en doğrusu ve en fasihi olmasına rağmen şiirin Kur'ân'a tercih edilmesinin şaşırtıcı bir durum olduğu söylenebilir.

Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm (ö. 456/1064) dilcilerin istişhâd konusunda şiirin Kur'ân'ın önüne geçmiş olmasını şu sözleriyle tenkit etmiştir:

⁸² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 282, 341, 85, 255, 250.

⁸³ Emânuddîn Hathât, *el-İstidlâl*, Halep Üniversitesi, Doktora Tezi, 1993, s. 213.

⁸⁴ Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 67.

⁸⁵ Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, I, 32. Ayrıca bkz. Hâtır, *Menhec Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, 2007, s. 209.

⁸⁶ 'Îd, *er-Rivaye ve'l-istişhâd ve'l-ihdicâc bi'l-luğa*, s. 58.

Çok enteresan ki galiz bir çöl adamının ya da İmruulkays'ın veya eş-Şemmâh gibi bir şairin şiiri alıp dilde şahit gösteriliyorken, dilleri yaratanın kelamına ve onun resulü Arapların en fasihi olan Peygamber'in sözüne itibar edilmemiştir. Bundan daha öte bir sapkınlık var mıdır acaba!...).⁸⁷

Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) mecrur zamire atıf konusunda Sîbeveyh'in bu konudaki şu iki beyti okur:

فاليوم قد بت تهجوننا وتشتمنا
فاذهب فما بك والأيام من عجب⁸⁸

نعلق في مثل السواري سيوفن
وما بينها والكعب غوط نغانف⁸⁹

*Bu dilciler ne ilginçlerdir! Dil tespiti konusunda şu iki meçhul şairin sözüne itibar ediyorlar da Kur'ân ilminde selefin en büyük âlimlerinden olan Ebû Hamze ve Mucahid'in kırâatinden yüz çeviriyorlar.*⁹⁰

İbn Hazm ve Fahrüddîn er-Râzî'nin bu sözlerine baktığımızda dilcilerin istişhâd konusunda Kur'ân'ı terk edip daha çok şiire yönelmeleri, dönemin kimi büyük âlimleri tarafından da şaşkıncı bir durum olarak karşılanmıştır. Netice itibariyle İbn Hişâm (ö. 761/1360) gibi âlimler dışında neredeyse tüm dilcilerin istişhâd konusunda Kur'ân'dan daha çok şiire itimat ettikleri görülmektedir. Hâl böyle iken nahiv âlimlerinin neden böyle bir yönetime başvurdukları cevaplanması gereken bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Elimizdeki kaynaklardan hareketle dilcilerin şahit gösterirken şiir ve benzeri kaynakları Kur'ân'a tercih etmelerinin birçok sebebi olduğu görülmektedir.

Birinci sebep; Arapça'nın Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulundan önce Araplar arasında konuşulan eski bir dil olmasıdır. Zira Kur'ân da bu dilin en fasihi ve en sadesi üzere nazil olmuştur. Bununla birlikte o, tüm Arap lehçelerini ve tüm sağlam ifadeleri kapsamamaktadır. Diğer bir ifadeyle Arapça Kur'ân'ı değil, Kur'ân Arapça'yı esas almıştır. Nitekim bu durum birçok ayette açıkça beyan edilmektedir.⁹¹ Dolayısıyla şiirin Kur'ân'dan daha eski ve tüm Arap lehçesi ve ifadeleri kapsayıcılığı, dilcilerin daha çok şiirle istişhâd etmelerine neden olmuştur. Nitekim el-Enbârî konuyla ilgili (ö. 577/1181) şu ifadeleri aktarmıştır:

⁸⁷ İbn Hazm Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed b. Saîd, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 2000, IV, 37.

⁸⁸ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, II, 984. Bu şiir 'Amr b. Yekrub'e aittir. Anlamı ise "Bugün bizleri kötüyüp sövüyorsun, git, herşeyin bozuk olduğuna bu zamanda pekde garip değildir." şeklindedir.

⁸⁹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, II 984. Bu beyit Rebîa b. Âmir b. Uneyf b. Şureyh et-Temîmî ed-Dârimî (ö. 89/708)'ye aittir. Anlamı ise "Benim kavminin insanları öyle uzun ki şövalyenin kılıncını asmış olduğu yerle ökçesi arasında uzun bir mesafe vardır." şeklindedir.

⁹⁰ Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Omer b. Huseyn et-Taberistânî, *Tefsîru'r-Râzî*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002, I, 1347.

⁹¹ Yûsuf, 12/2, Ra'd, 13/37, Nahl, 16/103.

Sahabe ve tâbiînin Garîbu'l-Kur'ân'ı açıklarken şiir ile istişhâd ettikleri yönünde elimizde birçok rivayet vardır. Bu durum ilimden nasibini almamış bazı insanlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Nitekim onlar konuyla ilgili olarak şöyle derler: 'Siz böyle yaparsanız şiiri Kur'ân'ın aslı olarak göstermiş olursunuz, buna göre siz nasıl olur da Kur'ân ve Hadîs nazarında çirkin bir şeyle istişhâd edersiniz?' Hâlbuki İbn Abbâs, 'Bana Garîbü'l-Kur'ân hakkında bir şey sormak isterseniz şiire dönünüz çünkü şiir Arapların dîvânıdır' demiştir.⁹²

Aynı durumun Hulefâ-i Râşidîn zamanının da geçerli olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin bir gün Omer b. Hattâb insanlara hitap ederken (أو يأخذهم على)⁹³ ayetini okur ve daha sonra 'içinizde خوف'un manasını bilen var mı?' diye sorar. Bunun üzerine meclisin sonunda oturan Huzeyl kabilesinden yaşlı bir adam, 'تخوف' kelimesinin anlamı, *kıtlık ve eksiklik*.' diye cevap verir. Hz. Ömer 'Peki Araplar bunu biliyor mudur?' diye sorar. Yaşlı adam 'Evet, zira büyük şairimiz Ebû Kebîr el-Hezlî

تخوف الرجل منها تامكا قرداً كما تخوف عود النبعة السفن

"Deveme yükü yükledim ve çok yolculuk yaptım, ta ki hörgüç yontularak eksildi" dediğini işittim' der. Bunun üzerine Hz. Ömer, Arapların dîvânına sımsıkı sarılın' der. İnsanlar Arapların dîvânını nedir diye sorduklarında Hz. Ömer, 'Şiirdir, onda Allah'ın kitabının manası vardır' şeklinde cevap verir.⁹⁴

İkinci bir sebep ise dinî hassasiyettir. Çünkü dile dair meseleler her zaman tartışma konusu olmuştur. Dolayısıyla dilcilerin Kur'ân'ın kutsiyetini bu tartışma ortamından uzak tutmaya çalıştıkları söylenebilir. Bunun devamı olarak onların Kur'ân ayetlerinin münazara ve münakaşaya maruz bırakılarak -bir yönüyle- yıpratılmasına gönüllerinin razı olmadığı da ileri sürülebilir. Nitekim konuyla ilgili İbn Fâris (ö. 395/1004) Ferrâ'dan şu şekilde bir rivayette bulunmaktadır:

"... Mushafa tabi olmak ve kırâat âlimlerinin kırâatine uymak bana daha sevimli geliyor. Ebû 'Amr b. el-'Alâ "إن هذين لساحران" şeklinde okuyordu ama ben buna cüret edemiyorum. Yine "فاصدق وأكون" şeklinde okudu, fakat bu okuyuş da kalbime sevimli gelmiyor...".⁹⁵

⁹² Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Mecmau'l-Melik Fehd, Riyad, t.s., III, 848. Ayrıca bkz. Ebû't-Turâb ez-Zâhirî, *Şevâhidü'l-Kur'ân*, Cidde, Dâru'r-Ruşd, 1983, I, 11.

⁹³ Nahl 16/47.

⁹⁴ Kurtubî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru Alemlî'l-Kütüb, Riyad, 2003, X, 110. Ayrıca bkz. Hâtır, *Menhec Sibeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, 2007, s. 223.

⁹⁵ İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed, *es-Sâhibî fi fikhi'l-luğa ve suneni'l-Arab fi kelâmihâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 34.

Yukarıdaki rivayetten de anlaşıldığına göre ayetlerle istişhâd getirmenin şiire göre oldukça az olmasında dinî hassasiyetler de önemli rol oynamıştır. Bunu Ferrâ'nın ifadesinde de açık bir şekilde görmek mümkündür. Zira o, mushafa tabi kalmayı daha sevimli görmüştür. Nitekim Ebû 'Amr b. el-'Alâ'nın "إن هذين لساحران" ayetini okuduğu şekliyle okumaya cesaret edememiştir.

Sîbeveyh'e gelince o, *el-Kitâb*'ında 397 ayet ile istişhâdda bulunurken şiirle istişhâdı ise 1056'dır. Buna göre Sîbeveyh de diğer dilciler gibi nicelik olarak şiirle istişhâdına Kur'ân istişhâdından daha fazla yer vermiştir. Bununla birlikte müellif, ayeti zikrettikten sonra "وأمثال ذلك في القرآن كثير" *Buna benzer örnekler Kur'ân'da çoktur*⁹⁶ sözünü de eklemiştir. Bu durum Sîbeveyh'in en az şiir kadar ayet ile istişhâda da önem verdiğinin göstergesidir. Çünkü onun en büyük amacı, benimsemiş olduğu bir kuralı ayetle doğrulamak ve temellendirmektir. Dolayısıyla kuralla ilgili bir örneği yeterli sayması, buna benzer örneklerin Kur'ân'da kolay bir şekilde bulunacağı düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir.

2.2.3. Mesel ile İstişhâd

Sîbeveyh istişhâd konusunda ayetler ve şiirlere vermiş olduğu önemin aynısını Arapların kendi aralarında kullanmış olduğu mesellere de vermiş ve onu temel kaynaklardan kabul etmiştir.

Sîbeveyh muhtelif konularda olmak üzere 41 mesele yer vermiş, delil getirirken önce Kur'ân sonra meselle teyit etme yoluna gitmiştir. Örneğin (وإن كان ذو عسرة فنظرة إلى (إن لا حظية فلا ألية) *(Köprüyü gecene kadar ayıya dayı de.)* meseli ile desteklemiştir.⁹⁷

Sîbeveyh değişik yerlerde istişhâd malzemesi olarak meselleri şiire tercih etmiş ve daha sonra bir beyitle meseli desteklemiştir. Bunun sebebi ise Sîbeveyh'in dille ilgili düşüncelerini temellendirme ve ispatlama çabasıdır. (لم يحرم من فصد له) *(Devenin kanını içen aç kalmaz)*⁹⁸ Arap atasözündeki istişhâd yeri (فصد) filinin orta harfi aslı harekeli olduğu halde sükûn ile gelmesidir.⁹⁹ Sîbeveyh bu meseli şu şiir ile tasdik etmiştir:

لو عُصِرَ منه المسك والبان انعصر¹⁰⁰

"Onu sıksan misk ve inci sözler akardı."

⁹⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 39.

⁹⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 161.

⁹⁸ Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu'l-emsâl*, thk. 'Abdulmecid Katamiş, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1980, s. 43.

⁹⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 491.

¹⁰⁰ Fazıl b. Kudâme'ye ait bir şiir. Bkz. İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Munsif*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Kadîm, Dımaşk, 1954, I, 369.

Yine Sîbeveyh'in meselle istişhâd yöntemlerinden biri de başka hiçbir istişhâd kaynağı göstermeksizin meselle yetinmesidir. Örneğin (تسمع بالمعيدي خير من أن تراه)¹⁰¹ (*Muaydi'yi duyman onu görmenden daha hayırlıdır*) deyimini master ile ilgi bilgileri naklederken zikretmiş, ancak bunun yanında başka hiçbir istişhâd kaynağı kullanmamıştır.¹⁰²

2.2.4. Hadîs-i Şerîf ile İstişhâd

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri anlamına gelen Hadîs-i Şerîf, İslâm dininde Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci kaynak olarak kabul edilmiştir. Şevkânî (ö. 1250/1834) bunu vurgulamak üzere şu ifadeleri kullanmıştır: “*Sünnet-i Nebeviyye (Hz. Peygamberin sözü) başlı başına bağımsız bir mercidir, ona muhalefet eden kimse İslâmdan nasibini almamıştır.*”¹⁰³

İlk dönemlere bakıldığında nahiv ilminde Hadîs ile istişhâda pek sıcak bakılmadığına şahit olunmaktadır. Bu durum İbn Harûn en-Nehavî (ö. 609/1212) ve ondan sonra gelen İbn Malîk zamanına kadar devam etmiştir. Konuyla ilgili Ahmed el-İskenderî şu ifadeleri kullanmıştır: “*Ebû'l-Esved ed-Duelî ile İbn Mâlîk arasında 800 yıl gibi bir zaman vardır. Ancak bu süre zarfında birkaç mütevatir Hadîs dışında hiçbir dilci Hadîs ile istişhâdda bulunmamıştır. Bu Hadîslerin sayısı da üç ile onbeş arasındadır.*”¹⁰⁴

Hadîs ile istişhâd etme hususunda, âlimlerin görüşünü üç gruba zikretmek mümkündür. Birinci gruba göre Hadîs ile istişhâd kesinlikle kabul görülmemektedir. Bu görüşün sabibi Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ve Ebû'l-Hasen İbnu'd-Dâi' (ö. 680/1281) gibi âlimler olmuştur.¹⁰⁵ Onların bu konuda öne sürdükleri sebepler ise şu şekilde zikredilebilir:

Birincisi, Hadîsin mânen rivayet edilmesidir. Ebû'l-Hasen İbnu'd-Dâi' meseleyi şöyle değerlendirmiştir: “*Hadîsi manen rivayet etmek, Sîbeveyh gibi dil âlimlerinin Hadîs ile istişhâddan vazgeçip Kur'ân ve Araplardan nakledilen şiirler ile istişhâd etmelerine neden olmuştur. Yoksa Arapların en fasihi olan Hz. Peygamber'in sözüyle neden istişhâd edilmesin ki!*”¹⁰⁶

¹⁰¹ Bu meselle ilgili daha fazla bilgi için bkz. el-Meydânî, Ahmed b. Muhammed, *Mecma'u'l-emsâl*, thk. Muhammed 'Abdulhamîd, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2010, I, 129.

¹⁰² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 44.

¹⁰³ Şevkânî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Alî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, thk. Ahmed İnaye, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Dımaşk, 1999, I, 97.

¹⁰⁴ Feccâl, Mahmûd, *el-Hadîsu's-Şerîf fi'n-nahvi'l-'Arabî*, Dâru's-Selâm, Kahire, 1997, s. 99.

¹⁰⁵ Suyutî, *el-iktirâh*, 48; İbn Cinnî, *el-Muhtesib*, I,17.

¹⁰⁶ Feccâl, Mahmûd, *el-İsbâh fi Şerhi'l-İktirâh*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1989, s. 81.

Buna örnek olarak da manası bir olup değişik lafızlar ile rivâyet edilen aşağıdaki Hadîslerdir:

"زوجتكها بما معك من القرآن"¹⁰⁷

"*Bildiğin Kur'ân karşılığında onu sana nikâhladım.*"

"ملكتكها بما معك من القرآن"¹⁰⁸

"*Bildiğin Kur'ân karşılığında onu sana temlik eyledim.*"

"خذها بما معك من القرآن"¹⁰⁹

"*Bildiğin Kur'ân karşılığında onu alabilirsin.*"

Zikretmiş olduğumuz bu Hadîsler aynı manayı taşımış olsa da farklı lafızlar ile rivâyet edilmesi yukarıda zikri geçen gruplar tarafından örnek olarak öne sürülmüştür.

İkinci sebep, rivâyet edilmiş Hadîslerin birçoğunda lahn, yani gramer hatası bulunmasıdır. Zira Hadîslerin çoğu Arap olmayan şahıslar tarafından nakledilmiştir. Yine konuyla ilgili Ebû Hayyân şu sözleri dile getirmiştir:

"Arapça dil âlimleri koymuş oldukları kurallarda Hadîs rivâyetleri ile istişhâd etmemişlerdir. Bunun sebebi ise Hadîslerin acemler tarafından rivayet edilmesidir. Sonra şu adam geldi (İbn Mâlik), bu hususta mütekaddimûn âlimlerin ihmâl etmiş oldukları şeyi tamalayacağını iddia etti. Allah akıl fikir versin bu adama. Evvelki insanların yapmadığı şeyleri sonradan gelenler nasıl yapabilir!"¹¹⁰

Ancak Hadîsle istişhâdı kabul etmeyen Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab* adlı eserinde 56 yerde Hadîsten delil getirmiştir. Bu durum aslında Ebû Hayyân'ın benimsemiş olduğu düşünceyle çeliştiğinin bir göstergesidir.¹¹¹ Ebû Hayyân aynı zamanda Hadîs ile istişhâd edilmemesi gerektiğini, râvilerin acem olmasına da bağlamıştır. Böyle bir sebep ve gerekçe kanaatimizce geçersizdir. Zira lügat ve nahiv ilmiyle uğraşan, bu alanda öne çıkan âlimlerin çoğunun Arap olmadığı görülmektedir ki nahivcilerin imamı kabul edilen Sîbeveyh bunun açık bir örneğidir.

İbn et-Tayyib el-Fâsî (ö. 1170/1756) Ebû Hayyân'ın görüşü ile ilgili şöyle bir ifade kullanmıştır: "*Birkaç defa Ebû Hayyân'ın bizatihi Hadîs ile istişhâd ettiğine şahit*

¹⁰⁷ Tirmizî Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetu'l-Babî, Mısır, 1975, III, 413, Hadîs no: 1114.

¹⁰⁸ Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, thk. Hasen Şelebî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2001, V, 227, Hadîs no 5501.

¹⁰⁹ Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, *Câmi'u's-Sahîhu'l-muhtasar (Sahîh-i Buhârî)*, thk. Mustafâ Dîb el-Bugâ, Dâr'u İbn Kesîr, Beyrut, 1987, VI, 121. Hadîs no 3047.

¹¹⁰ Suyutî, *el-İktirâh*, s. 48.

¹¹¹ Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*, thk. Receb Osmân, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1998, III, 1424.

oldum. Yalnız o gecesi gündüzüne uymayan biri olduğundan her zaman farklı içtihatlar da üretmiştir."¹¹²

Hadîste lahn şeklinde bir iddia kanaatimizce geçersizdir. Zira böyle bir durum Hadîslerde söz konusu olmamıştır. Bununla birlikte söz konusu hususlarla ilgili Ebû Hayyân da dâhil olmak üzere tüm dilciler irâb vecihlerinden ve yorumlardan geri durmamışlardır.

İkinci grubun görüşüne göre nahiv alanında Hadîs ile mutlak surette istişhâdda bulunabilir. Bu görüşün sahibi başta İbn Mâlik olmak üzere İbn Hişâm, (ö. 761/1360), Cevherî (ö. 400/1009), İbn Sîde (ö. 458/1066) ve İbn Cinnî (ö. 392/1002) gibi âlimlerdir. Nitekim adı geçen dil âlimlerinin eserleri incelendiğinde eserlerinde defaatle Hadîs ile istişhâdda buldukları görülecektir.¹¹³

Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtıbî (ö. 790/1388) ise bu iki grup arasında orta bir yol takip etmiştir. Şâtıbî, mânâsına özen gösterilmiş ama lafzı ihmal edilmiş Hadîs ile istişhâd edilmesinin mümkün olmadığını, ancak hem manen hem de lafzen itinâ ile nakledilmiş ve özellikle Hz. Peygamber'in fesahati yönünde rivayet edilmiş kısa Hadîsler ile istişhâd etmenin mümkün olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴

Şâtıbî her iki grubu da tenkit ederek şu sözleri dile getirmiştir:

Hz. Peygamber'in Hadîsi ile istişhâd eden hiçbir dilci görmedim. Buna göstermiş oldukları sebep ise Hadîsin manen rivayet edilmesidir. Ancak onlar arkalarını pisleten, sözleri küfür ve fücûr ile dolu olan sefih ve kaba Arapların şiirlerinden delil göstermiş olup, sahih Hadîsleri terk etmişlerdir... Öte yandan da İbn Mâlik önüne gelen Hadîs ile istişhâd etmekle isabetli bir yol izlememiştir..."¹¹⁵

Muhammed el-Hıdır Huseyn, Şâtıbî'nin görüşünü benimsemiştir.¹¹⁶ Daha sonra Kahire'de bulunan "Mecma'u'l-Luğatil-'Arabiyye" Muhammed el-Hıdır'ın görüşünden hareketle Hadîs ile istişhâd hususunda şu şartları maddeler hâlinde sıralamıştır:

1. Kütüb-i Sitte'de mevcut olmayan bir Hadîs ile dil alanında istişhâd edilmez,
2. Kütüb-Sitte'de geçen Hadîsler aşağıda zikredilen şartları taşıması gerekmektedir:
 - a. Meşhûr ve mütevâtir Hadîs olması,

¹¹² İbnu't-Tayyib, Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şarkî es-Sumeylî el-Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fi takrîri'l-Kifâye*, thk. 'Alî Huseyn el-Bevvâb, Dâru'l-'Ulûm, Kahire, 1983, s. 96.

¹¹³ Feccâl, *el-Hadîsu's-Şerîf fi'n-nahvi'l-'Arabî*, s. 104; ayrıca bkz. İbnu't-Tayyib, *Tahrîru'r-rivâye fi takrîri'l-Kifâye*, s. 96.

¹¹⁴ Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ, *el-Makâsıdu's-Şâfiye*, thk. 'İyâd b. 'Îd, es-Sâbitî, İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, Mekke, 2007, III, 401.

¹¹⁵ Şâtıbî, *el-Makâsıdu's-Şâfiye*, III, 402.

¹¹⁶ Huseyn, Muhammed Hıdır, *Dirâsât fi'l-luğatil-'Arabiyye ve târîhihâ*, el-Mektebu'l-İslâmî, Dımaşk, 1960, s. 77.

- b. İbâdetler hususunda rivâyet edilen Hadîsler olması,
- c. Cevâmiu'l-Kelîm Hadîslerin olması,
- d. Hadîs râvilerinin güvenilir olması,
- e. Mühtelif senedler ile revayet edilen, ancak lafızları aynı olan Hadîslerden olması.¹¹⁷

Muhammed 'Îd, *er-Rivaye ve'l-istişhâdi ve'l-ihticâci bi'l-luğa* adlı eserinde dilcilerin Hadîs ile istişhâd etmemelerinin nedenini dînî sebeplere bağlamıştır. Başka bir ifadeyle Muhammed 'Îd, dilcilerin Hadîs üzerinde yorum yapmanın dînî sakıncasını göz önünde bulundurarak Hadîsle istişhâddan kaçındıklarını öne sürmüştür.¹¹⁸ Ancak kanaatimizce bunun geçerli bir sebep olmadığı söylenebilir. Zira neredeyse tüm dilciler, Kur'ân-ı Kerîm'den hareketle çok sayıda istişhâdda bulunmuşlardır. Bununla birlikte zaman zaman kurrâyı ciddi anlamda eleştirmiş ve okumuş oldukları kırâatin yanlış olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Neticede mütekaddimûn olarak anılan dilcilerin Hadîsle istişhâd etmemeleri, onları reddettikleri anlamına gelmediğini belirtmek gerekir. Ancak Hadîs ilminin şiir gibi henüz oturmuş olmaması, söz konusu dilcilerin Hadîsten uzak durmalarına sebep olmuştur. Herhalde mütekaddimûn nahivciler İbn Mâlîk zamanında yaşamış olsalardı belki de en az onun kadar Hadîs ile istişhâd edeceklerdi ve hatta şiir ile istişhâd etmeyi terk edip sadece Kur'ân ve Hadîse yöneleceklerdi.¹¹⁹

Sîbeveyh'in Hadîs şahitleri yok denilecek kadar azdır. Nitekim *el-Kitâb*'ın bütünü incelendiğinde onun sadece yedi yerde Hadîsle istişhâdda bulunduğu görülmektedir. Ancak ilginçtir ki Sîbeveyh zikretmiş olduğu bu Hadîslerin hiçbirini Hz. Peygamber'e nispet etmemiştir. O Hadîsi örnek verdiği buna (وأما قولهم /Şu sözlerine gelince)¹²⁰, (يقول/Diyor ki)¹²¹, (ومن العرب من يرفع فيقول /Araplardan bazı ref ederek şöyle der)¹²² ve (ومثل ذلك/ve buna benzer)¹²³ gibi lafızlarla başlamıştır.

Sîbeveyh'in bu yedi Hadîsi bazen gramer ya da sarfa ait bir meselenin teyidi için, bazen de Arap lehçelerinden birini ispat etmek amacıyla örnek olarak dile getirmiştir.

¹¹⁷ Mecmû'atu'l-kırâati'l-'ilmiyye, Aded 3, s. 4,5, Mecma'u'l-Luğatil-'Arabiyye, Kahire, 1972.

¹¹⁸ 'Îd, *er-Rivaye ve'l-istişhâdi ve'l-ihticâci bi'l-luğa*, s. 113.

¹¹⁹ Hadis ile İstişhâd konusunda daha fazla bilgi edinmek için bkz. Uysal, Muhittin, *Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişhad Mes'elesi*, Marife Dergisi, sayı: 1, yıl: 2006. Ayrıca bkz. Bolelli, Nusrettin, *Nahivde Hadisle İstişhad Meselesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi, 5-6. Yıl 1988-1989.

¹²⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 293.

¹²¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 244.

¹²² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 327.

¹²³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 116.

Bu Hadîsler *el-Kitâb*'taki sıralamasına göre şu şekildedir:

Sîbeveyh “ (حيث), (ثم) ve (أين) gibi edatların bir adam veya bir kadın ismi olarak geçer ise (عمرو) ve (زيد) isimleri gibi muamele edilir.”¹²⁴ sözünden sonra, bir ismin semâh veya atasözü gibi gelmesi durumunda onun üzerinde hiçbir değişiklik olmadığını söyler, buna örnek olarak da aşağıdaki Hadîsi nakleder:¹²⁵

“إن الله ينهاكم عن القيل والقال”

“Allah size dedikoduğu yasaklar.”¹²⁶

Sîbeveyh göre, eğer ki (القيل والقال) kelimeleri camid veya kalıplaşmış kelimeler olarak kabul edilir ise bu kelimelere benzer bir cümle de yeri ne olursa olsun irâb hareketleri sabit kalması mümkündür.

Sîbeveyh, bazen fiilin gizli olduğunu söyler ve şu örnekleri verir “ (هو عبد الله) ve (أنا عبد الله) bu örnekle beraber aşağıdaki Hadîsi de örnek olarak dile getirmiştir:

“إنني عبد الله آكلأ كما يأكل العبد وشاربأ كما يشرب العبد”

“Bende tüm kullar gibi Allah'ın yiyen ve içen bir kuluyum.”¹²⁷

Yani Sîbeveyh'in burada demek istediği şey tam olarak şu şekildedir: أنا عبد الله cümlesinin tefsiri فاعراً olmuştur. Cümlelerin takdiri ise (أنا عبد الله اعرفني فاعراً) şeklindedir.

Sîbeveyh masdarların nasbı ile alakalı meseleyi ele alırken (سبحان) kelimesinin nasbı tenvîn şeklinde geldiği söyler ve Umeyye b. Ebû's-Salt'ın şu şiirini örnek olarak dile getirir:

وَقَبَّلْنَا سَبَّحَ الْجُودَى وَالْجُمُدُ¹²⁸

سُبْحَانَهُ ثُمَّ سُبْحَانَا يَعُودُ لَهُ

“O her eksikten münezzehtir, bizden önce onu zaten Cûdi ve el-Cumed dağı tesbih ederek yüceltmıştır.”

Bu şiirden sonra aşağıdaki Hadîsteki (سبوحاً) ve (قدوساً) aynı durumda olmadığını ve buradaki cümlelerin takdirinin ise (اذكر سبوحاً واذكر قدوساً) şeklinde olduğunu belirtmiştir.¹²⁹

“سبوحاً قدوساً رب الملائكة والروح”

“Çok övülen çok kutsal meleklerin ve ruhun/Cebrail'in Rabbi.”¹³⁰

Daha sonra Araplardan (سبوح قدوس رب الملائكة والروح) merfû şeklinde okunduğunu söylemiştir.¹³¹

¹²⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 268.

¹²⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 268.

¹²⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb* III, 268.

¹²⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 80.

¹²⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 327.

¹²⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 327.

¹³⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 327.

Sîbeveyh (نَعْمَ) ve (بِئْسَ) kelimelerinin aslı (نَعِمَ) ve (بِئْسَ) olduğunu söylemiş, daha sonra aşağıdaki Hadîste geçen (نَعِمْتُ) kelimesinin (نَعِمْتُ) olduğunu belirtmiştir.¹³²

"فبها ونعمت"

"*Ne güzel!*"¹³³

Sîbeveyh aşağıdaki Hadîsi fasl (الفصل) konusunu ele alırken örnek olarak öne sürmüş, daha sonra (مولود) isminin merfû ve mansûb şeklinde gelme ihtimallerini belirtmiştir.¹³⁴

"كل مولود يولد على الفطرة حتى يكون أبواه هما اللذان يهوانه ونصرانه"

"*Her doğan çocuk fitrat üzerine doğar ancak sonradan onu ana ve babası Yahudi ve Hıristiyan yapar.*"¹³⁵

Sîbeveyh ism-i tafdîl (اسم التفضيل) konusuna değinirken (أبغضُ إليه منه الشرُّ) şeklinde bir örnek verir ve bu örnekte (أبغضُ) isminin ref (ـُ) ile gelmesinin doğru olmadığını söyler. Nitekim bunu daha sonra verdiği Hadîsteki (أحبُّ) ismi ile teyit eder.¹³⁶

"ما من أيام أحبَّ إلى الله فيها الصوم منه من عشر ذي الحجة"

"*Oruçla geçirilmiş hiçbir gün Zilhiccenin on günü kadar Allah'a sevimli değildir.*"¹³⁷

Sîbeveyh "ضرِبْتُ وضربني زيداً ve ضربتُ وضربني زيداً" isim en son gelen âmilden etkilenir, bunun sebebi ise isme daha yakın olmasıdır. Aynı şekilde birinci âmilin ikinci âmilin işini yapıyor olması muhatabın bilgisi dahilindedir. Bunun diğer bir örneği ise (والحافظين فروجهم والحافظات والذاكرين الله والذاكرات)¹³⁸ ayetidir. Burada ikinci ma'mul tekrar edilmemiştir. Zira muhatabın bilgisi üzerine gerek kalmamıştır." Sîbeveyh bu ayetteki durumu aşağıdaki Hadîs ile teyit etmiştir:

(ونخلع ونترك من يفجرك)

*Sana isyan edenlerden ayrılır ve onları terk ederiz.*¹³⁹

Yukarıda da ifade edildiği gibi Sîbeveyh, bu Hadîsleri şahid gösterirken hiç birini Hz. Peygamber'e nispet etmemiştir. Sadece (كقولہ/Sözünde olduğu gibi)¹⁴⁰, (مثل/Örneğin)¹⁴¹ gibi ibarelerle yetinmiştir. Bu da bize onun Hadîsleri naklederken Hadîs niteliğinde değil de "Kelâmu'l-'Arab" olarak naklettiğini göstermektedir. Çünkü

¹³¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 327.

¹³² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 116.

¹³³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 116.

¹³⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II 393.

¹³⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II 393.

¹³⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II 32.

¹³⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II 32.

¹³⁸ Ahzâb, 33/35

¹³⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 74.

¹⁴⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 75.

¹⁴¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II 32.

Sîbeveyh'e göre Hz. Peygamber'in sözü bir insan sözüdür. Kureyş Kabilesinin konuştuğundan o da konuşmuştur ki Sîbeveyh Kureyş dilini Arapların en eski ve en fasih dili olarak kabul etmiştir. Sîbeveyh'e göre Hz. Peygamber başka kabilelerin lehçesi ile konuşmuş olsa da yine de Arap lehçeleri çerçevesi dâhilinde olmuştur.

Sonuç itibariyle Sîbeveyh'in Hz. Peygamber'in sözünü Arapların muhtelif kabilelerince konuşulan lehçeler ile aynı tuttuğu söylenebilir. Bunu Hadîsi örnek verirken kullanmış olduğu kelimelerde görmek mümkündür. Nitekim Sîbeveyh bazı kırâat, mesel ve şiirleri sahiplerine nispet etmeyerek de aynı yöntemi izlemiştir.

2.3. Sîbeveyh'in Ayetle İstîshâd Yöntemi

Bu başlıkta öncelikle Sîbeveyh'in ilmî hayatı boyunca salt Arapçanın kurallarını tespit etme yönünde mi çalışmalar yaptığı, yoksa Kur'ân nahvini mi araştırdığı gibi sorulara odaklanılacaktır. Diğer bir ifadeyle Sîbeveyh'in Arapça kurallarını ayetlerden hareketle mi meydana getirdiği, yoksa dille ilgili öğrendiği bir görüşü ayetlerle mi desteklediği gibi konulara değinilecektir. Kanaatimizce Sîbeveyh izlemiş olduğu istîshâd yönteminde öncelikle bir görüşü benimsiyor daha sonra bu görüşü Kur'ân-ı Kerîm'den bir ya da bazen birkaç ayet ile doğruluyor. Bunun en bariz göstergesi, kurrânın bir kırâat ile ilgili ihtilaf etmesi durumunda Sîbeveyh'in kendi düşüncesini destekleyen kırâati tercih etmesidir. Diğer kırâati ise almamış ya da başka bir yerde farklı bir mesele hakkında istîshâd olarak göstermiştir ki bu durum nadir olarak görülmüştür. Şayet o, Kur'ân nahvini ortaya çıkarma çabasında olmuş olsaydı dilcilerin üzerinde ihtilaf etmiş olduğu tüm ayetleri ele alır ve her biri hakkında nahiv yönüyle ilgili kendi görüşünü ortaya koyardı. Ancak sözü edilen duruma ait örneklerin sayısı oldukça azdır. Yine de konuyla ilgili aşağıdaki örneklerin verilmesi mümkündür:

Sîbeveyh nekira babında (وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ)¹⁴² ve (وَيْلٌ يَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ)¹⁴³ ayetlerini ele alarak buradaki (وَيْلٌ) kelimesinin anlamını şu şekilde yorumlamıştır:

Buradaki (وَيْلٌ) kelimesinin beddua anlamına geldiği hiçbir şekilde söylenemez, zira Allah hakkında çok çirkin olur. Bununla birlikte kullar kendi aralarında konuşmuş oldukları dil ile muhatab alınırlar. Bu sebeptendir ki Kur'ân onların dili üzerine inmiştir"¹⁴⁴

¹⁴² Mutaffifîn, 83/1.

¹⁴³ Murselât, 77/15.

¹⁴⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 331.

Sîbeveyh bu örnekte Araplara, Kur'ân-ı Kerîm'in onların diliyle indiğini belirtmek istemiş, ancak bununla beraber Arapların tüm lehçelere hâkim olmadıklarından böyle bir durumu idrak edemediklerini açıklamaya çalışmıştır.

Bu bağlamda verilebilecek diğer bir örnek şu şekildedir: Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ (ö. 209/824 [?]) *Mecâzu'l-Kur'ân* adlı eserinin telif sebebini açıklarken el-Fazl b. er-Rebî' (ö. 208/823-24 [?])¹⁴⁵'in meclisinde kendisine şöyle bir soru yöneltilmiştir:

Allah Teâla (كأنه رؤوس الشياطين)¹⁴⁶ buyurmuştur. Yalnız va'd ve va'id bilinen şeyler üzerine olur, burada şeytanlar üzerine va'id verilmiştir ki onlar da bilinmemektedir. Nasıl olur da Allah kullarını bilmedikleri şeyler üzere korkutur? Ebû Ubeyde bu soru üzerine şöyle cevap vermiştir: 'Allah Arapları anlayacakları sözler ile muhatap almıştır, sen İmruulkays'ın şu sözünü duymadın mı?!

أيقتلني والمشرقي ومسنونة زرق كأنياب أغوال

Ama onlar gavlu/الغول görmemişlerdir, yalnız Araplar ondan korkarlar ve onunla korkutulurlardı.¹⁴⁷

Yine konuyla ilgili Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde, İbn Abbâs (ö. 68/687) ile Nâfi' b. el-Ezrak (ö. 65/685) arasında geçen bir diyalogu şu şekilde nakletmiştir:

Nâfi' b. el-Ezrak, İbn Abbâs'a şöyle der; 'Sana Allah'ın kitabından bazı şeyler soracağız, sen de bizlere Arapların sözüne dayanarak cevap vereceksin. Zira Allah Kur'ân'ı apaçık bir Arapça ile indirmiştir.' İbn Abbâs; 'istediğiniz şeyi/yeri sorunuz' şeklinde cevap verir. Nâfi'; 'Bana Allah'ın (عن اليمين والشمال عزين)¹⁴⁸ ayeti hakkında bilgi ver deyince İbn Abbâs; (العزون) *ince halkalar* anlamına gelmektedir' şeklinde cevap verir. Nâfi'; 'Peki Araplar bunu biliyor mu?' deyince İbn Abbâs; 'Tabii ki de biliyordur. Sen Ubeyd b. Abras'ın şu sözünü duymadın mı?!

فجاؤوا يُهرغونَ إليه حنّي يَكُونُوا حَوْلَ منبره عزينا

"Ona destek için koşa koşa geldiler, ta ki minberin etrafında etten duvar ördüler."

¹⁴⁵ Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1950, I, 10.

¹⁴⁶ Sâffât, 37/35.

¹⁴⁷ Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, XV, 342; Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, I, 16. Şiirin anlamı; "Yanımda, Agvâl dişleri gibi keskin olan müşrifî kılıncım yanımda iken o beni nasıl öldürebilir ki."

¹⁴⁸ Meâric, 70/37.

diye cevap verir. Daha sonra Nâfi‘; ‘Peki bana¹⁴⁹(وابتغوا إليه الوسيلة) hakkında bir bilgi verir misin?’ der. İbn Abbâs; ‘(الوسيلة) hâcet anlamına gelir.’ şeklinde cevap verir. Nâfi‘; ‘Peki Araplar bunu biliyor mudur?’ İbn Abbâs; ‘elbette ki biliyordur. Antere’nin şu sözünü duymadın mı?!’ diyerek beytini delil getirir:

إِنَّ الرَّجَالَ لَهُم إِلَيْكَ إِنَّ يَأْخُذُوكَ تَكْهَلِي وَتَخْضَبِي

“Artık tüm erkekler sana talip olabilir, eğer kimse sana gelirse gözünü sürmele, ellerini kınala ve öyle çık karşılarına.”

Böylece Nâfi‘, İbn Abbâs’a sorular sormaya devam etti. Hatta bu sorular ikiyüze varmıştı. Bu soruların tümü de Ğaribu’l-Kur’ân ile ilgiliydi.¹⁵⁰

Şayet yukarıdaki rivâyetler doğru ise bunlar, kimi Arapların Kur’ân-ı Kerîm’den birçok kelimenin anlamını bilmediklerine delil getirilebilir. Bu rivâyetlerin mevsukiyeti sıkıntılı olsa dahi “Ğaribu’l-Kur’ân” konulu çok sayıda eserin telif edildiği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Buna göre Kur’ân-ı Kerîm’de Arapların bilmedikleri kelime var ise onların bilmedikleri dil ve kuralların olması da tabii sayılmalıdır. Zira onların Arap kabilelerine ait tüm lehçeleri bilecek kapasiteye sahip olmamaları normaldir.¹⁵¹

Zikretmiş olduğumuz örneklerden yola çıkarak Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ı kaleme alırken Araplara kendi dillerini öğretmek maksadıyla ele aldığı ve dille ilgili benimsemiş olduğu görüşleri Kur’ân ayetleriyle destekleyip teyit ettiği neticesine varılabilir. Diğer bir ifadeyle Sîbeveyh’in *el-Kitâb* eserini yazarken iki temel amaç güttüğü söylenebilir. Bunlardan birincisi, Araplara kendi dillerini öğretmek, ikincisi ise Sîbeveyh’in dile ait görüşlerini şiirin yanı sıra Kur’ân ayetleriyle istişhâd ederek tespit etmektir.

Bununla beraber Sîbeveyh eserinde gerçekten sadece Kur’ân dilini ele almış olsaydı *el-Kitâb*’ta geçen tüm bölümlerde ayetle istişhâd etmiş olurdu. Ancak kimi konularda onun tek bir ayet bile zikretmediği görülmektedir. Örneğin Sîbeveyh “*İzmar alâmetinin aslına dönmesi*”,¹⁵² “*harf-i cerlerin izmar edilememesi*”¹⁵³ ve “*bazı isimlerin sıfat şeklinde gelmesi*”¹⁵⁴ gibi konuları alırken herhangi bir ayetle istişhâdına şahit olunmamaktadır. Buna benzer örneklere *el-Kitâb*’ın birçok yerinde rastlamak

¹⁴⁹ Mâide, 5/35.

¹⁵⁰ Suyûtî, Ebû’l-Fadl Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi‘î, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Mecma‘u’l-Melik Fehd, Riyad, t.s., s. 348.

¹⁵¹ Hâtır, Suleyman Yûsuf, *Menhecü Sîbeveyh fi’l-istişhâd bi’l-Kur’ân*, Mektebetu’r-Ruşd, Riyad, 2008, s. 230.

¹⁵² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 376.

¹⁵³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 383.

¹⁵⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 28.

mümkündür.¹⁵⁵ Şayet Sîbeveyh nahiv kurallarını tesis etme hususunda Kur'ân'ı esas almış olsaydı sözünü ettiğimiz kase, ceza ve harf-i cerler konusunda en azından bir ayet ile istişhâdda bulunmuş olurdu.

Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserindeki ayetler ile istişhâd yöntemine gelince bununla ilgili şunlar söylenebilir:

Başta da belirttiğimiz gibi Sîbeveyh, şahid gösterme hususunda her ne kadar şiiri nicelik olarak öncelese de onun Kur'ân ayetlerine önemli bir yer verdiği açıktır. Sîbeveyh, Kur'ân metnine dair hiçbir şüphe içerisinde olmamasına rağmen Kur'ân kırâatiyle ilgili bazı tereddütleri olmuştur. Zira Zerkeşî (ö. 794/1392)'nin de belirttiği gibi “*Kur'ân-ı Kerîm i'câz ve beyân için Muhammed'e (a.s) indirilmiş bir vahydir. Kırâat ise vahiy lafzının çeşitliliğidir.*”¹⁵⁶ Bu nedenle Sîbeveyh, kırâat ile istişhâdda bulunurken daha hassas olmuştur.

Sîbeveyh ayetler ile benimsemiş olduğu nahiv kurallarını tespit ederken bunu açıklayıcı bir delil/şahid şeklinde öne sürmüştür. Aynı zamanda dille ilgili benimsediği düşünceye ayetle istişhâdda bulunarak bu düşüncesini güçlendirmek istemiştir. Sîbeveyh, bazen bir ayet ile istişhâdda bulunmuştur. Örneğin ism-i fâilin amel etmesiyle ilgili şunları söylemiştir:

Eğer ki nûnu sabit kılacak isen ism-i fâili de tesniye veya cemi şeklinde zikredeceksen daha sonra gelen ismi nasb ile söylersin. Örneğin (هذان الضاريان زيداً) ve (وهؤلاء الضاريون) (والمقيمين الصلاة والمؤتون الزكاة) (الرجل) buna benzer Azze ve Celle'nin şu sözüdür:

Görüldüğü üzere Sîbeveyh, konuyla ilgili sadece bir ayet ile istişhâdda bulunmuştur. Bu ayet de ¹⁵⁷“والمقيمين الصلاة” cümlesindeki “الصلاة” kelimesinin mansub gelmesidir.¹⁵⁸

Sîbeveyh'in kimi zaman da arka arkaya iki ayetle istişhâdda bulunduğu görülmektedir: Örneğin ¹⁵⁹“لنعلم أي الحزين أحصى لما لبثوا أمداً” ve ¹⁶⁰“فلينظر أيها أركى طعاماً” her iki ayeti (ج) harfinin amel edip etmeme hususunda delil olarak göstermiştir.¹⁶¹

Sîbeveyh genellikle konuya başlık vererek başlamış, konuyla ilgili kendi görüşünü belirttikten sonra bir ayet ile istişhâd etmiş, daha sonra da bunu bir şiirle

¹⁵⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 49, 57, 77, 93, 82, 100, 112.

¹⁵⁶ Zerkeşî, Ebû 'Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. 'Abdillâh et-Turkî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed İbrâhîm, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1957, I, 318.

¹⁵⁷ Nisâ, 4/163.

¹⁵⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 183.

¹⁵⁹ Kehf, 18/12.

¹⁶⁰ Kehf, 18/19.

¹⁶¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 236.

desteklemiştir.¹⁶² Örneğin gayr-i munsariften bahsederken şu şekilde bir istişhâdda bulunmuştur:

(من سباً بنياً يقين) ¹⁶⁴ ve (لقد كان لسبياً في مسكنهم) ¹⁶³ ayetlerinde geçen (سباً) kelimesini Ebû ‘Amr gayr-i musarif olarak kabul etmiştir. Nitekim şair bu yönde şöyle demiştir:

مِنْ سَبَّاءِ الْحَاضِرِينَ مَأْرَبٍ إِذْ يَنْنُونَ مِنْ دُونِ سَيْلِهِ الْعَرَمَا ¹⁶⁵

“Suyun kenerında iskân eden Me’rib insanları şehirlerini sudan korumak için set yapar.”

Sîbeveyh önce bir ayet ile istişhâd etmiş, daha sonra Ebû ‘Amr’ın (سباً) ismini gayr-i munsarif kabul ettiğini belirterek bu görüşü bir şiir ile teyit etmiştir. Daha sonra da buna benzer başka bir örnek vererek en-Nâbîga el-Ca’dî (ö. 65/685 [?])’den şu beyti delil getirmiştir:

أَضَحَّتْ يَنْقُرُهَا الْوَلْدَانُ مِنْ سَبَّاءٍ كَأَتَمِّمْ تَحْتَ دَقْبِهَا دَحَارِيج ¹⁶⁶

“Sağdan soldan gelen Sebe’ çocukları devevi ürkütmeye başladılar, onlar sanki kara böcek gibi etrafını sardılar.”

Bazen de bir mesele hakkında değerlendirmede bulunurken sadece ayetler ile istişhâd etmiştir. Buna örnek olarak /vav harfini başına hemzenin gelme konusudur. Burada Sîbeveyh konuyla ilgili şunları söylemiştir: “İşte /vav’ın hemze almasının Allah’ın aziz kitabında örnekleri çoktur. Allah şöyle buyurmuştur: (أفأمن أهل القرى أن يأتيهم) ¹⁶⁷ ayetinde ve (أوكلما عاهدوا عهداً) ¹⁶⁸, (أو آباؤنا الأولون) ¹⁶⁹ gibi birçok ayette /vav- /f/fe manasında gelmiştir.”¹⁷⁰ Görüldüğü üzere Sîbeveyh sadece Kur’ân ayetleriyle istişhâdi tercih etmiştir.

Sîbeveyh, istişhâd hususunda ayet ve şiir arasında bir benzerlik bulunduğu hem ayeti hem de şiiri zikretmiştir. Örnek olarak Sîbeveyh emir ve nehiy konularında “والزانية والزاني فاجلدوا كل واحد منهما مائة جلدة” ve “والسارق والسارقة فاقطعوا” ayetlerini ele alırken ref hâlini haberi hazf olunmuş mübteda şeklinde irâb etmiştir. Bunun nedenini ise sonrasında gelen “فاجلدوا” cümlesini fe/ف ile gelmesine bağlamıştır. Dolayısıyla haber niteliğini kaybetmesine neden olduğunu belirtmiştir. Aksi takdirde “فاجلدوا” cümlesi fe/ف

¹⁶² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 253.

¹⁶³ Neml, 27/22.

¹⁶⁴ Sebe’, 34/15.

¹⁶⁵ Bu beyit en-Nâbîga el-Ca’dî’ye ait bir beyittir. Bkz. İbnu’s-Serrâc Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî *el-Usûl fi’n-nahv*, Muessesetu’r-Risale, Beyrut, 1996, I, 96.

¹⁶⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 253.

¹⁶⁷ A’raf, 7/97.

¹⁶⁸ Bakara, 2/100.

¹⁶⁹ Saffet, 37/17.

¹⁷⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 188.

ile gelmiş olmasaydı haber olarak irâb edilmesinin mümkün olduğunu söylemiştir. Sîbeveyh konuyla ilgili önce yukarıdaki ayetleri dile getirdikten sonra şu beyti zikreder:

وقائلة: حَوْلَانُ فَاَنْكِحْ فَتَاتَهُمْ¹⁷¹

“İşte burası Havlan mahallesi, genç kızlarından birini nikâhla.”

Sîbeveyh bu şiiri (وقائلة: هذه حَوْلَانُ) şeklinde tevil etmiştir. Yani (هذه) mübteda, (حولان) ise haber olarak irâb etmiştir.

Sîbeveyh bir mesele hakkında birden fazla ayet var ise en az ikisini zikretmiş, daha sonrasında “Buna benzer ayetler Kur’ân-ı Kerîm’de çoktur” *Buna benzer ayetler Kur’ân-ı Kerîm’de çoktur*” sözüyle bitirmiştir.¹⁷² Örneğin (ت) in düşmesi hususunda (فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ) ve (وجاءهم البيئات)¹⁷⁴ ayetlerini zikrettikten sonra bununla ilgili daha başka örnekler olduğunu “Bunun gibisi çoktur.”¹⁷⁵ sözüyle belirtmiştir.

Sîbeveyh gerek duyduğunda birden fazla ayet ile istiḥâdda bulunmuş, daha sonra şiirden birkaç delil getirmiştir. Örneğin (غیر) ve (إلا) harflerini ele alırken bu harflerin istisna manasından ziyade (ولاكنّ/ama) anlamı taşıdığını da belirtmiştir. Delil olarak da şu ayetleri örnek vermiştir: “لا عاصم اليوم من أمر الله إلا من رحم”¹⁷⁶ buna benzer “فلو لا أخرجوا من”¹⁷⁸ ve “فلو لا كان من القرون من قبلكم أولو بقية ينهون عن الفساد إلا قليلاً”¹⁷⁷ “قرية آمنت إلا قوم يونس (لكنّ) gibi ayetleri dile getirerek ayetlerde geçen (إلا) harfinin anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu ayetlere ilave olarak Nâbîga el-Ca’dî’nin de şiirden şu beyti aktarmıştır:

ولا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنْ سَيُوفَهُمْ بهن فلول من قِرَاعِ الكِتَابِ

“Onlarda tek bir kusur görebilirsin, o da kılıçlarının düşmanla savaşarak kırık olmasıdır.”

Yani (غَيْرَ أَنْ سَيُوفَهُمْ) cümlesindeki (غیر) anlam (لكنّ) anlamına geldiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra yine aynı şairin şu şiirini örnek olarak göstermiştir:

فَتَى كَمَلَتْ خَيْرَاتُهُ غَيْرَ أَنَّهُ جَوَادٌ فَلَا يُقَى مِنَ الْمَالِ بَاقِيًا

“Öyle bir delikanlı ki iyilik timsalidir, ancak öyle bir cömert ki infâk ederken elinde hiçbir şey bırakmıyor.”

¹⁷¹ Havlan, Yemen’de bir mahallenin ismi olarak kayıtlara geçmiştir. Bkz. el-Ezherî, Halid, *Şerhu’t-Tasrîh ‘alâ’t-Tavdîh, Dâru’l-Fârâbî, Dımaşk, 1990, I, 445.*

¹⁷² Sîbeveyh, *el-Kitâb, III, 359.*

¹⁷³ Bakara, 2/275.

¹⁷⁴ Âl-i imran, 3/105.

¹⁷⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb, III, 359.*

¹⁷⁶ Hûd, 11/43, Sîbeveyh, *el-Kitâb, II, 235.*

¹⁷⁷ Hûd, 11/116, Sîbeveyh, *el-Kitâb, II, 235.*

¹⁷⁸ Yûnus, 10/98, Sîbeveyh, *el-Kitâb, II, 235.*

¹⁷⁹ Hac, 22/40, Sîbeveyh, *el-Kitâb, II, 235.*

Sîbeveyh (غير أنه) cümlesindeki (غير) kelimesinin (لكن) anlamına geldiğini belirtmiştir.¹⁸⁰

Yine konuyla ilgili Ferazdak'tan şu beyti nakletmiştir:

وما سَجَنوني غيرَ أنسيَ ابنُ غالِبٍ وأتَى من الأَثَرَيْنِ غيرَ الرِّعَاذِـفِ

“Beni hapsetseler de yine ben sayısı çok bir kabileye mensup olan Galib'in oğlu kalurum ve hiç kimseyeye de sığınmam.”

Sîbeveyh burada da (غير أني) cümlesindeki (غير) ifadesinin (لكن) anlamına geldiğini belirtmiştir.¹⁸¹

Sîbeveyh'in, a'râbîlerden (bedevilerden) gelen kırâatlere pek itimat etmediği görülmektedir. Bunun sebebi ise a'râbîlerin kırâati kendi lehçelerine çekmesi, dolayısıyla kırâatin asıl okunuş şeklini kaybetmesi ve bu husustaki güvenin kaybolmasıdır. Böyle bir durum söz konusu olduğunda Sîbeveyh, başta Halîl b. Ahmed olmak üzere hocalarını kaynak kabul ederek senedin doğruluk payını onlardan öğrenmiştir. Örneğin “ ما كان لبشر أن يكلمه الله إلا وحياً أو من وراء حجاب أو يرسل رسولاً فيوحى بإذنه ما يشاء ”¹⁸² ayetindeki (يُرسل) fiilin mansûb olma nedenini hocası Halîl'e sormuş, hocası da bu fiilin (أن يكلمه) fiiline matuf olmadığını, ancak gizli (أَنْ) ile mansub olduğunu bildirmiştir.¹⁸³ Yine başka bir ayet hakkında hocası Yûnus b. Habîb'e müracaat ederek bazı Arapların¹⁸⁴ (الحمد لله رب العالمين) ayetindeki (رَبِّ) kelimesini nasb ile okuduklarını sormuştur. Yûnus böyle bir soru üzerine “Evet sağlam ve iyi bir Arapçadır.”¹⁸⁵ şeklinde cevap vermiştir.

Sîbeveyh, bir mesele iki ihtimal içeriyorsa o meseleye dair bir şahit Kur'ân'dan bir şahit de şiiirden getirmiştir. “ويوم القيامة ترى الذين كذبوا على وجوههم مسودة”¹⁸⁶ ayetinde (وجوههم) kelimesinin ref ile geldiği gibi buna benzer cümlelerin nasb halinde geldiğini de belirtmiştir.¹⁸⁷ Bununla ilgili olarak ise Arapçasına güvenilen insanlardan şu ifadeleri duyduğunu aktarmıştır: “خلق الله الزرافة يديها أطول من رجليها”. Bunun yanında şu şiiri de delil olarak getirmiştir:

وما كان قيسٌ هلكهُ هلكٌ واحدٍ ولكنهُ بنيانٌ قومٍ

¹⁸⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 326

¹⁸¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 326.

¹⁸² Şurâ, 42/51.

¹⁸³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 49.

¹⁸⁴ Fatihâ, 1/1.

¹⁸⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 63.

¹⁸⁶ Zümer, 39/60.

¹⁸⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 155. Ayrıca Bkz. Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 233.

¹⁸⁸ Bu şiiri 'Abde b. et-Tayyib, 'Amr b. Kayse mersiye olarak söylemiştir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Daru'l-Fikr, Dimaşk, 1986, VIII, 32.

“Kays’ın ölümü tek bir kişinin ölümü değildi onun ölümüyle kavmin ocakları söndü.”

Burada Sîbeveyh ikinci vecih için Kur’ân’dan şahit bulamayınca şiire başvurarak konuyla alakalı bir delil getirmiştir.¹⁸⁹

Sîbeveyh istişhâd ederken Araplardan duymuş olduğu sözleri ayetten önce delil gösterdiği daha sonra ayeti zikrettiği yerler de olmuştur. Bedel konusunu ele alırken şöyle bir örnek vermiştir. ¹⁹⁰”مررت برجلٍ صالحٍ بل طالحٍ” cümlesinde (طالح) kelimesinin merfu gelmesinin doğru olduğunu söyleyerek sonrasında (وقالوا اتخذ الرحمن ولدا سبحانه بل عبداً مكرمون) ¹⁹¹ ayetini şahit olarak getirmiştir.¹⁹²

Konuyla ilgili Sîbeveyh (ما مررت برجلٍ صالحٍ ولكن طالحٍ) demenin doğru, ancak (مررت برجلٍ صالحٍ ولكن طالحٍ) demenin de imkânsız olduğunu, zira (لكن)’nin olumlu bir cümleden sonra gelmeyeceğini belirtmiştir.

Ancak (مررت برجلٍ صالحٍ بل طالحٍ) ve (ما مررت برجلٍ صالحٍ بل طالحٍ), (ما مررت برجلٍ صالحٍ ولكن طالحٍ) örneklerinde olduğu gibi istersen ref ile söylenebilir, çünkü (بل) ibtidâ harfidir. Kur’ân-ı Kerîm’de buna benzer (وقالوا اتخذ الرحمن ولدا سبحانه بل عبداً مكرمون) ¹⁹³ ayet gelmiştir.¹⁹⁴

Başka bir yerde ise önce şiiri, daha sonra ayeti, sonrasında tekrardan şiiri zikrederek konuyu açıklamaya gitmiştir. Örneğin, “Yine aynı şekilde مررت بثلاثة نفرٍ رجلين (ورجلٍ) demiş olsaydık (ورجلٍ) kelimesini mübteda irâb etmek suretiyle ref olması, bedel sayılarak cer şeklinde gelmesi de mümkündür. Nitekim Accâc bununla ilgili şöyle der:

خَوَى عَلَى مُسْتَوِيَاتٍ حَمْسٍ كَرَكْرَةٍ وَتَفْنَاتٍ مُلْسٍ ¹⁹⁵

Buradaki (كَرَكْرَةٍ) kelimesi sıfat veya bedel gelebilir. (قد كان لكم آية في فتنين التقنا ففة تقانل) ¹⁹⁶ ayetinde olduğu gibi burada (ففة) isminin bedel ya da sıfat şeklinde gelmesi mümkündür. Zira bazıları da cer ile okumuştur. Kuseyyir b. ‘Azze’nin dediği gibi” ¹⁹⁷

وكنث كذى رجلين رجلٍ صحیحَةٍ ورجلٍ فيها الزمانُ فشلت ¹⁹⁸

“Ben iki ayak misali idim, birisi sağlam ve güçlü diğeri ise zamanın sıkıntılarını taşıyamayıp sakatlanmıştır.”

¹⁸⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II 343; ayrıca bkz. Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi’l-istişhâd bi’l-Kur’ân*, s. 237.

¹⁹⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb* I, 435.

¹⁹¹ Enbiyâ, 21/26.

¹⁹² Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi’l-istişhâd bi’l-Kur’ân*, s. 237.

¹⁹³ Enbiyâ, 21/26.

¹⁹⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 435.

¹⁹⁵ Şentemerî, Yûsuf b. Suleymân b. İsa, *en-Nuket fi tefsîri Kitabi Sîbeveyh*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye Beyrut, t.s., 212.

¹⁹⁶ Al-i imran, 3/13.

¹⁹⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 432.

¹⁹⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 432.

Sîbeveyh'in vermiş olduğu bu şiir örneğindeki istişhâd yeri birinci (رجل) ismidir. Burada ister (رجل) şeklinde okunarak bedel, isterse (رجل) ref okunarak mübteda olarak irâb edilir.

Sîbeveyh, Arap lehçelerinde geçmiş olan bazı tabirlerin doğru olduğu yönünde Kur'ân'dan şahidler göstermiştir. Örneğin, “*Beni Temim kabilesi (أما) 'den sonra gelen ismi ref ile okuyarak (أما العلم فعائم) der. Yani (فأنا علم به) anlamına gelir. Bu izmar/اضمار onlara göre daha uygundur. Bakara sûresindeki* ¹⁹⁹ “اليوم تجزي كل نفس ما كسبت” gibi. Yani (تجزي فيه) demektir. Ancak (فيه) burada izmar edilmiştir”²⁰⁰.

Sîbeveyh bazen de şiirlerde geçen kelimeleri ele almış ve daha sonra varmış olduğu kendince doğru olan sonuca Kur'ân'dan örnek vermiştir. Örneğin önce Burc b. Muhir'e (ö. 30/595) ait olan aşağıdaki şiiri örnek vermiştir.

ألم تسأل فتُخبرك الرسومُ على فرتاج والطلُّ القديم²⁰¹

“*Ne olur sorsan da resimler ve göçükler sana Firtec hakkında haber verseydi.*”²⁰²

Daha sonra bu şiir de (فُتُخِرَك) fiilinin nasb olmasının isabetli olduğunu belirtir ve Kur'ân-ı Kerîm'den “²⁰³لا تفتروا على الله كذبا فيسحقكم بعداب” ayetiyle görüşünü temellendirir. Sîbeveyh bir meselede birden fazla vecih varsa bütün o vecihlere Kur'ân'dan şahitler getirmiştir. Mesela (أَنْ) edatının birinci fiili nasb etmesi, atıf harfinden sonra gelen fiilin başka bir hareke ile gelmesi babında şunları söylemiştir:

“*ما كان لبشر أن يؤتيه الله (الله) 204 (الكتاب والحكم والنبوة ثم يقول للناس كونوا عبادا لي من دون الله) (ولا يأمركم) der ve böylece birinci fiilden tamamen bağımsız gelip merfu' halini almış olur. Zira anlamı (ولا يأمركم الله) 'dır. Bu en baştaki fiile atfedilerek nasb ile de okunmuştur. Nitekim Ru'be de şöyle demiştir: (فإذا هو) يريد أن يعر به فيعجمه (نحن نقر) 206 (لنبين لكم ونقر في الأرحام ما نشاء إلى أجل مسمى) 205 (يعجمه) (في الأرحام) manasında gelmiştir. Çünkü buradaki, ikinci cümle ikrar anlamında olmayıp*

¹⁹⁹ Bakara, 2/48.

²⁰⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 386.

²⁰¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 53.

²⁰² *firtaç/firteç Tai'* (Hicaz) bölgesinde bir yerin adıdır. Bu şiir Burç b. Muhir'e (ö. 30/595) nispet edilmektedir

²⁰³ Tahâ, 20/61.

²⁰⁴ Âl-i imrân, 3/79.

²⁰⁵ Yani, Araplaştırmak istiyor, bir baktık ki yabancılaştırmış.

²⁰⁶ Hac, 22/5.

açıklama sadedinde gelmiştir. (أن تضل إحداهما فتذكر إحداهما الأخرى)²⁰⁷ ayetinde de ikinci fiilin nasb ile gelme sebebi, birinci fiile sebep itibarıyla bağlı olmasıdır. Yani iki şahit tutulmasının sebebi, birisi daldığında diğersinin hatırlatması içindir.”²⁰⁸

Bir konu hakkında birçok ihtimal varsa Sîbeveyh en doğrusunu ve onunla birlikte Araplar’ın sözüne en uygununu seçer ve ayetten delil getirerek istişhâdda bulunur. Onun tekid konusundaki şu sözleri örnek olarak verilebilir: “Araplardan bazıları yanlış bir şekilde (إنهم أجمعون ذاهبون) derler. Bu asla doğru değildir. Allah Teâlâ’nın²⁰⁹ (إن الذين آمنوا والذين هادوا والصابئون) ayetine gelince burada takdim ve tehir durumu söz konusudur. Sanki O tüm sözü söyledikten sonra (والصابئون) ile tekrardan başlamıştır.”²¹⁰

Sîbeveyh aynı konuyu pekiştirme sadedinde “Yine buna benzer (رأيت قومك أكثرهم), (رأيت ثلث) (رأيت أكثر قومك) (رأيت بني زيد ثلثيهم) cümlelerinin tevili iki vecihten ibarettir. Birincisi (رأيت أكثر قومك) (رأيت ثلثي قومك) buna da tevkid denilir. Örneğin, Allah Teâlâ’nın (فسجد الملائكة كلهم أجمعون)²¹¹ ve (ويسألونك عن الشهر الحرام قتال فيه)²¹² ayetleri de buna benzer bir durumdur. Bu da iyi bir Arapçadır/فهو عربي جيد”²¹² diye devam eder.

Yukarıdaki verilen örneklerden anlaşıldığı üzere Sîbeveyh her zaman bir cümlelerin fasih, selim ve aynı zamanda Arap diline uygun olup olmadığını göstermiş, daha sonra da Kur’ân Kerîm’den ayetlere müracaat ederek doğru olduğunu düşündüğü konulara delil olarak zikretmiştir. Onun bu bağlamda benimsediği yöntem genel olarak bu şekildedir. Örneğe devam edilecek olursa:

“Eğer ki (اذهب وعبد الله) demiş olsan yanlış bir ifade kullanmış olurdu. Ancak (اذهب أنت وعبد الله)²¹³ ve (اسكن أنت وزوجك الجنة)²¹⁴ ayetlerinde olduğu gibi daha güzel olurdu.”²¹⁵

Burada Sîbeveyh kendi düşüncesine göre yanlış olarak ifade edilen ibareleri nakletmiş, daha sonra da Kur’ân-ı Kerîm’den deliller getirerek en doğrusunun nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur.

Aynı şekilde bir ayet veya bir cümle yanlış irâb edilmiş ise tüm bu yanlış irâb vecihlerini dile getirmiştir ve en doğrusunu belirtmiştir. Sîbeveyh (حسبت زيدا هو خيراً منك) ويرى الذين أوتوا العلم الذي أنزل إليك من ربك هو) örneklerini verdikten sonra

²⁰⁷ Bakara, 2/282.

²⁰⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 55.

²⁰⁹ Mâide, 5/69.

²¹⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 155.

²¹¹ Hicr, 15/30.

²¹² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 150.

²¹³ Mâide, 5/24.

²¹⁴ Bakara, 2/35.

²¹⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 247.

²¹⁶(الحق) ayetini zikreder. Bu örneklerdeki (هو) zamirinin bazı insanlar tarafından sıfat olarak kabul edildiğini dile getirerek bunun asla sıfat olmadığını belirtir ve konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde ortaya koyar:

“Yeryüzünde bunu sıfat olarak gören hiçbir Arap yoktur. Eğer ki böyle bir durum kabul edilseydi (مررت بعبد الله هو نفسه) demek doğru olurdu ki Araplar böyle bir şeyi kerih görmüşlerdir. Bununla birlikte (إن كان زيد لهو الظريف) ve (وإن كنا لنحن الصالحين) cümlelerini arabiler ve dil alimleri mansub okumuşlar. Şayet sıfat olmuş olsaydı ل/lamın zamire girmiş olması kabul edilmezdi. Buna benzer bir şekilde Allah Teâlâ'nın (ولا يحسبن الذين يبخلون بما آتاهم الله هو خيراً لهم) ayeti örnek verilebilir ki buradaki anlam (ولا يحسبن الذين يبخلون البخل هو خيراً لهم) şeklindedir.”²¹⁷

Sîbeveyh ayetlerle istişhâd, kırâat ve irâb vecihlerinde ihtilaf olmayan ve olan ayetler olmak üzere ikiye ayırdığı görülmektedir.²¹⁸ Birinci kısım ayetleri genellikle şiir, kelamu'l-‘Arab ve meselden önce şahid olarak getirerek hiçbir şekilde kırâate işaret etmemiştir. Örneğin tenvinin düşürülmesi konusunda şunlarla düşüncesini ortaya koyar: “*Tenvinin düşmesi manayı değiştirmedeği gibi marife de yapmaz. Buna örnek ise (كل نفس ذائقة الموت)²¹⁹ ve (ولا آمين البيت الحرام)²²⁰ gibi ayetleridir. Bunun yanı sıra Ferzadın şöyle der:²²²*

أتانى على القساء عادلٍ وطيبه
برجلكى لئيمٍ واشتِ عبدٍ تُعادله

“*Bana çok zayıf ve güçsüz ayakları yorulmuş bir deve üzerinde geldi, bir tarafta sütlü tuluğu bir tarafta kendisi.*”

Örneklere de görüldüğü gibi Sîbeveyh tüm ayetleri zikretmiş ve başka hiçbir kırâat veçhine değinmeyerek şiiri aktarma yoluna gitmiştir.

İkinci kısma da Sîbeveyh önce şiir ve nesirleri zikretmeyi tercih etmiş, bu şiir ve nesirlerden yola çıkarak kuralı tamamen açıklayıp ve anlaşılır hale getirdikten sonra Kur’ân-ı Kerîm’den ayetler vermiştir.

Örneğin fiili hazf edilmiş mefulün mutlağı ele alırken (شكراً), (حمداً) gibi masdarların aslında hazf olmuş fiil olduğunu, takdirinin ise (أشكر الله شكراً), (أحمد الله حمداً) ve (أعجب عجباً) olduğunu, hatta bazı Arapların bu tür masdarları nasb ile okuduklarının

²¹⁶ Sebe, 43/6.

²¹⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 390.

²¹⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 166.

²¹⁹ A-li İmran, 3/185.

²²⁰ Maide, 2/5.

²²¹ Maide, 2/195.

²²² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 166.

işitildiğini söylemiştir. Örneğin, Yûnus b. Habîb, el-Accâc'ın ref ile okuduğu şöyle bir şiirini duyduğunu iddia eder:

عَجَبٌ لِنَاكَ قَضِيَّةٌ وَإِقَامَتِي فَيَكُمُّ عَلَى تِلْكَ الْقَضِيَّةِ أَعْجَبٌ²²³

“Bu ne garip bir durumdur, sizin içinizde kalmam ne garib bir durumdur”

Yine buna benzer Arapçasına güvenilen birisinden şu beyti işitmiştik:

فَقَالَتْ: حَنَاؤُ مَا أَتَى بِكَ هَهُنَا أَدُو نَسَبٍ أَمْ أَنْتَ بِالْحَيِّ عَارِفٌ²²⁴

“Acıyarak şöyle dedi: Seni buraya getiren aranızdaki akrabalık bağı mı yoksa mahalleyi çok bilmen midir?”

Anlamın takdirine bakılacak olursa (أمرنا حنأؤ) veya (يصيبنا حنأؤ) anlamı elde edilmesi mümkündür.²²⁵

Arapçasına güvenilen bir Arap'a nasıl sabahladığı sorulduğunda onun حمدُ الله -i kerime şöyle dedi: “وثناءٌ عليه” demesinin takdiri “أمرى حمدُ الله وثناءٌ عليه” olmalıdır. Bu durumun benzeri ayet-i kerime şöyledir:²²⁶ (قالوا معذرةٌ إلى ربكم)²²⁷

Sîbeveyh konuyla ilgi geniş bir açıklama yaptıktan sonra Melîd b. Harmele'nin;

يَشْكُو إِلَى حَمَلِي طُولَ السُّرَى صَبْرٌ جَمِيلٌ فَكِلَانَا

Devem yol boyunca bana severin yorgunluluğunu şikaayet ediyor, halbuki bende onun gibi sıkıntılar ve musibetler ile mübtelayim.

şiirini aktardıktan sonra, mansub okunmasının kendine daha sevimli geldiğini vurgulamıştır.²²⁹

Yukarıdaki istişhâdlardan elde edilen sonuca göre Sîbeveyh, iki şiir ve bir Kelamu'l-'Arab'tan sonra bir ayeti delil göstermiştir, bunun sebebi ise ayetin ihtilafı olmasıdır. Zira Hafs 'an Âsım kıraati hariç tüm kârîler ref ile okumuştur.²³⁰

Sîbeveyh sûrelerin isminde de aynı metodu izlemiş, önce şiiri dile getirmiş, daha sonra ise ihtilafı ayeti zikretmiştir. Örneğin konuya ilişkin olarak şu ifadeleri dile

²²³ Bu şiir İbn Ahmed el-Kinânî'ye mensuptur. Şair annesi çok iyi davranan bir kimse olmasına rağmen annesi diğer kardeşini daha üstün tutmuştur, bunun üzerine şair böyle bir şey söylemiştir. Bkz. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I, 281.

²²⁴ Bu şiir Munzir b. Dirhem el-Kelbi'ye nisbet edilmiştir. Bkz. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufasssal*, VIII, 11.

²²⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 319.

²²⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb* I, 319.

²²⁷ A'raf, 7/164.

²²⁸ Halebi, 'Abdulkadir, *Şerhu Sakti'z-zend*, el-Me'arifu'l-'İlmiyye, Mısır, 1933, s. 620.

²²⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 319.

²³⁰ Dâni, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Teyssîr fi'l-kirâati's-seb'*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1984, I, 114.

getirmiştir: *حم gayri munsariftir, çünkü bu tür isimler Hâbil ve Kâbil gibi acem isimler hükmündedir.* el-Kumeyt ²³¹ şöyle der:

وَجَدْنَا لَكُمْ فِي آلِ حَامِيمٍ آيَةً تَأْوَلَهَا مِنَّا تَقِيٌّ وَمُعْمِرٌ²³²

“Hâ-mîm ile başlayan sûrelerde bir ayet bulduk sizlere, bilen de bilmeyen de Tevil ett”

Bunun yanı sıra el-Hammanî²³³ bir beytinde şöyle der:

أَوْ كُتِبَ أُبَيِّينَ مِنْ حَامِيمَا قَدْ عَلِمْتُ أَنْبَاءَ إِبْرَاهِيمَا²³⁴

kur'an-ı Kerimde Hâ-mîm ile başlayan sûrelerde İsâril oğlları Allahın emir ve yasaklarını bilmişlerdir.

Benzer şekilde (قافَ وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ)²³⁵ (يَاسِينَ وَالْقُرْآنِ الْكَرِيمِ) (طس) ve (يس) ayetlerini bazıları yabancı isim sayarak bu şekilde okumuştur.²³⁷

Sîbeveyh'in böyle bir yöntem izlemesi, şiire Kur'ân'dan daha çok önem verdiği anlamına gelmemektedir. Ancak konuya destek bağlamında böyle bir yöntem takip etmiştir. Zira daha önce de ifade ettiğimiz ceza ve kase gibi bazı konularda şiire yer vermeksizin yaklaşık elli ayet zikretmiştir.²³⁸

Buna benzer bir yöntemi lakaplar/الألقاب kısmında uygulamıştır, hatta öyle ki yaklaşık iki yüz sayfa boyunca ayetlerden herhangi bir istişâd göstermeksizin şiir ile devam etmiştir.²³⁹ Öyle zannediyoruz ki bu, böyle konularda kelâmu'l-'Arab denilen şiir, nesir ve meselin zengin olmasından kaynaklanan bir durumdur.

Sîbeveyh ayetler ile istişâd ederken yer yer fiil, isim ve edatların anlamını vermiş olduğu yerlere de rastlanmaktadır.

Fiillerden konuya ilişkin birkaç örnek verilecek olursa sırasıyla şöyle aktarılabilir:

Sîbeveyh (عَرَفَ) fiilinin (عَلِمْتُمْ) ayetindeki (وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ) ²⁴⁰ manasında geldiğini söylemiştir.²⁴¹

²³¹ Ebû'l-Mustehil el-Kûmeyt b. Zeyd b. Huneys el-Esedî (ö. 126/744)

²³² Sîbeveyh, *el-Kitâb* III, 257.

²³³ Asıl ismi Kuteybe, el-Azer, Emevî Halifesi Velîd b. 'Abdülmelik zamanında Horasan'a Vali olarak atanmıştır. Bkz. Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *el-Garîbû'l-musannef*, thk. Muhammed el-Abîdî, Dâru Suhnûn, Tunus, 1996, III, 668.

²³⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb* III, 257.

²³⁵ Yâsîn, 36/1.

²³⁶ Kâf, 50/1.

²³⁷ Omer b. 'Abdillâh es-Sekafî fethâ ile okumuştur. Bkz. el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Mutenebbî, Kahire, 1998, s. 125.

²³⁸ 112 nolu dipnotta *el-Kitâb*'taki yerleri gösterilmiştir.

²³⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*'ın III, 294 ile 496, arasın da hiçbir ayete rastlanmamıştır.

²⁴⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 40.

²⁴¹ (علم) ile (عرف) arasındaki mana farkı, birinci kesin olan aklî ve naklî delillerin ifade ettiği bilgi (ilme'l-yakin) ikinci ise bir şeyi ilk defa öğrenmek anlamına gelmektedir.

Konuyla ilgili Sîbeveyh şu ifadeleri dile getirmiştir: “ *وَلَقَدْ عَلَّمْتُمُ الَّذِينَ آتَيْنَا مِنْكُمْ فِي ()* ”²⁴² *ayetinde olduğu gibi bir şey ilk defa öğreniliyorsa (علم)*’nin (عرف) anlamına gelmesi mümkündür. Benzer şekilde *(وَأَخْرَيْنَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ)*²⁴³ *ayetinde de (علم), (عرف) anlamına gelmektedir.*”²⁴⁴

(لا جرم أن لهم النار)²⁴⁵ *ayetinde Sîbeveyh (جرم) fiiline hak ettiler/حق anlamı vermiştir. Aşağıdaki şiiri de kanıt olarak dile getirmiştir:*²⁴⁶

وَلَقَدْ طَعْنَتْ أبا عَيْنَةَ طَعْنَةً
جَزَمْتُ فِرَارَةَ بَعْدَهَا أَنْ يَعْضَبُوا²⁴⁷

“*Ebû ‘Uyeyne’yi öyle bir vurdun ki fezâre Kabilesi öfkelenme ve intikâm konusunda haklılık kazanmıştır.*”

Sîbeveyh bu şiiri aktardıktan sonra tefsircilerin sözünü naklederek (لا جرم أن لهم)²⁴⁸ *ayetine (جرم) (جرمت) Şiirde geçen (جرمت) kelimesine de فرارة أحقت anlamını yüklemiştir.*²⁵⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de (أرأيتكم) fiiline sık sık rastlanmaktadır. Sîbeveyh bu fiili soru anlamında görmeyip (أخبرني/Bana haber ver.) şeklinde yorumlamıştır.²⁵¹

Yine Sîbeveyh (وإن كان ذو عسرة فنظرة إلى ميسرة) *ayetindeki (كان) fiiline (وقع/Düştü) anlamı vermiştir.*²⁵²

Sîbeveyh fiillerde izlediği yöntemi isimlerde de izlemiştir. Dolayısıyla onun *el-Kitâb* eserinde isimleri lugavî tefsir ettiği yoğun bir şekilde görülmüştür. Bakara suresinin 138. ayetinde geçen (صبغة) kelimesine (دين/دین) anlamı yüklemesi buna örnek olarak zikredilebilir.²⁵³

Diğer bir örnek olarak (حجراً محجوراً)²⁵⁴ *ayetindeki iki kelimeyi (Haram ve haram kılınan/محراماً و محراماً) olarak açıklamıştır.*²⁵⁵

Yine (فإن طبن لكم عن شيء منه نفساً)²⁵⁶ *ayetindeki (نفسا) ismini müfred gelmesine rağmen cemi olarak kabul etmiştir.*²⁵⁷

²⁴² Bakara, 1/65.

²⁴³ Enfâl, 8/60.

²⁴⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 40.

²⁴⁵ Nahl, 16/62.

²⁴⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 138.

²⁴⁷ Bu şiirin ‘Atiyye b. ‘Afif’e mensup olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî, *el-İktidâb fî şerhi Edebi’l-küttâb*, Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kahire, 1996, II 35.

²⁴⁸ Nahl, 16/62.

²⁴⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 138.

²⁵⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 138.

²⁵¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 257.

²⁵² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 382.

²⁵³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 161.

²⁵⁴ Furkân, 25/22.

²⁵⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 326.

²⁵⁶ Nisâ, 3/4.

Arap şiiirinde şekil olarak müfred olsa da cemi anlamına gelen kelimelere rastlamak mümkün olduğun ifade eden Sîbeveyh örnek olarak şu beyti zikretmiştir:

كُلُوا فِي بَعْضِ بَطْنِكُمْ تَعْفُوا فَإِنَّ زَمَانَكُمْ زَمَنٌ حَمِيصٌ²⁵⁸

“Yemek yerken karnınızın yarısını dolduracak kadar yiyin, zira siz bir kütük ve açlık zamanında yaşıyorsunuz”

(فإن طين لكم عن شئ منه نفساً)²⁵⁹ ayetindeki نفساً kelimesi cemi anlamını taşımaktadır. Yine benzer şekilde Arapların (قرزنا عينا)²⁶⁰ atasözündeki (عينا) kelimesi cemi anlamını taşır. Gerek ayetteki (نفساً) kelimesi gerekse atasözündeki (عينا) kelimesi müfred şeklinde gelmiş olsa da cemi manasında gelmişlerdir.”²⁶¹

Edatlara gelince; Sîbeveyh yeri geldiğinde edatlara da değişik anlamlar vermiştir. Örneğin (وَأَنْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ أَمْشُوا)²⁶² ayetindeki (أن) edatının (أي/yani) anlamına geldiğini söylemiş ve daha sonra böyle bir bilgiyi hocası Halîl’den naklettiğini belirtmiştir.²⁶³

Sîbeveyh (ولات حين مناص)²⁶⁴ ayetindeki (لات) edatının (ليس) anlamında olduğunu ve zamanla ilgili bir anlam taşımadığı aktarmıştır.²⁶⁵

2.3.1. Sîbeveyh’in Ayetlerle İlgili Hocalarına Yöneltilmiş Olduğu Sorular

Sîbeveyh’in kendinden önce nahiv ilmiyle meşgul olan hocalarından nakilde bulunduğu görülmüştür. Dolayısıyla (حدثنا/Bize söyledi) (أخبرنا/Bize haber verdi) (سمعت/İşittim ki) (قال/Dedi ki) gibi rivayet ifadelerine sıkça rastlamak mümkündür.

(وسأله) ve (سألت) ifadeleri ise bu rivâyet ifadelerinin ilk sırasında yer almıştır. Sîbeveyh bu soruları başta Halîl el-Ferâhîdî olmak üzere Yûnus b. Habîb,²⁶⁶ Ebû'l-Hattâb el-Ahfeş gibi hocalarına sorular sormuş²⁶⁷ ve en çok bu üç hocasından nakilde bulunmuştur. Bunun nedeni ise adı geçen hocaları ile daha sık buluşmuş olma ihtimalidir. Halîl el-Ferâhîdî’den başlamak üzere Sîbeveyh’in hocalarına Kur’ân-ı

²⁵⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 210.

²⁵⁸ Şiiirin sahibi bilinmemektedir.. İştîşad yeri ise (بطن) kelimesidir, kelime müfred gelmiş olmakla birlikte cemi anlamını içermektedir.

²⁵⁹ Nisâ, 3/4.

²⁶⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 210.

²⁶¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 210.

²⁶² Sâd, 38/3.

²⁶³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 162.

²⁶⁴ Sâd, 38/6.

²⁶⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 57.

²⁶⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 410.

²⁶⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 60 vd.

Kerîm ayetleri hakkında; “İ‘râbu’l-Kur’ân ” ile ilgili sormuş olduğu sorular şu şekilde sıralanabilir:

2.3.1.1. Halîl’e Yöneltilen Sorular

Sîbeveyh ve Halîl arasındaki ilişki sıradan bir ilişki olmadığı anlaşılmaktadır. Bu da Sîbeveyh’in ona uzun süre bağlanma ve onunla müzakere etmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra Halîl de aynı ilgi ve muhabbeti Sîbeveyh’e göstermiştir. Hatta bazen ona “مرحباً بزائر لا يُمَل) /Hoş geldin ey usanmayan ziyâretçi” dediği rivayet edilmiştir.²⁶⁸ Omer el-Mahzûmi, “Halîl’in, böyle bir sözü Sîbeveyh’ten başkasına söylediğini hiç duymadım” demiştir.²⁶⁹

Muberrred konuyla ilgili şöyle bir rivâyette bulunmaktadır:

Bir gün Yûnus b. Habîb’in meclisinde Sîbeveyh’ten bahsedilmiştir. Yûnus, Sîbeveyh’e yönelik övgüler üzerine şöyle der: Sanki bu çocuk Halîl’den rivâyet ettim diye yalan söylüyordur. Meclisteki adamlar bak senden de nakletmiştir derler. Yûnus b. Habîb kendine sunulan sayfaları inceledikten sonra evet doğrudur, bu benim sözlerim, benden nasıl doğruyu nakletmiş ise Halîl’den de naklettiği doğrudur.”²⁷⁰

Sîbeveyh’in Halîl’e sormuş olduğu sorular üç kısımda ele alınabilir: Birincisi genel anlamda nahiv, sarf ve Arap lehçeleriyle ilgili sormuş olduğu sorular olup bunlar *el-Kitâb’da* yaklaşık yüz civarındadır.²⁷¹ İkinci kısım sorular, (قال/Dedi ki) ve (قلت/Dedim ki) şeklinde diyalog şeklinde gerçekleşenler.²⁷² Üçüncü kısım ise konumuzu yakından ilgilendiren Kur’ân ya da i‘râbu’l-Kur’ân ile ilgili olan sorular.

Tezimizin konusu itibariyle Sîbeveyh’in Halîl’e ayetlerin irâbıyla ilgili sorduğu sorular üzerinde geniş bir şekilde durmayı gerektirmektedir. Bu durumda Sîbeveyh genellikle (عن قول الله عز وجل) /Ona Allah Azze ve Celle’nin şu sözü hakkında sordum.)²⁷³ veya (وسألت الخليل) /Halîl’e sordum.)²⁷⁴ gibi kavramları tercih ettiği görülmektedir. Tezimizin bu bölümünde Sîbeveyh’in Halîl’e Kur’ân ve Kur’ân irâbı ile ilgili sormuş olduğu meseleler ele alınacaktır.

2.3.1.1.1. Yemin Cevâbında Gelen Lam/ل

²⁶⁸ Kıftî, *İnbâhû’r-ruvât ‘alâ enbâhi’n-nûhât*, II, 352.

²⁶⁹ Kıftî, *İnbâhû’r-ruvât ‘alâ enbâhi’n-nûhât*, II, 352.

²⁷⁰ Safedî, Salâhuddîn Halîl, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Turkî Mustafâ Ahmet Ernaût, Dâru’l-İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 2001, XXIII, 63.

²⁷¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 60 vd.

²⁷² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 210. (örnek olarak)

²⁷³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 154. (örnek olarak)

²⁷⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 87. (örnek olarak)

Sîbeveyh şöyle der: “Ona *وإذ أخذ الله ميثاق النبيين لما آتيتكم من كتابٍ وحكمةٍ ثم جاءكم رسولٌ* *275* *ayetin irâbına dair bir soru sordum, o da bana buradaki (ما) ’nın (الذي) anlamına geldiğini, ancak (إن) harfine nasıl (ل) ekleniyorsa buna da aynı şekilde eklendiğini söyledi. (والله لمن فعلت لأفعلن) örneğindeki gibi*”²⁷⁶ Dikkat edilirse Sîbeveyh sorunun yerini belirtmeden sormuştur, ancak sorunun yeri daha sonra Halîl’in vermiş olduğu cevapta ortaya çıkmıştır. Sîbeveyh bu şekilde soru-cevap yöntemini hemen hemen soruların bütününde izlemiştir.

Halîl (لما آتيتكم) ’deki (ما) ’nın (الذي) anlamına geldiğini belirtmiştir. Ancak Halîl’in bu görüşü dilciler arasında değişik tevellere yol açmıştır. İbn Cinnî bu ayeti değerlendirirken “*Halîl ve Sîbeveyh’in görüşü, buradaki (ما) (الذي) anlamına gelmektedir, (ل) ise ibtidâiyye lâmidir.*”²⁷⁷ açıklamasında bulunmuştur.

Ebû Hayyân konuyla ilgili şunları söylemiştir: “*Bunu Sîbeveyh’in mezhebi olarak görmüşlerdir, bazıları ise Halîl’in yorumunu, (ما) ’yi şartiyye olarak, (ل) ise kase lâmu olarak değerlendirmişlerdir.*”²⁷⁸

Bazıları ise Halîl’in (ما), (الذي) gibidir cümlesinden, (ما) ’nın ism-i mevsûl değil, (الذي) ’nin isim olduğu gibi (ما) ’nın da benzer şekilde isim olduğu şeklinde yorumlamıştır.²⁷⁹

2.3.1.1.2. (إن) Maddesinin Fetha (ـ) ile Gelmesi

Sîbeveyh “وما يشعركم إنها إذا جاءت لا يؤمنون”²⁸⁰ ayetindeki (إنها) ’nin neden (ما يدريك أنه لا) cümlesi gibi olmamıştır diye Halîl b. Ahmed’e sorar. Halîl, (إنها) ’nin bu şekilde gelmesini bir ibtidâiyye cümlesi olmasına bağlamıştır. Yani cümlede (وما يشعركم) deyip durulmuş, daha sonra cümleye tekrar başlayıp (إنها إذا جاءت) şeklinde devam edilmiştir.²⁸¹

Sîbeveyh, Halîl’den, Medine halkının (إنها) şeklinde okuduklarını rivayet etmiştir. Sîbeveyh bunu, Arapların (لعلها إذا جاءت لا يؤمنون) /Pazara gel belki bize bir şeyler alırsın) sözüne benzetmiştir. Yani “إنها إذا جاءت لا يؤمنون” cümlesini (لعلها إذا جاءت لا يؤمنون) şeklinde yorumlamıştır.²⁸²

²⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/81.

²⁷⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 107.

²⁷⁷ İbn Cinnî, *Sirru sinâ’ati’l-i’râb*, Dâru’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrut, 2000, II, 72.

²⁷⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahrû’l-muhît*, III, 240.

²⁷⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahrû’l-muhît*, III, 238.

²⁸⁰ Bazıları (إنها) şeklinde okumuştur, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfû fudalâi’l-beşer fi (bi)’l-kirâati’l-erbe’ate’aşer*, Dâru’l-Kütübi’l-’İlmiyye, Beyrut, 1998, s. 271.

²⁸¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 271.

²⁸² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 271.

Sîbeveyh'in bu sorusu (أَنَّ)'nin fetha (ـَ) ile gelmesi bölümünde sorulmuştur. Sorulan bu sorudan Sîbeveyh ve hocası Halîl'e göre (إنها) kırâati daha çok tanınan ve bilinen bir kırâat olduğu anlaşılmaktadır. Halîle göre (إنها) şeklinde gelmiş olsaydı mana bozukluğu olmuş olur ve takdiren de şu şekilde okunurdu: (وما يدريكم أيها المؤمنون أن الآية إذا (جاءتهم لا يؤمنون). Yani ey müminler nereden biliyorsunuz bunlara bir ayet gelip de inanmayacaklarını?! Bu da tam zıt bir manaya yol açmış olacaktır. Zira Allah bizlere ayet inse de onların (müşriklerin) inanmayacaklarını bildirmiştir.²⁸³

es-Sîrâfî *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*'inde Halîl'in sözüne şu şekilde açıklama getirmiştir: “Şayet (إنها) ile gelmiş olsaydı onlar (müşrikler) için bir mazeret kapısı olurdu, örneğin biri (وما يدريك أن زيداً حسناً) Zeyd'in iyi oluşunu nereden biliyorsun?) demiş olsaydı Zeyd'in iyi biri olma ihtimali daha yüksek olduğu anlamına gelirdi.”²⁸⁴ Sonuç itibariyle (إنها إذا) ile okunan kırâatteki (إنها)'nin manası (لعل) anlamına gelmektedir.

Zeccâcî konuyla ilgili düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir: “(وما يشعركم أنها إذا) (لعل) kelimesinin (لعل) anlamına gelmektedir ve bu hem Kur'ân'da hem de Arapların sözünde oldukça yaygındır.”²⁸⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de bunu teyit edecek birkaç örnek de bulunmaktadır ki (وما يدريك لعل الساعة قريب)²⁸⁶ ve (وما يدريك لعلها يزكى)²⁸⁷ ayetleri bu bağlamda zikredilebilir.

Şiirdeki örneği ise Adî b. Zeyd b. et-Temîmî'nin (ö. 600 civarı) şu beytidir:

أعاذل ما يدريك أن منيتي إلى ساعة في اليوم أو في ضحى الغد²⁸⁸

Şiirdeki (لعل منيتي) (أن منيتي) takdiri (لعل منيتي) şeklindedir. Nesir olarak da Kisâî Araplardan aktardığı “ما أدري أنك صاحبه” yani (لعلك صاحبه) anlamına gelen rivayetidir.²⁸⁹

2.3.1.1.3. (أَنَّ)'nin Fetha (ـَ) ile Gelme Sebebi

Sîbeveyh Halîl'e (وَأَنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ)²⁹⁰ ayetindeki (أَنَّ) hakkında bir soru yönelttiğinde Halîl bunun (وَأَنَّ) anlamında geldiğini söyler. Sîbeveyh bu cevaptan sonra “Bu Halîl'in görüşü, ancak (وَأَنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ) şeklinde okunmamış olsaydı Arapçaya

²⁸³ Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vucûhi'l-kırâati's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*, thk. Muhyiddîn Ramadân, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1984, I, 45.

²⁸⁴ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, thk. 'Alî Seyyid Ali, Ahmed Hasen Mehdêlî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008, III, 341.

²⁸⁵ Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî, *el-Lamât fî'l-luğa*, thk. Mâzin Mubârek, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1985, s. 148.

²⁸⁶ Şûrâ, 42/18

²⁸⁷ Abese, 80/3.

²⁸⁸ Semîn el-Halebî, Ebû'l-Âbbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm, *ed-Durru'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1998, V, 103.

²⁸⁹ Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. 'Abdillâh el-Absî, *Me'âni'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 2010, III, s. 350.

²⁹⁰ Mü'minûn, 23/52.

daha yatkın olurdu ki öyle de okunmuştur” diyerek fikrini beyan etmiştir.²⁹¹ Yine Sîbeveyh bu hususu (أَنَّ)’nin fetha ile gelme bölümünde dile getirmiştir. Çünkü *el-Kitâb*’da ilgili konuya tam üç bölüm ayrılmıştır.

Halîl Sîbeveyh’in bu sorusuna karşılık (أَنَّ)’den (ل/âm) hazf olunmuştur şeklinde yanıtlamış ve (أَنَّ)’nin de (فاتقون) fiiline bağlı olduğunu söylemiştir. Böyle bir durumun (لإيلاف فريش) ayetinde gerçekleştiğini belirtmiştir.²⁹² Daha sonra Sîbeveyh, hocası Halîl’in vermiş olduğu örneklere ek olarak şu ayetleri sıralamıştır: “(فدعا ربه أني مغلوب فانتصر)²⁹³ ve (بأني مغلوب)²⁹⁴ ayetlerinden birinci ayetteki anlam (بأني مغلوب) ikincide ise (بأني لكم) anlamına gelmektedir. Ancak (ب) hazfolunmuştur.”²⁹⁵ Sîbeveyh örnekleri çoğaltarak şöyle devam etmiştir: “Yine Allah (وَأَن الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا) şeklinde buyurmuştur.²⁹⁶ Bu ayet aynı (وَأَنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ فَاتَّقُون) ayeti gibidir. Orada nasıl (وَأَنَّ) anlamı veriliyorsa burada da (وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا) anlamı verilmiştir.”²⁹⁷

Sîbeveyh hocasının yorumuna ilave olarak şöyle bir görüş belirtmiştir: “Eğer ki (أَنَّ)’den önce bir harf-i cer geliyorsa ve bu cümlede halk arasında sık kullanılıyorsa (رُبَّ)’nin hazf olunduğu gibi buradaki harf-i cerin de hazf olunmasının bir mahzûru yoktur. Buna örnek Arapların (وَبَلَدٍ تَحْسِبُهُ مَكْسُوحًا) sözüdür. Böyle bir söz Arapça’da güçlü bir cümle olurdu ve bunun örnekleri de pek çoktur.”²⁹⁹

Sîbeveyh vermiş olduğu bu örnekle değişik bir görüşte bulunarak, harf-i cer ile gelen bir cümlenin halkın dilinde sıkça kullanılması durumunda bu harf-i cerin (رُبَّ) gibi hazf olunmasında herhangi bir sorun olmadığını söylemiştir. Sîbeveyh’in bu görüşü pek çok dilci âlimden destek görmüştür.³⁰⁰

2.3.1.1.4. Fiil-i Muzârinin Şartın Cevabından Sonra Cezimli Gelmesi

Sîbeveyh hocası Halîl’e şöyle bir soru yöneltmiştir: “Ona Allah’ın (وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ) (يَلْقَى أَثَامًا يَضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)³⁰¹ sözü hakkında sordum. Şöyle cevap verdi: İkinci fiil (يَضَاعَفُ) birincisi (يَلْقَى) gibidir. Çünkü azâbın katlanması cezanın ta kendisidir şeklinde

²⁹¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 126.

²⁹² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 127.

²⁹³ Kamer, 54/10.

²⁹⁴ Hûd, 11/25.

²⁹⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 127.

²⁹⁶ Cin, 72/19.

²⁹⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 127.

²⁹⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 128.

²⁹⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 128.

³⁰⁰ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, III, 346.

³⁰¹ Furkan, 25/68-69.

açıklık getirdi.”³⁰² Bu soruyu *el-Kitâb*'da iki cezm arasına ref ile gelmesi konusunu (باب ما يرتفع بين الجزمين وينجزم) ele alırken sormuştur.

Sîbeveyh yine burada da sorunun yerini belirtmemiştir. Ancak Halîl'in vermiş olduğu cevaptan yola çıkılarak (يضاعف) fiilinin cevaptan sonra cezimli gelmesi hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Sîbeveyh'in sözünden anladığımız kadarıyla, Halîl'e göre şayet muzâri fiil şartın cevabından sonra meczûm ve atif harfî olmadan gelirse bedel olarak irâb edilmektedir. Zaten böyle bir görüş de cumhurun görüşü olarak kayıtlara geçmiştir.

Bu hususta İbnu's-Serrâc ikinci fiilin ancak birinci fiilin manasını taşıması durumunda bedel olarak irâb edileceğini³⁰³ belirtmiştir. İbn Mâlik, İbnu's-Serrâc'ın bu şartına ek olarak ikinci fiil birinci fiilin anlamını taşıması, bunun yanı sıra ikinci fiil birinci fiilin açıklayıcısı olarak gelmesini şart görmüştür.³⁰⁴

2.3.1.1.5. (ويكأنه) Kelimesi ile İlgili Görüşler

Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçmektedir. Her ikisi de Kasas sûresinin 82. ayetindedir: (وأصبح الذين تمنوا مكانه بالأمس يقولون ويكأن الله يبسط الرزق لمن يشاء من عباده³⁰⁵ ويقدر لولا أن من الله علينا لخسف بنا ويكأنه لا يفلح الكافرون)

Sîbeveyh söz konusu kelimeyle alakalı olarak hocasına sorduğu soruyu şu sözlerle ifade eder:

“Halîl'e³⁰⁶ (ويكأن الله) ve³⁰⁷ (ويكأنه لا يفلح) ayetlerini sordum. O da bana (وي) 'in (كأن) 'den ayrı olduğunu ve (وي) ifadesinin pişmanlık anlamında kullanıldığı söylemiştir. Yani Kârûn'nun kavmi Allah'tan gelen cezayı gördüklerinde Kârûn'a imrendikleri için pişmân olmuşlardır. Tefsirciler ise bu kelimenin (الم تر) anlamına geldiğini belirtmiştir. Nitekim Kureyş Kabilesinden 'Amr b. Nufeyl şiirinde şöyle demiştir.”³⁰⁸

قل مالي، وقد جئتكماني

سألتاني الطلاق أن زأتاني

“Ne zaman ki malımın mülkümin azalarak fakirleştiğimi görseler derhal benden boşanmak isterler.”

بب ومن يُقتِرْ يعيش عيشَ ضرر³¹⁰

وي كأن من يكن له نسبٌ يُح

³⁰² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 87.

³⁰³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, II, 190.

³⁰⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, III, 340.

³⁰⁵ Kasas, 28/82.

³⁰⁶ Kasas, 28/82.

³⁰⁷ Kasas, 28/82.

³⁰⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 152.

³⁰⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 152.

“Görmez misin bir kimse ne zaman ki varlık sahibi olsun tüm insanlar tarafından sevilir, ne zaman ki fakir düşsün ziyan içersinde sefil bir hayat sürdürür.”

Halîl Sîbeveyh’in sormuş olduğu bu soruya cevabında, (وي) kelimesinin (كأى)’den ayrı olduğunu söylerken³¹¹ söz konusu kelimeyle ilgili dilciler farklı görüşler öne sürmüştür: Bu görüşlerin üç grupta zikredilmesi mümkündür:

Birinci grup, bu kelimenin (وي) ve (كأى) şeklinde, birleşik kelimedenden oluştuğunu belirtmişlerdir. Bu görüş Halîl, Sîbeveyh ve Yûnus gibi âlimlerin görüşüdür.³¹²

Bu görüşe göre (وي) kelimesi, pişmanlık ifade eden bir kelimedir.³¹³ (كأى) ise şeklen teşbih anlamını verse de burada kesinlik manası ifade etmektedir.³¹⁴ Nitekim şair şöyle bir beyit dile getirmiştir:

وأصبح بطن مكة مقشعراً كأن الأرض ليس بها هشام³¹⁵

“Mekke toprakları Hişâm’ın ölümüne üzülen bir hale geldi, artık bu yeryüzünde Hişâm’ı görmemek kesindir.”³¹⁶

Burada (كأى) kelimesi kesinlik ifade etmektedir. Yani Hişâm öldü artık ve bir daha görülmemesi kesindir. Ferrâ başlangıçta her ne kadar bu düşünceye katılmamış olsa da sonrasında bu kelimenin sıkça kullanılması sebebiyle birleştiğini ifade etmiştir. Buna örnek olarak da Arapların (يا ابن آدم) anlamında (يا بنؤم) ifadesini kullandıklarını belirtmiştir.³¹⁷

İkinci grup, bu kelimenin (ويك) ve (أى) şeklinde, birleşik kelimedenden oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. (ويك)’nin aslı ise (ويلك) dir, ancak daha sonra (L/Lâm) hazf olmuştur. Burada Cümlenin aslı ise (ويلك أعلم أنه لا يفلح الكافرون) şeklinde tevil edilmiştir. Bu görüş Kûfe ekolüne mensup olan bazı dilcilere nispet edilmiştir.³¹⁸

Üçüncü grup ise (ويكأن) kelimesinin tek bir kelimedenden oluştuğunu, anlamı ise (ألم (تر أنه لا يفلح الكافرون) şeklinde olmuştur. Bu görüş ise Katâde b. Diâme (ö. 117/735) gibi bazı tefsircilere nispet edilmiştir.³¹⁹

³¹⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 152.

³¹¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 152.

³¹² Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, thk. ‘Abdülcelîl ‘Abduh Şelebî, *Alemu’l-Kütüb*, Beyrut, 1988, IV, 156.

³¹³ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, IV, 481.

³¹⁴ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, IV, 481.

³¹⁵ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, IV, 482.

³¹⁶ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, IV, 482.

³¹⁷ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 45.

³¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 434.

³¹⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. ‘Abdullâh et-Turkî, Dâru Hicr, Kahire, 2001, XIX, 634.

2.3.1.1.6. Şartın Cevâbının (إذا) ile Gelmesi

Sîbeveyh (إذا) edatının şartın cevabının başında gelmesi hususunda (وإن تصيهم سيئة) (إن تصيهم سيئة) ayetini Halîl'e sorduğunda ondan; “ (إذا هم يقنطون) *cümlesi* (وإن) *cümlesine bağlıdır, buradaki (إذا) (ف) manasında gelmiştir. (ف) ile (إذا)'nin birlikte gelmesi çirkindir.*”³²⁰ cevabını almıştır.

Halîl'in Sîbeveyh'e vermiş olduğu cevaptan (إذا)'nin (ف) anlamına geldiğini, (إذا) ile (ف)'nin bitişik gelmesinin pek uygun görülmediği anlaşılmaktadır.

Suyûtî ise konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “(إذا) ile (ف) aynı anda gelmez, zira (إذا) (ف)'nin vekilidir, vekil ile müvekkilin aynı yerde bulunmasının hiçbir anlamı yoktur. Örneğin (إن يقيم زيد فإذا عمرو قائم) *denilmez.*”³²¹

2.3.1.1.7. Yemin ve Şarttan Sonra Gelen Fiilin İrâbı

Arapça'da kalem ile şart aynı cümle içerisinde geldiğinde cümlenin sonunda gelen cevap, hangisi daha önce gelmiş ise ona bağlı olur. (إن تتق الله والله يجعل لك مخرجاً)³²² örneğinde şart fiili kalemden evvel gelmiştir. Dolayısıyla (يجعل) fiili cezimli şekilde (يتق) fiilinin cevabı olarak gelmiştir. Kalem cevabı ise hafz olmuştur. (يجعل) fiili de ona delâlet etmiştir. Şart fiili değil de kalem başta gelmiş olsaydı cevap hem ona bağlı olacak hem de sonu (النون الثقيلة/nûn-i sakîle) ile biten fiil muzârî şeklinde gelecekti. (والله إن) örneğinde olduğu gibi.³²³

Ancak başta vermiş olduğumuz bilgilerin aksine (ولن أرسلنا ريحاً فإوه مصفراً لظلوا من بعده) (ولن أرسلنا ريحاً فإوه مصفراً لظلوا من بعده) ayetinde olduğu gibi kesem cevabı fiil mâzî şeklinde gelmiştir. Böyle bir durumu Sîbeveyh Halîl'e sorduğunda şu şekilde cevap almıştır: “Ona (ولن أرسلنا ريحاً فإوه) *fiili hakkında sordum. O da bana (الظلوا) fiili manasına gelir şeklinde cevap verdi.*”³²⁶

Halîl'in Sîbeveyh'e vermiş olduğu cevaptan (الظلوا) fiili mâzî şeklinde gelmiş olsa da müstakbel (gelecek) anlamında geldiği anlaşılmaktadır. Buna göre ayetin takdiri (ولن أرسلنا ريحاً فإوه مصفراً ليظلن من بعده يكفرون) şeklinde olur.

2.3.1.1.8. Fiil-i Muzârinin Taleb Cümlesinde Ref ile Gelmesi

³²⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 63.

³²¹ Sûyûtî, Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'u'l-cevâmi'*, Mektebetü Tefkikiyye, Mısır, 2001, II 556.

³²² Sıradan bir örnektir.

³²³ Hasen, Abbas, *en-Nahvu'l-vâfi*, Dâru'l-Meârif, Mısır, t.s., s. 54.

³²⁴ Rûm, 30/51.

³²⁵ Rûm, 30/51.

³²⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 108.

Sîbeveyh Halîl'e (قل أغير الله تأمروني أعبد أئها الجاهلون)³²⁷ ayetindeki (أعبد) fiilini sorduğunda Halîl iki ihtimalli bir cevap vermiştir. Birincisi (تأمروني) cümlesini (غير) ve (أعبد) arasında *itirâziyye*³²⁸ cümlesi olarak görmüştür.³²⁹ Dolayısıyla (أعبد) fiili merfu olarak gelmiştir. İkinci cevap ise ayetin takdiri (قل أغير الله تأمروني أن أعبد أئها الجاهلون)³³⁰ şeklindedir. Ancak (أن) hazf olmuş ve (أعبد) fiili ise lafzen merfu, mahallen mansub olmuştur.³³¹

2.3.1.1.9. (لو) ve (إذا) Cevabının Hazf Olunması

Arapça'da (إذا) ve (لو) şart edatı olarak bilinir. Bu edatlardan sonra şart fiili, daha sonra da şartın cevabı gelmektedir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ayetlerine bakıldığında şartın cevabına rastlanmamaktadır. Bunun nedenini Sîbeveyh hocası Halîl'e sorduğunda ondan şu cevabı almıştır: “*Ona (إذا جاؤوها وفتحت أبوابها) (ولو يرى الذين) (ولو يرى إذ وقفوا على النار) (ظلموا إذ يرون العذاب) ayetlerinde cevap nerede diye sordum o da bana cevap muhâtab tarafından bilindiği takdirde Araplar hazf etmeyi tercih ederler, dedi.*”³³⁵

Dilcilere göre de böyle bir hazf durumu Arap Dilinde çok yaygın olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Semîn el-Halebî konuya ilişkin şunları belirtmiştir:

“*cevabının hazf olunması sayılamayacak kadar çoktur, Kur'ân'da bununla ilgili birçok örnek vardır, bunun hikmeti durumun hazf olunan şeyin ciddiyetini ve vehâmetini gözönünde bulundurmaktır, Araplar'ın şiir ve nesrinde de bu tür hazfler çok görülmüştür.*”³³⁶

2.3.1.1.10. (أو) Harfinden Sonra Gelen Fiil-i Muzârînin Nasb Edilme Sebebi

Sîbeveyh Halîl'e Şûrâ sûresinin 51. ayetinde geçen (أو يرسل) fiilini sormuştur. Zira söz konusu fiil cumhûrun kırâatine göre nasb ile okunmuştur. Bununla birlikte irâb açısından (يرسل) fiili (أن يكلمه) fiiline atfedildiği zaman anlam bozukluğuna neden olmaktadır. Bu durumu Sîbeveyh Halîl'e şu şekilde iletmiştir: “*Halîl'e (ما كان لشر أن يكلمه) (أو يرسل رسولاً فيوحى بإذنه ما يشاء) ayetini sordum o da bana (أن يكلمه) (الله إلا وحيا من وراء حجاب أو يرسل رسولاً فيوحى بإذنه ما يشاء)*”³³⁷

³²⁷ Zümer, 39/64.

³²⁸ Türkçede ara cümle anlamına gelmektedir.

³²⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb* III, 100.

³³⁰ Zümer, 39/64.

³³¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 100.

³³² Zümer, 39/73.

³³³ Bakara, 2/165.

³³⁴ En'âm, 6/27.

³³⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 103.

³³⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dûrrû'l-masûn*, II, 214.

³³⁷ Şurâ, 42/51.

*fiiline matuf olmadığını, ayetin takdirinin (إلا أن يوحى أو أن يرسل) şeklinde olduğunu söyledi.*³³⁸ Halîl'in Sîbeveyh'e vermiş olduğu bu cevaba diğer müfessir³³⁹ ve dilcilerden de destek gelmiştir. Örneğin Mekkî konuya ilişkin şunları söylemiştir. “(أن وما كان لبشر أن يكلمه الله أو يرسل) *fiiline matuf olması mümkün değildir. Zira atf etmek (يرسل أو يرسل) gibi bir cümleye yol açar ki bu da fâsittir.*”³⁴⁰

2.3.1.1.11. Taleb Cümlesinde Bulunan Fiil-i Muzârinin İrâbı

Normal şartlarda matûf, matûfun aleyhe irâb bakımından uymak zorundadır. Ancak (فأصدق وأكثن من الصادقين) ayetinde (وأكثن) fiili (فأصدق) fiiline matûf olduğu halde hareke bakımında uyum sağlamamıştır. Bu durumu Sîbeveyh Halîl'e şu şekilde sormuştur: “Halîl'e (فأصدق وأكثن من الصادقين)³⁴¹ ayetini sordum. O da bana bunun Zuheyr'in şu beytine benzediğini belirtti:

بدا لي أتي لست مُدْرِكُ ما مَضَى ولا سابقٍ شيئاً إذا كان جائياً³⁴²

(مُدْرِكُ) ile gelme ihtimali *kelimesinin mecrûr söylenme sebebi birincinin (سابقٍ) olmasıdır, kuşkusu dolayısıyla birinci (مدرك) mecrûr olarak görüp ikinci kelime (سابق) 'ı da mecrûr yapmışlardır.*”³⁴³

Halîl'in cevabından anlaşılan o ki (لست مُدْرِكُ) cümlesi (لست بمدرك) şeklinde gelme ihtimaline dayanarak (سابق) ismi cer ile söylenmiştir. Daha sonra dilciler buna *el-'atf ale't-tevahhum* adını vermiştir.³⁴⁴

Böylelikle Sîbeveyh'in İ'râbu'l-Kur'ân hakkında Halîl'e sormuş olduğu sorular taranmış oldu. Yukarıdaki başlıklardan da anlaşıldığına üzere bu yönde sorulan soruların sayısı 11'dir.

Burada şu hususun da belirtilmesi gerekir. Halîl'in adı her ne kadar *el-Kitâb* eserinde sıkça geçse de ve onun görüşleri yoğun bir şekilde rivayet edilse de söz konusu eseri tamamen ona nispet etmek Sîbeveyh'e ciddi bir haksızlık olacaktır. Örneğin Ebû'l-Ferec İbnu'n-Nedîm (ö. 385/995 [?]) şu iddiada bulunmuştur: “*Ebû'l-'Abbâs Sa'leb'in*

³³⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 49.

³³⁹ Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr. Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. 'Abdullâh, Mahmûd Şehâte, Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002, III, 775. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 559; İbn Ebî Zemenîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. İsâ el-Mürri el-Kurtubî, *Tefsîru'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, Kahire, 2002, IV, 174.

³⁴⁰ Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammuş b. Muhammed el-Kaysî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, Beyrut, 2001, II, 647.

³⁴¹ Ebû Hayyân *el-Bahrû'l-muhît*, 10, 185.

³⁴² Ra'înî, Muhammed b. Muhammed, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2017, I, 411. Şiirin anlamı: Daha sonra anladım ki ben ne geçmişi Hâtırlıyorum ne de geleceği geççe biliyorum.

³⁴³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 100.

³⁴⁴ Ebû Hayyân *el-Bahrû'l-muhît*, IV, 634.

hattı ile yazılmış bir yazıda şunu okudum, el-Kitâb'ın te'lifinde kırk iki insan bir araya gelmiştir, Sîbeveyh'te onlardan biridir. Meseleler ve usullerin tümü Halîl'e aittir."³⁴⁵

Ancak *el-Kitâb* tarandığında İbnu'n-Nedim'in dile getirmiş olduğu bu iddianın gerçeği yansıtmadığı görülür. Zira Sîbeveyh yeri geldiğinde Halîl'in benimsemiş olduğu görüşlerin doğruluk payını öğrenmek için Arapların kelâmına müracaat etmiştir. Örneğin Halîl (أشمل/Sollar ve (أيمن/Sağlar) isimlerini nekirâ olarak tanıtmıştır. Sîbeveyh Halîl'in bu görüşünü Araplara sormuş ve doğru olduğunu öğrenmiştir.³⁴⁶

Bazı yerlerde Sîbeveyh hocası Halîl'in görüşüne karşı çıkmış ve çeşitli delillere başvurarak en doğrusunu tespit etmeye çalışmıştır. Örneğin Halîl (التصاري) isminin (نصري) ve (نصران) isimlerin çoğulu olarak belirtmiş ve bunları (ندمان) ve (ندامي) isimleri ile kıyaslamıştır. Ancak Sîbeveyh hocasının görüşüne katılmamakla birlikte (نصاري)'nın (نصرانة) isminin çoğulu olarak dile getirmiş ve bunun da Kelâmu'l-Arab'da sık kullanıldığı söylemiştir. Sîbeveyh bununla kalmamış hocasının görüşünü kabîh ve zayıf olarak nitelendirmiştir.³⁴⁷

Sîbeveyh hocasının bazı fikirlerine karşı çıkmakla birlikte, diğer hocası Yûnus b. Habîb'in görüşünü tercih ettiği yerler de olmuştur. Örneğin Sîbeveyh mankûs isimleri konusunda Halîl'e şöyle bir soru yönelmiştir:

"Halîl'e, nidâ halinde (القاضي) ismi nasıl söylenir diye sordum. O da bana (يا قاضي) şeklini tercih ettiğini söyledi. Yûnus ise (يا قاض) şeklini tercih etmiştir ki Yûnus'un görüşü daha güçlüdür. Çünkü onlar (Araplar) nidâ dışında hafz ediyorlarsa nidâ halinde hafz edilmesi daha evladır. Zira nidâ hafz yeridir. (يا صاح) ve (يا حار) örneklerinde olduğu gibi."³⁴⁸

Verilen bu örnekler çerçevesinde Sîbeveyh zaman zaman hoca öğrenci ilişkisi içerisinde Halîl'e müracaat etmiştir. Ancak sorduğu meseleler üzerinde düşündükten sonra kimi zaman onun görüşünü kabul ederken kimi zaman da kendi görüşünü ortaya koymuştur. Bu da *el-Kitâb'ın* bağımsız olduğuna dair açık bir işarettir.

2.3.1.2. Yûnus b. Habîb'e Yöneltilmiş Sorular

Yûnus'un ismi *el-Kitâb'da* 200 kere geçmiştir.³⁴⁹ Ancak Sîbeveyh, İ'râbu'l-Kur'ân ile ilgili sadece iki yerde hocası Yûnus'a soru yöneltilmiştir. O da (بلى قادرين)³⁵⁰

³⁴⁵ İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 74.

³⁴⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 290.

³⁴⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 361.

³⁴⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 184.

³⁴⁹ Nâsif, 'Alî Necdî, *Sîbeveyh İmamı'n-nuhât*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire, t.s., s. 94.

³⁵⁰ Kıyâme, 75/4.

ayeti ile ilgilidir. Sîbeveyh bu ayetin takdiri (بلى نجمعها قادرين) şeklinde olduğunu ve daha sonra bunu Yûnus'un kendisine böyle bildirdiğini söylemiştir.³⁵¹

İ'râbu'l-Kur'ânla ilgili yine aynı şekilde Yûnus'a tek bir soru yöneltmiştir. O da şu şekildedir: “Bazı Araplardan ”الحمد لله رب العالمين“ şeklinde okunduğunu işittik. Bunu Yûnus'a sordum. O da bana evet doğru bir Arapçadır şeklinde cevap verdi.”³⁵²

Sîbeveyh'in Yûnus'tan nakledeken (سألت) den ziyâde (سمعنا)³⁵³, (حدثنا)³⁵⁴ ve (سمعْتُ)³⁵⁵ şeklinde olmuştur. Böyle bir durumda Yûnus b. Habîb her ne kadar Sîbeveyh'in hocası olmuş olsa da aralarındaki hoca-öğrenci yakınlığı, Halîl b. Ahmed b. el-Ferâhîdî kadar olmadığına bir göstergesidir. Zira daha önce de değindiğimiz gibi Sîbeveyh genellikle (وسألته عن قول الله عز وجل) /Ona Allah Azze ve Celle'nin şu sözü hakkında sordum)³⁵⁶ veya (وسألت الخليل) /Halîl'e sordum)³⁵⁷ gibi ifadeleri tercih etmiştir.

2.3.1.3. Ebû'l-Hattâb el-Ahfeş el-Ekber'e Yöneltilmiş Sorular

Sîbeveyh, Yûnus b. Habîb'ten nakilde bulunduğu gibi hocası Ebû'l-Hattâb el-Ahfeş el-Ekber'den de nakilde bulunmuştur. Ebû'l-Hattâb'ın ismi eserde yaklaşık 50 kere geçmiştir. Genellikle (حدثني)³⁵⁸, (حدثنا)³⁵⁹ ve (زعم) gibi kavramlar ile rivâyette bulunmuştur. Sîbeveyh *el-Kitâb*'in sadece bir yerinde el-Ahfeş'e doğrudan soru sorarak bilgi almaya çalışmıştır.³⁶⁰

Sîbeveyh, Kur'ân ayetleri ile ilgili sadece bir yerde el-Ahfeş'in görüşünü nakletmiştir. O da şu şekildedir: “Bazıları (إن الله نعيمًا يعظكم به)³⁶¹ şeklinde okuyarak ayın/ع harfini sükûn ile değil, hareke ile okumuştur. ... Ebû'l-Hattâb böyle bir dilin Huzeyl Kabilesine nispet edildiğini söylemiştir. Yani (عَبَّ) örneğinde olduğu gibi kesre (ـ) ile okumuşlardır. Nitekim Tarafe³⁶² bunu şu beyitte dile getirmiştir:³⁶³

نِعْمَ السَّاعُونَ فِي الْحَيِّ

مَا أَقْلَتَ قَدَمٌ نَاعِلَهَا

³⁵¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 346.

³⁵² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 63.

³⁵³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 343.

³⁵⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 155.

³⁵⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 152.

³⁵⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 154. (örnek olarak)

³⁵⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 87. (örnek olarak)

³⁵⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 111.

³⁵⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 78 vd.

³⁶⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 124.

³⁶¹ Nisâ, 4/58.

³⁶² Muallaka şairi. Ebû 'Amr Tarafe ('Amr) b. el-'Abd b. Sûfyân b. Sa'd el-Bekrî el-Vâilî (ö. 564 [?]) Bahreyn'de doğdu. Asıl adı Amr olup Tarafe (ılgın) lakabıdır.

³⁶³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 440.

³⁶⁴ Tarafe ('Amr) b. el-'Abd, *Divânu Tarafe*, thk. Mehdî Muhammed Nâsirüddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s. 73.

Bazılarının isnanların yükünü hafifletmek için ve onları sevmedikleri şeyden kortarmak için koşanlar ne iyilerdir, bu insanlar ayaklarının üzerinde durdukça iyilik devam edecektir.

Sîbeveyh'in İ'râbu'l-Kur'ân ile ilgili hocası Ebû'l-Hattâb el-Ahfeş el-Ekber'in görüşlerini bu ayet dışında naklettiğine rastlanmamıştır. Böylelikle Sîbeveyh'in genel anlamda ayetler üzerinde izlemiş olduğu yöntemi aktarılmış oldu. Bundan sonra Sîbeveyh'in kırâat ile istişhâd yöntemine ve bu alanda bırakmış olduğu etkiye yer verilmeye çalışılacaktır.

2.4. Sîbeveyh'in Kırâat ile İstişhâd Yöntemi

Sîbeveyh'in kırâat ile istişhâd metoduna gelmeden evvel konuya kısa bir giriş mahiyetinde kırâatin sözlük ve istilâh anlamı, kırâatin çeşitleri ve aşamaları, el-Ahrufu's-seb'a ve dilcilerin kırâatlerle istişhâd etme hususuna bakış açıları gibi konulara özet şeklinde değinmek faydalı olacaktır.

2.4.1. Kırâat'in Sözlük ve İstilâh Anlamı

Kırâat kelimesi Arapça قرأ fiilinin semâî masdarından türeyip bir araya getirme,³⁶⁵ toplama,³⁶⁶ birleştirme³⁶⁷ ve okuma³⁶⁸ anlamına gelmektedir. Nitekim Arapçada قريث الماء في الحوض/Suyu havuza topladım,³⁶⁹ şeklinde ifadeler bulunmaktadır.

Kırâat ilminin tanımı ve kapsamıyla ilgili farklı tariflerin yapıldığı görülmektedir. Ancak bu tariflerden en özeti ve en kısası 'Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429)'ye aittir: "*Kur'ân kelimelerinin eda şeklini ve farklılığını nakleden ve bu farklılıkları sahiplerine isnâd eden bir ilimdir.*"³⁷⁰ Buna benzer bir tanım da 'Abdulfettâh el-Kâdî (ö.1403/1992)'ye aittir: "*Kur'ân kelimelerinin nutuk şeklini ve edâ yollarını ve farklılığını nakleden kimseye isnâd edilmek suretiyle öğreten bir ilimdir.*"³⁷¹

³⁶⁵ Ferâhîdî, Halîl, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, Dâru'l-Hilâl, Riyad, 2009. V, 204, İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 128. Ayrıca bkz. ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. 'Abdirrezzâk, *Tâcû'l-Arûs*, I, 368. Yine bkz. Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-lugati'l-'Arabiyye*, III, 1789.

³⁶⁶ Râzî Muhammed b. Ebû Bekr, *Muhtâru's-Sihâh*, I, 249.

³⁶⁷ Ferâhîdî, Halîl, *Kitâbü'l-'Ayn*, V, 204. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 128.

³⁶⁸ Ferâhîdî, Halîl, *Kitâbü'l-'Ayn*, V, 204. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 128.

³⁶⁹ Zebîdî, *Tâcû'l-Arûs*, I, 368.

³⁷⁰ Cezerî, Şemsüddin Muhammed b. Muhammed, *Muncidu'l-mukriîn ve murşidu't-tâlibîn*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1999, I, 9.

³⁷¹ Kâdî, 'Abdulfettâh, *el-Budûru'z-zâhira fi'l-kirâati'l-'aşri'l-mutevâtira*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, t.s., s. 7. Tarifler hususunda daha fazla bilgi edilmek için bkz. el-Kastallânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed, *Letâifu'l-işârât li funûni'l-kirâât*, Vizâratu's-Şuûni'l-İslâmiyye, Riyad, t.s., s. 355; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer*, s. 6.

2.4.2. Kırâat İlminin Geçirmiş Olduğu Tarihsel Aşamalar

Kırâat ilmi ya da Arapça ismiyle “‘İlmu’l-kırâe”, Hz. Peygamber zamanından İbn Mucâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mucâhid et-Temîmî (ö. 324/936) zamanına dek üç aşamadan geçmiştir. Bu aşamalar kronolojik olarak şu şekildedir:

2.4.3.2.1. Birinci Aşama

Hız. Peygamber, Allah’ın emriyle Kur’ân’ı insanlara okumuş ve tebliğ etmiştir. Bunun yanı sıra Hız. Peygamber Kur’ân’ı sahabilere de okumuş, onlar da duyduklarını hem yazmış hem de ezberlemişlerdir. Ancak Resulullah bir sahabeyle belli bir harf ile okumuş iken diğer bir sahabeyle başka bir harf ile okuduğu olmuştur. Aynı zamanda sahabe Onan işittiklerini ezberlemişler ve böylelikle onlardan *kurrâ* adı ile tanınan bir topluluk meydana gelmiştir. Bu *kurrâ* topluluğu içerisinde yer alanlar ise Mevlâ Ebî Huzeyfe Sâlim b. Ubeyd (Ma’kil) b. Rebîa (ö. 12/633), Muâz b. Cebel b. ‘Amr el-Ensârî (ö. 17/638), ‘Abdullâh b. Omer b. el-Hattâb el-Kureşî el-‘Adevî (ö. 73/693) gibi sahabilere dir.³⁷²

2.4.3.2.2. İkinci Aşama

Hız. Peygamber’in vefatından sonra sahabilere Kur’ân’a yönelik ilgileri daha da artmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’i bu sahabilere Saîd b. el-Museyyeb (ö. 94/713), ‘Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Mucâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö. 103/721) ve el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728) gibi tâbîiler okumuştur. Ancak her tâbîinin farklı bir şekilde okuması sebebiyle farklı kırâatler meydana gelmiştir. Daha sonra kırâatlerin çoğalması ile I. ve II. hicrî yüzyıllarında *kurrâ* sayısı da artmıştır. Nihayetinde İbn Mucâhid (ö. 324/936) Kitâbu’s-seb‘a adlı eserini kaleme almış ve mütevâtir sayılan yedi kârinin kırâatini bir araya getirmiştir.³⁷³

2.4.3.2.3. Üçüncü Aşama (Tedvîn Aşaması)

Bu aşamada kırâatler kırâat ilmi adı altında müstakil bir dal haline gelmiştir. Yalnız âlimler, ilgili alanda ilk yazılmış olan eser konusunda ihtilaf etmişlerdir. el- Cezerî, ilk telif eden Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) olduğunu söylerken kimileri de Yahyâ b. Ya‘mer el-‘Advânî (ö. 89/708 [?]) olduğunu söylemiştir. Bundan sonra da

³⁷² Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed et-Turkmânî, *Ma‘rifetu’l-kurrâi’l-kibâr*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1997, I, 20. Ayrıca bkz. ‘Abdulazîz b. Suleymân, el-Muzeynî, *Mebâhis fî ‘ilmi’l-kırâât*, Dâru Kunûzi İşbilyâ, Riyad, 2018, s. 21.

³⁷³ Zehebî, *Ma‘rifetu’l-kurrâi’l-kibâr*, I, 22.

hicrî üçüncü asırda İbn Mucâhid'in *Kitâbu's-seb'a* adlı eseri başta olmak üzere telifler devam etmiştir. Dördüncü ve beşinci asırda bu telifler zirve yapmıştır. Daha sonra dokuzuncu asra kadar telif faaliyeti ve dolayısıyla âlimlerin çalışması da durmuştur.³⁷⁴

2.4.3. Kırâat Çeşitleri

Kırâatler sened ve doğruluk bakımından derecelendirilmesi açısından kendi içinde altı kısma ayrılmaktadır. Bunlar kısaca şöyle ele alınabilir:

2.4.3.1. Mütevâtir Kırâat

Yalan üzerine anlaşma ihtimali olmayan bir topluluğun verdiği ve ilim vasıtalarından biri sayılan kırâattir.³⁷⁵ Günümüzde okunan Kırâat-i Seb'a/yedi kırâat, mütevâtir kırâat türündendir.

2.4.3.2. Meşhûr Kırâat

Senedi sağlam olan ancak tevâtür derecesine ulaşamayan, Arap dili gramerine uygunluk arzeden, kurrâ arasında yaygınlık kazanan ve onlar tarafından kabul edilen bir kırâattir.³⁷⁶

Meşhûr Kırâat örneği, (ما أشهدناهم خلقَ) ³⁷⁷ kırâati yerine (وما كنت متخذ المضليين) şeklinde okunan kırâattir. Bunun başka bir örneği ise (وما كنت متخذ المضليين عضداً) yerine okunan kırâattir. Her iki kırâat de Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Medenî'ye (ö. 130/747-48) ait olan kırâattir.³⁷⁸

2.4.3.3. Âhad Kırâat

Senedi sahih olmakla birlikte yazım bakımından Hz. Osman'ın Mushaf resmine veya Arap dili gramerine uygunluk arzetmeyen kırâatlere âhâd kırâat denilmektedir. Bunun okunmasına cevaz verilmemiştir.³⁷⁹

Osman resmine (متكئين على رفارف خضر وعباقريّ) ³⁸⁰ yerine (متكئين على رفرف خضر وعبقري حسان) şeklinde okunan kırâat³⁸¹ örnek verilebilir.

³⁷⁴ Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, I, 264.

³⁷⁵ Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, I, 264.

³⁷⁶ Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, I, 264.

³⁷⁷ Kehf, 18/51.

³⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, Şemsuddin Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr'dır*, Dâru'l – Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.s., II, s. 311.

³⁷⁹ Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, I, 264.

³⁸⁰ Rahmân, 55/76.

³⁸¹ İbn Cinnî, Osmân, *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzî'l-kırâât ve'l-idâh 'anhâ*, nşr. Diyanet Yüksek İşleri Kurulu, Kahire, 1999, II, 305.

Arap dili kurallarına uyum sağlamayan kırâat ise (ولقد مكناكم في الأرض وجعلنا لكم)³⁸² ayetindeki (معاش) kelimesi (معاش) şeklinde okunmuştur.³⁸³

2.4.3.4. Müdrec Kırâat

Kur'ân'ın bazı âyetlerine tefsir maksadıyla yapılan ziyâdelere de müdrec kırâat adı verilir. Bilindiği gibi bu tür ziyâdeler Kur'ân'dan olmayıp tamamen açıklama ve şerh amacıyla yazılan şahsî notlardan ibarettir. Özellikle bunlar İbn Mes'ûd ve Ubeyy b. Ka'b'ın husûsi mushaflarında yer almıştır.³⁸⁴

Müdrec kırâat ile ilgili örnek verilecek olursa Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (ö. 55/675) (وله أخ أو أخت من أم) kırâatidir. (من أم) kelimesi, İbn Abbâs'ın sözünden alıntı yapılarak fazladan eklenmiştir.³⁸⁵ Başka bir örnek 'Abdullâh b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) (وليس عليكم)³⁸⁶ kırâatidir. Bu kırâatte (مواسم) kelimesi fazladan okunmuştur.³⁸⁷

2.4.3.5. Şaz Kırâat

Bu tür kırâatler da tamamen asılsız ve senedsiz olup hiçbir esasa dayanmayan uydurma kırâatlerdir.³⁸⁸ Bu tür kırâate örnek verecek olursa Ebû's-Semmal'ın (فالיום)³⁸⁹ yerine (تُنَجِّيكِ بِيَدِنِكَ) kırâatidir.³⁸⁹

2.4.3.6. Mevzû Kırâat

Mevzû kırâat yalan üzerine bir şahsa nispet edilen senedsiz ve asılsız bir kırâate denilmektedir. Mevzû kırâatin örneği ise Ebû Hanîfe'ye nispet edilen (إنما يخشى الله من عباده)³⁹⁰ yerine (إنما يخشى الله من عباده العلماء)³⁹¹ şeklinde okunan kırâattir.³⁹¹

³⁸² Hicr 15/20.

³⁸³ İbn Mucâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Musa et-Temîmî, *Kitâbu's-seb'a*, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1978, s. 278.

³⁸⁴ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, I, 264.

³⁸⁵ Hâleveyh, Huseyn b. Ahmed 'Îrâb 'ul-Kırâat, Dâru'l-Kutub'l-İlmiyye, Beyrut, 2006, s.7.

³⁸⁶ Ebû Dâvûd, Suleymân b. Eş'as, *Kitâbu'l-mesâhif*, thk. Muhammed b. 'Abdeh, Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, Kahire, 2002, s. 167. Ayrıca bkz. el-Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'Îsâm el-Kudât, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2001, II, 432.

³⁸⁷ Bakara, 2/198.

³⁸⁸ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, I, 208.

³⁸⁹ Cezerî, Şemsuddin Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, I, 30.

³⁹⁰ Fâtır, 35/28.

³⁹¹ Kurtubî Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 621.

2.4.4. el-Ahrufu's-Seb'a (Yedi Harf) Meselesi

Kur'ân-ı Kerîm'in "Yedi Harf (Ahrufu's-Seb'a)" üzere indirildiği yönünde Hz. Peygamber'den çok sayıda Hadîs-i Şerîf rivayet edilmiştir. Yedi Harf meselesiyle ilgili en meşhur rivayet, İbn Abbâs'tan nakledilmiştir. Hadîse göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Cebrâil bana bir harf üzere okuttu. Arttırması için müracaat ettim. Tekrar tekrar aynı müracaatı yapıyordum. O da her seferinde artırıyordu. Nihayetinde yedi harfe kadar çıktı.*"³⁹²

el-Ahrufu's-Seb'a ile ilgili 35 kadar görüş beyan edilmiştir.³⁹³ Ancak burada bu görüşlerin tamamı yerine, bunlardan en önemlilerine yer verilecektir.

Yedi harfin Kur'ân muhtevasına yönelik emir, nehiy, va'd, va'îd, kıssa, haram ve helâl şeklinde olduğu görüştür.³⁹⁴

1. el-Ahrufu's-Seb'a ile ilgili görüşlerden birisi onun dil yapısıyla ilgili olduğu yönündedir. Bu görüş Kur'ân-ı Kerîm inzal edilirken Kureyş lehçesiyle birlikte yedi lehçeyle nazil olduğu yönündeki görüştür. Bu lehçeler Kureyş, Huzeyl, Temim, Ezd, Rabî'a Hevâzin ve Sa'd b. Bekr'in lehçelerinden oluşmaktadır.³⁹⁵
2. el-Ahrufu's-Seb'a her ne kadar yedi harfi işaret etse de bunun lafızda kolaylık ve çokluk anlamını ifade ettiği yönünde görüş bildirenler de olmuştur.³⁹⁶
3. el-Ahrufu's-Seb'a ile aynı anlamı taşıyan, farklı lafızlardan kolay olanın okunmasına yönelik bir ruhsat olduğu yönünde bir görüş de beyan edilmiştir.³⁹⁷

Konuyla ilgili rivâyet edilen Hadîslerden yola çıkarak el-Ahrufu's-Seb'a'nın yedi ile sınırlı olmayıp Kur'ân'ın bir an önce okunup ezberlenmesi, dolayısıyla yaygınlık kazanabilmesi için kolay gelen bir tarz ile okunabilmesini amaçlayan, kolaylık ve çokluk bildirdiği şeklinde anlamak mümkündür.³⁹⁸

Yukarıda da dile getirdiğimiz gibi el-Ahrufu's-Seb'a ile ilgili otuz beş yakın görüş beyan edilmiştir. Bu görüşler ne olursa olsun tümünde de Kur'ân-ı Kerîm'in

³⁹² Buhârî, *Câmi 'u's-Sahîhu'l-muhtasar (Sahîh-i Buhârî)*, III, 1117, Hadîs no 3047.

³⁹³ Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, I, 108.

³⁹⁴ Cezerî, *en-Neşr fî'l-kirâati'l-'aşr'*, I, 30.

³⁹⁵ Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, I, 134.

³⁹⁶ Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, I, 134.

³⁹⁷ Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, I, 134. Konuyla ilgili geniş bilgiye sahip olmak için bkz. Çalışkan, Mehmet, *Kur'ân'ın Nuzûlu ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi*, Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, (Ocak-Haziran) 2005.

³⁹⁸ Öztürk, Mustafa, *Kur'ân Kırâatlerinin Tarihsel Serancamına Genel Bir Bakış*, Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı:1, (Ocak-Haziran 2003), Adana 2003, s. 207.

kendi içinde tenakuz arz etmediğini, tam tersine alternatif yollara başvurarak Kur'ân'ın daha kolay okunup ezberlenmesi gayesi güdülmüştür. Nitekim Allah, Kamer süresinin yirmi ikinci ayetinde şöyle buyurmuştur: (وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ) *Andolsun biz Kur'ân'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?!).*³⁹⁹

Dahhâk b. Muzâhim'in rivâyetine göre İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in "Bu Kur'ân yedi harf üzerine inmiştir" Hadîsine işaret ederek ilgili ayeti Kur'ân-ı Kerîm'in insanlar tarafından kolay bir şekilde ezberlenmesi ve bunun da Allah'tan kullarına karşı bir lütfu olduğunu söyleyerek tefsir etmiştir.⁴⁰⁰

2.4.5. Dilcilerin Kırâate yaklaşımı

Kitâbu's-Seb'a (yedi kırâat) adı altında tasnif edilen kırâatler sahîh veya mütevatir olsalar da bazı dil âlimleri tarafından tenkite tabi tutulmuştur. Bunun sebebi ise Basra ve Kûfe mekteplerinin Arap dilinin kurallarını tesis ederken izlemiş oldukları yöntemdir. Nitekim bazı kırâatlerin sahîh olmasına rağmen Basra ekolüne mensup dil bilimcileri tarafından dil bakımından kimi sebeplerden ötürü zayıf, merdut ve lahn olarak nitelendirilmiştir. Sözkonu âlimlerin mütevatir kırâate karşı sergilemiş oldukları bu tutum kendilerinden sonra gelen âlimler tarafından kınanmıştır. Bu hususta Basra dilbilimcilerini Sibeveyh öncesi ve Sibeveyh şeklinde iki guruba ayırmak mümkündür. Birinci grup kırâatlere karşı daha yumuşak sözler ile tenkitle bulunurken, ikinci grup bu doğrultuda sınır tanımaz olmuşlardır. Örneğin ilk nesilden sayılan Halîl b. Meleman'ın (هن أطهر لكم)⁴⁰¹ kırâati ile ilgili 'Vallâhi korkunç.' ifadesi ile endişesini dile getirmiştir.⁴⁰² İkinci nesilden sayılan Ebû Osmân el-Mâzinî ise (وجعلنا لكم فيها معائش)⁴⁰³ ayetinin hemze ile okunan kırâatinin yanlış bir kırâat olduğunu, yüzüne bile bakılmaz bu kırâatin Nâfi' b. 'Abdirrahmân b. Ebî Nu'aym'den nakledildiğini onun da Arapçadan hiçbir şey anlamadığını söylemiştir.⁴⁰⁴ Muhammed 'Adime kırâatlere yönelik eleştiri kapısını Basralıların açtığını, Kûfelilerin de aynı minval üzere yürüdüklerini aktarmaktadır.⁴⁰⁵ Şevkî Dayf'e göre ise kırâatlere karşı tenkidi Ferra ile Kisâî açmıştır.⁴⁰⁶ Kırâate dil açısından yaklaşmak Basra Mektebine mensup dilciler tarafından daha sık

³⁹⁹ Kamer, 54/22. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Haz. Halil Altuntaş, Mufaffer Şahin, Ankara, 2011.

⁴⁰⁰ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' 'Îmâduddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Omer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Muhammed Huseyn Şemsuddin, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1998, VII, 442.

⁴⁰¹ Hûd, 11/78.

⁴⁰² Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, 397.

⁴⁰³ Hicr 15/20.

⁴⁰⁴ İbn Cinnî, el-Munsif, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Kadîm, Kahire, 1954, s. 307.

⁴⁰⁵ Muberrred, *el-Belâga*, thk. Ramazan 'Abduttevvâb, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1985, s. 5.

⁴⁰⁶ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Maarif, 1990, Kahire, s. 157.

rastlanmaktadır, çünkü onlara göre dil kırâatin sıhhati yönünde önemli bir kriter görülmektedir.⁴⁰⁷ Diğer bir ifadeyle kırâate yaklaşım noktasında Basra ile Kûfe Mektebi arasındaki fark şudur: Kûfe Mektebi kırâati ön planda tutup dili ikinci plana bırakırken Basra mektebi dili ön planda tutup kırâati ikinci plana bırakmışlardır. Buna göre Basralılar dilde kendi kurmuş oldukları ve mezheb ile uyuşmayan bazı kıratları sahih de olsa tevil etmişler ve hatta yeri geldiğinde reddetmişlerdir.⁴⁰⁸

Hicrî II. yüzyıldan sonra kırâatler dil açısından ele alınıp bu hususta ifrata varacak derecede ileri gidildiği bir dönem olarak görülmektedir.⁴⁰⁹

Kırâat ile istişhâd etme hususunda dil âlimleri farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Bazı dilciler Âsım (ö. 127/745), Hamza ve İbn ‘Âmir gibi meşhur kırâat âlimlerini tenkit etmiş ve okumuş oldukları bazı kırâatlerin Arapçadan uzak olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴¹⁰

Şayet bir kırâat hem mütevâtir hem de kıyasa aykırı değilse Basra ve Kûfelilere göre bununla istişhâdda bulunmak mümkündür. Ancak şaz bir kırâati ise Kûfeliler kabul ederken Basralılar reddetmiştir.⁴¹¹

Basralıların reddetmiş oldukları kırâatlere örnek verilecek olursa; İbn ‘Âmir’in (وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لَكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَائِهِمْ) kırâati buna örnektir. Yani diğer kırâatlerden farklı olarak (أَوْلَادَهُمْ) kelimesinin nasb, (شُرَكَائِهِمْ)’in ise cer ile okunmasıdır. Bu kırâat, Basralılara göre dil kurallarına uymamaktadır. Zira bu kırâate göre mefulün bih, muzâf ve muzâfun ileyh arasına girerek onları birbirinden ayırmıştır. Bu da Basra ekolüne mensup dilciler arasında kabul edilmemiştir. Buna dayanarak bu kırâatin yanlış olduğunu dolayısıyla böyle bir kırâat ile istişhâd olamayacağını söyleyip sadece şiir zaruretine binaen mümkün olacağını belirtmişlerdir.⁴¹²

⁴⁰⁷ Albay, Rifat, “Müfessir ve Dilbilimcilerin İbn Âmir Kırâatine Dilbilimsel ve Eleştirel Yaklaşımları”, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Aralık, 2020, Sayı:16, s. 39.

⁴⁰⁸ Bayraktutan, Osman, “Kırâatlere Dil Mantığına Göre Yaklaşımlara Eleştirel Bir Bakış”, Iğdır Üniversitesi, İfader, 2018, Sayı:12, Cilt: 77, s.75.

⁴⁰⁹ Sisi, ‘Abdulbâki, *Kavâ'idu nakdi'l-kırâati'l-Kur'âniyye*, Dâru Kunûz-i İşbilya, Riyad, 2006, s. 162.

⁴¹⁰ Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il el-Murâdî el-Mısri, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Gâzî Zâhid, 'Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1988, II, 369; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk, 'Abdullâh et-Turkî, Dâr'u Hicr, Kahire, 2001, V, 106.

⁴¹¹ Mahzûmî, Medî, *Medresetu'l-Kûfe ve menhecihe*, nşr, Şerike Mektebeti Mustafâ el-Babî el-Halebî, Mısır, 1958, s. 437.

⁴¹² Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İnsâf fi mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Küfiyyîn*, Mektebetu-l Hâncî, Kahire, 2003, s. 352. Ayrıca bkz. Hâtr, *Menhecu Sibeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 470.

Kûfe ekolüne mensup dilcilere gelince onlar, bu kırâati kabul etmişlerdir ve ona kıyas ederek muzâf ve muzâfun ileyh arasına fasıla girmesinin mümkün olduğunu belirtmişlerdir.⁴¹³

Başka bir örnek verilecek olursa, Basra ekolüne mensup âlimlerin İbn ‘Âmir’in (ö. 118/736) (ولا تتبعان) kırâatini reddetmeleridir. Ancak Kûfeliler bu kırâati kabul ederek müsennâ bir fiilin nûn-i muhaffefe ile tekid olabileceğini öne sürmüşlerdir.⁴¹⁴

Yine Basralılar Nâfi‘ b. ‘Abdirrahmân (ö. 169/785)’in (جعلنا لكم معائش) kırâatini zayıf olarak kabul etmişlerdir.⁴¹⁵ Hatta Ebû Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863), Nâfi‘i, “O Arapçanın ne olduğunu bilmiyordu”⁴¹⁶ sözleriyle tenkit etmiştir.

Sonuç itibariyle Basralılar, kırâati kendi kıyaslarına uymadığı zaman bazen yanlış bazen zayıf bazen de şaz olarak nitelendirmişlerdir. Bu sebeple Basralılar, kırâat ile istişhâd konusunda Kûfelere göre çok az istişhâdda bulunmuşlardır. Hatta kırâat mütevatir olsa bile galat, yanlış, lahn ve zayıf gibi nitelemelerde bulunmuşlardır.

Kûfelilerde ise böyle bir nitelmeyle rastlanılmamıştır. Ya da kârinin böyle bir kırâat ile okumasını en azından zayıf addetmeyip bununla ilgili bir sebep bulmaya çalışmışlardır. Basra dil âlimleri ise herhangi bir sebep armaksızın daha çok kırâate yönelmişlerdir.⁴¹⁷

Bununla birlikte Kûfe ekolüne mensup olup da kırâatleri reddeden dilciler de olmuştur. Bunun en bariz örneği Ebû Zekeriyâ Ferrâ’dır (ö. 207/822). Nitekim Ferrâ, birçok kırâati reddetmiş yahut da şaz ve kabîh gibi tabirler ile nitelemiştir. Bununla ilgili iki örnek verilebilir: Birincisi, (والذين آمنوا وهاجروا ما لكم من ولايتهم من شيء)⁴¹⁸ ayetindeki (ولايتهم) kelimesini, Kisâî’nin (ولايتهم) şeklinde okumasıdır. Ancak Ferrâ, hocası Kisâî’nin bu kırâatini kabul etmeyip şu şekilde tenkit etmiştir: “Kesre (-) ile okunması bana fethâ (-) ile okunmasından daha hoş geliyor. Nitekim Kisâî fethâ ile okumuştur. Bence o tefsir ilmi ile alakalı hiçbir şey bilmiyordu.”⁴¹⁹ İkinci örnek ise, (لا تحسبن الذين كفروا معجزين في) (الأرض) ayetini Hamza b. Habîb ez- Zeyyât (لا يحسبن) şeklinde okumasıdır. Ferrâ ise bu kırâatin Arapçada zayıf olduğunu belirtmiştir.⁴²⁰

⁴¹³ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 354.

⁴¹⁴ Mahzûmî, *Medresetu’l-Kûfe ve menhecuhâ*, s. 440.

⁴¹⁵ Dervîş, Muhyiddîn, *İ’râbu’l-Kur’ân ve beyânuh*, Dâru’l-Yemame, Dımaşk, 1995, III, 309.

⁴¹⁶ Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân ve beyânuh*, III, 309.

⁴¹⁷ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 44.

⁴¹⁸ Enfâl, 8/72.

⁴¹⁹ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 418.

⁴²⁰ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 259. Ferrâ’nın reddetmiş olduğu diğer kırâatlere ile ilgili bkz. I/14, 24, 29, 125, 145, 223, 283, 241, 265, 314, 357, 360, 373, 414, 419, 459, 473, - II/22, 75, 91, 119, 127, 130, 132, 139, III/46, 74, 111.

Bunun yanı sıra Basra ekolünden olup hiçbir kırâate karşı çıkmayan dilciler de bulunmaktadır. Bunun örneği ise Sîbeveyh'tir. Zira Sîbeveyh, kırâati (القراءة سنة يجب اتباعها/*Kırâat uyulması gereken bir vaciptir*) şeklinde dokunulmaz olduğunu ifade etmiştir.⁴²¹

Bu iki ekol dışında dilciler kırâate karşı farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimileri şaz kırâat ile istişhâd etmeyi hiçbir şekilde kabul etmezken kimileri de her iki ekol arasında orta bir yol izlemiştir. Bunun en açık örneği Osman b. Cinnî'dir (ö. 392/1002). İbn Cinnî, her ne kadar Basralıların görüşüne meyletse de kırâat konusunda daha mutedil bir tavır sergilemiştir. Ancak her şeye rağmen bazı kırâatler onun tenkidinden nasibini almıştır. Örneğin Ebû Bekr, Âsım'ın (ö. 127/745) (وقيل من راق) kırâatini “*Âsım'ın kırâatine gelince من 'deki 'u beyan etmesi irabta ayıptır*”⁴²² sözleri ile eleştirmiştir.

Ebû Hayyân el-Endelusî, (ö. 745/1344) kırâatle istişhâd hususunda orta bir yol benimseyerek ne Kûfeliler gibi şaz kırâate dayanmış ne de Basralılar gibi kırâatla ilgili sert bir tutum sergilemiştir. Ebû Hayyân, kırâatlerin fasih Araplar'ın dili üzerine indiğine inansa da her kırâat ile istişhâd edilmesinin uygun olmadığını öne sürmüştür. Bu nedenle görüşlerini her zaman yedi kurrânın kırâati ile destekleme yoluna gitmiştir. Zira Ebû Hayyân'a göre kırâatlerin en sahihi bu yedi kurrânın icmâ etmiş olduğu kırâatlerdir. Dolayısıyla o hiçbir zaman mütevatir kırâatler arasında tercihte bulunmamıştır.⁴²³

İbn Mâlik (ö. 672/1274) ise diğer dilcilere göre tamamen farklı bir yöntem izlemiş olup mütevatir kırâatlerle istişhâd ettiği gibi şaz kırâatlere da başvurmuştur. Aynı zamanda Âsım ve Hamza gibi kârilerin kırâatini eleştiren dilcileri de ayıplamıştır.⁴²⁴

Dilcilerin bazı kırâatleri tenkit etmelerinin veyahut onu yanlış bir kırâat olarak görmelerinin nedeni şu şekilde özetlenebilir:

1. Dil bilimcilerin kırâate yönelik tenkitsel tutumları her ne kadar daha sonra gelen âlimler tarafından tabii karşılanmamış olsa da dilbilimciler tarafından normal karşılanmıştır, çünkü onlar dilcidir. Bu bakımdan karşılarına çıkan kırâati dil açısından değerlendirmişlerdir. Eğer kendi görüşlerine uyan bir kırâat ise kabul etmişlerdir yoksa çeşitli tevellere gitmişlerdir. Bunun en açık örneği ise söz konusu âlimlerin şaz kırâat ile

⁴²¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 148.

⁴²² İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsîlî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, 'Alemlü'l- Kütüb, Beyrut, t.s., I, 91.

⁴²³ Hadîsî, Hadîce, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, Mektebetu'n-Nahda, Bağdat, 1966, s. 417.

⁴²⁴ Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*, thk. Receb Osmân, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1998, II, 1005.

istişhâd etmeleridir. Nitekim şaz kırâat sened bakımından sahih olmayan ancak dil kurallarının inşası bakımından önemli istişhâd kaynakları arasında yerini almıştır. Sonuçta dilbilimciler kırâate sened itibariyle değil de dil penceresinden bakmışlardır; Arap diliyle uyuşan bir kırâat ise almışlar yoksa çeşitli nedenler redetmişlerdir.

Netice itibariyle dilbilimcilerin kırâati dilsel açıdan değerlendirmeleri ve bu sebeple eleştirmeleri kendileri açısından çok da ehemmiyet arz eden bir durum olmamıştır. Zira hedef, kırâatlerinin rivâyet yönünden ziyade dayandığı dilsel kuralların mahiyetidir. Bu sebeple bir kırâati dil açısından tenkit etmek, nakli ile ilgili bir probleme neden olmamakta, sadece dil bakımından diğerlerine göre kuvvetli olup olmadığının ortaya konulmasıdır. Bilindiği üzere bir kırâat mushaf resmine mutabık, sened itibariyle kuvvetli bir zincire sahip ve Arapça vecihlerden birine uyuyorsa o kırâat sahih bir kırâat olarak kabul edilmiştir. Ancak Arapça şartında bir esneklik gösterilmemesi ve onun mutlak kriter olarak kabul edilmesi ciddi manada sahih görülmüş kırâatlerin reddine sebep olmuştur, böylelikle nice şaz kırâat sahih ve nice sahih kırâat şaz olarak görülmüştür. Dilciler Arapçayı kırâat ile değil, kırâati Arapça ile tashih etmişlerdir. Ne var ki bu tutum dil ile kırâat arasında birtakım zıtlaşmalara neden olmuştur.

2. Dil açısından eleştirilen bazı kırâatler kurrâ hakkında bazı vehimlere, hatta onların bazı kırâatler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları düşüncesine kapılıp onları tenkide tabi tutmuşlardır.⁴²⁵ Dilcilerin bu hususta dile getirdikleri eleştiriler şu şekildedir:

İbrâhîm sûresinin 22. ayetindeki (بُصْرِيٍّ) kelimesi Hamza ve Süleymân b. Mihrân (A‘meş), tarafından (بُصْرِيٍّ) şeklinde okunmuştur.⁴²⁶ Ferrâ bu kırâati şu şekilde tenkit etmiştir: “Böyle bir kırâat kurra tarafından sehven okunmuş olabilir, çünkü onlar kendilerini vehimden çok az yerde kurtarabilmişlerdir”⁴²⁷ Ahfeş böyle bir kırâati hiçbir Araftan duymadığını belirtmiştir.⁴²⁸ Zeccâc bu kırâatin tüm dilciler tarafından çürük ve çirkin olarak karşılandığını dile getirmiştir.⁴²⁹ Zemahşerî ise zayıf olarak nitelendirmiştir.⁴³⁰

⁴²⁵ Temel, Ali, “Erken Dönem Dilbilimsel Tefsirlerde Kırâat Anlayışı”, Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, Cilt: Sayı: 2, 2015, s. 99.

⁴²⁶ İbn Mucâhid, Ebû Bekr, Ahmed b. Musa, et-Temîmî, *Kitâbu’s-seb‘a*, thk, Şevkî Dayf, Dâru’l-Maarif, Kahire, 1978, s. 362.

⁴²⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 428.

⁴²⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 428.

⁴²⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 428.

⁴³⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 428.

3. Dilbilimciler ve özellikle Basralılar kırâatin tüm vecihlerini bilmeden ve onlarda hassas bir inceleme yapmadan kendi dil usullerini inşa etmeye başlamışlardır. Ancak dil esnekliğini hesaba katmayıp ve bu hususta bir sınır belirtmeyip daha sonra sahih bir kırâat ile karşılaştıklarında onu kubuh, lahn, zayıf ve çürük gibi vasıflar ile kendilerini savunmaya kalkışmışlardır.⁴³¹

4. Zaman zaman iş dilciler ve kurrâ arasında çekişmelere ve hatta taassuba kadar gitmiştir. Nitekim Kisâh hakkında “*O şaz ve lahn olan kırâatleri dinlerdi ve onu asıl olarak görürdü, böylece nahvi fesade uğrattı.*” şeklinde onu dışlayıcı ifadeler dile getirmişlerdir, öyle ki bu taassub ve çekememezlik ona ait kırâatleri reddetmeye kadar gitmiştir.⁴³²

5. Dilciler bazen bir dil kuralını yaygın bir Arap lehçesini dikkate alarak koymuşlar, ancak en doğru ve en sağlamı bakımından herhangi bir incelemede bulunmamışlardır. Konuyla ilgili örnek Hamza ez-Zeyyât’ın (ö. 156/773) (كوكب دُرِّيَّة)⁴³³ kırâatidir.⁴³⁴ Bu kırâat birçok âlim tarafından lahn olarak görülmüştür. Örneğin Nehhas bu kırâati “*Bu kırâat lahn olarak görülmüştür, zira Arapçada (fiilun/تَعْيِل) kalıbında hiçbir kelimeye rastlanmamıştır.*”⁴³⁵ diye tenkit ederken, Ferrâ ise sözkonusu kırâate “*Bu yabancı bir kelimedir. Arap dilinde ben böyle bir kelime hiç görmedim.*”⁴³⁶ şeklinde yaklaşmıştır:

6. Bazı dilciler, kırâatin ferdî icthad sonucu meydana geldiğini düşünmüştür.⁴³⁷ Buna bir örnek verilecek olursa İbnu’l-Muneyyir el-İskenderî, İbn ‘Âmir’in (وكذلك زين) (لكثير من المشركين قتل أولادهم شركائهم) kırâatini ele aldıktan sonra şöyle bir eklemeye bulunmuştur: “*Zemahşerî böyle kırâatin, İbn ‘Âmir’in şahsi icthâdı sonucu meydana geldiğini ileri sürmüştür.*”⁴³⁸

Yine konuyla ilgili başka bir örnek verilecek olursa; Ebû Gânim Ahmed b. Hamdân (ö. 333/945), İbn ‘Âmir’in bu kırâatini şu şekilde değerlendirmiştir: “*İbn ‘Âmir’in bu kırâatinin Arapçada hiçbir yeri yoktur. Böyle bir kırâat ancak âlim hatası olarak görülmelidir.*”⁴³⁹ Ebû Gânim’in bu sözünden sanki İbn ‘Âmir böyle bir kırâati

⁴³¹ Taleb, ‘Abdulhamîd, *Tarihu’n-Nahvi ve Usûlu*, Mektebeu’ş-Şebâb, Mısır, 1976, s. 85.

⁴³² Hamavî, Yakût, *Mu‘cemu’l-buldân ve mu‘cemu’l-udebâ*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1977, 2, 62.

⁴³³ Nur, 24/35.

⁴³⁴ Herevî, Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu me‘âni’l-kirâât*, Mektebetu’l-Buhûsi’l-İslamiyye, Riyad, 1991, II, 207.

⁴³⁵ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Me‘âni’l-Kur‘ân ve i‘râbuh*, thk. ‘Abdulcelîl ‘Abduh Şelebî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, IV, 44.

⁴³⁶ Enbârî, z-*Zâhir fî me‘âni kelimâti’n-nâs*, thk. Hatim Salih, Muessetu’r-Risale, Beyrut, 1992, I, 196.

⁴³⁷ Zurkânî, Muhammed ‘Abdulazîm, *Menâhilu’l-irfân fî ulûmi’l-Kur‘ân*, Dâru İbn Osmân, I, 415.

⁴³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 69. (Hâmiş)

⁴³⁹ Şevkânî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Alî, *Fethu’l-kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Dımaşk, 1979, II, 188.

kendi içtihadından yola çıkarak ortaya atmış zannını taşımaktadır. Hatta bazı dilcilere göre kırâat zabtında dilciler kurrâdan daha üstündür:⁴⁴⁰

7. Dilciler kendi görüşlerini kanıtlamak için bazı kırâatleri, yanlış, galat ve Arapça'dan uzak gibi kavramlarla niteleme yoluna gitmişlerdir.⁴⁴¹

8. Bazı kırâatlerin “er-Resmi’l-Osmâniye” uymaması, dilciler tarafından reddedilmiştir.⁴⁴²

9. Bazı mütevatir kırâatler tek bir senedle rivâyet edilmesi nedeniyle reddedilmiştir. Buna örnek olarak Bakara sûresindeki (فتلقى آدم من ربه كلمات فتاب عليه)⁴⁴³ ayetidir. Zira bu ayet, İbn Kesîr kırâatine göre (فتلقى آدم من ربه كلمات) şeklinde cumhûra göre ise (فتلقى آدم من ربه كلمات) olarak okunmuştur.⁴⁴⁴ Bu nedenle Muhammed Hâdî Ma’rife, İbn Kesîr’in kırâatini, “*Dil zevkine uymuyor*” diyerek reddetmiştir.⁴⁴⁵

10. İtikadî ve mezhebî sebeplerle kırâati reddeden tefsirciler olmuş ve her ne zaman kendi mezhepleri ile çelişirse gerek dil gerekse nahiv bakımından dışlamışlardır. Buna örnek olarak (وكلم الله موسى تكليماً) kırâati verilebilir. Böyle bir kırâat Zemahşerî’nin itizâlî görüşüne uymadığı için tüm mütevâtir kırâatleri hiçe saymıştır. (وكلم الله موسى) şeklinde okunan Yahyâ b. Vessâb’ın (ö.103/721) şaz kırâatini tercih etmiştir.⁴⁴⁶

11. Mütevâtir kırâatin şaz olarak görülmesi meselesi. Bazı dil ve tefsir âlimleri tarafından mütevâtir kırâat olsa da şaz kırâatler içersinde yer almıştır. Özellikle Kırâatu’s-Seb’a’yı Kırâatu’l-‘Aşereye tamamlayan kırâatler böyledir. Örneğin Ebû Ca’fer’in kırâati, İbn Cinnî’ye göre şaz kabul edilirken⁴⁴⁷ el-Vâsitîye göre mütevâtir kabul edilmiştir.⁴⁴⁸

12. Bilindiği üzere Mütevâtir Seb’a veya Aşere kırâatlerin tasnifi dördüncü asrın başlarında İbn Mucâhid’in kaleme almış olduğu *Kitâbu’s-Seb’a* adlı bir çalışmayla meydana gelmiştir. Dolayısıyla genel anlamda bu süre zarfından önce yaşamış olan Ebû’l-‘Abbâs el-Muberrred, Ebû İshâk ez-Zeccâc, Ebû Ca’fer en-Nahhâs gibi dilciler kırâatleri tenkit etmişlerdir. Belki de mütevâtir bir kırâat olduğunu bilmiş olsalardı bu kadar eleştirip tenkit etmeyeceklerdi. Nitekim bu zamandan sonra gelen İbn Mekkî, İbn Hişâm ve Ebû Hayyân gibi âlimlerde böyle bir şeye rastlanmamıştır.

⁴⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 171.

⁴⁴¹ Suyûtî, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, II, 145.

⁴⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 66.

⁴⁴³ Bakara, 2/37.

⁴⁴⁴ Kâdî, ‘Abdulfettâh, *el-Budûru’z-zâhira fi’l-kirâati’l-‘aşri’l-mutevâtira*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut, t.s., s. 30.

⁴⁴⁵ Ma’rife, Muhammed Hâdî, *et-Temhîd fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’t-Te’âruf, Beyrut, 2011. II,149.

⁴⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 591.

⁴⁴⁷ Hamad, Gânim, *Muhâdarât fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru Ammâr, Amman, 2001, s. 131.

⁴⁴⁸ Vâsitî, Necmuddîn, *el-Kenz fi’l-kirâeti’l-‘Aşr*, es-Sekâfetu’d-Dînîyye, Kahire, 2004, I, 111.

Netice itibariyle, Kırâatler gerek dilciler gerekse dilbilimci müfessirler tarafından yukarıda dile getirilen birtakım sebeplerden yola çıkarak eleştiriye tabi tutulmuştur. Eleştirilenler içerisinde şaz kırâatler olduğu gibi icma ile mütevatir kabul edilmiş kırâatler de bu eleştirilerden nasibini almıştır ve kırâatin dil açısından tenkit edilmesi itiraz görmemiştir. Bu anlayış ilk dönem eserlerinde sıkça dile getirilen “القراءة لا تُخالَفُ لأنَّ القراءة سُنة”/Kırâate muhalefet edilmez zira kırâate uymak vaciptir.” ilkesiyle örtüşmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla taabbudî veya tevkîfî anlayış zaman zaman geçerliğini yitirmiştir.

2.4.6. Sîbeveyh’in Kırâatlere Yaklaşımı

Basra mektebibin en önemli isimlerinden biri olan Sîbeveyh, dil ve kırâat arasında gayet itidallı ve dengeli bir yaklaşım sergilemiştir. Bunun yanı sıra kırâatin hüccet olma noktasında diğer Basralı dilcilere nazaran saygılı bir duruş benimsemiştir. Ondandır gelen dilcilerin bu saygın tavrı devam ettirdiklerini söylemek güçtür. Sîbeveyh’in *el-Kitâb* adlı eserinde zayıf, çürük, kubuh gibi eleştiri istilahlarına rastlanmakla birlikte o bu kavramları hiçbir zaman ne kırâate karşı ne de karilere karşı kullanmamıştır. Ancak kırâatekiler benzer cümleler kurarak ve bunun üzerine bu dil zayıftır veya kabihdir şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.⁴⁴⁹ Sîbeveyh dil kuralları inşasında kıyası ve sema’ı ölçü olarak görmüş olmakla birlikte hiçbir kırâati dile uymaması sebebiyle reddetmemiştir. Aynı şekilde diğer dilciler gibi kırâatin Arapça kurallarına uymayan kırâat vecihlerini kabih veya çürük gibi menfi vasıflar ile tenkit etmeyi de uygun görmemiştir, sadece tespit edilememiş veya unutulmuş bir dil lehçesi olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁰ Sîbeveyh bu yumuşak tutumuyla dil ile kırâat arasında itidallı bir rol oynayarak her ikisi arasında sağlam bir denge kurmayı başarmıştır. Sonuç itibariyle Sîbeveyh’i diğer dil âlimlerinden ayırt eden özellik, onun kırâatlerin lehinde müspet bir duruş sergilemiş olmasıdır. Kırâatte normal dışı bir durum sözkonusu ise o, durumu kırâat üzerinde değil de lehçeler ve dilin akıcılığı üzerinden değerlendirmiştir. Lehçelerden bu konuyla ilgili örnekler verdikten sonra verdiği bu örneklerin Arapçada az, kabih veya zayıf olduğuna hükmetmiştir.⁴⁵¹ Örneğin Sîbeveyh (وقال نسوة في المدينة) kırâatini şu şekilde değerlendirmiştir: “Bil ki Araplardan kimi (ضريوني قومك) veya (ضرياني) demişlerdir ki bu da çok azdır. Bu hususta Ferazdak şu beytini söylemiştir:

⁴⁴⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 34.

⁴⁵⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 155.

⁴⁵¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 34.

بحوران يعصرن السليط أقرابه⁴⁵²

ولكن ديافي أبوه وأمه

Amr b. 'Afra' da kim oluyor onun anası ve babası, Şam'da Deyyaf köyünden üzüm sıkın bir aşiretin oğulları.

Sîbeveyh'in yaşadığı asırda mütevâtir, ahâd, meşhûr ya da şaz gibi kırâat taksimatı henüz mevcut değildi. Yukarıda da zikredildiği üzere kurra ve kırâatle ilgili tasnif dördüncü asrın başlarında İbn Mucahid'in yazdığı *Kitâbu's-Seb'a* adlı eseriyle gündeme gelmiştir.

Sîbeveyh her hâlükârda diğer Basra ekolü dilcileri gibi hiçbir kırâati zayıf ya da yanlış gibi vasıflarla nitelendirmemiştir. O, kırâati zikretmiş, daha sonra Arap kelâmına dayanarak bununla ilgili çeşitli tevillerde bulunmuştur. Zira Sîbeveyh bir kelimenin ya da bir cümlenin Araplar tarafından konuşulduğunu işittiğinde onu doğru kabul etmiştir. Böyle bir kelime ya da cümlenin Araplardan gelmesi koşuluyla o cümle üzerine kıyas edilerek onu fasih ve selim bir cümle addetmiştir. Nitekim Sîbeveyh konuyla ilgili şunları söylemektedir: “*Bir Arap'ın okumuş olduğu bir kelimeyi başka bir Arap farklı şekilde okumuş olsa her ikisi de doğru okumuştur.*”⁴⁵³

Sîbeveyh “Kelâmu'l-'Arab”a muhalefet etmediği gibi “القراءة لا تُخالَفُ لأنَّ القراءة /Kırâate muhalefet edilmez zira kırâate uymak vaciptir.”⁴⁵⁴ sözünü dile getirerek hiçbir kırâate itiraz da etmemiştir.

Sîbeveyh'in kırâatlere karşı bu ılımlı yaklaşımıyla ilgili birkaç örnek vermek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Sîbeveyh, Îsâ b. Omer'in (والسارق والسارقة) ve (الزانية والزاني) şaz kırâatini şu şekilde desteklemiştir: “*Bazı insanlar (السارق والسارقة) ve (الزانية والزانية) nasb şeklinde şeklinde okumuştur. Bu okunuş biçimi Arapça'da doğru olmakla birlikte çoğunlukla ref ile okumuşlardır.*”⁴⁵⁵

Başka bir örnekte ise Sîbeveyh kırâati şu şekilde savunmuştur: “*Allah'ın (إنَّا كُلٌّ لِّشَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ) ayetine gelince (زيداً ضربته) manasında yorumlamak gerekir ki bu da çok güzel bir Arapçadır. Buna benzer Allah'ın (وأما ثمود فهديناهم) sözüdür. Kaldı ki kırâate muhalefet edilmez”*⁴⁵⁸

Sîbeveyh'in “*Ancak kırâate muhalefet edilmez*” sözünden de anlaşıldığı üzere o kırâatlere muhâlef etmek bir yana, bilakis ona karşı saygı içerisinde olmuştur.

⁴⁵² Acemî, *Dîvânu Ferazdak*, s. 22.

⁴⁵³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 263.

⁴⁵⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 148.

⁴⁵⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 144.

⁴⁵⁶ Kamer, 54/49.

⁴⁵⁷ Fussilet, 41/17.

⁴⁵⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 148.

2.4.7. Sîbeveyh'in Kırâat Bilgisi

Sîbeveyh'in Kur'ân ve kırâat alanında geniş bilgi birikimine sahip olduğu aşikârdır. Bu birikimin *el-Kitâb* adlı eserinde öne çıktığı görülmektedir. Bunda hocası Halîl'in büyük bir katkısı bulunmaktadır. Zira Sîbeveyh, kendisi için gerek anlam ve gerekse dil yönünden sorun teşkil eden ayetleri hocasına sormuştur. Örneğin (وما يشعركم (إنها) kelimesinin (إنها) şeklinde gelmeme sebebini Halîl'e sormuştur. Halîl de böyle bir yerde (إنها)'nin pek güzel/hasen olmadığını belirtmiştir.⁴⁶⁰

Sîbeveyh zamanının okunan kırâatlerin kimler tarafından okunduğu ve hangi beldeye nispet edildiği bilinmiştir. Sîbeveyh'in de okunan bu kırâatler ve kurrâlar hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu görülmüştür. Ancak onun bu kırâatlerin hangisinin mütevatir hangisinin şaz olduğu konusunda herhangi bir tasnife gittiği görülmemiştir, çünkü o zaman henüz böyle bir sınıflandırma meydana gelmemiştir. Sîbeveyh'in kırâatler veya kurrâlar ile ilgili birikimine *el-Kitâb*'ta sık sık rastlanılmıştır. Onun Ebû 'Amr b. 'Alâ (ö. 154/771), 'Abdurrahmân b. Hurmuz el-A'rac (ö. 117/735), Ubey b. Kâ'b (ö. 33/654 [?]) İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53) gibi birçok Kurrâ'nın ismini zikretmesi⁴⁶¹ buna örnek gösterilebilir.

Bunun yanı sıra Sîbeveyh, kurrâ'nın yerlerinden ve şehirlerinden de bahsetmiştir. Örneğin Medine ehli,⁴⁶² Mekke ehli⁴⁶³ ve Kûfe ehli⁴⁶⁴ gibi şehir isimleri ve nisbeler zikrettiği görülmektedir. Sîbeveyh'in kurrâ'nın veya şehirlerin ismini zikretmesi, onun şehir ve şehircilikle ilgili bilgisini göstermesi açısından önemlidir. Bu durum aynı zamanda Sîbeveyh'in Arap dili ve lehçeleriyle ilgili derinlikli bilgi sahibi olmak için seyahatler yaptığını da göstermektedir.

Sîbeveyh, hiçbir kırâatı reddetme yoluna gitmemiştir. Bazı kırâatlerde zayıf, nadir ve az gibi ifadeler kullansa da bundan kasdı kırâat olmamıştır. Onun bu ifade tarzındaki metodu; önce kırâatı zikretmesi daha sonra o kırâate paralel yapıda bir cümle söylemesi, daha sonra da böyle cümlenin Arapçada kabih veya nadir olduğunu belirtmesi şeklinde gerçekleşmektedir.⁴⁶⁵

⁴⁵⁹ En'am, 6/109.

⁴⁶⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 123.

⁴⁶¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 95, 187, 389, III, 143.

⁴⁶² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 140.

⁴⁶³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 196.

⁴⁶⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 399.

⁴⁶⁵ Hâtir, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 247.

Sîbeveyh, her zaman “أَنَّ الْقِرَاءَةَ لَا تُخَالَفُ لِأَنَّ الْقِرَاءَةَ السُّنَّةُ” *Kırâate muhalefet edilmez zira kırâate uymak vaciptir*⁴⁶⁶ ilkesine uyararak hiçbir kırâati reddetmemiştir. Örneğin yedi kırâatten sayılan (سَوَاءٌ مَخِيأَهُمْ وَمَمَاتُهُمْ)⁴⁶⁷ kırâatini yorumlarken çirkin ve zayıf, tabirini kullanmıştır.⁴⁶⁸ Ancak anlaşılan o ki Sîbeveyh, burada kırâatin kendisini kast etmeyip bunu açıklamak verilen örnekteki dil üslubunu kastetmiştir. Zira o, herhangi bir kırâati değerlendirdiğinde وهى قليلة *Ki bu da azdır*⁴⁶⁹ ve وهى ضعيفة *Ki bu da zayıftır*⁴⁷⁰ gibi ifadelerle değerlendirmelerde bulunmuş ve hiçbir kırâati reddetmemiştir. Bunu bir örnekle somutlaştırmak mümkündür: “Ebû ‘Amr’ın (يا صالح يتنا) kırâati ile okuduğunu iddia etmişlerdir. Yani o, hemzeyi (أ), ye (ي) şeklinde okumuştur. Ancak bu bana göre zayıf bir dildir. Çünkü buna kıyas olarak (يا غلا موجلا) demek de mümkündür, ancak böyle bir cümle Arapçada zayıftır.”⁴⁷¹

2.4.8. Sîbeveyh’in Kırâatlerle İstişhâd Yöntemi

İslamiyetin başlarında kırâat ile ilgili bir ilim henüz ortaya çıkmış değildi. Bu durum dördüncü yüzyılın başında İbn Mucâhid *Kitâbü’s-Seb’a* adlı eserini kaleme alıncaya kadar devam etti. Ondan sonra kırâat ilmiyle ilgilenen âlimler tespit edilmiş ve kırâat, “İlmu’l-Kırâat” adıyla ilmî bir disiplin hâline gelmiştir.

Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ı incelendiğinde 376 ayet ile istişhâdda bulunduğu ve bunun 157 ayeti -ki bu, yaklaşık olarak ayetlerin % 40’ına tekabül etmektedir.- kırâatlerle ilgili olmuştur. Görüldüğü üzere bu, toplam ayet sayısı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

Bu başlıkta Sîbeveyh’in cuhmûrun kırâatini alması ve diğerlerine değinmemesi, daha sonra başka kırâatlere işaret etmesi, bazı Kurrâ’nın kırâatini öne alması, on kırâatin (Aşere Kurrâsının) dışına çıkması, şaz kırâatler ile istişhâd etmesi gibi başlıklara yer verilecek ve böylece onun kırâatlere dair yaklaşımı ele alınacaktır.

2.4.8.1. Cumhuriyetin Kırâatiyle İstişhâd Etmesi ve Diğerlerine Değinmemesi

Sîbeveyh kırâatlerin en doğrusu ile istişhâd ettiği gibi genel anlamda kahir ekseriyetin görüşünü aktarmaya özen göstermiş ve diğer kırâatlere değinmemiştir. Örnek olarak şunlar nakledilebilir: (ما كان حجتهم إلا أن قالوا)⁴⁷² ve (وما كان جواب قومه)⁴⁷³

⁴⁶⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 148.

⁴⁶⁷ Câsiye, 45/21.

⁴⁶⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 34.

⁴⁶⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 338.

⁴⁷⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 58.

⁴⁷¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 338.

⁴⁷² Câsiye, 45/25

ayetlerinde (حجّتهم) ve (جواب) kelimeleri cumhur kırâati ile nasb olarak okunmuştur. Sîbeveyh bunu delil göstererek (كان)'nin haberinin öne geçmesi yönünde istişhâdde bulunmuştur.⁴⁷⁴ Ancak ref ile yani (حجّتهم) ve (جواب) ile okuyan el-Hasen b. el-Basrî (ö. 110/728) ve Hammâd b. Seleme'in (ö. 167/784) kırâatine işaret etmemiştir.⁴⁷⁵

Başka bir örnek verilecek olursa (فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ)⁴⁷⁶ ve (من بعد ما جاءهم البيّنات)⁴⁷⁷ ayetleri ile istişhâd ederken cumhurun kırâati ile yetinerek⁴⁷⁸ (فَمَنْ جَاءَتْهُ) diye okuyan el-Hasen el-Basrî'in kırâatini hiçbir şekilde almamıştır.⁴⁷⁹

Son olarak konuyla ilgili şu örnek verilebilir: (وإن هذه أمتكم أمة واحدة وأنا ربكم فاتقون)⁴⁸⁰ Sîbeveyh (أَنْ)'den bahsederken böyle bir ayet ile istişhâd etmiştir. Ancak Medine ve Basra Kurrâsı (هذه وَأَنْ) şeklinde okusa da⁴⁸¹ Sîbeveyh o kırâate hiçbir şekilde işarete bulunmamıştır.⁴⁸²

2.4.8.2. Mushafın Geneline Muhalif Kırâati İyi Bir Dil Olarak Görmesi

Sîbeveyh, eserinin bazı yerlerinde cumhurun kırâatına muhalif olan bir kırâati Araplar arasında geçerli olduğunu ve aynı zamanda, iyi bir Arapça olarak nitelendirmiştir. Buna Sîbeveyh'in şu değerlendirmesi örnek olarak verilebilir: “*Bil ki (ي/ي)nin nida hâlinde kalması Arapçada güzel görülür. İster vakıf hâlinde söylensin ister vasıl fark etmez. Örneğin (يا غلامي أقبل) demen mümkündür. Nitekim Ebû Amr (يعبادي) şeklinde okumuştur.*”⁴⁸⁴

Başka bir yerde ise Sîbeveyh, (ما هذا بشرًا)⁴⁸⁵ kırâatini (ما هذا بشرٌ)⁴⁸⁶ şeklinde okunduğunu ve bu şekildeki kırâatin Benî Temim'in diline göre olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁷

⁴⁷³ A'râf, 7/82.

⁴⁷⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 50.

⁴⁷⁵ Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer*, s. 502.

⁴⁷⁶ Bakara, 2/275.

⁴⁷⁷ Âl-i imrân, 3/105.

⁴⁷⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 39.

⁴⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, III, 359.

⁴⁸⁰ Mü'minûn, 23/52.

⁴⁸¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, XVIII, 60.

⁴⁸² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 127.

⁴⁸³ Zümer, 38/16.

⁴⁸⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 210.

⁴⁸⁵ Yusuf, 12/31.

⁴⁸⁶ İbu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, II 263.

⁴⁸⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I60 .

Başka bir örnekte ise Sîbeveyh, bir kıraati Arap lehçelerine göre şu şekilde açıklamıştır: “Bazıları (إن الله نعيما يعظكم به)⁴⁸⁸ şeklinde okuyarak ayn/ع harfini sükûn ile değil de hareke ile okumuştur. ... Ebû'l-Hattâb böyle bir dilin Huzeyl Kabilesine nispet edildiğini söylemiştir. Yani (كعب) örneğinde olduğu gibi kesre (ـِ) ile okumuşlardır.”⁴⁸⁹

2.4.8.3. Kırâate Kıyas Etmesi ve Onu Asıl Olarak Görmesi

Sîbeveyh, bazen benimsemiş olduğu görüşte kırâati asıl olarak görmüş ve daha sonra buna benzer kuralları zikretmiş olduğu kırâate kıyas etmiştir. Bununla ilgili şu örnekler verilebilir:

Sîbeveyh, (من) ismini ele alırken (ومن تقنت منكن لله ورسوله)⁴⁹⁰ kırâatini zikretmiştir ve burada (من) isminin (التي) anlamı verdiğini, dolayısıyla (تقنت) fiili müenneslik (te/ت) 'si ile geldiğini ileri sürmüştür. Bu durumdan hareketle burada nasıl ki müennes hâlinde (te/ت) ile geliyorsa cemi hâlinde (و/vâv) ve (ن/nûn), tesniye halinde ise (ا) ve (ن/nûn) ile gelmesinin mümkün olduğunu söyleyerek⁴⁹¹ söz konusu kırâate kıyas etmiştir.

Başka bir yerde Sîbeveyh, önce (في أربعة أيام سواء)⁴⁹² kırâatini zikrederek şöyle bir kıyasta bulunmuştur: ⁴⁹³ “Bazıları (في أربعة أيام سواء) şeklinde okumuştur, Halîl ise (سواء) isminin (مستويات) manasına geldiğini söyleyerek, şayet (هذا درهم سواء) dersin, (هذا درهم تام) demiş gibi olursun.” der. Sîbeveyh'in vermiş olduğu örnekteki ism-i fail (تام) anlamına gelen (سواء) kelimesini ayetteki (مستويات) anlamına gelen (سواء) kelimesine kıyas etmiştir.

Diğer bir yerde ise Sîbeveyh şu şekilde bir kıyaslamada bulunmuştur: “Yüce Allah'ın şu sözüne gelince (إِنَّ تَرْنِي أَنَا أَقْلٌ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا)⁴⁹⁴ burada (أنا) zamiri, fasl veya sıfat olarak kabul edilebilir. Yine buna benzer bir şekilde Yüce Allah'ın (وما تقدموا لأنفسكم من خير) (أظن زيدا هو خير منك) ⁴⁹⁵ sözüdür. Ancak Araplardan birçok insan bu tür durumlarda (هو) ve diğer ref zamirlerini mübteda, sonrasında gelen cümleyi ise haber olarak nitelendirmişlerdir. Nitekim bize gelen rivayete göre Ru'be'nin (أظن زيدا هو خير منك) şeklinde okuduğu bildirilmektedir. Bunun yanı sıra İsa, birçok insanın (وما ظلمناهم ولكن كانوا) ⁴⁹⁶ şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir.”⁴⁹⁷

⁴⁸⁸ Nisâ, 4/ 58.

⁴⁸⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 439.

⁴⁹⁰ Ahzâb, 33/31.

⁴⁹¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 415.

⁴⁹² Fussilet, 41/10. Kırâatin aslı (سواء).

⁴⁹³ Sîbeveyh, *el-Kitâb* II, 119.

⁴⁹⁴ Kehf, 18/39.

⁴⁹⁵ Müzzemmil, 73/20.

⁴⁹⁶ Zuhruf, 43/76. Ayetin aslı (هم الظالمين)

⁴⁹⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 392.

Sîbeveyh, (هو) ve diğer ref zamirlerini mubtedâ, daha sonrasında gelen cümlelerin haber olarak irâb edilmesini İbn Mesûd ve Ubey b. Kâ'b'in (هم الظالمون) şeklinde okunan şaz kırâatine kıyasta bulunmuştur. Buna göre (هم) zamirini mübteda, (الظالمون) ismini ise haber olarak irâb etmiştir.

2.4.8.4. Cumhuriyet Kırâatini Alıp Daha Sonra Başka Kırâatlere İşaret Etmesi

Sîbeveyh'in kırâat ile istişhâd yönteminden biri de kimi zaman bir kırâatle istişhâdda bulunup sonrasında başka bir kırâate yönelmesidir. Örneğin Sîbeveyh, (أُنْ) harfinin birinci fiili nasb edip ikinci fiili etkilememesi hususunda cumhurun kırâati olan (أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى)⁴⁹⁸ ayetiyle istişhâdda bulunmuş, daha sonra (فَتَذَكَّرُ)⁴⁹⁹ ref ile okuyan Kûfelilerin kırâatine işaretle bulunmuştur.⁵⁰⁰

Buna benzer başka bir örnekte Sîbeveyh, cumhurun kırâatini zikretmiştir. Örneğin (سورة أنزلناها) ve (والسارق والسارقة فاقطعوا أيديهما), (الزانية والزاني فاجلدوا كل واحد منهما مائة جلدة) ayetlerinde cumhurun ref ile okumasını delil getirmiştir.⁵⁰¹ Daha sonra da İsbâ b. Omer b. es-Sekâfî (ö. 149/766), Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708 [?]) Ebû Ca'fer el-Medenî (ö. 130/747-48) gibi kırâat âlimleri (والسارق والسارقة), (والزانية والزاني) ve (سورة) kelimelerini nasb ile okunan kırâatlerini dile getirmiştir.⁵⁰²

Başka bir yerde ise (خالصة) ayetindeki (قل هي للذين آمنوا في الحياة الدنيا خالصة يوم القيامة) kelimesini önce ref, daha sonra ise nasb ile okunduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁴ Yine (قل إن ربي) ayetindeki (يقذف بالحق علام الغيوب) ayetindeki (علام) kelimesinin (علام) şeklinde okunduğunu dile getirmiştir.⁵⁰⁵ Ref kırâati cumhurun kırâati olmuş, nasb kırâati ile ise İsbâ b. Omer ve İbn Ebî İshâk okumuştur.⁵⁰⁶

Sîbeveyh farklı kırâatlere işaret ederken hocası Halîl'e de referansta bulunmayı ihmal etmemiştir. Yorumunda zorlandığı kırâat vecihlerinde hocasından yardım almıştır. Halîl ise öğrencisinin kendisine sorduğu soruları dil yönüyle cevaplandırmıştır. Örneğin (وما يُشعركم أنها إذا جاءت لا يؤمنون)⁵⁰⁷ ayetindeki (إنها) kırâatini sorduğunda Halîl, bunu gerekçesiyle birlikte izah etmiştir.⁵⁰⁸

⁴⁹⁸ Bakara, 2/282.

⁴⁹⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 54.

⁵⁰⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 39.

⁵⁰¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 142.

⁵⁰² Ebû 'Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, I, 31.

⁵⁰³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 91.

⁵⁰⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 91.

⁵⁰⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 147.

⁵⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 88.

⁵⁰⁷ En'âm, 6/109.

⁵⁰⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 123.

2.4.8.5. Kelâmu'l-'Arab'a Kıyas Etmesi

Sîbeveyh, bazen Kelamu'l-'Arab'tan vermiş olduğu örnekleri kırâat ile mukayese etmiştir. Buna örnek Sîbeveyh'in şu değerlendirmesidir: “*Halîl'e* (اضرب أئيمهم) *cümlesini arz ettiğimde o bana nasb ile söylenmesinin daha uygun olduğunu söyledi. Zira buraki* (أي) *ismi* (الذي) *anlamına gelmektedir. Nitekim Hârûn, birçok isanın* (ثم لننزعن من كل شيعة أئيمهم أشد على الرحمن عتيا) ⁵⁰⁹ *şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. Bu da çok güzel bir Arapçadır. Araplar cer ile de söylemişlerdir. Örneğin* (امرر على أئيمهم أفضل) *burada* (أي) *ismi* (الذي) *manasında gelmiştir.*”⁵¹⁰ Görüldüğü üzere Sîbeveyh, nasb ile gelen (أئيمهم) kırâatini cer ile söylenen Kelâmu'l-'Arab ile mukayesede bulunmuştur.

Başka bir örnek ise Sîbeveyh'in şu sözüdür: “*Halîl* (يا زيد والنضر) *denildiğinde nasb olarak okunmasının daha uygun olduğunu söylemiştir. Ancak Araplardan çoğu* (يا زيد والنضر) *şeklinde söylediklerini gördük. Nitekim A'rec* (يا جبال أوبي معه والطير) ⁵¹¹ *şeklinde okumuştur.*”⁵¹² Burada da Sîbeveyh, (والنضر) ismini Kelâmu'l-'Arab'da varid olan (النضر) ismi ile mukayese etmiştir.

Buna benzer bir şekilde Sîbeveyh, şu şekilde bir kıyas yapmıştır: “*Sözüne güvendiğimiz bazı Araplardan şunu işittik* (إن عمراً كمنطائق) *neden olmasın, zira Medine ehli* (وإن شكا كما كيوفيتهم ريثك أعمالهم) ⁵¹³ *şeklinde okumuştur.*”⁵¹⁴ Yani (إن) ni hafifleterek daha sonra gelen ismi ise nasb ile okumuşlardır.”⁵¹⁵

2.4.8.6. Sîbeveyh'in Bazı Karilerin Kırâatine Önem Vermesi

Sîbeveyh “مخالفتها” *سنة تتبع ولا يصح مخالفتها* “*Kırâate ittibâ edilmesi vaciptir, ona muhalefet de uygun değildir*” demiş olsa da bazı kırâatlere öncelik verdiği görülmektedir. Sîbeveyh'in öncelik vermiş olduğu kırâatler şu şekilde sıralanabilir:

1. Ebû 'Amr Zebbân b. el-'Alâ' (ö. 154/771)
2. Alî b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805)
3. Nâfi 'el-Medenî (ö. 169/785)
4. 'Abdullâh b. Kesîr (ö. 120/738)

⁵⁰⁹ Meryem, 14/69.

⁵¹⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 399.

⁵¹¹ Sebe', 34/10. Ayetin aslı (والطير)

⁵¹² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 186.

⁵¹³ Hûd, 11/111.

⁵¹⁴ Bu ayetin kurrâ arasında okunuş şekli şöyledir; Nâfi' ve İbn Kesîr (إن) ve (لما) şeklinde okumuşlardır. Ebû Amr, Kisâî ve Halef (إن) ve (لما) şeklinde okumuşlardır. İbn Âmir, Hafs, ve Ebû Ca'fer (إن) ve (لما) şeklinde okumuşlardır. Şu'be ise (إن) ve (لما) şeklinde okumuştur. Sîbeveyh'e gelince o, amel eden hafif (û/nûn) ile okunana kırâat ile mukayese etmiştir. Bkz. Bennâ, *İthâfû fudalâi'l-beşer fi (bi)'l-kırâati'l-erbe'ate 'aşer*, I, 223.

⁵¹⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 186.

5. Hamza b. Habîb ez-Zeyyât (ö. 156/773)
6. Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî (ö. 205/821)
7. Hafs b. Süleymân el-Esedî (ö. 180/796)

Bunların yanı sıra İsâ b. Omer (ö. 149/766), 'Abdullâh b. Ebî İshâk (ö. 117/735), Ubey b. Kâ'b (ö. 33/654 [?]) ve İbn Mesûd b. (ö. 32/652-53) gibi birçok kurrânın kırâatini de dile getirmiştir.⁵¹⁶

Sîbeveyh'in kırâat ile istişhâd hususunda Ebû 'Amr Zebbân b. el-'Alâ'ya öncelik vermesi, onun fikir bakımından Halîl'den ne kadar etkilendiğini ortaya koymaktadır. Zira Halîl, Ebû 'Amr'ın uzun süre öğrenciliğini yapmış bir kimsedir. Dolayısıyla onun nahivle ilgili görüşlerinden ve bazı kırâatleri tercih etme bakımından etkilenebilir olması kuvvetle muhtemeldir. Daha sonra da Sîbeveyh o düşünceleri Halîl'den almıştır. Başka bir ifadeyle Sîbeveyh, ilmi Ebû 'Amr Zebbân b. el-'Alâ'dan rivayet yoluyla almıştır. Kırâat ve dil bağlamında Ebû 'Amr'dan rivayet sayısı ise 44'tür.⁵¹⁷ Örneğin (حَاشِعًا أَبْصَارُهُمْ)⁵¹⁸, (يَا عِبَادِي فَاتَّقُونِ)⁵¹⁹ ve (أُولِي أجنحة مثنى وثلاث ورباع)⁵²⁰ kırâatlerinde Ebû 'Amr kırâatine meyil etmiştir.

Sîbeveyh her ne kadar kurrâ ismi zikretmiş olsa da birkaç yerde kırâati isim vermeden dile getirmiştir. Sadece “*Bu harf iki vecihle okunmuştur*”,⁵²¹ “*Bazıları tarafından şöyle okunmuştur*”⁵²² ve “*Bazı insanlar/الناس şöyle okumuştur*”⁵²³ ifadeleriyle yetinmiştir. Örneğin (وامرأته حمالة الحطب)⁵²⁴ ayetini delil gösterdiğinde “*Bazılar nasb ile okumuştur*”⁵²⁵ diyerek kâriyi zikretmemiştir.

2.4.8.7. Aşere-i Kurrâ Dışındaki Kırâatlerle İstişhâd Etmesi

Sîbeveyh'in kırâatlerle istişhâd etmesindeki ana gaye, savunmuş olduğu görüşü ispat etmektir. Dolayısıyla delil getirdiği bazı kırâatlerin meşhur on kâri dışında olması doğal görülmektedir. Örneğin nasb ile okunan (هؤلاء بناتي هن أطهر لكم)⁵²⁶ kırâatiyle istişhâdda bulunmuştur. Bu kırâat ise el-Hasen el-Basrî, Zeyid b. Ali, İsâ b. Omer ve Saîd b. Cubeyr'e (ö. 94/713 [?]) nispet edilmiştir.⁵²⁷

⁵¹⁶ Muhammed 'Abdulhâlik 'Adîme, *Fehârisu Kitâbi Sîbeveyh*, Mektebetu Hilvân, Mısır, 1975, s. 883.

⁵¹⁷ Nâsif, *Sîbeveyh İmamu'n-nuhât*, s. 70.

⁵¹⁸ Kalem, 68/43.

⁵¹⁹ Zümer, 39/16.

⁵²⁰ Fâtır, 35/1.

⁵²¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 123.

⁵²² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 82.

⁵²³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 108.

⁵²⁴ Tebbet, 111/1.

⁵²⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 70.

⁵²⁶ Hûd, 11/78.

⁵²⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb* (Hâşiye), II, 396.

Başka bir örnek (وإن هذه أمتكم أمة واحدة وأنا ربكم فاتقون)⁵²⁸ (أمة) kelimesini nasb (أمة) kelimesini ise ref ile okuyan kırâati delil göstermesidir.⁵²⁹ Bu kırâat de el-Hasen el-Basrî'in kırâatidir.⁵³⁰ Yine (تماماً على الذي أحسن) ayetindeki (أحسن) kelimesinin ref ile okunması hâli ile istişhâdda bulunmasıdır.⁵³¹ Bu kırâat ise Yahyâ b. Ya'amer, Hasen el-Basrî, Ebû İshak ve Süleyman b. Mihrân (A'meş)'in (ö. 148/765) kırâatidir.⁵³² Son bir örnek vermek gerekirse (الحمد لله رب العالمين) ayetindeki (رَبِّ) kelimesinin nasb ile okunan kırâati tercih etmesidir. Bu kırâat ise Aşereden olmayan Zeyd b. Ali'ye nispet edilmiştir.⁵³³

2.4.8.8. Sîbeveyh'in Kırâatler Arasında Tercih Yapması

Sîbeveyh, birçok yerde “كانت عربية جيدة” قرأ/ولو *Şu şekilde okumuş olsaydı Araçaya daha yakın olurdu*” tarzında ifadeler kullanmıştır.⁵³⁴ *el-Kitâb* eserinde bu şekildeki ifadeler rastladıkça Araplarda lehçe çeşitliliğinin var olduğu, aynı zamanda hepsinin tek fesahat ve niteliğe sahip olmadığı izlenimi belirlemektedir.

Sîbeveyh, zaman zaman bir ayet hakkında hocalarına müracaat etmekten çekinmemiş, onlara birtakım sorular yönelterek vermiş oldukları cevapları belirtmiş, daha sonra ise kendi tercihini ortaya koymuştur. Konuyla ilgili aşağıdaki örnekler verilebilir:

Sîbeveyh, bedel konusunda Halîl'in (ألم يعلموا أنه من يحادد الله ورسوله فأن له نار جهنم)⁵³⁵ ayeti hakkında görüşünü naklettikten sonra (فأن), (فإن) şeklinde okunsaydı daha iyi olurdu şeklinde bir müdahalede bulunmuştur.⁵³⁶

Diğer bir örnekte de Sîbeveyh, Halîl'e (وأن هذه أمتكم أمة واحدة وأنا ربكم فاتقون)⁵³⁷ ayeti hakkında bir soru yönelmiş, Halîl bunun (ولأن) anlamında geldiğini belirtmiştir. Sîbeveyh, bu yanıtın sonra “*Bu Halîl'in görüşüdür, ancak (وإن هذه أمتكم) şeklinde okunmuş olsaydı Araçaya daha yakın olurdu ki öyle okunmuştur*” diyerek düşüncesini söylemiştir.⁵³⁸

⁵²⁸ Enbiyâ, 21/92.

⁵²⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 127.

⁵³⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 313.

⁵³¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II 108.

⁵³² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 253.

⁵³³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 130.

⁵³⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 133.

⁵³⁵ Tevbe, 9/63.

⁵³⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 133.

⁵³⁷ Mü'minîn, 23/52.

⁵³⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 126.

Başka bir yerde de (وَأَن الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا)⁵³⁹ ayetini delil getirdikten sonra “(وَأَن الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا)” şeklinde okunsaydı daha iyi olurdu” diyerek eklemeye bulunmuştur.⁵⁴⁰ Ancak “(وَأَن الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا)” şeklinde okuyanlar da olmuştur.⁵⁴¹ Bu durumda Sîbeveyh’in ‘Bu şekilde okunsaydı daha iyi olurdu.’ sözü onun her ne kadar kırâatler ile ilgili bilgisinin zengin olduğunu söylemiş olsak da tüm kırâatlere bütünüyle tam olarak muttali olmadığı düşünülebilir.

Sîbeveyh bazı yerlerde bir kırâati diğerine tercih etmiş, daha sonra da sebebini belirtmiştir. Bununla ilgili olarak şu örnek verilebilir:

Sîbeveyh (وَأَمَّا تَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ)⁵⁴² ayeti ile istişhâdda bulunmuş, daha sonra (وَأَمَّا تَمُودُ) kırâatini dile getirmiş ve nasb ile okunmasının Arapçaya uygun olduğunu, ancak ref ile okunmasının daha doğru olacağını belirtmiştir.⁵⁴³

Sîbeveyh bazı insanların (السَّارِقَ وَالسَّارِقَةَ)⁵⁴⁴ ve (الرَّائِيَةَ وَالرَّائِي)⁵⁴⁵ şeklinde okuduklarını dile getirmiş ve nasb şeklindeki okuyuşun kendisine daha doğru/sevimli geldiğini söylemiştir.⁵⁴⁶

Sîbeveyh, bazen bir ayet ile ilgili iki vecih geçtiğinde her ikisi arasında tercihte bulunmaksızın delil olarak öne sürmüştür. Onun bu şekilde bir yöntem benimsemesi, bize her iki ayeti de aynı gördüğünü düşündürmektedir.

2.4.8.9. Şaz Kırâatlerle İstişhâdda Bulunması

Daha önce zikrettiğimiz gibi Sîbeveyh’in yaşadığı dönemde Seb’a/yedi ya da Aşere/on adıyla ne bir ilim dalı ne de bu ilim dalının temsilcileri konumundaki kurrâ söz konusudur. Hicri dördüncü asrın başında bu ilim dalının ortaya çıkma süreci de başlamış oldu. Ancak Sîbeveyh’in kırâatleri, hatta kurrânın adı ve beldesini bilmesi onun Arap diline dair ciddi bir bilgi birikimine sahip olduğunun göstergesidir. Bunun yanı sıra Sîbeveyh Araplar tarafından konuşulan ancak birçok insan tarafından bilinmeyen kelimeleri veya irâb vecihlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Nitekim İbn Mekkî b. Ebî Tâlib (ملك يوم الدين)⁵⁴⁷ kırâatini ele alırken şöyle bir hatırlatmada bulunmuştur: “Ebû ‘Amr, lamı/ل Sükûn (-) ile okumak süretiyle (ملك) şeklinde okumuştur. (فخَّذٌ) ve (فخَّذٌ) örneğinde olduğu gibi (ملك) de medih ve nidâ bakımından nasb ile

⁵³⁹ Cin, 73/18.

⁵⁴⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 127.

⁵⁴¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VIII, 345.

⁵⁴² Fussilet, 41/17.

⁵⁴³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 81.

⁵⁴⁴ Nur, 24/2.

⁵⁴⁵ Mâide, 5/38.

⁵⁴⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 144.

⁵⁴⁷ Fatihâ, 1/3.

gelmesi mümkündür. Şu da bilinsin ki biz bu vecihleri Kur'ân'da böyle okunsun diye nakletmiyoruz. Ancak irâb yönlerini ortaya çıkarmak için zikretmişizdir.”⁵⁴⁸

Sîbeveyh, nahivle ilgili bir meseleyi ele alırken o meseleyi yakında ilgilendiren, aynı zamanda kanıtlayan tek bir ayete değinirken ve benzer diğer ayetlere değinmediği yerler olmuştur. O, zaman zaman ele aldığı kırâatler hakkında “zayıf” ya da “çok az” şeklinde değerlendirmelerde de bulunmuştur. Bu durum, bazı modern araştırmacılar tarafından Sîbeveyh'in mütevatir kırâati reddettiği şeklinde eleştirilere sebep olmuştur.⁵⁴⁹ Ancak yukarıda da vurgulandığı üzere kırâat ilmi, tüm bu taksimatıyla Sîbeveyh zamanında henüz ortaya çıkmamıştır. Nitekim İbn Mucâhid ile Sîbeveyh arasında yaklaşık 120 yıllık bir zaman dilimi mevcuttur. Buna rağmen onu, kırâatleri zayıf görmesi ya da reddetmesi gibi hususlarla itham etmek gerçeği yansıtmamaktadır.

Sîbeveyh, aşere/on kırâat arasında yer almayan çok sayıda şaz kırâat ile de istişhâdda bulunmuştur. Konuyu somutlaştırma adına bu kırâatlerden bazı örnekler vermek yerinde olacaktır:

“هذا بعلي شيخ”⁵⁵⁰ kırâati ‘Abdullâh b. Mesûd ve Süleymân b. Mihrân (A‘meş)’e ait olan şaz bir kırâattir.⁵⁵¹ Sîbeveyh bu şaz kırâat ile şu şekilde istişhâdda bulunmuştur: “(هذا عبد الله منطلق) de (منطلق) kelimesinin ref ile gelmesini, Halîl iki nedene bağlamıştır. Birincisi takdiren (هذا عبد الله هو منطلق) şeklinde olaması; ikincisi ise her ikisinin de (هذا)’nin haberi olarak irâb edilmesidir. Nitekim ‘Abdullâh b. Ubey (هذا بعلي شيخ) şeklinde okumuştur.”⁵⁵²

1. “حوراً عيناً”⁵⁵³ kırâati Abudullah b. Mes’ûd ve Ubey b. Kâ'b rivayet edilen şaz bir kırâattir.⁵⁵⁴

Sîbeveyh, bu şaz kırâati harf-i cerin gizlenmesi hususunda şu şekilde dile getirmiştir: “Eğer ki (مررت بعمر وزيدا) cümlesi Arapçada doğru bir cümledir, zira başta fiil gelmiş, ism-i mecrur ise mefûlün bih yerine gelmiştir. Anlamı ise (مررت بعمر وأتيث زيذا) şeklindedir. Buna benzer el-‘Accâc’ın şu sözüdür: يَذْهَبْنَ فِي نَجْدٍ وَعَوْرًا غَائِرًا. Burada (ويَسْلُكْنَ) demek istemiştir. Çünkü (يَسْلُكْنَ) fiili (يَذْهَبْنَ) anlamına gelmektedir. Harf-i cere ihtiyaç duyan fiilin harf-i ceri hazf olunmaz. Zira câiz olmuş olsaydı (زَيْدٍ) yani (مررت بـ)

⁵⁴⁸ Mekkî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1990, I, 69. Daha fazla bilgi için bkz. Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 243.

⁵⁴⁹ Mekkî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, I, 69.

⁵⁵⁰ Hûd, 11/72.

⁵⁵¹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, s. 135; el-Ahfeş el-Evsat, Ebû'l-Hattâb 'Abdulhamîd b. 'Abdilmecîd, *Me'âni'l-Kur'ân*, Tah. Hudâ Mahmûd Kara'a, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1990, I, 26.

⁵⁵² Sîbeveyh, *el-Kitâb* II, 83.

⁵⁵³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 253.

⁵⁵⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 253.

fiilini söylemeden dememiz mümkün olurdu ki buna benzer bir şekilde Ubey b. Kâ'b (حوراً عيناً) şeklinde okumuştur.”⁵⁵⁵

2. “وإذن لا يلبثوا خلفك إلا قليلاً”⁵⁵⁶ kırâati Ubey b. Kâ'b ve ‘Abdullâh b. Mes‘ûd’ dan rivayet edilen şaz bir kırâattir.⁵⁵⁷

Sîbeveyh, bu kırâati şu şekilde dile getirmiştir: “*Bil ki (إذن) kelimesi (و/vâv) ile fiil arasında gelmiş ise iki seçenek bulunmaktadır. Birinci amel etmesi (حسبت) ve (أرى) fiillerinin iki isim arasında gelip de amel ettikleri gibi örneğin (زيداً حسبت أخاك). İkincisi ise amel ettirmemektir. Yani aynı şekilde (حسبت) ve (أرى) fiillerinin amel etmemesi gibidir. Örneğin (زيد حسبت أخوك), bazı Mushaflarda da (وإذن لا يلبثوا خلفك إلا قليلاً) okunduğu görülmüştür.*”

3. “والسارق والسارقة”⁵⁵⁸ kırâati Îsâ b. Omer’in okumuş olduğu, aynı zamanda Sîbeveyh’in de Arapça’da güçlü bir yere sahip dediği şaz bir kırâattir.⁵⁵⁹

Sîbeveyh zikretmiş olduğumuz bu şaz kırâatleri delil göstererek bir nahiv kuralını ispat etmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra Arapların konuşmuş oldukları kelime ve cümleleri böyle bir kırâat ile kanıtlamıştır. Bununla ilgili olarak Sîbeveyh, *el-Kitâb* adlı eserinde Hâris b. Nehîk’in şu şiirini örnek vermiştir:

لَيْبِكَ يَزِيدُ ضَارِعٌ لِحُصُومٍ وَمُخْتَبِطٌ مِمَّا تُطَيِّحُ الطَوَائِحُ

Yezid’e (ölünce) meskin fakir ve ihtiyaç sahipleri ağlasın, ki ondan ölüm ve kütülükler vazgeçsin.

Ve daha sonra da şair (ضارع) kelimesini ref ile okumuştur. Cümlenin takdiri ise (لييكه ضارع) şeklindedir yorumlamıştır. Sîbeveyh, bunun doğru olduğunu savunmuş ve şu şaz sayılan kırâati (وكذلك زَيْنَ لِكثير من المُشركين قتلُ أولادِهِم شركاؤُهُم)⁵⁶⁰ ayeti ile kanıtlamıştır.⁵⁶¹

Yine Sîbeveyh, (inne/إِنَّ)nin amel etmeme hususunda en-Nâbiga ez-Zubyânî (ö. 604 [?])’nin şu şiirini dile getirmiştir:

قالت ألاً لَيْتَمَا هذا الحمامُ لنا إلى حمامتنا ونصْفُهُ فَقَدِ

Keşke şu gökyüzünde uçan gövercinlen bizim olsaydı ve bir yarısı kadar da olaydı bana yeterdi bana.

⁵⁵⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I,95 .

⁵⁵⁶ İsrâ, 17/76.

⁵⁵⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VII, 92.

⁵⁵⁸ Mâide, 4/38.

⁵⁵⁹ ‘Abdul‘âl Sâlim Mekrem, *el-Halkatu’l-mefkûde fi târihi’n-nahvi’l-‘Arabî*, Muessesetu’r-Risale, Lübnan, t.s., s. 173.

⁵⁶⁰ En‘âm, 6/137.

⁵⁶¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb* I, 288. el-Hasen el-Basrî’nin şaz kırâatidir.

Bu şiirin doğruluk yönünü (بعوضة) kelimesinin ref ile okunan (أَنْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي) 562 şaz kırâatiyle kanıtlamıştır. 563

Başta da zikrettiğimiz gibi Sîbeveyh'in şaz kırâatler ile istişhâdda bulunmayı bir sorun olarak görmemiştir. Zira onun amacı, Arapların bilmediği ya da duymadığı kelimeleri ortaya çıkarmak ve bunun doğruluk payını kanıtlamak için bazen mütevatir kırâat, bazen şaz kırâat, bazen de şiir ile doğrulamaktır.

2.4.8.10. Sîbeveyh'in Şiirle Kırâatlere Destek Olması

Sîbeveyh, bazen bir kırâati değerlendirdiğinde söz konusu kırâatin doğruluğunu kanıtlamak adına arabilerden duymuş olduğu bir şiiri öne sürmüştür. Sîbeveyh'in şu sözü buna örnek olarak verilebilir: “Bizlere gelen bilgiye göre Medine ehli şu ayeti ref ile okumuştur. (وما كان لبشر أن يكلمه الله إلا وحياً أو من وراء حجاب أو يرسل رسولا فيوحي بإذنه ما يشاء) 564 Allah bilir bu ayetin tevili şu şekildedir: (لا يكلم الله البشر إلا وحياً أو يرسل رسولا) Nitekim Araplardan (تحييتك الضرب), (عتابك السيف) ve (وكلامك القتل) diyenler olmuştur. Bunun yanı sıra ‘Amr b. Ma‘d b. Yekrib şöyle bir beyit zikretmiştir:

وَحَيْلٌ قَدْ دَلَّفْتُ لَهَا بِحَيْلٍ
تَحِيَّةٌ بَيْنَهُمْ ضَرْبٌ وَجِيْعٌ 565

“Atımla şövalyelere sessiz sessiz yaklaştım ve onlara acıtıcı bir darbe ile selam vererek aralarından yardım geçtim.”

Sîbeveyh'in burada kast ettiği şey, (يرسل) fiili (يكلم) fiilin bedeli olarak gelmesidir. Böylece onun gibi ref alâmetini almıştır. Aynı zamanda bedel, mübdel minhunun cinsinden olmamasının hiçbir sorun teşkil etmediğini söylemiş ve buna kanıt olarak da şairin yukarıdaki beytini aktarmaya çalışmıştır. Şiirdeki istişhâd yeri ise (ضرب) isminin kendi cinsinden olmayan (تحية) ismine bedel olarak gelmesidir.

2.4.8.11. Sîbeveyh'in Kırâatlerde İsnad Yöntemi

Sîbeveyh, kırâatler ile istişhâdda bulunurken kârinin ismini bizzat zikretmesine çok az rastlanmıştır. Bu bölümde Sîbeveyh'in kırâatleri nispet ederken nasıl bir yöntem takip ettiği ele alınacaktır. Sîbeveyh'in nispet konusunda takip etmiş olduğu yol, genel olarak şu şekildedir:

2.4.8.11.1. Genel veya Müphem Nispet

Sîbeveyh, bazen kırâati nispet ederken bazı/بعض veya bunun yerini alan tabirler kullanmıştır. Aşağıdaki durumları örnek olarak vermek mümkündür:

562 Bakara, 1/26.

563 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 127.

564 Şûrâ, 42/52.

565 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 50.

“Bizlere gelen şey, bazı kurrânın (من يضل الله فلا هادي له ويذرهم في طغيانهم يعمهون)⁵⁶⁶ şeklinde okuduğunun söylenmesidir.”⁵⁶⁷

Başka bir örnekte “Bizlere gelen şey, bazı kurrânın (يحاسبكم الله فيغفر لمن يشاء ويعذب (من يشاء)⁵⁶⁸ şeklinde okuduğu söylenmiştir.”⁵⁶⁹

Diğer bir örnekte de kârî zikretmeksizin “Bazıları (لا يسمعون)⁵⁷⁰ yerine (لا يسمعون) şeklinde okumuştur”⁵⁷¹ diyerek delil getirmiştir.

Buna benzer bir şekilde “Bazılarının (ولا ت حيث مناص)⁵⁷² şeklinde okudukları iddia edilmiştir” şeklinde bir ifade kullanmasıdır.⁵⁷³

Diğer bir örnekte de “(إن هذه أمتكم أمة واحدة)⁵⁷⁴ ayetindeki (أمتكم) ismin bazıları tarafından (أمتكم) şeklinde okunmasıdır.”⁵⁷⁵

Konuyla ilgili son bir örnekte ise Sîbeveyh, “bazıları da (ياسين والقرآن الكريم)⁵⁷⁶ve (قاف)⁵⁷⁷ şeklinde okumuştur” diyerek delil göstermiştir.⁵⁷⁸

Sîbeveyh bazen meçhul fiili ile فُرئ /Okunmuş ifadesini kullanırken bazen قرأ بعض /Bazı Araplar şu şekilde okumuştur/ ya da قرأ بعض العرب قد قرأ /Bazı insanlar şu şekilde okumuşlardır/ ya da قرأ بعض العرب قد قرأ /Bazı Araplar şu şekilde okumuştur ifadesini tercih etmiştir.

Birincisine bir örnek verilecek olursa şöyledir:

Sîbeveyh, “(ل/لâm) /tâ/ت ile idğam olup (تتأثرون الحياة الدنيا)⁵⁷⁹ şeklinde okunmuştur.”⁵⁸⁰ tabiri ile kırâat ile istişhâdda bulunmuştur.

Diğer bir yerde ise Sîbeveyh, “(قل هي للذين آمنوا في الحياة الدنيا خالصة يوم القيامة)⁵⁸¹ ayetindeki (خالصة) ismi hem ref hem de nasb ile iki vecih üzere okunmuştur”⁵⁸² şeklinde söylemiştir.

İkincisine örnekte ise Sîbeveyh bunu şu şekilde ifade etmiştir: “Bazı insanların (الذي أحسن)⁵⁸³ şeklinde okudukları duyulmuştur.”

⁵⁶⁶ A'râf, 7/187.

⁵⁶⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 90.

⁵⁶⁸ Bakara, 2/284.

⁵⁶⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 90.

⁵⁷⁰ Sâffât, 38/8.

⁵⁷¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 463.

⁵⁷² Sâd, 38/8.

⁵⁷³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 58.

⁵⁷⁴ Mü'minûn, 23/52.

⁵⁷⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 147.

⁵⁷⁶ Yâsîn, 36/1.

⁵⁷⁷ Kâf, 50/1.

⁵⁷⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 258.

⁵⁷⁹ A'lâ, 87/16.

⁵⁸⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 459.

⁵⁸¹ A'râf, 7/32.

⁵⁸² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 91.

⁵⁸³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 108.

Başka bir örnekte ise Sîbeveyh “*Bu ayeti insanlar iki şekilde okumuşlardır. Birincisi بحق علام الغيوب قُلْ إِنِّي ربي يقذف بالحق علام الغيوب*”⁵⁸⁴ demiştir.

Üçüncüsü ise Sîbeveyh’in şu sözüdür: “*Bazı Araplardan لا يلبثوا* şeklinde okudukları işitilmiştir”⁵⁸⁵ diyerek görüşüne kanıt getirmiştir.

Sonuç itibariyle Sîbeveyh, istişhâd hususunda kendine has bir yöntem olarak سمعنا بعض العرب قد قرأ/Bazı Araplar şu şekilde okumuştur gibi cümleler kullanmıştır.

2.4.8.11.2. Rivayet Eden Şahsa Nispet

Sîbeveyh, bazı yerlerde kırâat ile istişhâdda bulunurken nakilde bulunan kimsenin ismini de zikretmiştir. Konuyla ilgili örnekler şu şekildedir:

1. Sîbeveyh (وَمَنْ تَقْنُتْ مِنْكُمْ لَلَّهِ وَرَسُولَهُ)⁵⁸⁶ şeklindeki kırâati (مَنْ) isminden sonra cemi gelme konusunu ele alırken dile getirmiş ve bu kırâati de hocası Halîl’den duyduğunu söylemiştir.⁵⁸⁷

2. (وَدُّوا لَوْ تَدَّهِنُوا فَيُدَّهِنُونَ)⁵⁸⁸ kırâati ile (ف/fe) harfinden sonra gelen fiili ele alırken istişhâdda bulunmuştur. Eğer ki (ف)’den sonra gelen fiil temenni anlamında gelmiş ise ref ile gelmesinin daha uygun olduğunu belirtmiş, sonrasında ise (ودوا لو يدهن فيدهنون) ayetini örnek vermiştir. Ancak (وَدُّوا لَوْ تَدَّهِنُوا فَيُدَّهِنُونَ) şeklinde okunduğunu belirtmiş ve böyle bir kırâati Hârûn b. Musa’nın (ö. 170/786 civarı) naklettiğini bildirmiştir.⁵⁸⁹

3. (أَنِّي مِمَّا مَدَّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرَدِّفِينَ)⁵⁹⁰ kırâatini Halîl ve Hârûn b. Musa’dan naklederek idgam babında dile getirmiştir.⁵⁹¹

2.4.8.11.3. Beldeye Nispet

Sîbeveyh, istişhâdda bulunduğu kırâati zaman zaman Mekke, Medine, Hicaz, Kûfe ve Basra gibi şehirlere nispet etmiştir. Dolayısıyla bu bölümde onun hangi kırâati hangi şehre nispet ettiği ve hangi şehri kaç kere dile getirdiği ele alınacaktır.

1. Mekke: Sîbeveyh kırâati nisbet etme yönünde Mekke şehrinden üç defa bahsetmiştir. Bunlar şöyledir:

⁵⁸⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 147; Sebe, 34/48.

⁵⁸⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 13. Ayet ile ilgi böyle bir ifade *el-Kitâb*’ta sadece bir kere geçmiştir.

⁵⁸⁶ Ahzâb, 33/31. Ayetin aslı (وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُمْ لَلَّهِ وَرَسُولَهُ).

⁵⁸⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 415.

⁵⁸⁸ Kalem, 68/9. Ayetin aslı (وَدُّوا لَوْ تَدَّهِنُوا فَيُدَّهِنُونَ).

⁵⁸⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 36.

⁵⁹⁰ Enfâl, 8/9. Ayetin aslı (مُرَدِّفِينَ).

⁵⁹¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 444.

Sîbeveyh, “Bugünkü Mekke ehlinin kırâati ”⁵⁹² حتى يصدر الرعاء sâd/ص ve ze/z arasında bir ses ile okumuştur”⁵⁹³ şeklinde kırâati nispet etmiştir.

Sîbeveyh, (فلا تتناجوا)⁵⁹⁴ ayetiyle istişhâd ederken “Mekke ehlinin nûn/ن harfini belli etmeyerek okuduları iddia edilmiştir”⁵⁹⁵ şeklinde bir ifadede bulunmuştur.

Sîbeveyh, Halîl ve Hârûn’dan (مُرْدَفِين)⁵⁹⁶ şeklindeki kırâati nakletmiş ve daha sonra bu kırâatin Mekke ehline ait olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁷

2. Medine: Sîbeveyh, *el-Kitâb* eserinde Medine kırâatine dört yerde nisbet etmiştir. Bu kırâatler şunlardır:

Sîbeveyh, “Medine ehli, (وإن كاذباً لما ليوفينهم ربك أعمالهم) ⁵⁹⁸ ayetini (إن) hafifleterek (كلا) ise nasb ile okumuşlardır”⁵⁹⁹ şeklinde dile getirmiştir.

Başka bir örnekte Sîbeveyh şöyle nakletmektedir: “Bize gelen bilgiye göre Medine ehlinin (وما كان لبشر أن يكلمه الله إلا وحياً أو من وراء حجاب أو يرسل رسولا فيوحي بإذنه ما يشاء) ⁶⁰⁰ ayetindeki (يرسل) fiilini ref ile okudukları söylenmiştir” ⁶⁰¹

Buna benzer bir örnekte ise Sîbeveyh (وما يشعركم إنها إذا جاءت) ⁶⁰² ayetindeki (إنها) kelimesini “Medine ehli (أنها) şeklinde okumuştur” diyerek nakletmiştir.⁶⁰³

Başka bir yerde de Sîbeveyh (فبم تبشرون) ⁶⁰⁴ kırâatinin Medine kırâati olduğunu söylemiş ve onların böyle bir kırâati tercih etmelerini şeddeyi ağır görmelerine bağlamıştır.⁶⁰⁵

3. Kûfe: Sîbeveyh, *el-Kitâb* eserinde Kûfe ehlinin kırâatini sadece iki defa zikretmiştir. Birincisi; (أن تضل إحداهما فتذكر إحداهما الأخرى) ⁶⁰⁶ ayetiyle istişhâd ederken Kûfe ehlinin (فتذكر) şeklinde okumuş olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁷

Yalnız burada bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. O da her ne kadar Sîbeveyh Kûfe ehlinin (فتذكر) ref ile okuduğunu belirtse de böyle bir kırâati tercih edenin

⁵⁹² Kasas, 28/23

⁵⁹³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 196.

⁵⁹⁴ Mucâdele, 58/9.

⁵⁹⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 440.

⁵⁹⁶ Enfâl, 8/9.

⁵⁹⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 444.

⁵⁹⁸ Hûd, 11/111.

⁵⁹⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II 140.

⁶⁰⁰ Şûrâ, 42/51.

⁶⁰¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 50. (يرسل) demek istemiştir. Ayrıca bkz. Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 238.

⁶⁰² En'âm, 6/109.

⁶⁰³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 23.

⁶⁰⁴ Hicr, 15/54.

⁶⁰⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 520.

⁶⁰⁶ Bakara, 2/282.

⁶⁰⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 54.

sadece Hamza olduğu görülmektedir. Kûfe ekolüne mensub olan diğer isimlerden Asım ve Kisâi ise (فتذكر) yani nasb ile okumuşlardır.⁶⁰⁸

İkincisi ise Sîbeveyh (أفلا تتذكرون)⁶⁰⁹ ayetindeki (تذكرون) fiilinin (تذكرون) suretiyle okunmasının mümkün olduğunu ve Kûfe ehlinin böyle bir kırâat ile okuduğunu vurgulamıştır.⁶¹⁰

4. Hicaz: Sîbeveyh, Hicaz'a mensup olan kırâatleri sadece üç yerde dile getirmiştir:

Sîbeveyh, “Elimizdeki rivayete göre Mucâhid (وزلزلوا حتى يقول الرسول)⁶¹¹ şeklinde okumuştur ki bu okuyuş, Hicaz ehlinin kırâatidir”⁶¹² değerlendirmesinde bulunmuştur.

İkinci örnekte de Sîbeveyh, “Hicaz ehli (مررت بهو قبل) ve (لديهو مأل) ve (فخسفنا بهو) (وبدارهو الأرض) derler” şeklinde delil getirmiştir.⁶¹³

Üçüncü örneğe gelince Sibeveyh, (ما هذا بشرا) ليس⁶¹⁴ ayetini örnek vermiş ve bunun Hicaz diline mensup olduğunu belirtmiştir.⁶¹⁵

2.4.8.11.4. Kabileye Nispet

Elde edilen sonuca göre Sîbeveyh, kırâati kabileye nisbet etme hususunda Adnânîler'e bağlı olan iki kabilenin ismini zikretmiştir. Birincisi Temîm kabilesi, ikincisi ise Huzeyl kabilesidir.

Benî Temîm kabilesine de nisbet etmiş olduğu kırâat, üç kırâatten ibarettir. Birincisi, Sîbeveyh, (ما هذا بشرا) ليس⁶¹⁶ ayetini örnek vermiş, daha sonra Benî Temim kabilesinin ref ile okuduklarını söylemiştir.⁶¹⁷

İkinci örnekte ise Sîbeveyh, (ما لهم به من علمٍ إلا أتباع الظن)⁶¹⁸ ve (وإن نشأ نُغْرِقُهُمْ فلا صريح لهم) ⁶¹⁹ ayetlerini örnek verdikten sonra Benî Temim'in (صريح), (أتباع) ve (رحمة) kelimelerini ref ile okuduklarını dile getirmiştir.⁶²⁰

Üçüncüsünde ise, bazı Araplar ve Benî Temîm'in geneli (الحمد لله)⁶²¹ yani nasb şeklinde okuduklarını zikretmiştir.⁶²²

⁶⁰⁸ Bennâ, *İthâfû fudalâi'l-beşer fi (bi)'l-kırâ'ati'l-erbe'ate'aşer*, I, 223.

⁶⁰⁹ En'âm, 6/80.

⁶¹⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 477.

⁶¹¹ Bakara, 2/214

⁶¹² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 25.

⁶¹³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 195.

⁶¹⁴ Yûsuf, 12/31

⁶¹⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 59.

⁶¹⁶ Yûsuf, 12/31

⁶¹⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 59.

⁶¹⁸ Nisâ, 4/157.

⁶¹⁹ Yâsin, 36/43.

⁶²⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 323.

⁶²¹ Fatiha, 1/1.

Huzeyl kabilesine gelince, Sîbeveyh sadece bir yerde onlara nispette bulunmuştur. O da (إن الله نعماً يعظكم به)⁶²³ ayetindeki (نعم) şeklinde okunması Ebû'l-Hattâb (el-Ahfeş el-Ekber) rivayet ederek Huzeyl kabilesinin dili olduğunu belirtmiştir.

2.4.8.12. Kârînin İsmi Zikretmesi

Sîbeveyh'in kırâatleri nispet ederken izlemiş olduğu başka bir yöntem ise kırâati isme nispet etmiş olmasıdır. Yapılan araştırmalar sonucu Sîbeveyh'in *el-Kitâb'ta* nispet etmiş olduğu isim sayısının dokuz olduğu tespit edilmiştir. O isimler sırasıyla şu şekildedir,

1. 'Abdullâh b. Mesûd b. Gâfil b. Habîb el-Huzelî (ö. 32/652-53)

'Abdullâh b. Mesûd'un *el-Kitâb'da* ismi sadece üç kere geçmiştir. Bu yerler şu şekildedir: Sîbeveyh masdar konusunu ele alırken (وأُنزل الملائكة تنزيلاً)⁶²⁴ kırâati ile iştişhâd etmiş ve bu kırâatin 'Abdullâh b. Mesûd'e ait olduğu söyleyerek (أنزل) fiili ile (نزل) fiilinin aynı anlama geldiğini belirtmiştir.⁶²⁵

Başka bir yerde de Sîbeveyh (إن) konusunu ele alırken (والَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا (وقالوا وما نعبدهم) anlamına geldiğini söylemiş ve daha sonra da İbn Mesûd'un da bu şekilde okuduğuna işaret etmiştir.⁶²⁷

Üçüncü yer ise Sîbeveyh, 'Abdullâh b. Mesûd'un kırâatine göre (كلا إنها لظى. نزاعة) (هذا بعلی شیخ)⁶²⁸ ve (للشوى)⁶²⁹ şeklinde okuduğunu belirtmiştir.⁶³⁰

2. Ubey b. Kâ'b b. Kays el-Ensârî (ö. 33/654 [?])

Sîbeveyh, Ubey b. Kâ'b b. Kays'in ismini iki yerde zikretmiştir. Birincisi (وحرراً) ⁶³¹ gibi bir kırâatin Ubey b. Kâ'b'e mensup olduğunu söylemiştir.⁶³² Diğer bir yerde ise Sîbeveyh (لئلاً يعلم أهل الكتاب أن لا يقدرون على شيء) ⁶³³ ayetini dile getirmiş ve daha sonra Ubey b. Kâ'b'in kırâatine göre (أنهم لا يقدرون) şeklinde olduğunu aktarmıştır.⁶³⁴

⁶²² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 329.

⁶²³ Nisâ, 4/58.

⁶²⁴ Furkân, 25/25.

⁶²⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 82.

⁶²⁶ Zümer, 39/3.

⁶²⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 143.

⁶²⁸ Meâric, 70/15.

⁶²⁹ Hûd, 11/72.

⁶³⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II 83.

⁶³¹ Vâkıa, 56/22.

⁶³² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 95.

⁶³³ Hadîd, 57/29.

⁶³⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 166.

3. Mucâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö. 103/721)

Sîbeveyh, Mucâhid b. Cebr el-Mekkî'nin ismini *el-Kitâb* eserinde “Elimizdeki rivayete göre Mucâhid (وزلوا حتى يقول الرسول)⁶³⁵ şeklinde okumuştur ki buda Hicaz ehlinin kırâatidir”⁶³⁶ şeklinde bir defa zikretmiştir.

4. Hasen-ı Basrî (ö. 110/728)

Hasen-ı Basrî'ye nisbet olunan kırâat, *el-Kitâb*'ta iki kez geçmiştir. Birincisi Sîbeveyh'in (ولحم طير مما يشتهون. وحوّ عين) ⁶³⁷ ayetindeki ref kırâatını Hasen-ı Basrî'ye nispet etmesidir. ⁶³⁸

İkincisi ise idgam bahsini ele alırken Hasen-ı Basrî'nin (إلا من خطف الخطفة) ⁶³⁹ kırâati ile istişhâdda bulunmasıdır. ⁶⁴⁰

5. ‘Abdurrahmân b. Hurmuz el-A‘rec (ö. 117/735)

‘Abdurrahmân b. Hurmuz el-A‘rec’in isimi *el-Kitâb*'ta iki kere zikredilmiştir. Birincisi Sîbeveyh (أنه من عمل منكم سوءاً بجهالة ثم تاب من بعده وأصلح فإنه غفور رحيم) ⁶⁴¹ ayetindeki (فإنه) kırâati el-A‘rec’e ait olduğuna değinmiştir. ⁶⁴² Böyle bir kırâat el-A‘rec’in yanı sıra Nâfi‘e de nispet edilmiştir. ⁶⁴³

İkincisi ise Sîbeveyh, el-A‘rec’in (يا جبال أوبي معه والطير) ⁶⁴⁴ şeklinde okuduğunu belirtmiştir. ⁶⁴⁵

6. ‘Abdullâh İbn Ebî İshâk (ö. 117/735)

‘Abdullâh İbn Ebî İshâk’ın adına nispet edilen kırâat *el-Kitâb*'ta bir defa geçmiştir. Sîbeveyh (ياليتنا نرد ولا نكذب بآيات ربنا ونكون من المؤمنين) ⁶⁴⁶ ayetiyle istişhâd etmiş, daha sonra ‘Abdullâh İbn Ebî İshâk’ın nasb ile yani (ونكون) şeklinde okuduğunu belirtmiştir. ⁶⁴⁷

⁶³⁵ Bakara, 2/214.

⁶³⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 25.

⁶³⁷ Vâkıa, 56/21-22.

⁶³⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 172.

⁶³⁹ Sâffât, 37/10.

⁶⁴⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 444.

⁶⁴¹ En‘âm, 6/54.

⁶⁴² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 134.

⁶⁴³ Ebû Hayyân, *el-Bahru‘l-muhît*, IV, 141.

⁶⁴⁴ Sebe‘, 34/10.

⁶⁴⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 187.

⁶⁴⁶ En‘âm, 6/27.

⁶⁴⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 44.

Kırâat bakımından bakacak olursak ‘Abdullâh İbn Ebî İshâk’ın ismi *el-Kitâb*’ta sadece bu yerde geçmiştir.

7. Îsâ b. Omer el-Basrî en-Nahvî (ö. 149/766)

Sîbeveyh hocası Îsâ b. Omer el-Basrî’den dil ile ilgili birçok görüşe dair çok sayıda rivayette bulunmuştur. Yalnız kırâat hususunda sadece tek bir ayet ile adını anmış ve ona nispet etmiştir. O da Îsâ b. Omer’in (فدعا ربّه) ⁶⁴⁸ ayetini (فدعا ربّه) (إني مغلوبٌ فانتصر) kırâatıyla okumuş olmasıdır. ⁶⁴⁹ Bunun dışında Îsâ b. Omer el-Basrî’nin kırâatine hiçbir yerde değinilmemiştir.

8. Ebû ‘Amr b. ‘Alâ (ö. 154/771)

Ebû ‘Amr b. ‘Alâ, Sîbeveyh’in hocası olması hasebiyle *el-Kitâb*’ta adı en çok geçen isimlerden biridir. Sîbeveyh, Ebû ‘Amr b. ‘Alâ’ya yaklaşık olarak elli defa atıfta bulunmasına rağmen kırâat ile ilgili sadece yedi yerde ona referansta bulunmuştur. Zikredilen bu yerler sırasıyla şunlardır:

Birincisi, Sîbeveyh (حُشِعَا أَبْصَارَهُمْ) ayetini Ebû ‘Amr b. ‘Alâ’nın (خَاشِعَا أَبْصَارَهُمْ) ⁶⁵⁰ şeklinde okuduğunu belirtmiştir. ⁶⁵¹

el-Kitâb’ın muhakkiki olan ‘Abdusselâm b. Muhammed b. Hârûn (1909-1988), bu kırâatin Ebû ‘Amr b. ‘Alâ’ya ait olduğuna dair herhangi bir kanıtın olmadığını ileri sürmüştü de yapılan araştırmalar neticesinde zikredilen kırâatin İbn ‘Alâ’ tarafından da okunduğu tespit edilmiştir. ⁶⁵²

İkincisi, Sîbeveyh’in nidâ hâlinde izâfet (yâ/ي)’sının düştüğünü belirttiği gibi düşmemesinin de Arapça varid olduğunu söylemiş ve Ebû ‘Amr b. ‘Alâ’nın (يَا عِبَادِي) ⁶⁵³ kırâatini buna delil göstermiştir. ⁶⁵⁴

Üçüncüsü, Sîbeveyh isimlerin sonunda hazf olunan harfleri dile getirirken Ebû ‘Amr’ın (رَبِّي أَهَانُنُّ ve فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمُنُّ) ⁶⁵⁵ kırâatini öne sürmesidir. ⁶⁵⁶

Dördüncüsü, Sîbeveyh *el-Kitâb* eserinde işbâ’ ⁶⁵⁷ konusuna da değinmiş ve işbâ’ ile okunan kelimelerden örnek vermiştir. Daha sonra işbâ’ ile okumayıp ihtilâs ⁶⁵⁸ ile

⁶⁴⁸ Kamer, 54/10.

⁶⁴⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 143.

⁶⁵⁰ Kamer, 54/7.

⁶⁵¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 42.

⁶⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, X, 35.

⁶⁵³ Zümer, 39/16.

⁶⁵⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 201.

⁶⁵⁵ Fecr, 89/15-16.

⁶⁵⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 186.

⁶⁵⁷ Bir harfi okur iken tam olarak veya hakkını vererek okunmasına denilir.

⁶⁵⁸ Bir harfi okurken hızlıca teleffuz edilmesine denilir.

okuyanlardan örnek vermiştir. Bu örneklerden biri de Ebû ‘Amr b. ‘Alâ’nın (إلى بارئكم)⁶⁵⁹ kırâatidir.⁶⁶⁰

Beşincisi, Sîbeveyh (يسر يسير), (وييس يسيس) ve (ويعر يعير) örnekleri vererek birinci (yâ/ي)’nin ikinci (yâ/ي)’ye eklenmesinin doğru olduğunu söylemiştir. Ancak (yâ/ي)’dan önceki hareketin zamme (ض) olması hâlinde bunun pek uygun olmadığı söyleyip Ebû ‘Amr b. ‘Alâ’nın (يا صالحيتنا)⁶⁶¹ kırâatini örnek vermiş ve bunun zayıf olduğunu vurgulamıştır. Zira buna göre (يا غلا موجل) denilmesini gerektiğini belirtmiştir.⁶⁶²

Altıncısı, Sîbeveyh idgam konusunu ele alırken Ebû ‘Amr’ın (هثوب الكفار)⁶⁶³ kırâatini örnek vermiş olup (هل) ile (ث)’nin idgam edildiğini söylemiştir.⁶⁶⁴

Yedincisi, Sîbeveyh (ثمود) ve (سبأ) isimlerini bazen mahalle isimi olarak bazen de kabile ismi olarak geçtiğini belirttikten sonra Ebû ‘Amr (سبأ) şeklinde okuyup gayr-i munsarif olarak görmediğini belirtmiştir.⁶⁶⁵

9. Muhammed b. Mervân es-Suddî

Sîbeveyh, İbn Mervân’ın kim olduğunu tam olarak belirtmese de Ebû Hayyân, bu kişinin Muhammed b. Mervân es-Suddî olduğunu söylemiştir.⁶⁶⁶ Sîbeveyh İbn Mervân’ı sadece bir kere zikretmiş olup (قَالَ يَا قَوْمِ هُوَ لَاءِ بِنَاتِي هُنَّ أَطَهَرُ لَكُمْ)⁶⁶⁷ ayetini (قَالَ يَا قَوْمِ) şeklinde okuduğuna dair rivayette bulunmuştur. Daha sonra da Yûnus’a göre, İbn Mervân’ın böyle bir kırâat ile okumasında lahn/hata yaptığını aktarmıştır.⁶⁶⁸ Ebû Hayyân, bu kırâatin Mervân b. Hakem (ö. 65/685) tarafından da okunduğunu rivayet etmiştir.⁶⁶⁹

Görünen o ki Sîbeveyh, kırâati kesretle dile getirmiş ve onun Arapça usul ve kurallarına uygun olduğunu bazen şiir, bazen nesir, bazen de Araplardan duymuş olduğu örneklerle ispat etmeye çalışmıştır. Bazı yerlerde Arapça kurallarına uymayan bir kırâat olduğunda Huzeyl gibi Arap kabilelerinde bir lehçe üzerine okunduğunu söylemiş ya da kırâati doğru bulmuş ve Arapçasına güvenilir kimselerden onun doğruluğuna dair kanıtlar getirmiştir. Bununla birlikte Sîbeveyh, hiçbir zaman kırâati ta’n/طعن edip eleştirmemiştir. Ancak “القراءة لا تُخالف لأنَّ القراءة سُنَّةٌ“⁶⁶⁹ Kırâate muhalefet edilmez

⁶⁵⁹ Bakara, 2/54.

⁶⁶⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 202.

⁶⁶¹ A‘râf, 7/77.

⁶⁶² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 338.

⁶⁶³ Mutaffifin, 83/36.

⁶⁶⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 459.

⁶⁶⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 253.

⁶⁶⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 187.

⁶⁶⁷ Hûd, 11/78.

⁶⁶⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 396.

⁶⁶⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 187.

zira kırâate uymak vaciptir"⁶⁷⁰ ilkesine tabi olarak kırâat ne derecede olursa olsun saygı göstermiş ve her zaman onun bir şekilde doğru olduğuna dair kanıtlar getirmiştir.

Burada bir hususun altı çizilmelidir ki o da şudur: Acaba Sîbeveyh, bir kırâat nakledeken kendisi bizatihi duymuş mu yoksa nakil ve rivayet aracılığıyla mı bize bunu aktarmıştır? Elimizdeki bilgi ve kaynaklardan hareketle Sîbeveyh'in *el-Kitâb* eserinde çoğu zaman (بلغنا/Bizlere gelen bilgiye göre), (سمعنا أن بعض العرب قرأها/Bazı Arapların şu şekilde okuduklarını duymuştuk), (وقد قرأها بعضهم/Bazıları şöyle okumuştur), (ألا ترى أن بعض الناس قرأها/Bazılar tarafında şu şekilde okunduğu iddia edilmiştir) ve (ألا ترى أن بعض الناس قرأها/Bazı insanların şöyle okuduklarını görmez misin!) gibi cümleler sarf ettiği görülmektedir. Dolayısıyla burada *duydum*, *gördüm* veya *işittim* gibi cümlelere ya da ifade biçimlerine çok az rastlanmaktadır. Bu durum onun ilmî bir ahlâka sahip olduğu gibi nakil emanetine özen gösterdiğinin de bariz göstergesidir.

Yine şunu da vurgulamak gerekir ki Sîbeveyh, kırâati Ebû 'Amr'dan almış denilse de ondan duyarak ve onun bizatihi kendisinden almadığını, onun bazı öğrencileri vasıtasıyla nakilde bulunduğu kanaatindeyiz. Zira Sîbeveyh, ne zaman Ebû 'Amr'dan bir kırâat naklinde bulunmuşsa bu nakille birlikte onun öğrencilerinden birinin adını da zikrettiği görüyoruz. Bu nedenle düşüncemize göre Sîbeveyh, kırâatleri çoğunlukla kendi hocası ve aynı zamanda Ebû 'Amr'ın öğrencileri Halîl ve Hârûn b. Musa'dan naklettiği yönündedir.

Sîbeveyh, (وَجَاعِلُ اللَّيْلِ سَكْنًا وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ حِسَابًا)⁶⁷¹ ve (كَادَ تَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ)⁶⁷² gibi örneklerde her ne kadar kâriilerin ismini zikretmese de bu durum dikkate alınamayacak kadar az sayıdadır.

2.4.9. Sîbeveyh'e Yöneltilen Eleştiriler

Sîbeveyh'e yöneltilen eleştiriler iki grupta ele alınabilir. Birincisi eski eleştirmenler/eleştiriler, ikincisi ise modern eleştirmenlerdir/eleştirilerdir.

Eski tenkitçilerden olup Sîbeveyh'i ciddi manada tenkit edenlerin başında Muberrred gelmektedir. Muberrred, Sîbeveyh'i yaklaşık 131 meselede tenkit etmiştir. Tenkite *el-Kitâb*'ın birinci cildinin üçüncü sayfasından başlamış ikinci cildin son sayfasına kadar devam etmiştir. Bu tenkitler başlıca irâb, şahit, âmiller ve rivayetler ile ilgilidir.⁶⁷³ Daha sonra Muhammed b. Velîd (Vellâd) et-Temîmî el-Mısırî (ö. 332/944) *el-İntisâr li-Sîbeveyhi 'ale'l-Muberrred* adlı eserinde 132 mesele hakkında Muberrred'e

⁶⁷⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 396.

⁶⁷¹ En'âm, 6/96; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 174.

⁶⁷² Tevbe, 9/117; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 174.

⁶⁷³ Muberrred, *el-Muktedab* I, s. 96.

reddiyede bulunmuştur.⁶⁷⁴ Muberred 132 meselenin sadece 34'ünü *el-Muktedab*'ta, beşini *el-Kâmil*'de doğrudan Sîbeveyh'in ismini zikrederek söylemiştir. Muhammed b. Velîd (Vellâd) 92 yerde de Sîbeveyh'in isminin zikredilmeden Muberred tarafından eleştirdiğini söylemiştir.⁶⁷⁵

İbn Cinnî, *el-Hasâis* eserinde Muberred'in Sîbeveyh'ten özür dileyerek “*Bu tür görüşler gençlik zamanında kaldı, şimdi asla!*” dediğini söylemiştir.⁶⁷⁶

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de Sîbeveyh'i tenkit eden isimler arasındadır. İbn Teymiyye'nin Ebû Hayyân el-Endelusî ile yapmış olduğu bir tartışmada “*Sîbeveyh de kim oluyormuş ne peygamber ne de hatadan masumdur. el-Kitâb'ta da ne senin ne de onun anlayacağı 80 hataya düşmüştür*” dediği rivayet edilmiştir. Bu sözleri nedeniyle Ebû Hayyân el-Endelusî'nin çok sevip saygı duyduğu İbn Teymiyye'ye küstüğü rivayet edilmektedir.⁶⁷⁷

Muberred ve İbn Teymiyye'nin yanı sıra Radî el-Esterâbâdî (ö. 688/1289), Fahreddin er-Râzî ve İbnu't-Tarâve (ö. 528/1134) gibi dilciler de Sîbeveyh'i tenkit eden isimler arasındadır.⁶⁷⁸

Sîbeveyh eskiden olduğu gibi modern dönemde de bazı yönlerden tenkide tabi tutulmuştur. Bu başlıkta bu tenkitlere yer verip doğru olduğunu düşünmediğimiz görüş ve düşüncelere -akademik bir üslupla- cevap verilmeye çalışılmıştır.

Ahmed Mekki el-Ensârî, modern dönem tenkitçilerinin başında gelmektedir. el-Ensârî, “*Sîbeveyh ve'l-kırâât*”, “*ed-Difa' 'ani'l-Kur'ân*” ve “*Nazariyyetu en-nahvil-Kur'ânî*” gibi eserlerinde Sîbeveyh'e tenkitlerde bulunmuştur. el-Ensârî'nin yanı sıra Abdulfettah İsmâ'il eş-Şelebî de Sîbeveyh'i tenkit ederek aynı yoldan gitmiştir. eş-Şelebî'nin “*Ebû'l-Ali'l-Fârisî*” ve “*Resmu'l-Mushaf*” adlı eserlerinde Sîbeveyh'i etraflı bir şekilde eleştirmektedir.

Bundan sonraki kısımda bu tenkitler sırasıyla zikredilip Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserinden hareketle bunların doğruluk derecesi irdelenmeye çalışılacaktır:

1. Sîbeveyh her ne zaman bir ayeti istişhâd olarak dile getirirse *قال الله تعالى/Allah-u Teâlâ dedi ki* veya *قال تعالى/Teâlâ dedi ki* gibi tabirlerle sözüne başlamıştır. Buna benzer herhangi bir kırâati zikrettiğinde, eğer bu kırâatin sahibi belli ise hemen ona nispet

⁶⁷⁴ Muberred'in eleştiri bakımından ele almış olduğu konularla ilgili daha fazla bilgi edilmek için bkz. Gündüzöz, Soner, *Sîbeveyh'te Kelime Yapısı*, Ondukuz Mayıs Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Samsun, 2002, s. 72 vd.

⁶⁷⁵ Muberred, *el-Muktedab* I, 99.

⁶⁷⁶ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 206.

⁶⁷⁷ Reşîd Rızâ *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîru'l-menâr)* Dâru'l-Menâr, Mısır, 1950, X, 86; Muhammed b. Hasen b. 'Akîl, *el-Muhtâru'l-masûn min i'lâmi'l-kurûn*, s. 45.

⁶⁷⁸ Sebîfî, 'Ayyed, *İbnu't-Tarâve en-nahvî*, Mektebetu'l-Fehdi'l-Vataniyye, Riyad, 1983, s. 213.

etmiştir. Kârinin ismi bilinmiyor ise bir şehrin ehline nispet etmiştir. Örneğin قرأ أهل المدينة/Medine ehli şöyle okudu,⁶⁷⁹ قرأ أهل الحجاز/Hicaz ehli şöyle okudu,⁶⁸⁰ قرأ أهل مكة/Mekke ehli şöyle okudu,⁶⁸¹ قرأ أهل الكوفة/Kûfe ehli şöyle okudu⁶⁸² gibi nispetlerde bulunmuştur. Bununla birlikte onun herhangi bir şehrin kırâatını diğer bir şehrin kırâatine tercih ettiği görülmemiştir. Yine aynı şekilde bir kırâat belli bir kabile dili ve lehçesi üzerine okunmuş ise o kabilenin ismini zikretmiştir. Örneğin بلغة هذيل/Huzeyl dili ile⁶⁸³ veya بلغة تميم/Temîm dili ile⁶⁸⁴ bunun dışında kırâatın nispet yönüne pek de özen göstermemiştir. Yalnızca قرأ بعض العرب/Bazı Araplardan duyduk ki, قرأ بعضهم/Bazıları şöyle okudu, قرأ بعض الناس/Bazı insanlar şöyle okudu, قد بلغنا أن بعض الناس قد قرأ هذا الحرف/Bizlere ulaştığına göre bazı insanlar şöyle okudu, قد قرئ/Şu şekilde okunulmuş, قرأ بعضهم/Bazıları nasb ile okudu⁶⁸⁵ ve buna benzer sözler ile bir kırâati zikrederek başlamıştır. Kırâat ister şâz olsun örneğin “Bazı Araplardan “الحمد لله رب العالمين” şeklinde okunulduğunu işittik, bunu Yûnus’a sordum, o da bana evet doğru bir Arapça şeklinde cevap verdi”⁶⁸⁶ isterse mütevâtir olsun yine de bunu zikretmiştir. Örneğin “Medine ehli (لا) ⁶⁸⁷ وما يشعركم أنها إذا جاءت (يؤمنون) yani (أنها) ile okumuştur. Böyle bir kırâat ise Naf’i ve Ebû Ca’fer gibi birçok kurrâ tarafından okunmuş bir kırâattir ki bu da mütevatirdir.⁶⁸⁸

Vermiş olduğumuz örneklerden yola çıkarak Sîbeveyh’in kırâatleri yaşamış olduğu zamanın gerektirdiği bir yöntemle ya da yaygın olan bir üslupla dile getirdiği görülmektedir. Sîbeveyh kırâati her ne şekilde zikrederse etsin hiç şüphesiz o kırâat Allah kelâmıdır. Yalnız Ahmed Mekkî el-Ensârî, Sîbeveyh’in bazı zamanlar ayetleri Allah’a nispet etmediği iddiasında bulunmuştur: el-Ensârî bu hususu şu şekilde dile getirmiştir:

“Görüyorum ki Sîbeveyh bazı yerlerde ayetleri Allah’a nispet etmekten kaçınmıştır ve insanların alışık oluşu, (قال تعالى), (قال جل شأنه), (قال عز وجل) gibi ibareleri kullanmayıp doğrudan kâriye nispet etmiştir veya isnadı ihmal etmiştir ve o (قرأ) kullanması gerekirken (قال) kelimesini kullanmıştır,...sanki Kur’ân değilmiş de örneklerden biriymiş gibi...”⁶⁸⁹

⁶⁷⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 140.

⁶⁸⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 57.

⁶⁸¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 196.

⁶⁸² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 54.

⁶⁸³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 600.

⁶⁸⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 147.

⁶⁸⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*. I, 25, 28, 42, 49, 72, 74, 252, 262, 269, 270, 275, 295, 426, 430, 447, II, 154, 165, 167, 275, 276, 291, 408, 415, 419.

⁶⁸⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 211.

⁶⁸⁷ En‘âm, 6/109.

⁶⁸⁸ Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi’l-istişhâd bi’l-Kur’ân*, s. 251 vd.

⁶⁸⁹ Mekkî, Ahmed Ensârî, *Sîbeveyh ve’l-kırâât*, s. 89.

Ahmet el-Ensârî, böyle bir tenkiti yaptıktan sonra Sîbeveyh'in bu yöntemi izlemesini şu sebebe dayandırmaktadır:

“Sîbeveyh'in senedi ihmal etmesi veya Allah Teâlâ'ye değil de kârinin kendisine isnad etme hususunda açıkçası kendimi rahatlatacak bir neden bulamadım. Ancak öyle zannediyorum ki Sîbeveyh'in abartılı bir şekilde senedin doğruluğuna dikkat etmesi ve ayette bir yanlış olma korkusuna yönelik önlem alması olmalıdır ve böylece affedilmeyecek bir hataya düşme endişesinden kurtulmuş olma düşüncesidir. Hocası Hammad b. Seleme'nin önünde okumuş olduğu Hadîs gibi yapmış...”

2. Yine Sîbeveyh'in maruz kalmış olduğu tenkitlerden biri de Kûfelilere karşı Basralıların yanında saf tutması ve Kûfelilere ait olan kırâati sadece *قرأ بعضهم/Bazıları şöyle okudu* demekle yetinmiş olup Basralılar olunca isimlerini zikretmesidir. Bu yönde İsmâ'il eş-Şelebî şu cümleleri aktarmıştır: “Varmış olduğum netice itibariyle ne zaman ki Sîbeveyh *قرأ بعضهم/Bazıları şöyle okudu*, dese kârinin Kûfeli olduğunu görmüş oluyoruz. Buna şu örnek verilebilir: *قرأ بعضهم هذا الحرف نصباً*”) Cezerî'in *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr döndüğümüzde 'bu kırâat Asım tarafında nasb ile okumuştur.*”⁶⁹⁰

Ancak yukarıdaki tenkidin aksine *el-Kitâb*'ta ilgili konuyu ele alırken Sîbeveyh'in sadece 22 yerde kâri ismi zikrettiğini tespit edilmiştir.⁶⁹¹ Bunun yedisi hocası Ebû 'Amr, sekizi Basralı olmayanlar⁶⁹² ve altısı ise Basralı kârilerden oluşmuştur.⁶⁹³ İki yerde de *قرأ قوم/Bir kavim şöyle okudu*⁶⁹⁴, bunun ikisi de Basralıdır. Beş yerde ise *قرأ ناس/Bazı insanlar şöyle okudu*⁶⁹⁵ bunun sadece biri Kûfelilerden olmuştur ki o da Zeyd b. Ali'dir (ö. 122/740).⁶⁹⁶

Bunun yanı sıra İsmâ'il eş-Şelebî, Sîbeveyh'in Basralı kârileri Kûfeli karilere üstün tuttuğunu iddia etmektedir. eş-Şelebî, “Uzun bir araştırmadan sonra varmış olduğum sonuç itibariyle sadece Ebû 'Amr b. 'Alâ veya Basrî'ye okumuş A'rac ve Îsâ gibi kârieler olmuştur.”⁶⁹⁷ Ancak Sîbeveyh'in eserinin konuyla ilgili kısmı incelendiğinde Kûfelilerin çoğu kırâatleri kabul görmüştür.⁶⁹⁸

⁶⁹⁰ Şelebî, Ahmed, *Ebû 'Alî el-Fârisî ve eseruhu fi'l-kırâât*, Dâru'l-Matbû'âti'l-Hadîse, Cidde, 1989, s. 166. Ayrıca Bkz. Hâtr, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişâd bi'l-Kur'ân*, s. 255 vd.

⁶⁹¹ Hâtr, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişâd bi'l-Kur'ân*, s. 259.

⁶⁹² Örneğin ('Abdullâh b. Mes'ûd, Ubey b. Kâ'b, Mucâhid b. Cebr el-Mekkî, 'Abdurrahmân b. Hurmuz el-A'rec)

⁶⁹³ Örneğin (İsa b. Omer, el-Haseni'l-Basrî)

⁶⁹⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 153, 155.

⁶⁹⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 119, 144, II, 108, 111, 147.

⁶⁹⁶ Hâtr, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişâd bi'l-Kur'ân*, s. 260.

⁶⁹⁷ Şelebî, *Ebû 'Alî el-Fârisî ve eseruhu fi'l-kırâât*, s. 166.

⁶⁹⁸ Hâtr, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişâd bi'l-Kur'ân*, s. 256.

Burada eş-Şelebî'nin metninde geçen A'rec'in kim olduğunu sormak gerekir. Ahmed Mekki el-Ensârî ve İsmâ'il eş-Şelebî'ye göre A'rec, Ebû'l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Mekki el-Mahzûmî (ö. 103/721)'den kırâati alan ve Hicrî 130 yılında vefat eden el-Hamid b. Kays el-Mekki'dir. Hâlbuki *el-Kitâb'ta* geçen A'rec, kırâati Ebû Hureyre 'Abdurrahmân, (ö. 58/678) ve 'Abdullâh b. Ayyâş'tan alıp Hicrî 117 yılında vefat eden Ebû Dâvûd 'Abdurrahmân b. Hurmuz el-A'rec el-Medenî (ö. 117/735)'dir.⁶⁹⁹

Sîbeveyh'in de (يا جبال أوبي معه والطير)⁷⁰⁰ ile (أنه من عمل منكم سوءاً بجهالة ثم تاب من بعده)⁷⁰¹ ayetlerini ele alırken kast ettiği el-A'rec de aynı kişidir.⁷⁰²

Nitekim İbnu's-Serrâc da “*el-A'rec (يا جبال أوبي معه والطير)*⁷⁰³ ref ile okudu ki o da 'Abdurraman b. Hurmuzdur.’”⁷⁰⁴ diye bir nispette bulunmuştur.

Yine Muhammed el-Kurtubî (ö. 671/1273) tefsirinde benzer ifadelere yer vermiştir.⁷⁰⁵

İbn Hacer el-'Askalânî (ö. 852/1449) ise “*Eserlerde 'el-A'rec' denildiği zaman Ebû Dâvûd 'Abdurrahmân b. Hurmuz kast edilmiştir*”⁷⁰⁶ şeklinde bir bilgilendirmede bulunmuştur.

Bununla birlikte İsmâ'il eş-Şelebî, bu konuyu pek incelemeyip Hamid b. el-A'rec'in Basralılardan rivayet ettiğini söylemektedir.⁷⁰⁷ Oysa Hamid b. el-A'rec hiçbir zaman Basralı birine okumamıştır.⁷⁰⁸

eş-Şelebî, Sîbeveyh, Kûfelilerin kırâatını dile getirmek istediğinde isimlerini zikretmeyerek *قرأ بعضهم/Bazıları şu şekilde okudu* tabirini tercih ettiğini söylemekte, bununla ilgili nasb ile okunan (حمالة الحطب) kırâatını örnek göstermektedir. Ancak Kûfeli olan Âsım'ın yanı sıra Mekke kâriyelerinden sayılan Ebû Hafs Omer b. 'Abdirrahmân b. Muhaysın es-Sehmî (ö. 123/741) de nasb ile okumuştur.⁷⁰⁹ Aynı zamanda Basralı olan Ebû 'Amr b. 'Alâ,⁷¹⁰ İsa b. Omer es-Sekafî⁷¹¹ ve 'Abdullâh b. Ebî İshâk el-Hadramî (ö.

⁶⁹⁹ Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fî tabakâti'l-udebâ*, s. 24.

⁷⁰⁰ Sebe', 34/10.

⁷⁰¹ En'am, 6/54.

⁷⁰² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II 187, III, 163.

⁷⁰³ Sebe', 34/10.

⁷⁰⁴ İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fî'n-nahv*, I, 336.

⁷⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 110.

⁷⁰⁶ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî, *Hedyu's-sârî fethu'l-bârî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, II, 343.

⁷⁰⁷ Şelebî, *Ebû 'Alî el-Fârisî ve eseruhu fî'l-kirâat*, s. 162.

⁷⁰⁸ Karaçam, İsmail, “el-A'rec, Humeyd b. Kays” *DİA*, İstanbul, 1991, III, 351.

⁷⁰⁹ Bennâ Ahmed b. Muhammed, *İthâfû fudalâi'l-beşer fî (bi)'l-kirâ'ati'l-erbe'ate 'aşer*, s. 606.

⁷¹⁰ Teymî, Muhammed b. Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Sezgin, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1969, II, 315.

⁷¹¹ Teymî, *Mecâzu'l-Kur'an*, II, 315.

117/735) de nasb ile okumuşlardır.⁷¹² Herhâlde *بعضهم/Bazıları* ifadesi Asım'ı değil, Muhammed b. 'Abdurrahmân b. Muhaysan ve diğer üç kâriyi de içermiştir.⁷¹³

Bununla birlikte Basralıların okumuş olduğu kırâatlerde Sîbeveyh, (*بعضهم/Bazıları*) tabirini kullanmış olduğu yerler de olmuştur. Örneğin “(ولات حين مناص) ⁷¹⁴ *bazıları tarafından (ولات حين مناص) ⁷¹⁵ olarak okunmuştur ki bu da azdır.*”⁷¹⁶ Araştırmamız sonucu bu kârinin Îsâ b. Omer olduğunu görmekteyiz.⁷¹⁷ Burada unutulmaması gereken husus, Îsâ el-Basrî'nin aynı zamanda Sîbeveyh'in hocası olduğudur. Ancak buna rağmen Sîbeveyh, (*وهي قليلة/Ki bu da azdır*) cümlesiyle vasıflandırmıştır.⁷¹⁸ Zira bu kırâat Kur'ân-ı Kerîm'e ve Arap diline ters olup sabit olmayan şaz bir kırâattir.⁷¹⁹

Yine buna benzer bir şekilde Sîbeveyh, (*ويعلم الصابرين*)⁷²⁰ ayetindeki nasbtan bahsederken şu ifadeleri aktarmıştır: “*Nasb ile okunan ise (ويعلم الصابرين) kırâatidir ancak bazıları (ويعلم الصابرين) şeklinde okunmuştur.*”⁷²¹ el-Kurtubî cezm ile okunan kırâati Yahyâ b. Ya'mer el-'Advânî, el-Hasen el-Basrî ve Îsâ b. Omer'e nispet etmiştir.⁷²² Ancak her üç şahsın da Basralı olduğu malumdur.⁷²³

eş-Şelebî'nin buna benzer bir şekilde Sîbeveyh'e yönelik birçok ithamda bulunmuştur. Ahmed el-Ensarî ise eş-Şelebî'nin bu yöndeki sözlerini aynen alarak benzer ithamları devam ettirmiştir.⁷²⁴

Hadice el-Hadîsî, eş-Şelebî'nin bu sözüne değinerek karşı tenkitte bulunmaktadır:

“eş-Şelebî, Sîbeveyh'in Basra ekolünü savunma yönünde mutaassıp bir kişiliğe sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu iddia gerçeği yansıtmamaktadır. Bunu *el-Kitâb*'ı okuyan kimse açık bir şekilde idrak eder. Çünkü Sîbeveyh, tüm istişâhlarında da nispet hususunda emin olmadığı zaman şairin veya kârinin ismini zikretmeyip *هو جاهلي/O cahilîdir* veya *هو رجل من بني قيس/Benî Kays kavmi'nsen bir kişidir* veya *هو رجل من بني /Benî Temim Kavmi'nden bir kişidir* gibi nispetler ile yetinmiştir. Dolayısıyla şiiir

⁷¹² Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, II, 315.

⁷¹³ Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişâh bi'l-Kur'ân*, s. 251 vd.

⁷¹⁴ Sâd, 38/3.

⁷¹⁵ Sâd, 38/3.

⁷¹⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 58.

⁷¹⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IX, 136.

⁷¹⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 58.

⁷¹⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân*, s. 129

⁷²⁰ Âl-i imrân, 3/142.

⁷²¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 44.

⁷²² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 571.

⁷²³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 571.

⁷²⁴ Şelebî, *Ebû 'Alî el-Fârisî ve eseruhu fi'l-kırâât*, s. 165. Ayrıca bkz. Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişâh bi'l-Kur'ân*, s. 260 vd.

sahibi olmayan birine nispet etme endişesiyle şahid göstermiş olduğu beyti كما يقول /Şairin dediği gibi ifadeleri ile aktarmıştır. Şiirde ne yaptıysa kırâatte da aynı şeyi yapmıştır. Çünkü onun için önem arz eden şair veya kâri değil, cümlenin feshati ya da Arapların kelâmına uyup uymamasıdır. Ebû ‘Amr b. ‘Alâ ismini zikretmesine gelince, Sîbeveyh onu eserinde çokça dile getirmiştir. Zira Ebû ‘Amr, Halîl başta olmak üzere hocaların hocasıdır. Bunun yanı sıra hem zaman hem de mekân açısından Sîbeveyh’ten uzak olmayan bir şahıstır. Bu yüzden Sîbeveyh’in böyle bir kişinin ismini anarak şahid göstermesinden tabii ne olabilir!⁷²⁵

Sîbeveyh’in bazı Basralıların bizzat ismini zikretmesini, diğer kârielerin yalnızca yaşadığı şehri söylemekle yetinmesini ya da buna (قرأ بعضهم/Bazıları şöyle okudu) tabiriyle işaret etmesini, onun kendisine has bir yöntemi olarak ileri sürülebileceği kanaatindeyiz. Nitekim bu yöntem, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-‘Abbâs b. Mucâhid et-Temîmî’nin (ö. 324/936) IV. yüzyılda kırâat ilmini ele alana dek tüm müellifler tarafından takip edilmiştir. Bu zamandan sonra artık kırâat, kurrâ ve kırâat mertebeleri ortaya konmuş, dolayısıyla âlimler artık kârielerin ismini veyahut kırâatin derecesini dile getirmeye başlamışlardır.⁷²⁶

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi kırâat ilmi ele alınmadan önce müellifler sadece kendi şehrindeki kârielerin ismini söylemekle yetinmiş, diğer şehirlerin Kurrâsını ise sadece mücmel bir şekilde işaret etmişlerdir. O günün şartlarında ulaşım imkânlarının zor olması, müelliflerin böyle bir yöntem takip etmesinin muhtemel sebeplerinden biri olarak zikredilebilir. Aynı şartlar, Sîbeveyh’in yaşadığı dönemde de vaki olduğundan Basralı kârieler hariç diğer kurrâ hakkında pek çok bilgiyi edinemediği düşünülmektedir. Sözü edilen şartlar Basra ekolüne mensup el-Ahfeş el-Evsat’ın *Meâni’l-Kur’ân*, Muberrred’in *el-Muktedab’ı*, Kûfeli Ferrâ Ebû Zekeriyâ’nın *Me’âni’l-Kur’ân* ve Muhammed b. Cerir et-Taberî’nin *Câmi’u’l-beyân* adlı eserleri için de söz konusudur.⁷²⁷

eş-Şelebî’nin Sîbeveyh’e yönelik yapmış olduğu diğer bir tenkit ise onun Hz. Peygamber’den varid olmayan ve Arap diline uygun olan kırâatin okunmasını caiz görmesidir. eş-Şelebî bu iddiasını şöyle dile getirmiştir: “O bazen Aşere kârilerden varid olamayan kırâati caiz görmüştür...”⁷²⁸ Başka bir yerde de “Acaba Sîbeveyh

⁷²⁵ Hadîsî, *eş-Şahid ve usulu’n-nahv fi kitâbi Sîbeveyh*, s. 52-53; Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi’l-istişhâd bi’l-Kur’ân*, s. 251 vd.

⁷²⁶ Hâtır, Suleymân Yûsuf, *Menhecu Sîbeveyh fi’l-istişhâd bi’l-Kur’ân*, s. 251 vd.

⁷²⁷ Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi’l-istişhâd bi’l-Kur’ân*, s. 263.

⁷²⁸ Şelebî, *Ebû ‘Alî el-Fârisî ve eseruhu fi’l-kırâat*, s. 162.

Arapçaya uygun olanını seçerek okunmayan bir kırâat vechini caiz mi görmüştür? Benim tercih ve meylettiğim görüş budur. Aynı şeyi hocası Îsâ da yapmıştır.”⁷²⁹

eş-Şelebî, Îsâ'nın aynı şeyi yaptığını söylemektedir ki bu da tenkit edildiği noktalardan biridir. İbn Cezerî, “*Nahivde büyük bir âlim idi ancak cumhurun kırâatine muhalif ve Arap mezheplerine uygun kırâatleri tercih ettiği yerler olmuştur. Bu da insanlar tarafından olumsuz tepkiye neden olmuştur.*”⁷³⁰

Sîbeveyh gibi birçok âlim, önce kırâate bakar, Arapçanın kurallarının doğru olup olmaması doğrultusunda Kur'ân-ı Kerîm'in kırâatini delil gösterir. Daha sonra da Kur'ân-ı Kerîm ve kırâatinden yola çıkarak insanların kolay bir şekilde telaffuz edeceği ya da dillerine en yatkın olan kelimelerle konuşacak yeni kurallar ortaya koymuşlardı. Ancak Kur'ân-ı Kerîm tüm kırâatiyle Arapların konuşmuş olduğu tüm sahih ve selim nutuk şekillerini kapsamadığından Arapların dilinde en yaygın olanına müracaat etmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'de geçmese bile o yaygın olan kelime ile konuşmayı uygun görmüşlerdir. Bununla birlikte bu durum kimi araştırmacılar tarafından yanlış anlaşılmiş ve Sîbeveyh gibi âlimleri Kur'ân-ı Kerîm'de varid olmayan bir kırâat icat etmekle itham etmişlerdir. Ancak gerçek şu ki varid olmayan kırâati değil, Arap dilinde yaygın olan kelime ile konuşulması ve o kelimenin fasih bir Arapça kelime olarak kabul görmesi demektir.⁷³¹

Şu da bilinmelidir ki bütün Müslümanların icmâ ile yeni bir kırâat icat etmesinin haram olduğuna karar verilmiştir. İmâm Nevevî (ö. 676/1277) bu hususta şöyle der:

“Müslümanlar Kur'ân-ı Kerîm'in yüceltilmesine, onun tüm eksiklerden münezzeh olmasına, ondan bilerek bir harf eksiltilme ya da okunmayan bir harf fazlaştırılmasının haram olduğuna ve bu işi yapanın da kâfir olduğu noktasında icmâ etmiştir.”⁷³²

Durum bu olmakla birlikte eş-Şelebî, Sîbeveyh'e yönelik ithamlarında ısrar ederek bu yöndeki görüşlerini şu noktalarda özetlemiştir:

- a. Mushaf resmini itibara almaması,
- b. İmamlardan gelen görüş ve rivayetlere itibar etmemesi,
- c. Kırâatin Arapça usul ve kaidesine uymadığı hâlde öyle bir kırâati tasvip etmesi,

⁷²⁹ Şelebî, *Ebû 'Alî el-Fârisî ve eseruhu fi'l-kırâat*, s. 162; Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 255 vd.

⁷³⁰ Cezerî, *Ebû'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Alî b. Yûsuf, Gâyetu'n-nihâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006, I, 613.

⁷³¹ Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 261.

⁷³² Nevevî, *Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî, et-Tibyân fi âdâbi hameleti'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Beşir, Dâru'l-Beyân, Riyad, 2010, s. 131.

- d. Okunmayan bir kırâatin Arapça usul ve kaidesine uymadığı halde sahih bir kırâat olarak görmesidir.⁷³³

Bu tür iddia ve ithamlara Sîbeveyh'in “والقراءة سنة لاتخالف/*Kırâate uymak vaciptir ona muhalefet edilmez*” sözüyle cevap verilebilir. Ferrâ'nın da aynı görüşte olduğu açıktır. Nitekim Ferrâ, “*Arapça yününden sahih olup da okunmamış her kırâati okumak caiz değildir*”⁷³⁴ der. Ferrâ'nın bu hususta ne demek istediği açıktır. Zira eserinde böyle durumlara sık sık yer vermiştir. Meselâ “*لا تقصص رؤياك للناس*” *hemzeden vaz geçerek* (*لا تقصص رؤياك للناس*) *şeklinde olması fasih Arapçadır. Ancak Kitab'a (Kur'ân'a) uymanız gerek.*” Der.⁷³⁵ Bilindiği gibi dilcinin görevi, gerektiğinde yeni kurallar ortaya koyması böylece insanların birbiriyle muhatap olurken kolay ve düzgün bir şekilde anlaşmalarını sağlamaktır. Bunun yanı sıra ihtiyaç duyulduğunda alternatif kelimeler kullanmalarıdır. Yine Sîbeveyh'e yönelik ithamlardan biri de onun cumhurun görüşünü terk ederek ferdi görüşleri benimsemesi olmuştur. eş-Şelebî böyle bir ithamı Sîbeveyh'e dayandırarak şu cümleleri sarf etmiştir:

“Zaman zaman görürüz ki bir kârinin diğer on kâriden ayrıldığı yerler olmuştur.

İlginçtir ki Sîbeveyh, cumhurun kırâatine itibar göstermeyerek o münferit karinin

kırâtını ekser/çok ve ecved/daha sağlam vasıflarla nitelendirmiştir. Örneğim (*قالوا معذرةً*)

ayetinde nasbı (ekser ve ecved) olarak görmüştür.”⁷³⁶

Ancak burada Sîbeveyh'e haksızlık yapıldığı açıktır. Zira Sîbeveyh, (ekser ve ecved) değerlendirmesini ayetle ilgili olarak değil, ayetten sonra gelen bir şiir üzerine yapmıştır. Nas kırâati olduğunu da hiçbir şekilde dile getirmemiştir. Bununla birlikte yazar, şiiri görmezden gelerek doğrudan ayeti nazara vererek örnek göstermiş, Sîbeveyh'in nas kırâatini kabul etmiş gibi göstermeye çalışmıştır.

Sözümüzü teyit etmesi bağlamında konuyla ilgili Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ta geçen metni aktarmakta fayda olacağını düşünüyoruz.⁷³⁷

“Bazı Araplara, ‘Nasıl sabahladın?’ denildiğinde (*حمدُ الله وثناء عليه*) şeklinde cevap

verildiğini işittik. Buradaki takdiri hâl ve durum (*حمدُ الله وثناء عليه*) anlamına

gelmektedir. Nasb ile gelmiş olsaydı muzmar fiil olurdu. Yalnız burada mübteda

muzmardır. Buna benzer (*قالوا معذرةً إلى ربكم*) ayetindeki (*معذرة*) kelimesidir. İbtidâ

üzerine bina etmiştir. Çünkü bir öncesin de (*لم تعظون قوماً*) sorusuna (*موعظتنا معذرة إلى*)

(*معذرةً إلى الله وإليك من كذا وكذا*) şeklinde cevap vermişlerdir. Ancak birisine

⁷³³ Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 269.

⁷³⁴ Ferra, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 245.

⁷³⁵ Ferra, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 233.

⁷³⁶ Şelebî, *Ebû 'Alî el-Fârisî ve eseruhu fi'l-kırâât*, s. 162.

⁷³⁷ Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 251 vd.

denilseydi nasb daha uygun olurdu. Buna benzer bir şekilde şair de şöyle söylemektedir:

يشكو إلي جملي طول السرى صبر جميل فكلانا مبتلى⁷³⁸

(صبر) kelimesi nasb olma durumu ekser/çok ve ecved/daha sağlam olurdu. Çünkü burada emir manasında gelmiştir.”⁷³⁹

Zekeriya Uzun da *Cinâyetu Sîbeveyh: er-Rafdu't-tâm lime fin'n-nahvi min evham* adlı eserinde Sîbeveyh'i hedef almıştır. Uzun'un Sîbeveyh hakkında ortaya atmış olduğu iddialar özetle şu şekildedir:

Uzun, Sîbeveyh'i manayı ihmal ederek şekillere önem vermekle tenkit etmiştir.⁷⁴⁰ Yalnız *el-Kitâb* dakik bir şekilde incelendiğinde Sîbeveyh'in manayı ne kadar çok önemseydiği anlaşılacaktır. Örneğin Sîbeveyh, eserinde şu ifadeleri dile getirmiştir: ‘Abdullâh b. Humam şöyle der;

و أحضرت عذري عليه الشهو د إن عاذرا لي و إن تاركاً⁷⁴¹

Burada Eazar ve تاركاً kelimelerini nasb ile söylemesi kralı muhatap aldığından dolaydır eğer ki عاذر demiş olsaydı insanlar ile konuştuğu anlaşılacaktı.”⁷⁴²

Yine buna benzer ifadeler ile Sîbeveyh İmruulkays'ın bir şiirini şöyle yorumlamıştır: “İmruulkays şöyle der;

فلو أن ما أسعى لأدنى معيشة كفاني ولم أطلب قليل من المال

kelimesini ref ile okumuştur, zira burada ki maksat ‘az’ kelimesinin kendisini kast etmemiştir burada kast edilen mana mülktür.”⁷⁴³

‘İmâd Ahmed konuyla ilgi şu cümleleri sarf etmiştir: “Sîbeveyh'i manayı ihmal etmekle itham eden şahıs bilmezmidir ki hareketler manaya işarettir veya dilcilerin her bir harekeye farklı bir anlam verdiğiine vurgu yaptıklarını hiç görmemiştir!”⁷⁴⁴

Zekeriya Uzun'a göre, Kur'ân-ı Kerîm Sîbeveyh'in dilsel görüşlerine uymamaktadır. Çünkü ona göre ‘Kur'ân, yaratanın dilidir. Dil kuralları ise onların

⁷³⁸ Halebî, ‘Abdulkadir, *Şerhu Sakti'z-zend*, el-Me‘arifu'l-‘İlmiyye, Mısır, 1933, s. 620.

⁷³⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 319-320. Bu beyit Melîd b. Harmele'ye nisbet edilmiştir. Bkz. *es-Sîrâfi, Şerhu ebyâti Kitâbi Sîbeveyh*, thk. ‘Alî Seyyid Ali, Ahmed Hasen Mehdelî, Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 2008, s. 228. Şiirin anlamı: “Yolculuk boyunca devem şikâyet, bende ona; sükûnet içersinde sabret, çünkü ikimizinde başı derttedir.”

⁷⁴⁰ Üzûn, Zekeriya, *Cinâyetu Sîbeveyh: er-Rafdu't-tâm lime fi'n-nahvi min evhâm*, Beyrut, 2002, s. 19.

⁷⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 1757. Şiirin anlamı: “Şair Kırâla şöyle der, işte Şahitlerimle birlikte mazeretimi söyledim, İster beni cezalandır ister serbest bırak.”

⁷⁴² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 261.

⁷⁴³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 261. Şiirin Anlamı: “Ben sade bir hayat aramış olsaydım bana biraz mal mülk yeterdi, ancak benim hedefim şan ve saltanattır.”

⁷⁴⁴ Ahmed, ‘İmâd, *Kirâatu fi i'tirâdâti'l-muhaddisîn 'ale'n-nahviyyîn*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1999, s. 2.

meydana getirmiş olduğu bir şeydir. Nasıl olur da Yaratanın dili kulun yapmış olduğu bir şeyle mukayyet kalır?’ görüşünü benimsemektedir.⁷⁴⁵

Uzun’a göre Sîbeveyh Arap değildir ve bu dille ilgili yazdığı kuralları kendisi gibi acemler içindir. Ancak Araplar daha sonra gelmiş ve Sîbeveyh’in meydana getirmiş olduğu kurallar üzerine dil kurallarını inşa etmişlerdir.

Sîbeveyh’in kimliği ile dile dair bilgisi arasında kurulan böyle bir çıkarımın kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü Sîbeveyh, bu ilmi kendi çıkartmamış, kendisinden önce Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb gibi âlim ve dilcilerden almış olduğu bilgiler doğrultusunda *el-Kitâb*’ı kaleme almıştır. Bunun delili de Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ı kaleme almak istediği zaman ‘Alî b. Nadr’a “*Haydi Halîl’in ilmini ihya edelim*” demesidir.”⁷⁴⁶ Muhammed el-Hilvânî’nin dediği gibi Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ı Halîl’in meyvelerinden birisi olmuştur.⁷⁴⁷

Şerîf eş-Şûbâsî de Sîbeveyh’i tenkit edenler arasındadır. Şerîf, bu klasik Arapçanın artık hiçbir işe yaramadığını hatta Arap milletinin gerilemesine sebep olduğunu, Arapçanın Sîbeveyh’in mülkü olmadığını, yeniden çağdaş ve modern bir Arapça dilinin inşa edilmesi gerektiğini savunarak *Le tahyâ’l-‘Arabiyye ve yeskut Sîbeveyh/Yaşasın Arapça batsın Sîbeveyh* adlı bir eser kaleme almıştır.⁷⁴⁸

Netice itibariyle Sîbeveyh, Basrîler ile Kûfîler arasında birini diğerine üstün tutacak herhangi bir tavır sergilememiştir. eş-Şelebî, Sîbeveyh’in Basrî Kurrâlar sözü konusu olduğunda tam isimlerini zikrettiği, Kûfî Kurrâlar konusu olduğunda ise (قرأ بعضهم/Bazıları şöyle okudu) dediği şeklindeki iddia, gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Sîbeveyh’in birçok yerde (قرأ بعضهم/Bazıları şöyle okudu) şeklinde zikrettiği kırâatların Basrî Kurrâlara ait olduğu tespit edilmiştir.

⁷⁴⁵ Üzûn, *Cinâyetu Sîbeveyh: er-Rafdu’t-tam lime fin’n-nahvi min evham*, s. 22.

⁷⁴⁶ Zubeydî, *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyîn*, s. 71.

⁷⁴⁷ Hilvânî, Muhammed, *el-Mufasssal fi’n-nahvi’l-‘Arabî*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1979, I, 300.

⁷⁴⁸ Şûbâsî, Şerîf, *Le tahyâ’l-‘Arabiyye yeskut Sîbeveyh*, Muessesetu Hendâvî, İngiltere, 2017, s. 3- 45.

BÖLÜM III

SİBEVEYH'İN AYET VE KİRÂATLER IŞIĞINDA SARF VE NAHİV MESELELERİNİ DEĞERLENDİRMESİ

Bu bölümde iki temel mesele üzerinde durulacaktır. Birincisi Sîbeveyh'in kırâat ve ayetlerle istişhâdda bulunurken arap dilinde alışılmış kural ve kaidelere muhalif görüşlerinin dile getirilmesi. İkincisi ise Sîbeveyh'in kırâatlerden yola çıkarak benimsemiş olduğu nahiv ve sarf konularının ele alınması.

3.1. Usule Muhalif Tespitler

Araplar yaşamış oldukları coğrafyada kendilerine has ve yaygın olan lehçeler ile konuşmuşlardır. Ancak bazen şiir ve nesir gibi şeyler söylemek istediklerinde Arap dilinde alışılmış nahiv kaide ve usulüne muhalif olan sanatsal cümleler dile getirdikleri olmuştur.⁷⁴⁹ Nitekim Sîbeveyh de Kur'ân ile istişhâd ederek bazı usul ve kaidelere muhalif görüşler öne sürmüştür. Zira alışılmış ve yaygın olan bir dili tekrardan söylemenin ve doğruluğunu test etmeye çalışmanın bir anlamı yoktur. Önemli olan yok olmakta olan bir kelimeyi bulmak ve bunun Arap dilinde geçerliliği yönünde Kur'ân ayetleri ile ispat etmektir.

Sîbeveyh asla ve usule muhalefet ederek mana, sanatsal üslup, kelimenin kullanış yoğunluğu, değişik Arap lehçelerinin belirtilmesi gibi unsurları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu unsurları *el-Kitâb*'ından örnekler vererek başlıklar hâlinde şu şekilde sıralamamız mümkündür:

3.1.1. Mana Nedenli

Yukarıda da dile getirdiğimiz gibi Sîbeveyh, bazen bir kelimeye değişik anlam yükleyerek asıl alışılmış kaideden ve usuldan uzaklaşmıştır. Konuyla ilgili örnekler şu şekildedir:

1. Sîbeveyh, fiil-i muzârinin bazen emir anlamına geldiğini söylemektedir. Örneğin (قل لعبادي الذين آمنوا يقيموا الصلاة وينفقوا مما رزقناهم...) ⁷⁵⁰ ayetindeki (يقيموا) fiili, Sîbeveyh'e göre (أقيموا الصلاة) anlamına gelmektedir. وينفقوا da ona atıf olduğu için böyledir. Böyle bir anlamı ise emir olan (قل) fiilinden elde etmiştir.⁷⁵¹

⁷⁴⁹ Dayf, Şevki, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-Maarif, 1990, Kahire, s. 81.

⁷⁵⁰ İbrâhîm, 14/31.

⁷⁵¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 99.

2. Normalde fâ-i sebebiyye fiil-i muzariyi gizli (أن) ile nasb etmektedir, ancak nasb etmesi için kendinden önce gelen fiil ya nefî (olumsuz) veya taleb (emir, nehiy, temenni...) gibi fiillerden olması gerekmektedir. Yalnız Sîbeveyh, hocası Halîl'den naklederek fâ-i sebebiyyeden sonra gelen fiil-i muzarinin tüm şartları gerçekleştirmesine rağmen nasb olmadığını belirtmektedir. Bunun örneği ise ألم تر أن الله أنزل من السماء ماء فتصبح الأرض مخضرة⁷⁵² ayetidir. Aslına bakılacak olursa (فتصبح) fiil tüm şartları gerçekleştirdiğine göre (فتصبح) şeklinde gelmesi gerekmektedir. Ancak buna rağmen ref ile gelmiştir. Sîbeveyh, bu durumu hocası Halîle sormuş, Halîl ise vermiş olduğu cevapla konuya açıklık getirmiştir: “Eğer ki nasb ile gelmiş olsaydı zıt bir mana verirdi.”⁷⁵³ Yani, ‘Görmedin mi ki Allah gökten yağmur indirir de yer yemyeşil olur.’ anlamı verirken nasb ile gelmiş olsaydı olumsuz bir ifade gerçekleşecek olmuş olurdu.”⁷⁵⁴

Sîbeveyh'in hocası Halîl'den naklettiğine göre buradaki (فتصبح) fiilinde nasb bulunmamaktadır. Zira kendinden önce gelen (ألّم تر) fiili nefy anlamında değil, uyarı anlamına gelmektedir. Bu ifadenin bu anlamı verebilmesi için de aslına muhalif bir istidlal yapmıştır.

3. Bir isim müstesnâ olarak cümlede yer aldığı nasb ile gelmeli veya bedel gelerek mübdelun minhunun harekesi ile irâb edilmelidir. Ancak böyle bir irâb mana değişikliğine yol açacaksa o zaman durum değişmektedir. Örneğin Sîbeveyh, (لو كان فيهما) ayetindeki (إلا) edatına (غير) anlamını yüklemiştir. Zira (إلا) istisna edatı olarak gelip (الله) lafzı da bedel olarak irâb edilmiş olsaydı mana bozulabilirdi. Çünkü bedel olarak irâb edilince ‘Yerde ve gökte sadece Allah olmuş olsaydı her ikisi de fesade uğrardı.’ anlamını verilecekti.⁷⁵⁶ Sîbeveyh böyle bir anlamı ortaya çıkmaması için asla (usûle) muhalif bir görüş sergilemiştir.⁷⁵⁷

4. “ولحم طير مما يشتهون وحوور عين” aslına bakıldığında (حوور) ismi (حوور) şeklinde mecrur gelmesi beklenirdi. Ancak Sîbeveyh ayeti (لهم فيها حوور عين) şeklinde takdir etmiştir dolayısıyla (حوور) isminin merfu ile okunma nedenini açıklamıştır.⁷⁵⁸ Bunu üzerine şu şiiri dile getirmiştir:

⁷⁵² Hac, 22/63.

⁷⁵³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 40.

⁷⁵⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 40.

⁷⁵⁵ Enbiyâ, 21/22.

⁷⁵⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 332.

⁷⁵⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 332.

⁷⁵⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 172.

إِمَّا الْمِصَاعَ وَإِمَّا ضَرْبَةَ رُغْبٍ⁷⁵⁹

يَهْدِي الْخَمِيسَ نِجَاداً فِي

“Bu Adam ucu gözükmeyen bir ordunun komutanıdır, dağlarda derelerde savaşır, düşmanla karşılaştığında ya kahramanca mücadele eder ya da geniş ve elim yaralar açar.”

Şiirdeki istişhad yeri, (ضربة) isminin ref ile gelmesidir. Bunun sebebi ise Sîbeveyh'e göre mana açısında (وإما أمره ضربة) şeklinde olmasıdır.⁷⁶⁰

5. (فيما نقضهم ميثاقهم)⁷⁶¹ ayetinde câr ile mecrûr arasına bir harf girmiştir ki o da (ما) harfidir. Basralılar câr ile mecrûr arasına bir harfin girmesini doğru bulmamışlardır. Bununla birlikte Sîbeveyh, ayetteki (ما) harfinin sadece tekid anlamına geldiğini söyleyerek asıl görüşe muhalif bir düşünce ortaya koymuştur.⁷⁶²

6. “قالوا معذرة إلى ربكم” aslında (معذرة) kelimesi mefulün mutlak olarak nasb ile gelmesi gerekmesine rağmen burada Sîbeveyh'in de dediği gibi (قالوا موعظتنا معذرة إلى ربكم) anlamında gelmiştir.

7. Sîbeveyh, Halîl'den naklettiğine göre fiil-i muzari nehy, emir, temenni ve sorunun cevabı şeklinde geldiğinde meczum olması gerektiğini belirtmektedir.⁷⁶³ Örneğin هل أذلكم على تجارة تُنجيكم من عذاب أليم؟ تُؤمنون بالله ورسوله، وتجاهدون في سبيل الله بأموالكم وأنفسكم، (يغفر) fiili meczum gelmiştir. Sîbeveyh ayetteki (تؤمنون) fiilin (آمنوا) emir anlamına geldiği söylemiş, dolayısıyla (يغفر) fiili de meczûm olmuştur. Burada Sîbeveyh fiile farklı anlam yükleyerek aslına muhalif bir görüş serdetmiştir.⁷⁶⁵

3.1.2. Sanat ve Üslup

Sanatsal üslup denildiğinde Arap dili kurallarıyla ilgili olmayıp tamamen cümlenin yapısı ve şeklini ilgilendiren bir durum söz konusudur. Örneğin fiil ile fâil, haber ile mübtedanın birbirilerine uyma hususunda âkil olmayan bir ismi âkil seviyesinde değerlendirmektir. Konuyla ilgili örnekler şu şekildedir:

⁷⁵⁹ Bu şiir, Zibirikân'a nispet edilmiştir. Bkz. ‘Abdulcâbir, Mahmûd, *Divânu’z-Zibirikân*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1984, s. 59.

⁷⁶⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 172. Ayrıca bkz. Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî *Kitâbu'l-Cumel fi'n-nahv*, thk. Fahreddin Kabâva, Muessesetu’r-Risale, Beyrut, 1985, s. 170.

⁷⁶¹ Nisa, 3/155.

⁷⁶² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 181.

⁷⁶³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 94.

⁷⁶⁴ Saf, 91/12.

⁷⁶⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 94.

1. "واسأل أهل القرية التي كنا فيها" ayeti aslında (واسأل أهل القرية) anlamına gerekmektedir. Ancak muhatabın bilgisi üzerine icaz ve ihtisar sebebiyle (أهل) kelimesi hazf olmuştur. Dolayısıyla (اسأل) fiili (القرية) kelimesini nasb etmiştir.

Sîbeveyh bu ayetin yanı sıra şu ayetlerle de istişhâdda bulunmuştur: "بل مكر الليل" ve "ومثل الذين كفروا كمثل الذي ينعق بما لا يسمع دعاء" ⁷⁶⁷ "ولكن البر من آمن بالله واليوم الآخر" ⁷⁶⁶, "والنهار" ⁷⁶⁸. Birinci ayetin takdiri (بل مكرم في الليل والنهار) olurken ikinci ayeti (ولكن البر من آمن) olarak tevil etmiştir. Ancak yukarıda da üçüncü ayeti ise (مثل الذين كفروا كمثل الناعق والمنعوق به) olarak tevil etmiştir. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi icaz ve ihtisar nedeniyle hazf olunmuştur. ⁷⁶⁹

Aslında mübteda habere hem aded hem cinsiyet hem de irâb bakımından uymak zorundadır. Ancak ⁷⁷⁰ "لا الشمس ينبغي لها أن تدرك القمر ولا الليل سابق النهار وكل في فلك يسبحون" ayetindeki (يسبحون) fiili haber cümlesi, mübteda olan (كل) ismine uymamıştır. Hâlbuki (كل) ifadesi âkil olmayan, güneş, ay, gece ve gündüz kavramlarını içermektedir. Buna rağmen (يسبحون) fiili âkil bir ismin haberi olarak gelmiştir.

Sîbeveyh'in Halîl'den almış olduğu cevaptan yola çıkarak zikretmiş olduğumuz şeyler zikrettiği şeylerden dolayı Allah Teâlâ'ye ibadet ve itaat ettikleri için âkil olarak muamele edilmiştir. ⁷⁷¹

Müfessirler (güneş, ay, gece ve gündüz) gibi isimleri âkil olarak görülmesini yüzmek manasına gelen (يسبحون) fiiline bağlamışlardır. Zira yüzmek sadece insanın yapabileceği işlerden olduğu için adı geçen kavramlara canlılık vasfı yüklenmiştir diyerek Sîbeveyh ve Halîl'in görüşüne yakın bir görüş öne sürmüşlerdir. ⁷⁷²

2. Aslında ism-i fâil, fâiline uymak zorundadır. Fakat Sîbeveyh Ebû 'Amr'ın (خاشعاً أبصرهم) ⁷⁷³ kırâati ile istişhâd ederek asla (usûle) muhalefet etmiştir. Daha sonra şu örnekler ile devam etmiştir: "Bil ki birisi (ذهب نساءك) derse (أذاهب نساءك) demesi mümkündür. Buna benzer (فمن جاءه موعظة) ⁷⁷⁴ ayetidir, yani (أجائي موعظة) anlamına yorumlamak mümkündür" ⁷⁷⁵

⁷⁶⁶ Sebe, 34/33.

⁷⁶⁷ Bakara, 1/174.

⁷⁶⁸ Bakara, 1/171.

⁷⁶⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 211.

⁷⁷⁰ Yâsîn, 36/40.

⁷⁷¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 47.

⁷⁷² Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, XVIII, 438. Arıca Bkz. İbn Cuzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Ğirnâtî, *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl*, thk. 'Abdullâh el-Hâlidî, Dâru'l- Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, Beyrut, 1998, II, 22; en-Nîsâbü'rî, Nizâmuddîn Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-A'rec, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve regâibu'l-furkân*, thk. Zekeriyâ Umeyrât, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, V, 18.

⁷⁷³ Kalem, 68/43.

⁷⁷⁴ Bakara, 2/272.

⁷⁷⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 43.

3. Arap dilinde kural olarak fâilin filine cinsiyet ve aded bakımından mutâbık olması gerekmektedir. Ancak Sîbeveyh, zikredilen bu kurala muhalif olduğunu söyleyip Kur'ân'dan örnekler vermiştir. Örneğin (فَالْتِ نَمَلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ) ⁷⁷⁶ ayetindeki (ادخلوا) kelimesi cemi gelerek hem aded hem de akıl-gayr-i akilin fiile uyumu açısından kural dışı kalmıştır. Sîbeveyh'in Halîl'den naklettğine göre karıncalar Allah ibadet ettikleri için âkil olarak görülmüştür. ⁷⁷⁷

3.1.3. Kelimenin Kullanım Yoğunluğu

Sîbeveyh birçok yerde benimsemiş olduğu kuralı zikrederken bununla birlikte Kelâmu'l-Arab'taki yerini ve kullanım yoğunluluğunu ortaya koymuştur. Zira bir ismin veya bir fiilin fesahatini Araplar tarafından sık veya az kullanılmasına bağlanmıştır. Bu yüzden Sîbeveyh, *el-Kitâb*'ta “Bazı Araplar şöyle der, bazı Araplardan rivayet edildiğine göre” ⁷⁷⁸ gibi sözleri sıklıkla zikretmiştir. Sîbeveyh'in kelimenin Araplar açısından kullanım yoğunlunu ortaya çıkarırken usule muhalif görüşlerine rastlamak az da olsa mümkündür. Konuyla ilgili örnekler şu şekilde sıralanabilir:

1. Sîbeveyh (بكرة وغدوة) gibi zarf isimlerin, şayet belirli zaman ve yöne işaret ediyorsa Araplar tarafından gayr-i munsarif olarak görüldüğünü belirtmiş ve akabinde “Zaten Araplardan da böyle söyleyen vardır” veya “Araplardan bunu sıkça işittim” ⁷⁷⁹ ifadesini eklemiştir. Diğer yandan Sîbeveyh Halîl ve Ebû'l-Hattâb (ö. 177/793)'ın (بكرة وغدوة) zarflarını marife olsa bile munsarif olarak gördüklerini belirtmiş ve daha sonra da (وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةٌ وَعِشْيًا) ⁷⁸⁰ ayetini delil olarak dile getirmiştir. ⁷⁸¹

Ebû'l-Hattâb bazı Araplardan (آتيك بكرة) cümlesini duyduğunu söylemiştir. Ancak böyle bir ifade dilcilere göre azlık ifadesi olmuştur. Bunun kanıtı ise (وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةٌ وَعِشْيًا) ⁷⁸² ayeti olmuştur. ⁷⁸³

2. Aslında bir cümlede mübteda-haber, sıfat-mevsuf veya bedel-mübdelde her iki kısım da irâb yününden birbirilerine uyum sağlamak zorundadır. Ancak böyle bir kural *القطع/kat* durumlarında birkaç sebepten dolayı ikinci kısım birinci kısma irâb bakımında uymak zorunda değildir. ⁷⁸⁴

⁷⁷⁶ Neml, 27/18.

⁷⁷⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 47.

⁷⁷⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 147, 155, 160, 161, 169, II, 9, 19, 20.

⁷⁷⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 294

⁷⁸⁰ Meryem, 19/62.

⁷⁸¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 294.

⁷⁸² Meryem, 19/63.

⁷⁸³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 294.

⁷⁸⁴ Afgânî, Sa'îd, *el-Mûcez fi kavâ'idil-luğati'l-Arabiyye ve şevâhidihâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2003, s. 231.

Sîbeveyh bu sebeplerden birini (medih ve tazim) üzerinden açıklarken şu cümleleri dile getirmiştir: “Bazı Arapların (الحمد لله رب العالمين)⁷⁸⁵ dediğini işittim ve bunu Yûnus’a sordum, o da bana bunun Arapça bir cümle olduğunu iddia etti.”⁷⁸⁶

Bir kuralın, bir bilginin aktarılırken *عم/iddia etti* fiile ile söylenmesi o kaidenin dilecilere göre Arapçada az kullandığı anlamına gelmektedir.⁷⁸⁷

Sîbeveyh aynı konuda (لكن الراسخون في العلم منهم والمؤمنون يؤمنون بما أنزل إليك وما أنزل من قبلك) (والمقيم الصلاة والمؤتون الزكاة)⁷⁸⁸ ayetini de örnek göstermiş ve “hepsi ref ile gelmiş olsaydı daha iyi olurdu” diyerek görüşünü ifade etmiştir.⁷⁸⁹

3. Sîbeveyh, nidâ halinde izâfet (yâ/ي)’sının düştüğünü belittiği gibi düşmemesinin de Arapçada varid olduğunu söylemiş ve Ebû ‘Amr b. ‘Alâ’nın (يا عبّادى) فاتّقون⁷⁹⁰ kırâatini delil getirerek aslına muhalif bir görüş benimsemiştir.⁷⁹¹

3.1.4. Arapların Lehçe ve Dil Farklılığının Öne Çıkarılması

Dil ile lehçe arasındaki farkı ele almak gerekirse dil denilen şey, insanların ve milletlerin kendi aralarında kullanmış oldukları iletişim aracıdır.⁷⁹² Lehçe ise sesin nağmesi ve tınısıdır.⁷⁹³ Lehçe aynı zamanda insanın içinde yaşamış olduğu toplumdan öğrenmiş olduğu kendisine has kelime ve cümlelerdir. Bu durumda dil, lehçeden daha genel bir kavramdır. Lehçe ise dilden daha özel bir yapıyı oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra dil belli bir kurala tabi tutulurken lehçe öyle bir özelliğe sahip değildir.

Sîbeveyh Arapların kendi aralarında kullanmış olduğu dil farklılıklarını ortaya çıkararak asla muhalefet etmiştir. Konuyla ilgili şu örnekler verilebilir:

1. Sîbeveyh Arapların bir kısmının bazı fiilerden sonra harf-i cerleri hazf ettiklerini söylemiştir.⁷⁹⁴ Buna delil olarak da şu ayeti dile getirmiştir: واختار موسى قومه) (سبعين رجلاً لميقاتنا) (من قومه) olması gerekirken Sîbeveyh, (اختار) gibi fiillerin harf-

⁷⁸⁵ Fatiha,1/1.

⁷⁸⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 63.

⁷⁸⁷ Feyyûmî, Ebû'l-‘Abbâs Hatîbu’d-Dehşe Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî el-Hamevî, *el-Misbâhu’l-munîr fi ġarîbi’ş-şerhi’l-kebîr*, el-Mektebetu’l-‘İlmiyye, Beyrut, t.s., I, 253; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XII, 264.

⁷⁸⁸ Nisâ, 4/162.

⁷⁸⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 63.

⁷⁹⁰ Zümer, 39/16.

⁷⁹¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 201.

⁷⁹² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XV, 252.

⁷⁹³ ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. ‘Abdirrezzâk, *Tâcu’l-‘arûs*, Dâru’l Hidâye, Libya, t.s., VI, 193.

⁷⁹⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 160.

⁷⁹⁵ Arâf, 7/155.

i cer olmadan da söylenmesinin mümkün olduğunu dile getirmiş ve bunun semâi olduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁶

Aynı şekilde Sîbeveyh, Arapların lehçe farklılığını öne sürmek için bazı usul ve kurallara zıt görüşler benimsemiştir. Daha sonra değişik lehçelere Kur’ân ayetleri ile istişhâd ederek doğruluk payı ortaya çıkarmıştır. Konuyla ilgili örnekler şu şekildedir:

2. “وما يشعركم أنها إذا جاءت لا يؤمنون” ayetindeki (إنها) ’nin bazıları tarafından (إنها) şeklinde okunduğu rivayet edilmiştir.⁷⁹⁷ Sîbeveyh, ‘Bu cümle neden (ما يدريك أنه لا يفعل) cümlesi gibi olmasın.’ diyerek Halîl b. Ahmed’e sorar. Halîl, (إنها) şeklinde gelmesini ibtidâiye cümlesi olmasına bağlamıştır. Yani (وما يشعركم) deyip durulmuş, daha sonra cümleye tekrar başlayıp (إنها إذا جاءت) şeklinde devam edilmiştir.⁷⁹⁸

Sîbeveyh, Halîl’den, Medine ehlinin (إنها) şeklinde okuduklarını rivayet etmiştir. Bunu da Arapların (أنت السوق أنك تشتري لنا شيئاً) / *Pazara gel belki bize bir şeyler alırsın*) sözüne benzetmiştir. Yani “إنها إذا جاءت لا يؤمنون” cümlesini (لعلها إذا جاءت لا يؤمنون) şeklinde yorumlamıştır.⁷⁹⁹

3. Sîbeveyh “ما لهم به من علم إلا اتباع الظن”⁸⁰⁰ ayetini şahid göstererek Hicaz ehlinin istisnâ-i münkatı halinde müstesnayı nasb ile okuduklarını belirtmiş, (ولاكن) ’yi de (إلا) anlamında gördüklerini aktarmıştır. Benî Temîm’in ise istisnâ-i münkatıyı ref ile okuduklarını dile getirmiştir.⁸⁰¹ Sîbeveyh, (ما هذا بشراً)⁸⁰² ayetindeki (بشراً) kelimesinin Hicaz ve Benî Temîm kabileleri tarafından ref ile okunduğunu belirtmiştir.⁸⁰³

3.1.5. et-Tevahhum

Tevahhum üzerine atıf, bir kelimenin bulunduğu şekilden başka bir şekilde tahayyül edilen bir kelimeye atfedilmesi ve bundan dolayı irâb ve şekil açısından aralarında farklılık olmasıdır.⁸⁰⁴

Normal şartlarda matuf ve matufun aleyh irâb bakımından birbirine uymak zorundadır. Fakat Arap dilinde bazı cümleler için bu zorunluluğun ortadan kalktığı görülmektedir. Örneğin (ليس أحمد دارساً درسه ولا كاتبٍ واجبه) / *Ahmet ne dersini çalışmış ne de*

⁷⁹⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 37.

⁷⁹⁷ Bennâ Ahmed b. Muhammed, *İthâfû fudalâi ’l-beşer* s. 271.

⁷⁹⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 271.

⁷⁹⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 271.

⁸⁰⁰ Nisâ, 4/154.

⁸⁰¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 322.

⁸⁰² Yûsuf, 12/31.

⁸⁰³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 59.

⁸⁰⁴ Muhammed, Kasım, *Zahiret’T-Tevahumi fi’n-Nahvi*, el- Kütüb el-İslamiyye, Amman, 1999, s. 35. Ayrıca bkz. Tayfur, Sıbgatullah, “Kur’ân’da İsim ve Fiillerin Birbirine Atfedilmesinin Hikmeti”, Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2021, Cilt: 8, Sayı:16, s. 725.

ödevini yapmıştır). Aslında (كاتب) ismi ‘atıf gereği (دراساً) ismi gibi mansub olması gerekmektedir, ancak (دارساً) ismi (بدراسٍ) şeklinde gelme ihtimalinden yola çıkarak (كاتب) şeklinde cer ile gelmiştir. Bu duruma Arap dilinde “et-Tevahhum” adı verilmiştir. “et-Tevahhum” konusunu ilk ortaya çıkaran el Halîl b. Ahmed ve onu takip eden öğrencisi Sîbeveyh olmuştur.⁸⁰⁵

Sîbeveyh, “et-Tevahhum” kavramından yola çıkarak birçok yerde aslına muhalif görüşler ortaya koymuş olup daha sonra Kur’ân-ı Kerîm’den ayetler ile istişhâdda bulunmuştur. Bununla ilgili örnekler şu şekilde sıralanabilir:

(فأصدق وأكث من الصادقين)⁸⁰⁶ ayetinde (وأكن) fiili (فأصدق) fiiline matuf olduğu hâlde hareke bakımında uyum sağlamamıştır. Bununla ilgili olarak Sîbeveyh, Halîl’e şu şekilde bir soru yöneltmiştir:

“Halîl’e, Allah Azze ve Celle’nin (فأصدق وأكث من الصادقين)⁸⁰⁷ sözünü sordum, o da bana bunun Ebû Zuheyr’in şu beytine benzediğini belirtti:

بدا لي أني لست مُدرك ما مضى ولا سابق شيئاً إذا كان جائياً⁸⁰⁸

Daha sonra anladım ki ben ne geçmişi Hâtırlıyorum ne de geleceği biliyorum.

(سابق) mecrûr ile söylenme sebebi birincinin (مُدْرِك) /be ile gelme ihtimali olmasıdır. Tevehhum dolayısıyla birincisini (مدرك) mecrûr olarak görüp ikinciyi de yani (سابق) ismini de mecrûr yapmışlardır.”⁸⁰⁹ Halîl’in verdiği cevaptan anlaşılmaktadır ki (لست مُدْرِك) cümlesi (لست بمدرك) şeklinde gelme ihtimaline dayanarak ikinci (سابق) kelimesi cer ile söylenmiştir.

Sîbeveyh, bu ayeti yukarıda geçen şiiire kıyas etmiştir. Nasıl ki (لست مدرك) cümlesinde (ب) harfi hazf olup var sayılmış ise (فأصدق) fiilindeki (ف) harfi de var olup yok hükmünde sayılmıştır.

3.2. Sîbeveyh’in Sarf ve Nahiv Meselerinde Ayet ve Kırâat ile İstişhâd

Bu bölümde Sîbeveyh’in *el-Kitâb* adlı eserinde gerek sarf gerekse nahiv alanında ayetler ile istişhâd ederek benimsemiş olduğu kurallardan bazıları zikredilecektir. Sîbeveyh’in konuyla ilgi düşüncesi ortaya konulduktan sonra kronolojik olarak diğer dilci ve müfessir âlimlerin görüşünden de istifade edilecektir.

⁸⁰⁵ Şehâde, Muhammed, “Mustalahu’t-tevahhum fi Kitâbi Sîbeveyh”, Mecelletu Merkezi’l-Vesâiki’l-İlmiyye, Katar Üniversitesi, 2002, Sayı: 14, s. 232.

⁸⁰⁶ Münâfikûn, 63/10.

⁸⁰⁷ Ebû Hayyân *el-Bahru’l-muhît*, X, 185.

⁸⁰⁸ Ra’înî, *el-Kevâkibu’d-durriyye*, I, 411.

⁸⁰⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 100.

Sîbeveyh, bir konuyu ele alırken istişhâdda bulunduğu kırâat ve ayetler hususunda bazı çağdaş dilciler tarafında tenkit edilmiştir. Dolayısıyla bu tenkitler ele alınarak bunların doğruluğu *el-Kitâb*'tan hareketle ortaya konulmaya çalışılacak ve bu şekilde karşılaştırmalı bir yöntem takip edilecektir.

3.2.1. Sîbeveyh'in Sarf Meselerinde Ayet ve Kırâat ile İstişhâdı

3.2.2.1. Hemzenin Hafif ve Tam Okunması

Hemze Arapça'da söylenmesi en zor harflerden biridir. Bunun sebebi ise mahrecinin uzak olmasıdır. Genel anlamda hemzenin tam okunması ve söylenirken kendini belli etmesi tarzı Arap Yarımadası ve doğu kısmında bulunan Bedevî Temim Kabilesi'nin lehçesi olarak bilinmiştir.⁸¹⁰ Hemzeyi hafifleterek okunması tarzı da yine Arap Yarımadasının kuzey tarafında oturan Hicaz kabilesinin lehçesi olarak belirtilmiştir.⁸¹¹

İstişhâd ayeti (الذين يؤمنون بالغيب)⁸¹² dir. Ayetin istişhâd yeri (يؤمنون) fiilindeki (ؤ) hemze üzerinde olmuştur. Çünkü bazı kurrâ (يؤمنون) okuyarak tahkîku'l-hemze/hemzeyi tam okumuş, bazıları ise (يومنون) tahfîfu'l-hemze/hızlı geçerek okumuştur.

Sîbeveyh, Arap lehçelerine hemzenin hafifçe veya tam okunması konusunu uzun bir şekilde ele almıştır. Bununla ilgili Kur'ân-ı Kerîm, şiir ve nesirden birçok örnek ve delil göstermiştir. Sîbeveyh'in bu değerlendirmesi kendinden sonra gelen dilci ve müfessirler için zengin bir kaynak olmuştur.⁸¹³

Sîbeveyh konuyu şöyle ele almıştır:

“Bilin ki hemze üç şekilde okunur. Tahfif (hızlı okumak), tahkik (tam okumak) ve bedeldir (başka bir harf ile değiştirmek). Tahkîk (قرأت), (ورأس), (سأل), (لؤم) ve (بئس) gibi. Tahfif, ikisi arası bir okuma. Bedel ise, bir harfi başka bir harfle değiştirme veyahut hazf olunmasıdır... Bize gelen rivâyete göre (نبي) ve (برية) okunmuştur. İlim ehli bedel ile okumuştur. Buna benzeyen tüm isimlerde böyle okunma şartı yoktur, zira sema' yoluyla gelmiştir. Nitekim Hicazlı ilim ehlinin (نبيء) şeklinde okudukları yönünde rivâyetler de vardır. Ancak bu da çok azdır ve çürüktür.”⁸¹⁴

Sîbeveyh bu konuyu uzunca ele almış, tüm hemze çeşitlerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Bunun yanı sıra Hicaz ve Temîm kabileleri gibi Arap lehçeleri üzerinde

⁸¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 22.

⁸¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 22.

⁸¹² Bakara, 2/3.

⁸¹³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 541.

⁸¹⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 541.

yoğun bir inceleme yapmıştır. Bununla birlikte Sîbeveyh, bu hususta bazı haksız eleştirilere tabi tutulmuştur. Bu konuyu ele alma nedeni ise âlimlerin görüşlerinden ziyade Sîbeveyh'e yöneltilmiş bu haksız tenkitlerin doğruluk payının ortaya konulmasıdır. Her ne kadar Sîbeveyh, (بريئة), (نبي) isimlerindeki hemzelerin okunuş tarzını açıklarken Arap lehçelerine değinmiş olup ve hiçbir şekilde bu yöndeki kırâatleri ne uzaktan ne de yakından dile getirmemiş olsa da yine de bazı dilciler tarafından yanlış anlaşılacak yanlış yorumlara gidilmiş ve asılsız tenkitlere maruz kalmıştır.

Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî er-Radî (ö. 688/1289'dan sonra), Sîbeveyh'e karşı tenkitte bulunanlardan biridir. er-Radî, *Şerhu's-Şâfiye* adlı eserinde Sîbeveh'in konuyla ilgili açıklamış olduğu meseleyi yanlış anlayarak yanlış yorumlarda bulunmuştur.⁸¹⁵

Radî, Sîbeveyh'in *çürüktür* ifadesini alarak şöyle değerlendirmede bulunmuştur: *"Sîbeveyh böyle (نبيء) ve (بريئة) söylenmesini çürük olarak nitelendirmiştir. Hâlbuki bu kırâatu's-seb'a'da geçmiştir. Nasıl olur da Sîbeveyh buna çürük der! O kırâatu's-seb'ayı mütevâtir kırâatten görmüyor mu?! Yoksa Allah'ın ayetine çürüklük vasfını mı yakıştırmıştır..."*⁸¹⁶

Acaba Radî, *kırâatu's-seb'a, mütevâtir, aşere ve kurrâ* gibi istilahların Sîbeveyh zamanında henüz meydana gelmediğini bilmiyor mu veya biliyor da unutmuş mudur? Bunun yanı sıra Radî zamanındaki meşhur *kurrâ* ve *kırâatler* Sîbeveyh zamanında da var mıydı veyahut Sîbeveyh tüm *kırâatlere* hâkim miydi?!

Radî'nin tenkidinin asılsız olduğunun başka bir kanıtı ise Sîbeveyh'in *"Buna benzeyen her isimde bunun gibi okunulacak diye bir kural yoktur. Ancak sema' yoluyla gelmiştir. Nitekim Hicaz ehline bağlı ilim ehlinin (نبيء) (بريئة) şeklinde okudukları yönünde rivâyetlerde vardır. Bu da çok azdır ve çürüktür."*⁸¹⁷

Sîbeveyh burada hiçbir şekilde *kırâatlere* değinmemiştir. Sadece böyle bir söylemin az ve *çürük* olduğunu belirtmiştir.

Çağdaş dilcilerden Muhammed 'Abdulhalik 'Adîme, *Dirâsât li usûli'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinde aynı hataya düşmüştür.⁸¹⁸ Yine çağdaş dilcilerden biri olan Mekkî el-Ensârî de yukarıda adı geçen dilcilerin yolundan gitmiştir. Ensârî, Sîbeveyh'in böyle bir *kırâatin* mütevâtir olduğuna açık bir şekilde itiraz ettiğini dile getirmiş ve şu ifadelerini aktarmıştır: *"Sîbeveyh'e bir bakınız, kırâate uymanın vacip*

⁸¹⁵ Radî el-Esterâbâdî, Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu's-Şâfiye*, thk. Muhammed Nûru'l-Hasen, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1975, III, 35.

⁸¹⁶ Radî, *Şerhu's-Şâfiye*, III, 35.

⁸¹⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 541.

⁸¹⁸ 'Adîme, *Dirâsât li usûli'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I, 49.

olduğunu bilerek o bile kırâate itiraz ediyor.”⁸¹⁹ Ensârî’nin söylemiş olduğu bu söz asılsız bir iddiadan ibarettir. Zira Sîbeveyh, her iki ayete de gerek kırâat bakımından gerekse normal olarak herhangi bir yorumda bulunmamış hatta *el-Kitâb* eserinde hiç zikretmemiştir.

Şayet Sîbeveyh her konuyla ilgili iki ayeti dile getirmemiş ise *azlık* ve *çürüklük* kelimelerini kırâatler hakkında söylemediği pek açıktır. *Azlık* ve *çürüklükten* kastetmiş olduğu şey ise tüm Arap kabilelerini kapsamayıp bazı Hicaz kabilerini içermiştir. Bu durum onun yukarıda zikretmiş olduğumuz sözünden de anlaşılmaktadır.

İbn Manzûr bu konuyu ele alırken şöyle bir izah getirmiştir:

“Sîbeveyh şöyle demiştir: (نبيء) kelimesini hemze ile okumak az ve çürüktür. Sîbeveyh’in azlık ve çürüklükten kastetmiş olduğu şey, Araplar arasında az kullanıldığı anlama gelmektedir. Zira biri Peygamber Efendimize şöyle seslendi (يا نبيء الله/Ey Allah’ın Peygamberi) O da bunun üzerine benim ismimi nebirâ (hemze) ile okuma zira ben (الله) değilim ben ancak نبيء الله/Allah’ın Peygamberiyim) diye cevap verdi.”⁸²⁰

İşte İbn Manzûr Sîbeveyh’in bu sözünde sadece az kullanım olduğunu anlamıştır. Bu bizim için güçlü bir kanıttır.

Netice itibariyle (نبي) ve (البرية) kelimesini hemze ile sadece Hicaz ehlinin çok az bir kısmı okumuştur. Diğer Arap kabileleri ise genel anlamda tahfif olarak okumuşlardır. Zira onlara göre hemze ile okumak şaz olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Sîbeveyh az ve çürüklükle nitelendirmiştir.

Her şey bir tarafa şayet Sîbeveyh böyle bir kırâati bu tür şeylerle ile nitelemiş olsaydı o zamandan günümüze kadar âlimler böyle bir niteleme karşısında susarlar mıydı? Kaldı ki yapılan araştırmalar neticesinde herhangi bir dilcinin Sîbeveyh’e yönelik böyle tenkidine rastlanmamıştır.

3.2.2.2. (يدع) ile (يدر) Fiillerinin Mazisi

Dilci ve müfessir âlimlerin icmâ ile (يدع) ve (يدر) fiillerinin mazisinin Arap dilinde kullanımının çok az olduğu görüşüne varmıştır. İlgili fiillerin mazisi ancak şiir zarureti ile dile getirilmiştir. İsm-i fâil, ism-i meful ve masdarlarına ise şiir dışında neredeyse hiçbir yerde rastlanmamıştır. Genel olarak Arapçada bu fiillerin muzari (يدع), (يدر) ve emri (دع) (ذر) kullanılmıştır. İleride de bahsedileceği üzere bazı şaz kırâatlerde, Hadîslerde ve şiirlerde mazi şeklinde gelmesine rastlanılmıştır. İsm-i fâil, ism-i meful ve masdarları ise sadece şiirlerde geçmiştir. Her ne kadar bazı âlimler “Araplar bu

⁸¹⁹ Ahmed Mekkî el-Ensârî, *Sîbeveyh ve'l-kırâât*, s. 89.

⁸²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 162.

fiillerin mazi kullanımını öldürdüler” demiş olsa da sonuç itibariyle Arapçada var ama az kullanılır görüşüne varılmıştır. Konuyla ilgili Sîbeveyh ve diğer dilcilerin görüşleri şu şekildedir:

Sîbeveyh her ne kadar bu konuya geniş yer vermemiş olsa da diğer dilciler gibi kullanımının az olduğunu belirtmiştir.⁸²¹

Sîbeveyh, el-Hurûfu’s-Sitte bölümünde ilgili konuya şöyle değinmiştir: “Onlar (Araplar) (يا الله) şeklinde söylemiş oldukları yerler olmuştur. Aynı şekilde ليس değil de لا ليس demişlerdir. Buna benzer يدع ve يذر fiileridir. Her ne kadar kullanılmamış olsa da mazileri ودع وذرث şeklindedir.”⁸²²

Sîbeveyh el-Kitâb’ın başka bir yerinde de konuyu şöyle dile getirmiştir: “Bazen bir şeyi başka bir şeyle tebdil etmişlerdir. Mesela onlar (Araplar) (ودع) değil de (يدع) derler, (ودع)’yı ise (ترك) ile tebdil etmişlerdir.”⁸²³

Sîbeveyh’in bu sözünden iki sonuç elde etmemiz mümkündür: Birincisi (يدع) ve (يذر) fiillerinin mazi hâli, tâ (ت) ref zamiri bitişmiş halde ile hiç kullanılmamıştır veya Araplardan işitilmemiştir. İkincisi ise (يدع) ve (يذر) fiillerinin mazi şekli tamamen yok değil de az kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun delili ise Sîbeveyh (ودع) ve (وذرث), (يا الله), (يا الله) isminin hem nidâ hem de kat’ hemzesiyle söylenmesine benzetmesidir. (يا الله) şeklinde de söylenmesinde ise âlimler arasında hiçbir zaman ihtilâf sözkonusu olmamıştır.⁸²⁴ Sîbeveyh (يدع) ve (يذر) ism-i fâil, ism-i meful ve masdar kullanım şekline değinmemiştir.

İbn Cinnî (يدع) ve (يذر) fiileri ancak şiir zaruretiyle geleceğini belirterek şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Bunların sadece zaruret zamanında olması mümkündür. Zira şair mecbur kaldığında ona her şey caiz olur. Ebû’l-Esved ed-Duelî’nin şu şiirine gelince:

غاله في الحب حتى ودعه⁸²⁵

ليت شعري عن خليلي ما الذي

“Bir bilseydim, dostum sevgi ve aşktan kendini rahatsız edici ne görmüş de onlardan vazgeçmiş ve yüzçevirmişti.”

Bu şiir şaz olduğu gibi (ما ودعك ربك وما قلى) kırâati de şazdır.”⁸²⁶

⁸²¹ Sîbeveyh, el-Kitâb, IV, 109.

⁸²² Sîbeveyh, el-Kitâb, IV, 109.

⁸²³ Sîbeveyh, el-Kitâb, I, 25.

⁸²⁴ Sîbeveyh, el-Kitâb, II, 115; Muberrred, el-Muktedab, 323.

⁸²⁵ Âlûsî, Rûhu’l-me’ânî, X, 375. Ayrıca bkz. İbn Sîde, Ebû’l-Hasen ‘Alî b. İsmâ’il ed-Darîr el-Mursî, el-Muhkem ve’l-muhîtu’l-a’zam, thk. ‘Abdulhamîd, Hendâvî, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2000, II, 331.

⁸²⁶ İbn Cinnî, el-Hasâis, I, 99.

İbn Cinnî'nin (ما ودَعَكَ رَبُّكَ) kırâatiyle istişhâd etmemesi herhalde kırâatin şaz olması, dolayısıyla delil gösterilecek kuvvette olmamasından kaynaklanan bir durumdur.

Ebû Zekeriyâ et-Tebrîzî (ö. 502/1109) *Şerhu Dîvâni'l-hamâse* adlı eserinde aşağıdaki şiiri açıklarken şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

أرى ضبيعة الأموال أن لا يضمنه
إمام ولا في أهله المال يودع⁸²⁷

“(ودع) fiili (ترك) anlamına gelmesi mümkündür ki bu da çok nadir bir dildir. (ودع) kelimesi (ترك) anlamına geldiğine hükmedilmiştir. Eğer ki fiili meçhul sigasında getirilmek istenseydi (ودع) ve (يودع) şeklinde olurdu. Bazıları (ما ودَعَكَ رَبُّكَ وما قلى) okuduğu rivayet edilmektedir. Bunu da Hz. Peygamber (s.a)'e isnâd edildiği söylenmiştir. Bunun yanı sıra Ebû'l-Esved ed-Duelî şöyle bir beyit nakledilmiştir;⁸²⁸

ليست شعري عن خليلي مالذي
غاله في الحب حتى ودعه

Ebû Zekeriyâ et-Tebrîzî (ودع) fiilinin mazi şeklinde gelmesi (كيتلك لعة قليلة/Ki bu da kullanımı nadir olan bir dildir.) ifadesini dile getirmiştir.⁸²⁹

Zemahşerî konuyu şöyle ele alır: “(ما ودَعَكَ) kasemin cevabıdır, anlamı ise seninle hiçbir daha görüşmemek üzere veda etmedi anlamına gelmektedir. Tahfif şeklinde (ما ودَعَكَ) şeklinde de okunmuştur. Buradaki anlamı ترك/bıraktır.”⁸³⁰ Bu bağlamda şair şöyle der:

وتمّ ودعنا آل عمرو وعامر
فرائس أطراف المثقفة السمر⁸³¹

“Daha sonra Benî ‘Amr ve Benî ‘Âmir’i orada terk ettik, keskin mızrak ve kılınlara yem oldular.”

Ebû'l-Bekâ el-Ukberî yine böyle bir şeyin nadir olduğunu beyân ederek şu ifadeleri aktarmıştır: “(ما ودَعَكَ رَبُّكَ) ayeti teşdîd (şedde) ile okunur. Ancak tahfif (ما ودَعَكَ رَبُّكَ) ile okuyanlar da olmuştur ancak kullanımı nadir olan bir dildir.”⁸³²

Ukberî de dilin nadir olduğunu söyledikten sonra yukarıda zikretmiş olduğumuz Ebû'l-Esved ed-Duelî'in beytini örnek olarak vermiştir.⁸³³

Kurtubî diğer âlimler gibi ilgili fiilerin mazi şekli ile kullanımının az olduğunu söyledikten sonra Muberrred'in konuyla ilgi şu sözünü nakletmiştir: “Neredeyse (ودع) ve

⁸²⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, X, 375. Ayrıca bkz. İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, II, 331.

⁸²⁸ Tebrîzî Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. 'Alî b. Muhammed el-Hatîb, *Şerhu Dîvâni'l-hamâse*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, t.s., II, 85.

⁸²⁹ Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-hamâse*, II, 85.

⁸³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 766.

⁸³¹ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, X, 375. Ayrıca bkz. İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, II, 331.

⁸³² Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbu'l-Kur'ân*, I, 1292.

⁸³³ Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbu'l-Kur'ân*, I, 1292.

(وذر) diyen hiç kimse kalmamıştır. Bunun sebebi ise (vav/و) herfinin başa geldiğinde zayıf olmasıdır. وودع fiilini ترك fiiline tebdil etmişlerdir.”⁸³⁴

Dilci ve müfessirlerin yanı sıra lügat âlimlerinin de aynı görüşe sahip oldukları görülmektedir. Örneğin Cevherî konuyu şu şekilde değerlendirmiştir: “(دعه) şeklinde asla denilmez (دع ذ) denildiğinde de aslı (ودع)’dir, ancak mazisi kullanılmamaktadır, (ودع) yerine (ترك) denilir.”⁸³⁵

Cevherî böyle bir açıklamadan sonra birkaç şiirle konuya yönelik örnekler göstermiştir. Buna yakın bir değerlendirme hem *el-Kamûs*⁸³⁶ hem de *Lisânu’l-‘Arab*’da⁸³⁷ geçmiştir.

Böylece âlimlerin (يدع) ile (يذر) fiillerinin mazisi ile ilgili görüşleri aktarılmış oldu. Böylece bu iki fiilin mazisinin çok az ve nadir de olsa kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Bazı dilcilerden “Bu tür fiillerin mazisi öldürülmüştür yerine (ترك) fiili kullanılmaktadır.” görüşlere rastlanılmıştır. Ancak öldürülmüştür kelimesini yok olmuş değil de az kullanılmış anlamında yorumlamak mümkündür.⁸³⁸

Tahfîf ile okunan (ما ودعك) kırâatine gelince Mucahid, Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), İbn Ebî Able ve Yezîd en-Nehavî gibi âlimler tarafından okunmuştur.⁸³⁹ Ancak böyle bir kırâat, kırâat kitaplarında zikredilmeyecek kadar şazdır. Örneğin ne Ebû ‘Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), ne Cezerî, ne de Bennâ, eserlerinde hiçbir şekilde değinmemişlerdir.

Sözkonusu kırâat eserlerinde olduğu gibi tefsir eserlerinde de pek yer verilmemiştir. Nitekim Taberî, Ebû’l-Berekât en-Neseî (ö. 710/1310), Ebûssuûd Efendi (ö. 982/1574) ve Beyzâvî gibi müfessirler eserlerinde bu konuya hiç değinmemişlerdir. Râzî ise Zemahşerî’nin yorumuna yakın bir açıklamada bulunurken Ebû Hayyân el-Endülüsî şunları söylemiştir: “Araplar fasih sözlerinden (ودع) ve (وذر) gibi fiillerinden vazgeçerek bunları (ترك) ile tebdil etmişlerdir. İsm-i fâili (ترك) ile ism-i mefulu (متروك) ile masdarı ise (الترك) ile tebdil etmişlerdir.”⁸⁴⁰

Ebû Hayyân böyle bir açıklamadan sonra yukarıda zikrettiğimiz şiirleri örnek vererek Zemahşerî’nin yorumuyla bitirmiştir.⁸⁴¹

⁸³⁴ Kurtubî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 195.

⁸³⁵ Cevherî, *Tâcu’l-luğa*, XII, 96.

⁸³⁶ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, I, 769.

⁸³⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, I, 162.

⁸³⁸ Hammûde, ‘Abdurrezzâk, *Eseru’l-kırâati’l-Kur’âniyye fi’s-sina’ati’l-mu’cemiyye*, Doktora Tezi, Hilvân Üniversitesi, Arapça Bölümü, Mısır, 2010, s. 166.

⁸³⁹ Hammûde, *Eseru’l-kırâati’l-Kur’âniyye fi’s-sina’ati’l-mu’cemiyye*, s. 166.

⁸⁴⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, X, 496.

⁸⁴¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, X, 496.

Sonuç olarak hiç kimse (يدع) ile (يدر) fiillerinin mazi, ism-i fâil, ism-i meful ve masdarının şiir zarureti dışında emir ve muzari gibi Arapçada yaygın olduğunu iddia etmemiştir.

Çağdaş dilciler arasında yer alan ‘Abdulvehhâb Hammûde dilcilerin (kullanımı azdır) sözünü kabul etmemiştir. İbn Esîr’in konuyla ilgili görüşünü beyân ettikten sonra şunları söylemiştir:

“Görmez misiniz dilcilerin mezhep taassubu, görüş kutsallığı, sahih kırâati ihmal etme konusundaki hadsizlikleri nereye kadar gitmiştir? En ılımlı görmüş olduğumuz İbn Esîr bile ‘Çok az kullanılır.’ ifadesini dile getirmiştir. Biz de (يدع) ve (يدر) fiillerin gerek mâzisi gerek muzârisi gerek masdar ve ism-i fâilinin Arapçada fasih ve yaygın olan bir kelime olduğu kanaatindeyiz.”⁸⁴⁹

Hammûde’nin böyle bir müdahalesine şu yanıtı vermemiz mümkündür. Hiçbir dilci ve müfessir böyle bir şeyin fasih olmadığını söylememiş, ancak çok nadir kullanıldığını belirtmiştir. Nadir kullanılması fasih olmadığı anlamına gelmemektedir. İkincisi yaygın olmayan bir şeyin nasıl yaygın olduğu söylenir. Üçüncüsü, hiçbir dil âlimi (يدع) ve (يدر) fiillerin mazisini yok saydığına dair bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak var olup da daha başka fiiller ile tebdil edildiğini belirtmişlerdir. Son olarak sözkonusu fiillerin muzari ve emri hariç çok az kullanılmış olduğunu ve aynı zamanda fasih olduğunu ancak üzerine kıyas edilemeyeceğini belirtmek mümkündür.

3.2.2. Sîbeveyh’in Nahiv Meselerinde Ayet ve Kırâat ile İstişhâd

3.2.2.1. Muzâf ve Muzâfun İleyh Arasına Fasıla Girmesi

Birçok dilci tarafından belirlenen kurallarda muzâf, muzâfun ileyhden hiçbir şekilde ayrılmamaktadır. Ancak Kur’ân’ın bazı kırâatlerine göre bu kuralın aksine farklı ayetlere rastlanmıştır. İstişhâd ayeti şu şekildedir: “وكذلك زين لكثير من المشركين قتل أولادهم”⁸⁵⁰ شركاؤهم

Bu kırâatte nahve ait sorun, İbn ‘Âmir’in (قتل) kelimesini ref ile (أولادهم) kelimesini ise nasb ile okumasıdır.⁸⁵¹ Böylelikle muzâfin, muzâfun ileyhden ayrılmasına sebep olmuştur. Bu durum dilciler arasında ihtilafa yol açmıştır. Bazıları tarafından kabul görmezken bazıları da normal karşılamıştır. Bu nedenle ilgili ayeti yorumlarken değişik teviller ortaya çıkmıştır. İbn ‘Âmir’in kırâati mütevâtir görülen

⁸⁴⁹ Hammûde, *Eseru’l-kırâati’l-Kur’âniyye fi’s-sina’ati’l-mu’cemiyye*, 166.

⁸⁵⁰ En’âm, 6/137.

⁸⁵¹ Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Meâni’l-kırâat*, Merkezu’l-Buhûsi’l-İslâmiyye, Riyad, 1991, s. 223

kırâat-i seb'adan olmasına rağmen bazı dilciler tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu ilerleyen sayfalarda açıklanacaktır.⁸⁵²

Sîbeveyh, İbn 'Âmir'in kırâatine hiçbir şekilde değinmemiş olsa da muzâf ve muzâfun ileyh arasında herhangi bir fasılanın girmesini kabul etmemiştir. Bu hususta Sîbeveyh, şu ifadeleri kullanmıştır: “يا سارق الليلة أهل الدار” *denilmesi şiir zarureti hariç caiz görülmemiştir. Zira câr ile mecrûr arasında herhangi bir fasılanın girmesi hoş karşılanmamıştır.*”⁸⁵³

Sîbeveyh'in câr ile mecrûrdan kastı, *el-Kitâb'ın* muhakkiki Harûn'e göre muzâf-muzâfun ileyhidir.⁸⁵⁴ Sîbeveyh başta olmak üzere Basralılar bu durumu kabul etmemiş, muzâf-muzâfun ileyhi bir bütün olarak görmüşlerdir.⁸⁵⁵

Konuyla ilgili dilciler birçok görüş ve yorum dile getirmişlerdir. Bunlardan bazıları muzâf ve muzâfun ileyh arasında herhangi bir fasılanın girmesini kabul etmemekle birlikte İbn 'Âmir'in kırâatini farklı teviller ile açıklamaya çalışmışlardır.⁸⁵⁶ Tevile gitmelerinin sebebi ise söz konusu kırâatin kırâat-ı seb'a'dan sayılması ve onu reddetmemektir. Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn es-Sekkâkî (ö. 626/1229), bu kırâati şu şekilde savunmuştur: “... *Bu kırâati tenkit etmek yanlıştır. Zira bu kırâat güvenilir (sika) ravilere isnad edilmektedir. Bunun yanı sıra şiirlerdeki emsali de pek çoktur.*”⁸⁵⁷

Kimileri muzâf ile muzâfun ileyhin ayrılmasını kabul etmeyip böyle bir kırâatin hatalı olduğunu ileri sürüp ciddi bir şekilde eleştiriye tabi tutmuşlardır. Bazıları ise muzâf ve muzâfun ileyh arasında fasıl girmesini kabul ederek İbn 'Âmir'in ilgili kırâatini savunmuştur.⁸⁵⁸

Bu görüş ve yorumların sahipleri ve ortaya atmış oldukları delilleri, aşağıdaki şekliyle aktarılabilir. Ferrâ, bu kırâati tenkit edenlerin başında gelmiştir.⁸⁵⁹

İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetu'n-neşr fi'l-kırâati'l-'aşr* adlı eserinde et-Taberî'nin İbn 'Âmir'e ait olan bu kırâati ilk eleştirenlerden olduğunu dile getirmektedir.⁸⁶⁰ Ancak

⁸⁵² Hâtir, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 453.

⁸⁵³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 176

⁸⁵⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 176.

⁸⁵⁵ Enbârî, *el-İnsâf fi mesâili'l-hilâf*, s. 348.

⁸⁵⁶ Âlûsî, Şehâbeddîn Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2010, IV, 132.

⁸⁵⁷ Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. 'Alî el-Hârizmî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1999, I, 129.

⁸⁵⁸ Hâtir, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 455.

⁸⁵⁹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 358. Şiirin anlamı: “*Deveye mızrakın üçü ile sert bir şekilde vurdum, Ebi muzede'nin deveye vurmaya gibi.*”

⁸⁶⁰ İbu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, II, 263.

yapılan araştırmalar ilk tenkitte bulunanın Ferrâ olduğu yönündedir. Bilindiği gibi Ferrâ ile et-Taberî arasında yaklaşık bir asırlık zaman vardır.⁸⁶¹

Yine bu kırâat ile ilgili Kurtubî (ö. 671/1273) Ebû Ca'fer en-Nehhâs'dan (ö. 338/950) şu ifadeleri nakletmiştir: “*Ebû Ubeyd'in İbn 'Âmir ve şam ehlinden nakletmiş olduğu kırâatin ne sözde ne de şiirde yeri vardır. Zira dilciler muzâf ve muzâfun ileyhın sadece zarf ile ayrılmasını mümkün görmüşlerdir. Bunu isimler ile ayırmış olsak hata yapmış olurduk...*”⁸⁶²

Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî, İbn 'Âmir'in kırâatini her ne kadar savunduğunu göstermiş olsa da zımnen gönlünün sözkonusu kırâatten yana olmadığı hissini uyandırmıştır. İbn Cinnî'nin “*Böyle bir kırâat belki de eski bir dil üzerine okunmuştur. Daha sonra o eski dil kaybolmuş ve insanlar tarafından unutulmuştur.*”⁸⁶³ şeklindeki açıklaması bize onun bu kırâatin Arapça kurallarına pek de uymadığı düşüncesini uyandırmaktadır.⁸⁶⁴

İbn Hâleveyh (ö. 370/980)⁸⁶⁵ ve Ebû 'Alî el-Farisî,⁸⁶⁶ kırâati çirkin/kubuh diye nitelendirirken Mekkî b. Ebî Tâlib şu ifadelerle eleştirmiştir: “*Bu kırâatte zayıflık söz konusudur. Zira bu kırâat muzâf ile muzâfun ileyhın ayrılmasına sebebiyet vermektedir. Böyle bir durum ise şiir haricinde mümkün değildir.*”⁸⁶⁷

Çok sert bir dille söz konusu kırâati tenkit edenler arasında yerini alan Zemahşerî şu ifadeleri kullanmıştır: “*Zaruretlerin çok görüldüğu şiirde yapılsa bile kötü ve merduttur. şiirde böyle ise nesirde nasıl olabilir ki? Dolayısıyla müciz olan Kur'an'da hiç olmaması gerekmez mi?!...*”⁸⁶⁸

el-Enbârî, “*İcmâ ile zayıftır.*”⁸⁶⁹, İbn Cerîr et-Taberî, “*Kabihdir, fasih değildir*”⁸⁷⁰ sözüyle nitelendirirken Fahreddin er-Râzî “*Bu şiirde bile olmadığına göre müciz olan Kur'an'da hiç olamaz*”⁸⁷¹ cümleleri ile reddetmiştir.

Kûfeliler İbn 'Âmir'in bu kırâatini olduğu gibi kabul etmiş, hiçbir tevilde bulunmadıkları gibi muzâf ve muzâfun ileyhın arasına bir fasıla girmesinin de mümkün

⁸⁶¹ Ferrâ'nın ölüm tarihi, 207. et-Taberî'nin ise, 310

⁸⁶² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 92.

⁸⁶³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 658.

⁸⁶⁴ Hâtır, *Menhecu Sibeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'an*, s. 470.

⁸⁶⁵ İbn Hâleveyh, Ebû 'Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-kırâat*, thk. Sâlim Mukerrem, Dâru'ş-Şurûk, Beyrut, 1970, s. 150.

⁸⁶⁶ Tabersî, Ebû 'Alî Emînuddîn (Emînu'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, Dâru'l-'Ulûm, Beyrut, 2004, IV, 129.

⁸⁶⁷ Mekkî, *el-Keşf'an vucûhi'l-kırâati's-seb'*, IV, 454.

⁸⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 70.

⁸⁶⁹ Enbârî, *el-Beyân fi i'râbi ğaribi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1980 I, 343.

⁸⁷⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 137.

⁸⁷¹ Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Omer b. Huseyn et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002, I, 1347.

olduğunu belirtmişlerdir. Bu fasıla zarf olsun ya da olmasın, şiirde veya başka bir yerde olsun herhangi bir şart ileri sürmemişlerdir.

Bu durumda el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]) da Kûfelilerin görüşüne katılmıştır.⁸⁷² İbn Mâlik muzâf ve muzâfun ileyhin ayrılmasını uygun gören dilcilerin arasında yerini almış olup şu şu beyti Elfiyesinde söylemiştir:

فصل مضافٍ شبه فعلٍ ما نصب مفعولاً أو ظرفاً أجز ولم يعب⁸⁷³

“Mef’ul, zarf veya fiil ile muzâf ile muzâfun ileyhi ayırmak bana göre caizdir ve hiçbir şekilde ayıp görülmemiştir.”

Yine İbn Mâlik *el-Kâfiye*’de şu beyitleri sıralamıştır:

وظرف أو شبيهه قد يفصل جزأي إضافة وقد يستعمل

“Zarf veya zarfa benzeyen şeyle ile iki izâfet arasının ayrılması mümkündür.”

وعمدتي قراءة ابن عامر⁸⁷⁴ وكم لها من عاضد وناصر

“Benim en sağlam delilim İbn ‘Amir’in kırâatidir ve bu kırâati destekleyen nice kaynaklar ve sebebler vardır.”

Aynı görüşü İbn Hişâm,⁸⁷⁵ Ebû Hayyân el-Endelusî⁸⁷⁶ ve Celâluddîn es-Suyûtî da benimsemiştir.⁸⁷⁷

Yukarıdaki düşünceler değerlendirildiğinde Kûfelilerin görüşünün tercihe şayan olduğu görülmektedir. Bu tercihin sebebi ise hem semâî hem de kıyâsî delillerdir. Semâî deliller için Kur’ân-ı Kerîm’den şu iki ayet örnek verilebilir: Birincisi İbn ‘Âmir’in (وكذلك زُين لكثير من المشركين قتال أولادهم شركاؤهم) kırâatidir. Herkes tarafından icmâ ile bilinip kabul edildiği üzere İbn ‘Âmir’in kırâati mütevatir olan Seb’a kırâatler arasındadır. İkinci örnek ise bazıları tarafından okunmuş olan “فلا تحسبن الله مخلفاً وعده رسوله”⁸⁷⁸ kırâatidir.⁸⁷⁹ Vermiş olduğumuz bu ayette (وعده) nasb ile gelmesiyle birlikte muzâf olan (مخلف) kelimesi ile muzâfun ileyhi olan (رسوله) kelimesini ayırmıştır.

⁸⁷² İbn Ya’îş Ebû’l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya’îş b. ‘Alî b. Ya’îş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu’l-Mufassal*, et-Tıbâa’l-Muniriyye, Kahire, t.s., I, 23.

⁸⁷³ İbn Mâlik Ebû ‘Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. ‘Abdillâh et-Tât el-Endelusî, *Elfiyye*, Dâru’t-Teâvun, Mısır, t.s., s. 38.

⁸⁷⁴ İbn Mâlik Ebû ‘Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. ‘Abdillâh et-Tât el-Endelusî, *el-Kâfiyetu’s-Şâfiye*, Dâru’l-İhyâi’t-Turâs, Mekke, t.s., II, 978.

⁸⁷⁵ İbn Hişâm, Cemâluddîn ‘Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. ‘Abdillâh, *Evdahu’l-mesâlik*, Dâru’l-Cil, Beyrut, 1979, IV, 150.

⁸⁷⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV, 230.

⁸⁷⁷ Suyûtî, Ebû’l-Fazl Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Hem’u’l-Hevâmi* ‘Mektebetu’t-Tevfikîyye, Mısır, 1990, II, 52.

⁸⁷⁸ İbrâhîm, 14/47.

⁸⁷⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 456. Daha fazla bilgi için Bkz. Hâtır, *Menhecû Sîbeveyh fi’l-istişhâd bi’l-Kur’ân*, s. 453, vd.

Ayetlerin yanı sıra şiirde de buna benzer birçok örneğe rastlanmaktadır. Mesela ‘Amr b. Kulsûm b. Mâlik (ö. 584 veya 600) bir şiirinde şu beyti dile getirmiştir:

وحلق ماذي القوانس
فداسهم دوس الحصاد الدائس⁸⁸⁰

“Bembeyaz zırhlarımızla onları kırdık bitirdik.”

Bu şiirde mefulün bih olan (الحصاد) kelimesi muzâf olan (دوس) kelimesi ile muzâfun ileyhi olan (الدائس) kelimesini ayırmıştır.

Bu konuya diğer bir örnek de Ebû Cendel et-Tâî’nin şu şiiridir:

يفركن حسب السنبيل الكنافج
بالقارح فرك القطن المحالج⁸⁸¹

“Pamuğu çekirdeğinden ayırır gibi tok başakları ovalıyorlar.”

Yine bu şiirde de mefulün bih olan (القطن) kelimesi muzâf olan (فرك) kelimesi ile muzâfun ileyhi olan (المحالج) kelimesini ayırmıştır.⁸⁸²

Buna benzer bir şiirde de şair şöyle der:

عتوا إذ اجبناهم إلى السلم رأفةً
فسقناهم سوق البغاث الأجادل⁸⁸³

“Onlara acıyarak barışa davet ettik ancak onlar anlaşmayı bozdular, bu hıyanet sonucu onları güçlü kartalların zayıf kuşları kovalaması gibi önümüze kattık ve kovaladık.”

Yine yukarıdaki şiirde de dile getirildiği gibi mefulün bih olan (البغاث) kelimesi muzâf olan (سوق) kelimesi ile muzâfun ileyhi olan (الأجادل) kelimesini ayırmıştır.

Ebû Bekr et-Tirmâh’ın şu sözü de başka bir örnek olarak zikredilebilir:

يظفن بحودي المراتع لم يرع
بواديه من قرع القسي الكنائس⁸⁸⁴

Etrafımda döner durular (yabani hayvanlar) bu otlak yerde sadece ben oklarım ve tirkeşim vardır.

Şair bu şiirde mefulün bih olan (القسي) kelimesi muzâf olan (قرع) kelimesi ile muzâfun ileyhi olan (الكنائس) kelimesini ayırmıştır.

Şairin şu beyti son bir örnek olarak belirtilebilir:

مازال يوقن من يؤمتك بالغنى
وسواك مانع فضله المحتاج⁸⁸⁵

⁸⁸⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetu 'ş-Şâfiye*, II, 986.

⁸⁸¹ Enbârî, *el-İnsâf*, II, 351.

⁸⁸² Hâtir, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 460.

⁸⁸³ Uşmûnî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn 'Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf, *Şerhu'l-Uşmûnî li Elfiyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, II, 180.

⁸⁸⁴ Enbârî, *el-İnsâf*, II, 351.

⁸⁸⁵ Fâridî, Muhammed, Şerhu' İmamı'l-Fâridî 'ale Elfiyeti İbn Mâlik, Thk, Muhammed Mustafâ el-Hatîb, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.s., II, 524.

“Sana yardım için gelen bir kimse, kesin biliyor ki ona yardım edeceksin, hâlbuki senden başkaları fakirden ve muhtaçtan yardımı kesiyorlar.”

Şair bu şiirde mefulün bih olan (فضله) kelimesi muzâf olan (مانع) kelimesi ile muzâfun ileyh olan (المحتاج) kelimesini ayırmıştır.

Yine sema‘ ile alakalı Ebû Hayyân’ın naklettiğine göre Arapların “غلامٌ . إن شاء الله “*أخيك*” örneğini vererek muzâf ve muzâfun ileyh’in arasına bir cümlenin girmesinin mümkün olduğunu dile getirmişlerdir.⁸⁸⁶ Buradan hareketle cümle ile fasl etmenin mümkün olduğu bir yerde kelime ile fasl etmenin daha kolay mümkün olduğu söylenebilir.⁸⁸⁷

Kıyâsa gelince Semîn el-Halebî şöyle bir kıyâsta bulunmuştur: “*Dilciler câr ile mecrûr arasına bir fasıl girmesini caiz görmüşlerdir. Örneğin (فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ) ve (فَبِمَا (تَقْضِيهِمْ مِّمَّا أَقْبَهُمْ) ayetleridir ki câr ile mecrûr birbirine muzâf ve muzâfun ileyhden daha çok bağlıdır. Durum böyle iken muzâf ve muzâfun ileyhde neden olmasın?!*”⁸⁸⁸

İbn ‘Âmir’in kırâatini eleştirenlere gelince buna ‘Alî b. Yûsuf el-Cezerî’nin şu sözleri ile cevap verilebilir:

“Bizlere gelen rivayete göre bu imamın (İbn ‘Âmir) meclisinde tam kırk bilgin otururdu ondan kırâat öğrenirdi. Değişik mezhep ve dillerden olan ve aynı zamanda verâ ve takvâ sahibi olan bu bilgin insanlardan İbn ‘Âmir’in kırâtına yönelik hiçbir tenkit veyahut zayıf bir kırâat şeklinde olumsuz bir görüş beyan edilmemiştir. Gerek Şam’da gerekse diğer Bilâdu’ş-Şam’da olsum tüm isanlar İbn ‘Âmir’in kırâatini başka hiçbir kırâat tercih etmezlerdi. Bu iş beşinci yüzyıla kadar böyle devam etmiştir.”⁸⁸⁹

Ebû Hayyân, Zemahşerî’nin bu kırâate yapmış olduğu tenkite karşılık şöyle bir yanıtta bulunmuştur:

“Nahivde zayıf olan bir acemînin/yabancımanın kalkıp da fasih Arap olan ve mütevâtir kırâatten sayılan bir kimseyi tenkit etmesi beni çok şaşırtmıştır. Böyle bir acemînin, Allah’ın kitabını batı ve doğuda neşretmek için yola çıkan, ümmet tarafından seçilen imamlar hakkında suizanda bulunması beni daha çok şaşırtmıştır...”⁸⁹⁰

Buna benzer bir şekilde Zemahşerî’nin bu kırâati eleştirisine klasik sünnî bir yaklaşımla Nâsiruddin Ahmed b. Muhammed b. el-Muneyyir; “*Zemahşerî’yi bu hayalperest yorumuna gramer kurallarına olan aşırı bağlılığı sürüklemiştir. O aklınca*

⁸⁸⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, IV, 658.

⁸⁸⁷ Hâtîr, *Menhecu Sîbeveyh fi’l-istişhâd bi’l-Kur’ân*, s. 477.

⁸⁸⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, II, 147.

⁸⁸⁹ Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr*, II, 264.

⁸⁹⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 456.

kesin gördüğü bu kurallara dayanarak bu kırâatin reddedilebileceğini düşünmüştür” diye tenkit etmiştir.⁸⁹¹

Ahmed b. Muhammed b. el-Muneyyir, muzâf ve muzâfun ileyhinin arasına bir fasıla girmesinin mümkün olduğuna dair birçok delil getirdikten sonra şunları söylemiştir: “*İşte bunlar kısa ve semâî delillerimizdir. Bilinmesi gerekir ki amacımız kırâati Arapça ile değil, Arapçayı kırâat ile düzeltmektir.*”⁸⁹²

Sonuç olarak İbn Mâlik’in ifade ettiği gibi bir kırâat sahih sened ile rivayet edildiğinde ve aynı zamanda Osmanî hattına uyduğunda böyle bir kırâati dışlamak kabul edilmez. Zira kırâat Arapça ile değil de Arapça kırâat ile kıyas edilmelidir. Zira kırâate uymak gerekir.⁸⁹³

3.2.2.2. (ن) Harfinin (نعم) Manasında Gelmesi

Asıl itibariyle (ن) ve benzerlerinden sonra gelen isim müfred ise fethâ (ـَ), tesniye ve cemi ise yâ/ي ile mansûb şeklinde gelmesi gerekmektedir. Örneğin (إِنَّ الْمُهَنْدِسَ مَاهِرٌ), (إِنَّ الْمُهَنْدِسِينَ مَاهِرِينَ) ve (إِنَّ الْمُهَنْدِسِينَ مَاهِرُونَ). Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de ref ile gelen ayetler olmuştur. İstişhâd ayeti (إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ)⁸⁹⁴ dir.

(هذان) kelimesin nasb yerine ref ile gelmesi istişhâd konusu olmuştur. Böyle bir durum ise nahiv kurallarına uymayan bir durumdur. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi (ن) ve benzerlerinden sonra gelen isim nasb ile gelmelidir. Böyle bir tezat dalciler arasında farklı tevillere yol açmıştır.

Sözkonusu ayetle ilgili altı kırâat vechi rivayet edilmiştir. Bunlardan sadece üçünün mütevâtir kırâat olduğu görülmektedir. Bu kırâatler kâripleri ile birlikte şu şelildedir:

(إِنَّ هَذَيْنِ لَسَاحِرَانِ) şeklinde farklı vecihler ile okunmuştur. Birincisini, Hafs b. Süleyman el-Esedî ve ‘Abdullâh b. Kesîr’in; ikincisi, Ebû ‘Amr’ın; üçüncüsü ise Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, Nâfi‘ el-Medenî Ya‘kûb b. İshâk el-Hadramî ve Ebû İmrân ‘Abdullâh b. ‘Âmir’in kırâati olmuştur.⁸⁹⁵ Konumuzu ilgilendiren ve üzerinde duracağımız kırâat ise (إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ)⁸⁹⁶ kırâatidir.

⁸⁹¹ İbnü’l-Muyyir Ahmed b. Muhammed, *el-İntisâf*, II, 69, ...

⁸⁹² İbnü’l-Muyyir Ahmed b. Muhammed, *el-İntisâf*, II, 69, (el-Keşşâf dipnotunda)

⁸⁹³ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetu’s-Şâfiye*, II, 984.

⁸⁹⁴ Tâhâ, 20/63.

⁸⁹⁵ Sâlim, Muhammed Muhammed, *Şerhu Tibetu’n-neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr*, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1997, III, 44. Ayrıca bkz. Sâlim, Muhammed İbrâhîm, *Ferîdetu’d-deh, fi ta’sîli ve cemi’i’l-kırâât*, Dâru’l-Beyânî’l-‘Arabî, Kahire, 2003, III, 427.

⁸⁹⁶ Tâhâ, 20/63.

Sîbeveyh bu kırâati *el-Kitâb* adlı eserinde zikretmese de buna benzer yerlerde (إِنَّ) harfini (نعم) anlamına geldiğini belirtmiş bu bağlamda müellif konuya şu ifadeler ile açıklık getirmiştir: “*Araplar’ın (إنه) söylemi ise (أجل) manası taşımaktadır. Bağlamak istersen (إِنَّ يا فتى) dediğinde (أجل) anlamına gelmektedir. Nitekim şair de şiirinde şunları söylemektedir:*

بكر العواذل في الصَّبَوِ ح بلمنني وألومهنَّ
ويلقن شيبٌ قد علا ك وقد كبرت فقلت إنَّه⁸⁹⁷

“*Kadınlar beni kınamak ve ayıplamak için sabah erkenden gelirler ve bana ‘artık yaşlandın saçların beyazladı’ derler. Ben de bazen onları kınarım bazen de evet haklısınız doğru söylüyorsunuz derim.*”

el-Kitâb’ın muhakkiki ‘Abdusselâm Hârûn (إنه)’de (إِنَّ) harfinin (نعم) anlamına geldiğini beyan ederken (هـ) harfini de “sekt” için olduğunu belirtmiştir.⁸⁹⁸ Basralılardan Ebû İshâk ez-Zeccâc ve el-Ahfeş el-Asgar bu görüşü kabul ederken⁸⁹⁹ Muberrred, (إِنَّ)’nin (نعم) anlamına geldiğini söylemiştir.⁹⁰⁰

Dilciler (إِنَّ)’nin (نعم) anlamına geldiğine dair semâî bir delil öne sürmüşlerdir. Onlardan bazılarını şu şekilde aktarabiliriz:

Hz. Ali’den şöyle rivayet edilmiştir: “*Resûlullah (s.a) minberinde (إِنَّ الحمد لله) şeklinde söylediğini o kadar işittim ki sayısını aklımda tutamadım.*”⁹⁰¹

Ebû ‘Amr Ahmed el-Haffâf en-Nîsâbûrî (ö. 299/912) bu rivayete şöyle bir açıklık getirmiştir: “*Aslına bakılırsa (إن الحمد لله) nasb ile söylenir. Ancak Araplar (إِنَّ)’yi (نعم) anlamında söylemişlerdir. Sanki onlar bunu (نعم الحمد لله) şeklinde ifade etmişlerdir. Zira Câhiliye hatipleri hutbelerine (نعم) ile başlardı.*”⁹⁰²

Bunun yanı sıra şiir dilinde de bunu teyit eden çok sayıda beyit bulunmaktadır:

قالوا غدرت قلت إنَّ وربما نال العلا وشفنا الغليل⁹⁰³

“*Bana ihânet ettin dediler, ben de evet, belki yüksek mertebelere nail oldu ve hırsını giderdi diyerek cevap verdim.*”

Yine başka bir şiirde et-Tâî’lerden bir şair şu beyti dile getirmiştir:

⁸⁹⁷ Bu iki beyit ‘Ubeydullâh b. Kays b. Şureyh er-Rukayyât’a (ö. 75/694) nispet edilmiştir. Bkz. el-Bağdâdî, *Hizânetu’l-edeb*, XI, 312.

⁸⁹⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 151.

⁸⁹⁹ Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, III, 31.

⁹⁰⁰ İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırâât*, s. 243.

⁹⁰¹ Ebû Muhammed ‘Abdulhak b. Gâlib b. ‘Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelusî, *el-Muharreru’l-vecîz*, thk. ‘Abdusselâm eş-Şâfi, Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1998, IV, 50.

⁹⁰² Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XIV, 93.

⁹⁰³ Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, III, 31. Kaynaklarda şiirin şairine rastlanmamıştır.

قالوا أخفت قلت إنَّ وخيفتي ما إن تزال منوطة برجائتي⁹⁰⁴

“Bana korktun mu diye sordular, ben de evet dedim. Bende umut oldukça korkum devam edecek, kaybetmekten korkuyorum, başarmak için de çok umutluyum.”

Ebû Zueyb Huveylid b. Hâlid b. Muharris el-Huzelî (ö. 28/648-49) bir şiirinde şöyle der:

شابَّ المفارقُ إنَّ مِن البلى شيبُ القذال من العذار الواصل⁹⁰⁵

“Bana saçların beyazlamış dediler, ben de evet insanın kafasının arkası, sakalının yanları beyazladı mı o zaman yaşlılık belası başlar dedim.”

Hassân b. Sâbit (ö. 60/680 [?]) de bu yönde şu beytini söylemiştir:

يقول أعمى قلت إنَّ وربما أكون وإنسي من فتى لبصير⁹⁰⁶

“Bana kör diyorlar ben de evet öyle diyorum, ancak insan haramı ve helali gördü mü o kör değil, bilakis genç bir delikanlıdan daha güçlü görür.”

Getirilen bu şiir şahidlerinden sonra dilcilerin (إنَّ هذان لساحران) ayetinin irâbı ile ilgili görüşlerine dönülecek olursa yaklaşık altı tevil ortaya koymuşlardır:

Birincisi: (ه) zahirini (إن) harfinde gizli olarak görmüşler, (هذان لساحران) cümlesini de onun haberi olarak irâb etmişlerdir. Takdiri ise (إنه هذان لساحران) şeklinde olmuştur. Böyle bir görüşü en-Nehhâs dile getirmiştir.⁹⁰⁷ Nitekim Sîbeveyh’in bu yorumu dile getirdiği yerler olmuştur.⁹⁰⁸

İkincisi: (لهما) manasında hazf olunmuş bir mübteda bulunmakta olup takdiri (إن هذان لهما ساحران) şeklindedir. Bu Ebû’l-Abbâs el-Muberred⁹⁰⁹ ve öğrencisi Zeccâc’ın⁹¹⁰ görüşüdür.

Üçüncüsü: (هذان) kelimesinde elif tesniye ile elif asliyye bir yerde buluşmuştur. Böyle bir durumda ictimâu’s-sâkineyne (iki sükûnun yanyana gelmesi) yol açmıştır. Bu da mümkün olmadığına göre tesniye elifi düşmüş, asliye elifi ise sabit kalmıştır. (هذان) kelimesi de işaret ismi olan (هذا) gibi mebnî olarak ref, nasb ve cer hâllerinde de sabit

⁹⁰⁴ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn ‘Abdumelik, *Muğni’l-lebîb*, thk. Mâzin el-Mubarek, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1985.

⁹⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXII, 74.

⁹⁰⁶ İbn Mâlik, Ebû ‘Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. ‘Abdillâh et-Tâî el-Endelusî, *Şerhu’t-Teshîl*, Tah. ‘Abdurrahmân es-Seyyid Muhammed el-Mahtûn, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, 1990, II, 32.

⁹⁰⁷ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, III, 32.

⁹⁰⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 132.

⁹⁰⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VII, 349.

⁹¹⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VII, 349.

kalır diye bir yorum ortaya koymuşlardır. Bu görüşü İbn Hişâm, *Şuzûru'z-zeheb fî ma 'rifeti kelâmi'l-'Arab* adlı eserinde dile getirmiştir.⁹¹¹

Dördüncüsü: Tesniye işâret ismi sayılan (هذان) kelimesini müfred olan (هذا) hükmünde görülmesidir. Dolayısıyla tekilde nasıl irâb alemeti yok ise bu (هذان) isminde de görülmemiştir. Bu yorumun sahibi ise Muhammed b. Keysân el-Bağdâdî⁹¹² (ö. 320/932 [?]) ve Ebû'l-Berekât Mecduddîn b. Teymiyye (ö. 652/1254)'dir.⁹¹³

Beşincisi: (هذان) ismindeki (elif/) destekleyeci elif olarak görülmüş olup ve her hâlükarda kalıcı olarak devam etmiştir. Böyle bir tevili ilk ortaya atan Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ olmuştur.⁹¹⁴ Daha sonra Taberî de bu yorumu benimsemiştir.⁹¹⁵

Altıncısı: (إن هذان لساحران) ayeti Benî Hâris⁹¹⁶ kabilesi dili üzerine okunmuştur. Zira bu kabileye mensup olan insanlar tesniye elifini ref, nasb, cer hâlinde düşürmeksizin konuştukları rivayet edilmiştir.⁹¹⁷

en-Nahhâs'ın Kisâi'den rivayet ettiğine göre (إن) şeklinde şeddeli ve aynı zamanda (هذان)'nin elifiyle olarak okuyanlar Benî Hâris b. Kâ'b lehçesine göre okuduklarını ileri sürmüşlerdir.⁹¹⁸

Benî Has'am,⁹¹⁹ Benî Zubeyd⁹²⁰ ve Benî Hâris gibi Arap kabileleri, tesniye bir ismi tek hâlle (elif hâli ile) konuştuklarını zikretmiştir.⁹²¹ en-Nehhâs böyle bir tevili en eftal tevil olarak yorumlamıştır.⁹²²

İbn Cinnî konuyla ilgili şu şekilde bir açıklama getirmiştir: “(Benî Rebîa) ve Benî Hâris gibi Araplar iltibâs endişesi duymayıp elifi üç durumda da (ref, cer ve nasb) sabit bırakıp ضربت الزيدان, ضربت الزيدان ve قام الزيدان ve مررت بالزيدان demişlerdir.”⁹²³ Mekkî b. Ebi Tâlib⁹²⁴ ve Kemâleddin el-Enbârî bu görüşü benimseyen dilciler arasındadır.

⁹¹¹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh el-Ensârî el-Mısri, *Şuzûru'z-zeheb fî ma 'rifeti kelâmi'l-'Arab*, Dâru'l-Ihyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2001, s. 33.

⁹¹² Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, III, 32.

⁹¹³ İbn Hişâm, *Şuzûru'z-zeheb*, s. 34.

⁹¹⁴ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 184.

⁹¹⁵ Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, 329.

⁹¹⁶ Kahtânîler'e mensup bir Arap kabilesidir.

⁹¹⁷ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, III, 32.

⁹¹⁸ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, III, 32.

⁹¹⁹ Adnânîler'e mensup bir Arap kabilesidir.

⁹²⁰ Kahtânîler'e mensup Yemenli bir Arap kabilesidir.

⁹²¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 328.

⁹²² Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, III, 33.

⁹²³ Hâlidî, Fuâd, *Lehçetu Rabîa ve eseruhâ fî d-dirâsâti'l-luğaviyye ve'l-Kur'âniyye*, Dâru'l- Me'mûn, Amman, t.s., s. 131.

⁹²⁴ Mekkî, *el-Keşf 'an vucûhi'l-kirâati's-seb'*, 1, 93.

el-Enbârî konuyla ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “*Elif ile okuyanlar Benî Haris lehçesi üzerine okumuşlardır. Zira onlar (مررت برجلان) ve (قبطت منه درهمان) derler...*”⁹²⁵

İbn Yaîş, konuyu daha da ileriye götürerek bunun sadece tesniye ismi işaretler ile sınırlı olmadığını, tüm tesniye isimlerini kapsadığını ileri sürerek bir dizi şiirle de istişhâd etmiştir.⁹²⁶

تزوج منّا بين أذناه طعنة دعته إلى هاب التراب عقيم⁹²⁷

“*Bizden öyle bir darbe aldı ki hassas olan iki kulak arasından vurduk ve sessiz bir şekilde yere yığılarak öldü ve soyu kesildi*”

فأطرق إطراق الشجاع ولو يرى مساعاً لنا به الشجاع لضمما⁹²⁸

“*Eleştirilere karşı saygıdan boynunu yılan boynu gibi, yoksa onlara karşı verilecek cevap çok kolaydır.*”

Şiirin istişhâd yeri, (أذناه) ismi ile (لنا به) isminin (ya/ي) ile mecrûr olması gerekiriken (elif/) ile ref hâlinde mecrur gelmesidir.

Ebû Hayyân el-Endelusî,⁹²⁹ İbn Hişâm en-Nahvî,⁹³⁰ Bahâuddîn İbn ‘Abdillâh b. Akîl⁹³¹ ve Nûruddîn ‘Alî b. Muhammed el-Uşmûnî (ö. 918/1513) gibi âlimler de bu görüşten yana olmuşlardır.⁹³²

Süyûtî, bu dilin sadece Benî Haris kabilesine ait olmadığını, (Benî Kinâne),⁹³³ (Benî Bekir b. Vâil),⁹³⁴ Hemdân, (Benî Fezâre)⁹³⁵ ve (Benî Uzre)⁹³⁶ gibi Arap kabilelerine dayandığını belirtmiştir.⁹³⁷

Yedinci görüşe gelince; (إن)’nin musnedün ileyhtir ki o da aslında merfudur. Bu görüş ise çağdaş dilcilerden sayılan İbrâhîm Mustafâ’ya aittir.⁹³⁸

Bizim düşüncemize göre sözü edilen teviller arasından tercihe şayan olan görüş, “Benî Harîs dili üzerine okunmuştur” diyen altıncı görüştür. Bu tercihimizin sebebi ise hem Kur’ân-ı Kerîm hem Hadîs hem de şiirden gelen naklî delillerdir.

⁹²⁵ Enbârî, *el-Beyân fî i ‘râbi ğaribi ‘l-Kur’ân*, II, 145.

⁹²⁶ İbn Ya’îş, *Şerhu ‘l-Mufassal*, I, 127.

⁹²⁷ Bu şiir Havber el-Hârîsi’ye nisbet edilmiştir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu ‘l-‘Arab*, VII, 197.

⁹²⁸ Zemaşerî, *el-Musteksâ fî emsâli ‘l-‘Arab*, Dâru ‘l-Meârif, Mısır, t.s., I, 221.

⁹²⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru ‘l-muhît*, VII, 349.

⁹³⁰ İbn Hişâm, *Şüzûru ‘z-zeheb*, s. 34.

⁹³¹ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, II, 59.

⁹³² Uşmûnî, *Şerhu ‘l-Uşmûnî Li elfiyyeti İbn Mâlik*, I, 58.

⁹³³ Adnânîler’e mensup büyük bir Arap kabilesidir.

⁹³⁴ Adnânîler’e mensup büyük bir Arap kabilesidir.

⁹³⁵ Adnânîler’e mensup bir Arap kabilesidir.

⁹³⁶ Kudâ’a’ya mensup bir Arap kabilesidir.

⁹³⁷ Suyûtî, *Hem ‘u ‘l-hevâmi ‘ fî şerhi Cem ‘u ‘l-cevâmi ‘*, I, 145.

⁹³⁸ Mustafâ, İbrâhîm, *İhyau ‘n-Nahv*, Muessesetu Handâvî, Mısır, 2012, s. 33.

Kur'ân'dan delillere gelince yukarıda mevzu bahis olan ve aynı zamanda cumhurun kırâati olarak görülen (إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ) ayetidir.

Hadîs-i Şerîf'ten delillere gelince Hz. Peygamberden (إِنِّي وَإِيَّاكَ وَهَذَا الرَّاقِدُ فِي مَكَانٍ) rivayet edilen Hadîstir. Hadîsteki istişhâd yeri ise (هَذَانِ) kelimesi (ya/ي) ile mansûb gelmesi gerekirken (elif/ا) ile ref hâlinde gelmesidir.

Şiirlerden birkaç örnek vermek mümkündür. Şair Benî Hâris diline göre elif ile şu şiiri okumuştur:

كأن صريف نابه إذا ما أمرهما صرير أخطبان⁹⁴⁰

“Azı dişlerin sesi hızlanınca çıkardığı sesler ahtaban kuşunun çırpınan kanat sesleri gibi kuvvetlidir.”

Beyitteki istişhâd yeri cer hâlinde olması gereken (نابيه) ismi (نابه) şeklinde merfû hâlde gelmesidir.

Başka bir şiirde Ebû'n-Necm er-Râciz el-İclî (ö. 125/743'ten önce) şu beyti dile getirmiştir:

إن أباهاً وأباً أباهاً قد بلغا في المجد غايتها⁹⁴¹

“Babası ve babasının babası şan ve şeref mertebesine nail olmuşlardır”

Şiirdeki ikinci (أباهاً) kelimesi muzâfun ileyh olduğuna göre (أبيها) şeklinde gelmesi gerekiyordu. Ancak Benî Hâris'in lehçesine göre ref ile gelmiştir.

Diğer bir şiirde de şair şu beyitleri söylemiştir:

تزود منا بين أذناه طعنة دعته إلى هاب التراب عقيم
فأطرق إطراق الشجاع ولو يرى مساعاً لنا به الشجاع لضمماً⁹⁴²

Şiirdeki (أذناه) ismi ile (لنا به) isminin (ya/ي) ile mecrur olması gerekirken (elif/ا) ile ref hâli ile devam etmiştir.

Son bir örnek daha verecek olursak Ebû'n-Necm'in şu sözleridir:

واهاً لريا ثم واهاً واهاً ياليت عينها لنا وافاهاً

“Ah Selma Ah, ne kadar güzeldir, keşke o güzel gözleri bize nasip olsa!”

وموضع الخلل من رجلاهما بثمان نزجي بها أباهاً⁹⁴³

“Ayağındaki halhal babasını razı edecek değerdedir.”

⁹³⁹ Suyûtî, 'Ukûdu'z-zeberced 'alâ Musnedi'l-İmâm Ahmed, ('Ukûdu'z-zeberced fi i'râbi'l-hadîs), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1994, II, 135.

⁹⁴⁰ Ebû Şâme Ebû'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbuddîn b. İsmâil el-Makdisî, İbrâzu'l-me'ânî min Hurzu'l-emânî fi'l-kırâati's-seb', Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.s., I, 592.

⁹⁴¹ İbn 'Akil, Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, I, 51.

⁹⁴² Muhâribî, el-Muharreru'l-vecîz, IV, 50.

⁹⁴³ İbn Hişâm, Evdahu'l-mesâlik, I, 70.

Yine yukarıdaki beyitlerde olduğu gibi bu şiirde de (رجلاها) ismi mecrur olması itibariyle (رجليها) gelmesi gerekirken elif ile gelmek suretiyle ref hâlinde gelmiştir. Yani Benî Haris'in lehçesine göre merfu ile gelmiştir.

Böylece tercih ettiğimiz görüşle ilgili Kur'ân-ı Kerîm, Hadîs ve şiirden gelen naklî delilleri aktarılmış oldu. Bunun yanı sıra Suyûtî'nin de ifade ettiği gibi bu dilin sadece Benî Haris kabilesine mahsus olmaması, ancak o kabileyile birlikte birçok kabilenin böyle bir dil ile konuşması tercih edilen bu görüşü ayrıca teyit etmektedir. Bunun yanında çok sayıda dilci de bu görüşü tercih etmiştir. en-Nahhâs konuyla ilgili yorumunu teyit etmek babında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bu dil bilinen bir dildir. Aynı zamanda ilmîne ve emanetine güvenilen Ebû Zeyd el-Ensâri de böyle bir görüştedir ki bir yerde “Sîbeveyh bunu söylediye o söz benim için yeterlidir.” demiştir. Ayrıca bu dili lûgat imamları kabul etmiş ise artık böyle bir dili yok saymanın hiçbir anlamı kalmamıştır.”⁹⁴⁴

Meseleyi sonuçlandırmadan önce bir konu üzerinde durmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. O da şudur: (إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ) Mütevatir ve Kırâat-i Seb'a'da yerini almış bir kırâat olup bazı dilciler tarafından tenkide tabi tutulmuştur.⁹⁴⁵ Dayandıkları kaynak ise Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Fedâilu'l-Kur'ân* adlı eserinde Hişâm b. Urve b. ez-Zubeyr'den (ö. 146/763) nakletmiş olduğu şu rivayettir: “*Aişe (r.a)'ya (إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ) ayetini sordum, o da bana evet kardeşimin oğlu bu yazarların (vahiy katiblerinin) hatasıdır, kitapta (Kur'ân) yanlış yaptılar.*”⁹⁴⁶

Buna benzer bir rivayet ise şu şekildedir: Ebbân, babası Osman b. 'Affân şöyle der:

“Bu ayeti babam Osman b. 'Affân'a okudum o da bana bunda yanlış var dedi. Bunun üzerine ben de peki neden düzetlmiyorsunuz dedim. O da bana öyle bırakın, zira ne helali haram ne de haramı helal ediyor şeklinde cevap verdi.”⁹⁴⁷

Bu iki rivayetin birkaç nedenden ötürü asılsız olduğu kanaatindeyiz. Birincisi, böyle bir rivayet çok zayıf bir rivayet olarak âlimlerce tespit edilmiştir.⁹⁴⁸ İkincisi, bu kırâat icmâ ile mütevâtir kabul gören Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, Nâfi'el-Medenî Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî, Ebû İmrân 'Abdullâh b. 'Âmir gibi kurrânın kırâatidir. Üçüncüsü ise Hz. Osman gibi sahabeler tarafından Kur'ân-ı Kerîm'de bir hata tespit

⁹⁴⁴ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, III, 33.

⁹⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 90. Ayrıca bkz. Kasım Halîl, *el-Kavâsime, Ta'nu'n-nuhât ve'l-luğaviyyîn fi luğâti'l-'Arab*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, t.s., s.107.

⁹⁴⁶ Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Mervan el-Atiyye, Muhsin Harabe, Vefâ Takiyyuddin, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1995, I, 287.

⁹⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 90.

⁹⁴⁸ Mazharî, Muhammed, Senâullah, *Tefsîru'l-mazharî*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1971, II, 252.

edip bu hataya karşı sükût etmelerinin mümkün olmamasıdır. Fahreddin er-Râzî de bu kırâati savunarak tenkit edenlere sert bir dille karşı çıkmıştır:

“Böyle muşhur bir kırâati tenkit etmek birçok yönden çirkindir. Birincisi bu kırâat Kur’ân-ı Kerîm’in diğer ayetleri gibi tevâtür ile nakledilmiştir. Eğer ki yok sayılacak ise tüm Kur’ân yok sayılmalıdır. Bu durum tevâtür anlayışını zedelemeye yol açacaktır. Dolayısıyla tüm Kur’ân yok addedilecektir ki bu da bâtıldır. İkincisi, tüm Müslümanların icmâi ile Kur’ân-ı Kerîm’in iki kapak arasındaki mevcut her şey mütevâtirdir. Böylelikle Aişe (r.a) ve Osman (r.a) nakledilen rivayetler asılsızdır. Üçüncüsü ise sahâbilerin böyle bir yanlışa göz yummaları mümkün müdür?!...”⁹⁴⁹

3.2.2.3. Şartın Cevabının İsim Cümlesi Olması Hâlinde (Fe/ف)’nin Düşmesi

Arapça’da bir cümle (إن، مهما، أينما) gibi şart edâtları ile başlıyorsa ve bu şartın cevabı isim cümlesi veya fiil cümlesi gibi cevaplardan oluşuyorsa o cevap cümlelerin (fe/ف) ile bitişmesi dilciler tarafından şart koşulmuştur.⁹⁵⁰ Örneğin (إِنَّ تَدْرُسَ فَالنَّجَاحَ حَلِيفَكَ) ve (إِنْ تَصْبِرَ بِلَاءَ فَاصْبِرْ). Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de böyle bir kuralın aksini gösteren bazı ayetler olmuştur. Böyle bir durum aşağıda da değerlendireceğimiz üzere farklı tevillere yol açmıştır.

İstişhâd ayeti şu şekildedir: (وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ)⁹⁵¹

Ayetin (إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ) kısmında istişhâd söz konusu olmuştur. Nedeni ise şartın cevabı olarak isim cümlesi gelmesine rağmen (fe/ف) harfi ile bitişmemesidir. Bu durum dilciler tarafından caiz görülmemiştir. Dolayısıyla muhtelif yorum ve tevillere neden olmuştur. Başta Sîbeveyh’in görüşü olmak üzere diğer dilcilerin görüşleri şu şekildedir:

Sîbeveyh, şartın cevabının isim cümlesi veya fiil cümlesinden oluşması durumunda (fe/ف)’nin bu cümlelere bitişmesini şart koşmuş, düşmesini ise kabul etmemiştir. Bunun sebebini de şu şekilde açıklamıştır: “*Bil ki şartın cevabı ya fiil ya da isim ile olur... Fe/ف ile olmasına gelince bunun açıklaması şu şekildedir: (إِنْ تَأْتِنِي فَأَنَا) (إن تأتني أنا كريم) (Halîl’e) gibidir. Ona (Halîl’e) cümlesini sordum. O da bana şiir zarureti dışında olamayacağı cevabını verdi. Nitekim Hassân b. Sâbit şöyle demiştir:*

والشرُّ بالشرِّ عند الله

مَنْ يَفْعَلِ الْحَسَنَاتِ اللَّهُ يَشْكُرْهُمَا

⁹⁴⁹ Râzî’nin, *Mefâtihu’l-ğayb*, XXII, 66.

⁹⁵⁰ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, I, 95.

⁹⁵¹ En’âm, 6/121.

⁹⁵² Bağdâdî, *Hizânetul-edeb*, III, 645.

“İyilik yapan bir kimse Allah’tan sevabını alacaktır, kötülük yaptıysa bir kimse onun karşılığını da görecektir.”

Buna benzer bir şiirde de el-Esedî kabilesine mensup olan bir şair şu ifadeleri kullanmaktadır:

بَنِي تُعَلِّ لَا تُنْكِعُوا الْعَنْزَ شِرْطَهَا بَنِي تُعَلِّ مَنْ يَنْكِعِ الْعَنْزَ ظَالِمٌ⁹⁵³

“Ey Benî Segil! Keçilerin sudan nasiplerinin almalarına mâni olmayın. Ey Benî Segil! Bunu yapan zalimin ta kendisidir.”

Birinci beyitte (يشكرها) fiili (fe/ف) alması, yani (فيشكرها) olması gerekiyorken, ikinci beyitte (ظالم) ismi (فهو ظالم) gelmesi lazımken her ikisi de (fe/ف) bitişmeksizin söylenmiştir.

Dil ve tefsir âlimleri, (إنكم لمشركون) ayeti ile ilgili birkaç ve tevil öne sürmüşlerdir. Bu teviller sırasıyla şu şekildedir:

Birincisi: Bazı dilciler bu ayetin şart cümlesi olmadığını, dolayısıyla şartın cevabına gerek duymadığını belirtmişlerdir: Cümlenin takdiri ise (أو يبنفكم إنكم لمشركون) şeklindedir.⁹⁵⁴

İkincisi: Şartın cevabının isim cümlesi veya fiil cümlesi gibi cevaplardan oluştuğu durumda, (fe/ف)’nin bu cümlelere bitişmesini şart koşmadıkları gibi düşmesine de cevâz vermişlerdir. Bu görüşün sahibi ise Muberrred,⁹⁵⁵ el-Ahfeş,⁹⁵⁶ İbn Mâlik,⁹⁵⁷ es-Semîn el-Halebî⁹⁵⁸ ve Nâsıruddîn el-Beyzâvî⁹⁵⁹ (ö. 685/1286) gibi âlimlerdir.

Ukberî, bu görüşe katılarak şu ifadeleri dile getirmiştir: “Şart cümlesinin fiili mazî ise (fe/ف)’nin düşmesi hasendir ki (وَإِنْ أَطْعَمْتُمُوهُمْ) mazi olarak gelmiştir.”⁹⁶⁰

Üçüncüsü: Zemahşerî’nin şart cevabında (fe/ف)’nin düşmesini şaz olarak nitelendirmesi⁹⁶¹ ve bunu şu şekilde açıklamasıdır: “Cezâ (şart fiili) ister mazî olsun ister muzari ister nehiy olsun ister emir, cevap fiilinde (fe/ف)’nin gelmesi şart, gelmemesi ise şazdır.”

والشَّرُّ بِالشَّرِّ عِنْدَ اللَّهِ مِثْلَانِ

مَنْ يَفْعَلِ الْحَسَنَاتِ اللَّهُ يَشْكُرُهَا

⁹⁵³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 65.

⁹⁵⁴ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, I, 135.

⁹⁵⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1995, IV, 262.

⁹⁵⁶ Semîn, *ed-Durru’l-masûn*, IX, 554.

⁹⁵⁷ Semîn, *ed-Durru’l-masûn*, IX, 554.

⁹⁵⁸ Semîn, *ed-Durru’l-masûn*, IX, 554.

⁹⁵⁹ Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Omer, *‘Inâyetu’l-Kādî ve kifâyetu’r-Râzî (Hâşiye ‘alâ Tefsîri’l-Beyzâvî)*, Dâru Sâdir, Beyrut, t.s., IV, 120.

⁹⁶⁰ Ukberî, *İmlâu mâ menne bihi’r-Rahmân min vucûhi’l-i’râb ve’l-kirâât fi cemî’i’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1972, I, 260.

⁹⁶¹ İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, IX, 2.

şiiirinde olduğu gibi."⁹⁶²

İbn Hişâm, şartın cevabında (fe/ف)'nin düşmesinin sadece zaruret hâlinde mümkün olabileceğini belirtmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de zaruret bulunmadığı için (fe/ف)'nin hazf olmasını kabul görmemiştir. İlgili ayeti ise hazf olunmuş bir kasemin cevabı olarak tevil etmiştir. Takdiri ise (والله إن أطمعتموهم) şeklindedir.⁹⁶³

el-Bahru'l-muhît müellifi Ebû Hayyân el-Endelusî tefsirinde İbn Hişâm'ın yorumuna yakın bir yorumda bulunarak (fe/ف)'nin düşmesinin zaruret arz ettiği zamanlarda olabileceğini, böyle bir zaruret Kur'ân-ı Kerîm'de olmadığı için cevap fiilinde (fe/ف)'nin düşmesine cevaz vermemiştir.

Ebû Hayyân, İbn Hişâm gibi ayeti hazf olunmuş bir kasemin cevabı olarak tevil etmiştir. Takdiri ise (والله إن أطمعتموهم) şeklinde bir yorum sergilemiştir.⁹⁶⁴

Âlûsî⁹⁶⁵ ve Şihâbuddîn Ahmed el-Hafâcî⁹⁶⁶ (ö. 1069/1659, (fe/ف)'nin düşmesine Arap kelimelerinde rastlanmadığını ifade etmişlerdir.

Şihâbuddîn el-Hafâcî konuyla ilgili şu sözleri dile getirmiştir: “Böyle bir husus Arap kitaplarında görülmemiştir. Tam tersine ittifak ile zaruret görülmedikçe bunun caiz olmadığı görüşüne varılmıştır.”⁹⁶⁷

Âlûsî, “Şiir zarureti hariç (fe/ف)'nin cevap cümlesine bitişmesini tüm dilciler ittifak ile vacip görmüşlerdir” cümlesi ile Şihâbuddîn el-Hafâcî'ye yakın bir görüş sergilemiştir.⁹⁶⁸

Ancak hem Âlûsî hem de Şihâbuddîn'nin (ittifakla) tabirlerine katılmak mümkün gözükmemektedir. Zira yukarıda da dile getirdiğimiz gibi Muberrred, Ahfeş ve İbn Mâlik gibi bazı dilciler, (fe/ف)'nin düşmesini caiz görmüşlerdir.

Bizim tercih ettiğimiz görüş ise (إنكم لمشركون) cümlesinin (fe/ف)'si düşmüş, şart fiili olan (وإن أطمعتموهم) cümlesinin cevabı olarak söyleyen görüştür. Gerek Kur'ân gerek Hadîs ve gerekse şiiirden bu görüşü destekleyip kesinleştiren çok sayıda vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen deliller, konumuzun istişhâd ayeti olan (وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ)⁹⁶⁹ ve (إن ترك خيراً الوصية)⁹⁷⁰ gibi ayetlerdir.

⁹⁶² İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, IX, 2.

⁹⁶³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 135.

⁹⁶⁴ Ebû Hayyân *el-Bahru'l-muhît*, IV, 634.

⁹⁶⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni* IV, 262.

⁹⁶⁶ Hafâcî, *İnâyetu'l-Kâdî ve kifâyetu'r-Râzî (Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî)*, Dâru Sâdir, Beyrut, t.s., IV, 120.

⁹⁶⁷ Hafâcî, *İnâyetu'l-Kâdî ve kifâyetu'r-Râzî (Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî)*, IV, 120.

⁹⁶⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni*, IV, 262.

⁹⁶⁹ En'âm, 6/121.

⁹⁷⁰ Bakara, 2/180.

Birinci delildeki ayeti takdiri (فإنكم لمشركون) olurken ikinci delildeki ayetin takdiri ise (فالوصية) şeklinde olduğu düşünülmüştür.

Hadîs-i Şerîf'te geçen örneklere gelince Hz. Peygamber'in (a.s) “إنك إن تدع ورتك”⁹⁷¹ *Varislerini zengin bırakman, muhtaç ve halka ellerini açar halde bırakmandan daha hayırlıdır*” sözüdür.

Şiirdeki örnekler daha az olsa da onların bazılarının şu şekilde sıralanması mümkündür ki bunun ilki yukarıda da verilen şu iki beyittir:

مَنْ يَفْعَلِ الْحَسَنَاتِ اللَّهُ يَشْكُرْهَا وَالشَّرَّ بِالشَّرِّ عِنْدَ اللَّهِ مِثْلَانِ
بَنِي تُعَلِّ لَا تَنْكَعُوا الْعَنْزَ شَرِيئَهَا بَنِي تُعَلِّ مَنْ يَنْكَعِ الْعَنْزَ ظَالِمٌ

Bu iki beyit Hassân b. Sâbit ve el-Esedî'ye nispet edilmiştir. Daha önce de açıklandığı gibi birinci beyitte (يشكرها) fiili (fe/ف) almak suretiyle (فيشكرها), ikinci beyitte (ظالم) ismi (فهو ظالم) gelmesi gerekirken her ikisi de (fe/ف) almaksızın söylenmiştir.

İbn Mâlik sanki bu semâî delilleri duymuş ve bunun üzerine (fe/ف)'nin zaruret olmasa da düşmesine cevaz vermiş ve bazı dilciler gibi şaz görmemiştir. İbn Malîk, konuyla şöyle bir tespitte bulunmuştur:

“Dilcilerin bu durumu sadece zaruret görüldüğünde mümkündür ifadelerini doğru bulmuyorum. Zira bunun örneğine şiirde pek çok defa rastlanmıştır. Şiir dışında az da olsa bunun örnekleri mevcuttur: “إنك إن تدع ورتك أغنياء خير من أن تدعهم عالة يتكففون الناس”⁹⁷² Hadîs’inde olduğu gibi. Bu nedenle kim bu mesele sadece şiire has bir mesele diyorsa hakikatten ayrılmış ve lüzumsuz daraltmada bulunmuştur.”⁹⁷³

3.2.2.4. (لو) Edatından Sonra İsim Gelmesi

(لو) edatı gerçekleşmesi imkân dâhilinde olmayıp temenni bildiren bir edattır. Dil âlimleri tarafından tesis edilen kural, (لو) edatından sonra hiçbir ismin gelmemesidir. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de ilgili edattan sonra gelen birkaç örnek vardır. Bu durum dilciler arasında muhtelif tevellere sebep olmuştur. İstişâd ayeti şu şekildedir: (قُلْ لَوْ أَنْتُمْ) ⁹⁷⁴(تَمْلِكُونَ حَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ حَشِيئَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا)

Ayetteki (لو أنتم) kelimesi istişâd mevzusu olmuştur. Zira (أنتم) zamiri (لو) edatından sonra gelmiştir. Yukarıda da zikredildiği gibi bu edattan sonra sadece fiil gelebileceği dilciler tarafından kural hâline getirilmiştir.⁹⁷⁵ Ancak kural dışı gelen bu

⁹⁷¹ Buhârî, *Câmi ‘u’s-Sahîhu’l-muhtasar (Sahîh-i Buhârî)*, I, 333.

⁹⁷² Buhârî, *Câmi ‘u’s-Sahîhu’l-muhtasar (Sahîh-i Buhârî)*, I, 333.

⁹⁷³ Hafâcî, *‘Inâyetu’l-Kâdî ve kifâyetu’r-Râzî (Hâşiye ‘alâ Tefsîri’l-Beyzâvî)*, IV, 120.

⁹⁷⁴ İsrâ, 17/100.

⁹⁷⁵ Mekkî, *Muşkilu i ‘râbi’l-Kur’ân*, I, 435.

ayet farklı yorumlara neden olmuştur. Bu hususla ilgili öncelikle Sîbeveyh'in, daha sonra ise diğer dilcilerin ve müfessirlerin görüşü aktarılacaktır.

Sîbeveyh başta olmak üzere Basralılar⁹⁷⁶ (لو) edatın sonra herhangi bir ismin gelmesini uygun görmemişlerdir. Sîbeveyh *el-Kitâb* adlı eserinde “(لو لا), (لو) anlamına gelmektedir, ancak (لو)’den sonra sadece (أ) gelir.”⁹⁷⁷ şeklinde görüş beyan etmiştir. İlgili ayeti ise (لو أنكم تملكون خزائن رحمة ربِّي) şeklinde yorumlamıştır.⁹⁷⁸

Ayetin tevili yönünde dilciler birçok görüş sergilemişlerdir. Bu görüş ve düşüncelerin üç grup halinde zikredilmesi mümkündür:

Birincisi: (لو) edatından sonra hiçbir ismin gelmemesidir. Bu durumda ilgili ayetin tevili (لو تملكون أنتم) şeklinde olmuştur. Ebû İshâk ez-Zeccâc, bu görüşün önde gelen isimlerinden biridir.⁹⁷⁹ ez-Zaccâc, görüşünü teyit etmek için Cerîr b. ‘Abdilesîh (Mutelemmis) (ö. 569 veya 580) şu beytini dile getirmiştir:

فلو غيرُ أحوالي أرادوا نقيصتي جعلتُ لهم فوقَ العرائين

“Eğer ki dayılarım hariç, beni bir kimse ayıplamaya kalkarsa ceza olarak onun burnunu dağlardım.”

Ebû İshâk ez-Zeccâc şiirdeki (فلو غيرُ) cümlesini (لو أراد غير أحوالي) şeklinde yorumlamış ve (لو)’den sonra ancak fiil geleceğini belirtmiştir.⁹⁸¹

Zeccâc’ın yanı sıra Mekki⁹⁸² ve Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (ö. 518/1124)⁹⁸³ de bu tevili kabul etmişlerdir.

Zemaşerî, (لو)’den sonra sadece fiilin gelebileceğini belirterek ilgili ayetteki (لو تملكون, تملكون) şeklinde tevil etmiştir.⁹⁸⁴

Konuyla ilgili Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, Basralıların görüşünü benimseyerek şöyle bir yorumda bulunmuştur: “(لو أنتم) mübteda değildir. Ancak hazf olunmuş fiilin fâilinin yerini almaktadır. Zira (لو)’den sonra fiilin gelmesi elzemdir, takdiri ise (لو) şeklindedir.”⁹⁸⁵

⁹⁷⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 139.

⁹⁷⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 139.

⁹⁷⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 140.

⁹⁷⁹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, II 261.

⁹⁸⁰ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, II, 261.

⁹⁸¹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, II, 261.

⁹⁸² Mekki, *Muškulu i'râbi'l-Kur'ân*, I, 435.

⁹⁸³ Meydânî Ahmed b. Muhammed, *Mecma'ul-emsâl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.s., II, 172.

⁹⁸⁴ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, II, 692.

⁹⁸⁵ Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn ‘Abdullâh b. el-Huseyn b. ‘Abdillâh el-Ukberî el-Ezeci el-Bağdâdî, *et-Tibyân fi I'râbu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed ‘Alî el-Becâvî, İhyâu'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1976, II, 833.

Yine aynı şekilde İbn Yâîş,⁹⁸⁶ Cemâluddîn İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249)⁹⁸⁷ ve İbn Uşûr el-İşbîlî (ö. 669/1270)⁹⁸⁸ gibi dilciler de (لو)'den sonra ancak fiilin gelebileceğini vurgulamışlardır.

İbn Malik ise (لو)'den sonra ismin gelmesini kabul etmeyerek şu beyitleri sıralamıştır:

لو حرف شرطٍ في مضيٍّ ويقبلُ	إيلاؤه مستقبلاً لكن قبل
وهي في الاختصاص بالفعل كإن	لكن لو أنّ بها قد تقترن
وإن مضارعٌ تلاها صرفاً	إلى المضيِّ نحو لو يفى كف ⁹⁸⁹

İbn 'Atiyye el-Endelusi⁹⁹⁰ (ö. 541/1147), Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1067)⁹⁹¹ Râzî⁹⁹² ve Beyzâvî⁹⁹³ gibi müfessirler de bu görüş yönünde yorumlarda bulunmuşlardır.

Ebû'l-Hasen es-Sâîğ ayette hazf olunmuş (كان) olduğunu söyleyerek ayetin takdirini ise (لو كنتم) olarak tevil etmiştir.⁹⁹⁴ Ebû'l-Hasen'in öğrencisi olan Ebû Hayyân, bu tevilin en iyileri olduğunu belirterek şöyle bir eklemede bulunmuştur: “*Bana göre bu en iyi görüştür. Zira Arap dilinde (لو)'den sonra (كان)'nin hazf olunmasına sıkça rastlanmıştır.*”⁹⁹⁵

Ebû Dâvûd Süleymân b. Omer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî⁹⁹⁶ (ö. 1204/1790) ve Ahmed es-Sâvî el-Mâlikî (ö. 1241/1825)⁹⁹⁷ de bu görüşe katılanlar arasındadır.

İkincisi: Dilcilerden bazıları (لو)'den sonra ismin gelmesini uygun görmüşlerdir. İbn Hişâm bu görüşü benimseyenlerin başında gelmiş ve şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “*(لو)'den sonra isim de gelebilir. Bu ismin merfu ya da mansub gelmesi mümkündür. Veya mübteda gelebilir, daha sonra gelen cümlelerin de haber olması imkân dâhilindedir.*”⁹⁹⁸ Suyûtî,⁹⁹⁹ Uşmûnî¹⁰⁰⁰ ve Muhammed el-Hudârî¹⁰⁰¹ gibi âlimler de İbn Hişâm'ın bu görüşünü desteklemişlerdir.

⁹⁸⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, IX, 9.

⁹⁸⁷ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, III, 1637.

⁹⁸⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 118.

⁹⁸⁹ İbn Mâlik, *Elfîyye*, s. 59.

⁹⁹⁰ İbn, 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 487.

⁹⁹¹ Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, t.s., VI, 525.

⁹⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXI, 62.

⁹⁹³ Hafâcî, *Hâşiyetu's-şihâb 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, VI, 64.

⁹⁹⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 118.

⁹⁹⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 118.

⁹⁹⁶ Cemal, Ebû Dâvûd Süleymân b. Omer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî, *el-Futuhâtu'l-ilâhiyye bitavzîhi Tefsîri'l-Celâleyn bi'd-dekâiki'l-hafîyye*, Beyrut, 1999, II, 651.

⁹⁹⁷ Sâvî, Ahmed el-Mâlikî el-Halvetî, *Hâşiyetu's-Sâvî 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, el-Matba'atu'l-Ezheriyye, Mısır, 1926, II, 308.

⁹⁹⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 353.

⁹⁹⁹ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'u'l-cevâmi'*, II, 66.

(لو)'den sonra mübteda üzerine merfu bir ismin gelmesini mümkün gören düşünce, bizim de tercih ettiğimiz düşüncedir. Bu düşünceyi tercih sebebimiz şu şekilde sıralanabilir:

Birincisi, konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm, nesir, şiir ve Kelâmu'l-Arab'tan çok sayıda örneğin mevcudiyetidir. İlk olarak Kur'ân-ı Kerîm'den örnek verecek olursak (لو أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذَا لَأَمْسِكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ) ayeti zikredilebilir. Nesirde ise (Ebû Adî) Hâtim b. 'Abdillâh b. Sa'd et-Tâi el-Kahtânî (ö. 578 [?])'den rinayet edilen (لو ذَاتُ سَوَارِ)¹⁰⁰² sözüdür. Yine nesir olarak Hz. Ömer'in (لو غَيْرُكَ فَالَهَا يَا أَبَا عبيدة)¹⁰⁰³ sözü de ele alınabilir. Şiirden delillere gelince şu beyitlerin zikredilmesi mümkündür: Cerîr b. 'Abdilmesîh ('Abdiluzzâ) şöyle der:

لَو غَيْرُكُمْ علق الزبير بحبله
أدى الجوار إلى بني العوام¹⁰⁰⁴

“Sizden başkası Zubeyr'den imdad ve yardım istemiş olsaydı hiç tereddüt etmeden ailesi el-Avvâm gibi korurdu.”

Yine buna benzer Cerîr başka bir yerde şöyle der:

فلو غير أخوالي أرادوا نقيصتي
جعلت لهم فوق العرايين

Başka bir örnek de Benî Şukra'dan bir şairin şu sözüdür:

أخلاء لو غير الحمام أصابكم
ولكن ليس على الدهر معتب¹⁰⁰⁶

“Arkadaşlarım! Ölümünden başka bir musibete uğramış olsaydınız sizleri ayıplardım, çünkü ölüme söylenecek hiçbir söz yoktur.”

Buna benzer Cerîr de şöyle bir beyit söylemiştir:

لو في طهية أحلام لما عرضوا
دون الذي أنا أرميه ويرميني¹⁰⁰⁷

Udey b. Zeyit ise şu şekilde bir şiir dile getirmiştir:

لو بغير الماء حلقي شرق
كالغصان بالماء

“Boğazım yemekle tıkanmış olsaydı su ile açardım, peki su ile tıkanmış olsaydı ne ile açardım.”

¹⁰⁰⁰ Sabbân, Muhammed b. Ali, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Uşmûnî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Dımaşk, 1990, IV, 39.

¹⁰⁰¹ Hudarî, Muhammed, *Hâşiyetu'l-Hudarî*, II, 128.

¹⁰⁰² Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, II, 174.

¹⁰⁰³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 353.

¹⁰⁰⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, II, 261.

¹⁰⁰⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, II, 261.

¹⁰⁰⁶ Bu şiir el-Gatammaş'a nisbet edilmiştir, bkz. *Lisânu'l-'Arab*, I, 557.

¹⁰⁰⁷ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Uşmûnî*, IV, 39.

¹⁰⁰⁸ Murâdî, Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedruddîn Hasen b. Kâsım b. 'Abdillâh b. 'Alî el-Murâdî, *Şerhu Teshîli'l-fevâid ve tekmi'l-makâsîd*, Tah. 'Abdurrahmân Suleymân, Dâru'l-Fikr, Kahire, 2001, I, 1301.

Aktarmış olduğumuz bu deliller konunun şaz ve nadir olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Ki Uşmûnî meseleyi ele alırken (لو) 'den sonra ismin gelmesini şu sözleriyle normal karşılamıştır: “Görünen o ki bu durum zarurete mahsus veya nadir olan bir durumdan ibaret değildir. Aksine (لَوْ أَنَّهُمْ تَمَلَّكُونَ حَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذَا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ) ((لو أنتم تملكون حزائِن رحمة ربِّي إذا لأمسكنم خشية الإنفاق)) ayetinde de olduğu gibi fasih sözler arasında yer almıştır.”¹⁰⁰⁹

Böyle bir tercihte bulunmamızın ikinci sebebi ise (لو) ile (إن) arasında açık bir farkın olmasıdır. Zira (إن) cezm edatıdır, (لو) ise hem mazi hem de muzarinin başına gelen bir edattır. Bu farklılığı Muhammed Muhyiddîn b. ‘Abdilhamîd el-Mısrî (1900-1973) şu şekilde dile getirmiştir:

“(إن) 'den sonra ancak fiil gelir. Zira o bir cezm edatıdır. (لو) 'den sonra da isim gelir. Örneğin (لو بغير الماء حلقي شرق). Böylece (لو) 'den sonra isim gelmiş ise (لو) ile daha çok tercih edilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı, şiirde de hazf olunmuş bir fiilin takdir edilmesi pek de yerinde olmadığı düşüncesine varılmıştır.”¹⁰¹⁰

3.2.2.5. (لَا ت) 'nin (ليس) Gibi Amel Etmesi

Bilindiği üzere Arapça'da nâkıs fiiller adıyla bir kavram bulunmaktadır. Bu tür fiiller kendisinden sonra gelen cümlelere muhtelif anlamlar katmaktadır. Bunlar kimi zaman da (ليس) gibi olumsuz anlamlar içeren nâkıs fiiller olmuştur. Ancak (ليس) manasına gelen ve onun gibi amel eden birkaç fiil olmuştur ki bunlardan biri de (لَا ت) fiilidir. Örneğin (لَا ت حين العمل /Şimdi iş zamanı değildir).

İstişhâd ayeti şu şekildedir: (كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوا وَلا ت حين مناص) ¹⁰¹¹

(حين) kelimesi ayetin istişhâd konusu olmuştur. Çünkü cumhurun mezhebi üzerine (ليس) gibi amel eden (لَا ت) 'nin haberi olarak mansub şeklinde gelmiştir.¹⁰¹² Ancak bazı dilciler (لَا ت) 'nin (ليس) gibi amel edemez şeklindeki görüşleri, ilgili ayet üzerinde farklı tevellere yol açmıştır. Sîbeveyh başta olmak üzere tüm dilcilerin tevil ve görüşleri aşağıdaki gibidir:

Sîbeveyh başta olmak üzere cumhur (لَا ت) 'nin (ليس) gibi amel ettiğini, isminin ref, haberinin de nasb olarak geldiğini belirtmişlerdir.¹⁰¹³

Konuyla ilgili Sîbeveyh şu bilgileri aktarmaktadır: “(الحين) ancak (لَا ت) ile gelebilir ve onu nasb eder, çünkü o mefulün bihtir.”¹⁰¹⁴

¹⁰⁰⁹ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî*, IV, 39.

¹⁰¹⁰ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, III, 205.

¹⁰¹¹ Sâd, 38/3.

¹⁰¹² İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I, 319.

¹⁰¹³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 57.

¹⁰¹⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 57.

Sîbeveyh'in (mefulün bihtir) sözünden kasıt, mefulün bihe benzediğine yönelik vurgudur. Çünkü (لات)'nin haberi mefulün bihe benzetilerek nasb edilmektedir.¹⁰¹⁵

Daha sonra Sîbeveyh, (ولات حينئ مناص) kırâatine değinmiş ve böyle bir kullanımın Arap Dilinde şaz olduğunu ifade etmiştir.¹⁰¹⁶

(لات)'nin (ليس) gibi amel edip etmeme hususunda dilcilerin çoğu Sîbeveyh gibi düşünmüş olsa da bazı dilciler tarafından değişik yorumlar ortaya konmuştur ki bu yorumların üç grupta ele alınması mümkündür:

Birincisi, Ferrâ¹⁰¹⁷ (لات)'nin (ليس) anlamına geldiğini söyler ve haberi de nasb ettiğini belirterek Mufaddal'ın şu beytini delil gösterir:

تذكر حبّ ليلي لات حيننا وأضحى الشيب قد قطع

“Belli bir zamandan sonra Leyla'yı hâtırladı, ancak ihtiyarlık aralarındaki aşkı çoktan bitirmişti.”

Dilcilerin birçoğu bu görüşe katılmakla birlikte ayeti (ليس الوقت حين مناص) şeklinde tevil etmişlerdir.¹⁰¹⁹

Zemahşerî konuya destek vererek şu sözlerini dile getirmiştir: “(ليس) (لات)'ye benzemektedir ve sonuna tekid manasında müenneslik tâ/ت'si katılır.”¹⁰²⁰

Enbârî, (لات)'nin (ليس) anlamını taşıdığını ve onun gibi habere de mübtedaya da sahip olduğunu söylemiş olup ayetin takdirini ise (ولات الحين حين مناص) şeklinde tevil etmiştir.¹⁰²¹

Yine aynı şekilde İbn Mâlik, (لات)'nin (ليس) manasına geldiğini, onun gibi amel ettiğini belirterek Elfiyesinde şu iki beyti zikreder.¹⁰²²

ففي التكرات أعملت كليس لا وقد تلي لاتي وإن ذا العملا
وما للاتي في سوى حين عمل وحذف ذي الرفع فشا و العكس قل

İkincisi, (لات), (ليس) gibi amel etmemesiyle birlikte ihtimal dâhilinde görülmüştür. Buna göre kendinden sonra gelen isim nasb üzerine gelmiş ise (أرى حين) şeklinde takdir edilmiştir.¹⁰²³

Bu görüşü el-Ahfeş el-Evsat benimsemiş ve şu sözleriyle konuya açıklık getirmiştir: “(لات)'nin irâb da hiçbir yeri yoktur. Buna göre kendinden sonra merfu bir

¹⁰¹⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 57. (Dipnot)

¹⁰¹⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 58.

¹⁰¹⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 397.

¹⁰¹⁸ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 397.

¹⁰¹⁹ Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, XXIII, 164.

¹⁰²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 71.

¹⁰²¹ Enbârî, *el-Beyân fi i'râbi ğaribi'l-Kur'ân*, II, 312.

¹⁰²² İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I, 20.

¹⁰²³ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'u'l-cevâmi'*, I, 458.

isim gelirse mübteda, mansub gelirse fiili hazf olunmuş mefulün bih olarak görülür. Takdiri ise (أرى حين مناص) 'dır.¹⁰²⁴

el-Ahfeş el-Evsat ile birlikte Ebû Hayyân el-Endelusi¹⁰²⁵ ve es-Sîrâfi de¹⁰²⁶ bu düşünceyi benimsemişlerdir.

Ebû Hayyân'ın böyle bir görüşü tercih etme sebebi ise “Madem (لات) (ليس) 'ye benzetilmiştir ve onun gibi amel etme yetkisi vardır, bu durumda isminin hiçbir şekilde hazf olmaması gerekir. Zira (ليس) 'nin ismi hiçbir şekilde hazf edilmez. Eğer (لات) 'nin hazf edilirse, asılda mümkün olmayan şeyi fe'rde yapmış oluruz.”¹⁰²⁷

Üçüncüsü: (لات) “Lâ Nâfiye lilcins” olarak görülmüş (حين) ise onun mansub ismidir. Ayetin takdiri ise (لا حين مناص لهم) şeklinde tevil edilmiştir. Bu görüş yine, el-Ahfeş el-Evsat'a nisbet edilmiştir.¹⁰²⁸

Bizim tercih ettiğimiz görüş ise, (لات) 'nin (ليس) gibi amel etmesi, (حين) 'nin de onun haberi olması, isminin ise mahzûf olmuş olduğunu kabul eden cumhurun görüşüdür. Ayetin takdirinin ise (ولات الحين حين مناص) şeklinde tevil edilmesi mümkündür.

Ebû Hayyân'ın “Hazf olunmaz, eğer (لات) 'nin ismi hazf edildiği hâlde, asılda mümkün olmayan şeyi fer'e yapmış oluruz”¹⁰²⁹ dikkate alınmaması gerektiği görüşüne varılmıştır. Zira İbn Mâlik, Arapların konuşmalarında (لات) 'nin isminin düştüğüne sıkça rastlandığını söylemiş ve bunu Elfiyesinde şu şekilde dile getirmiştir:

وحذف ذي الرفع فشا و العكس قل¹⁰³⁰

وما للات في سوى حينٍ عمل

Ahfeş, Ebû Hayyân'ın ve Sîrâfi'nin (حين) hazf olunmuş bir fiilin mefulün bihi diyen görüşleri de zayıf görülmüştür. Çünkü nasb eden fiilin hafz olunması için bazı sebeplerin olması gerekmektedir ki bu sebepler ilgili ayette gerçekleşmemiştir.¹⁰³¹

3.2.2.6. Ref Nûnun Esre (ـ) ile Okunması

Arapçada “ef'alu'l-hamse” (beş fiil) adı altında sonu nûn ile biten beş fiil bulunmaktadır. Bu fiiller, munfasıl zamirler görülen هما، أنت، هم ve أنتما، أنت، هم zamirlerine ait olan muzari fiillerden ibarettir. Bu fiilerin başına nasb ya da cezm edatları gelmedikçe fiil muzari merfu, bi sübûti'n-nûn (nûnun sabit kalması) şeklinde irâb edilmektedir. Her

¹⁰²⁴ Ezherî, Ebû'l-Velîd Zeynuddîn Hâlid b. 'Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd, *et-Tasrîh bi madmûni't-Tavdîh, Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh, Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye*, Beyrut, 2000, I, 269.

¹⁰²⁵ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'u'l-cevâmi'*, I, 461.

¹⁰²⁶ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'u'l-cevâmi'*, I, 461.

¹⁰²⁷ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'u'l-cevâmi'*, I, 461.

¹⁰²⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXVI, 366.

¹⁰²⁹ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'u'l-cevâmi'*, I, 461.

¹⁰³⁰ İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I, 20.

¹⁰³¹ İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I, 20.

ne kadar merfu olarak irâb edilse de (أنتم تدرسون) örneğinde olduğu gibi nûnun harekesi fethâ (-) ile gelmek zorundadır. Ancak Kur'ân'da bunun aksini gösteren ve esre (-) ile okunan bazı kırâatler olmuştur. Aşağıda da belirteceğimiz gibi bu farklı kırâat farklı tevillere yol açmıştır.

İstişhâd ayeti şu şekildedir: ¹⁰³² (قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَى أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبِيرُ فِيمَ تُبَشِّرُونَ)

Ayetin istişhâd yeri (تبشرون) kelimesi üzerine olmuştur. Zira cumhurun kırâatinden farklı olarak Nâfi ve İbn Kesîr nûnu esre ile (تبشرون) şeklinde okumuşlardır.¹⁰³³ Kırâatın dil kurallarına aykırı olması sebebiyle dilcilerce değişik yorumlar yapılmıştır.¹⁰³⁴ Konuyla ilgili görüş ve yorumları aktarılacak olursa önce Sîbeveyh'in daha sonra diğer dilci ve âlimlerin tevilleri şu şekilde sıralanabilir:

Sîbeveyh ve hocası Halîl başta olmak üzere birçok dilci ayeti şu şekilde yorumlamıştır:

Ayetin aslı (فيما تبشرونني) şeklindedir. Daha sonra ref nûnu hazfolmuştur. Böylece sadece nûn ve yâ kalmış, daha sonra da yâ hazfolmuştur. Esre (-) de onun hazf olduğuna dair bir işaret olarak kalmıştır.¹⁰³⁵

Sîbeveyh konuyu şöyle ele almıştır:

“Ef’alu’l-hamseden cemî bir fiil merfu şeklinde gelmiş ise daha sonra ona nûn-i hafife veya nûn-i sakile eklenirse ref nûnunu dönüştürmek zorunda kalırız. Örneğin (لتفعلنَّ ذاك) (ولتذهبنَّ). Zira burada üç nûn yanyana gelmiştir. Böyle bir şey de sıklet/ثقل sebebiyle ref nûnu hazf edilmiştir. Mesela (هل تفعلنَّ ذاك) diyecek olursa ref nûnu hazf edilir. Çünkü Araplar üç nûnu bir arada telaffuz etmeyi ağır bulmuşlardır ki daha ağır olan yerlerde de düşürmüşlerdir. Örnek olarak da bazı kârilere (أتحاجوني، فبم تبشرون) şeklinde okumuşlardır. Böyle bir kırâat de Medine ehline nispet edilmiştir. Çünkü onlar üç nûnu bir ara okumayı ağır görmüşlerdir. ‘Amr b. Ma’d b. Yekrub şöyle demiştir:

تراه كالثَّغَامِ يَعْلُ مِسْكَاً يَسُوءُ الْفَالِيَاتِ إِذَا فَلَّيْنِي¹⁰³⁶

“Yaşlandım ve artık saçlarım güzel koku saçan beyaz çiçeklere benzere oldu, böylece haşeratlar benden ve saçımdan uzak duruyor”

Yani (فلبيني) demek istemiştir¹⁰³⁷

Zemahşerî, Sîbeveyh'in görüşünü benimseyerek şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Bazıları nûnu fethâ ile okurken bazıları ise esre (-) ile okumuş ve cem-i

¹⁰³² Hicr, 15/54.

¹⁰³³ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetu'n-neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, Dâru'l-Huda, Cidde, 1999, II, 302.

¹⁰³⁴ Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, I, 13.

¹⁰³⁵ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 241.

¹⁰³⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 519. Bu beyit Amr b. Yekrub'a nisbet edilmiştir.

¹⁰³⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 519.

nûnunu hazf etmiştir. Aslına bakılacak olursa (تبشرون) ve (وتبشرون) şeklindedir."¹⁰³⁸ Bu düşünceye Râzî,¹⁰³⁹ Ukberî,¹⁰⁴⁰ Kanvî,¹⁰⁴¹ İbn Hişâm,¹⁰⁴² Uleymî,¹⁰⁴³ Uşmûnî,¹⁰⁴⁴ Beyzâvî¹⁰⁴⁵ ve Denşevârî¹⁰⁴⁶ gibi dilci ve âlimler de katılmıştır.

Hasen Abbas, bu görüşü benimseyen çağdaş dilcilerin başında gelmektedir. Abbas, *en-Nahvu'l-vâfi* adlı eserinde konuya yönelik iki görüş ortaya koymuştur: Birincisi, hazf olunan nûn ref nûnu derken ikincisine de hazf olan nûn vikâye nûnu olarak kaydetmiştir. Hasen Abbas konuyu şu şekilde ele almıştır:

"Ref nûnu vikâye nûnu ile birleştiğinde düşmesi cevâzen mümkündür. Örneğin (وأنت تكرميني), (يكرموني), (والأصدقاء يكرموني), (يكرماني), (يكرماني الصديقان) veya (تكرميني). Bu da Sibeveyh'in görüşüdür. Bazı dilciler de düşen nûn vikâye nûnudur diye ifade etmişlerdir. Her iki tarafın da kendine göre delilleri vardır, ancak bize göre birincisi daha iyidir."¹⁰⁴⁷

Hasen Abbas, eserinin başka bir yerinde ise "*Vikâye nûnunun mu yoksa ef'alu'l-hamse nûnunun mu düştüğü hususunda uzun bir cidâl ortaya çıkmıştır. ...Bize göre de Arapça kriterlerine en uygun olanı vikâye nûnunun düşmesidir*" diyerek farklı bir görüş serdetmiştir.¹⁰⁴⁸

İkincisi: (تبشرون) fiilinde düşen nûn vikâye nûnudur. Daha sonra yâ hazf olmuştur. Kalan nûn ise ref nûnudur. Bu görüşü sahiplenenler ise Ahfeş,¹⁰⁴⁹ Ebû 'Alî el-Fârisî,¹⁰⁵⁰ İbn Cinnî¹⁰⁵¹ ve Muberrred¹⁰⁵² gibi isimlerdir.

Mekkî bu görüşe katılarak şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

"Fiili müteaddî fiil yaptığımızda (تبشرون) şeklinde bir fiil ortaya çıkmıştır. Daha sonra iki nûndan biri düşmüştür ki o da vikâye nûnudur. Böylece yâ ref nûnu ile bitişmiştir. Daha sonra yâ düşmüş esre (-) ise onun düştüğüne bir işaret olarak kalmıştır."¹⁰⁵³

Mekkî'nin bu yorumuna, Tûsî,¹⁰⁵⁴ İbnu'l-Enbârî¹⁰⁵⁵ ve Ukberî¹⁰⁵⁶ gibi âlimler de katılmıştır.

¹⁰³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 581.

¹⁰³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XIX, 151.

¹⁰⁴⁰ Ukberî, *İmlâu mâ menne bihi'r-Rahmân*, II, 784.

¹⁰⁴¹ Muhyiddîn, 'Abdulhamîd, *Şerhu'l-Eşmûnî*, I, 117.

¹⁰⁴² İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 119.

¹⁰⁴³ Muhyiddîn, 'Abdulhamîd, *Şerhi'l-Uşmûnî*, I, 117.

¹⁰⁴⁴ Muhyiddîn, 'Abdulhamîd, *Şerhi'l-Uşmûnî*, I, 117.

¹⁰⁴⁵ Muhyiddîn, 'Abdulhamîd, *Şerhi'l-Uşmûnî*, I, 117.

¹⁰⁴⁶ Muhyiddîn, 'Abdulhamîd, *Şerhi'l-Uşmûnî*, I, 117.

¹⁰⁴⁷ Abbas, Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, I, 180.

¹⁰⁴⁸ Abbas, Hasen, *en-Nahvu'l-vâfi*, I, 284.

¹⁰⁴⁹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 119.

¹⁰⁵⁰ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 119.

¹⁰⁵¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 119.

¹⁰⁵² İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 119.

¹⁰⁵³ Mekkî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'an*, I, 414.

Konuyla ilgi görüş ve yorumları değerlendirdiğimizde (تبشرون)'deki düşen nûn ref nûnudur diyen Halîl ve Sîbeveyh'in görüşleri, kanaatimize göre tercihe şayan olan görüştür. Bu düşüncüyü tercih sebebimiz ise şu şekilde açıklanabilir:

Birincisi, ref nûnunun düşmesi birçok eserde geçmiştir. Şairin aşağıdaki beyti buna örnek gösterilebilir:

أبيث أسرى وتبتي تدلكي وجهك بالعنبر والمسك الذكي¹⁰⁵⁷

“Ne zaman hareket etmiş olsan senden misk ve anber kokusu geliyor, akşam da yürüsem senin geçtiğin yerlerden senin kokunu alıyorum.”

Aslında (تبتي) ve (تدلكي) olacaktı, ancak şair her ikisinde de ref nûnlarını düşürmüştür.

Başka bir örnek Ebû ‘Amr’ın (تظاهرة) kırâatidir. Aslına bakılacak olursa (تظاهرة) olacaktı, ancak kırâate göre birinci (ت) harfi (ظ) harfine idgâm edilmiş ve ref nûnu da düşmüştür.

Ref nûnu dammenin bir fer’î alâmetidir, nasıl ki damme, bazen hafifletmek (tahfif) amacıyla düşüyorsa nûnun da düşmesi gayet normaldir.

Bu durumu ‘Abdullâh b. ‘Abdurrahmân ed-Denvaşâri (1025/1616) şöyle açıklamıştır: “Bazen nûnun, cizm ve nasb edâtı gelmeden de hafz edilmesi mümkündür. Zira o dammeden (ـ) bir fer’dir. Dammenin hafifletmek amacıyla (ينصركم)¹⁰⁵⁸ ve (وما يشعركم)¹⁰⁵⁹ örneklerinde olduğu gibi bazen hafz edildiği yerler olmuştur.”¹⁰⁶⁰

Nâfi’nin (فيما تبشرون) kırâati seb’â kırâatı olarak görülse de Ebû ‘Amr b. ‘Alâ,¹⁰⁶¹ Muberrred¹⁰⁶² ve Mekki¹⁰⁶³ gibi bazı dilciler tarafından tenkit edilmiştir.

Ebû ‘Amr b. ‘Alâ “Nûnu esre ile okumak lahn/hatadır”¹⁰⁶⁴ ifadesini kullanırken Muberrred kırâate yönelik şöyle bir eleştiri dile getirmiştir:

Bu kırâat Arapça kriterlerine uymaması sebebiyle bir grup âlim tarafından ta’n edilmiştir. Zira nûnu yâ ile birlikte hafz etmek ancak şiirde mümkündür. Bunun yanı

¹⁰⁵⁴ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur’ân*, VI, 525

¹⁰⁵⁵ Enbârî, *el-Beyân fî i'râbi ġarîbi'l-Kur’ân*, II, 70.

¹⁰⁵⁶ Ukberî, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur’ân*, II, 784.

¹⁰⁵⁷ Ebû'l-Hasen ‘Alî b. Mu’min b. Muhammed b. ‘Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî, *Şerhu'l-Cumel li'z-Zeccâcî, Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye*, Beyrut, t.s., III, 220.

¹⁰⁵⁸ Âl-i imrân, 3/160.

¹⁰⁵⁹ En’âm, 6/109.

¹⁰⁶⁰ Denvaşâri, ‘Abdullâh b. ‘Abdirrahmân, *Hâşiyetu't-tasrîh, Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye*, Beyrut, 1999, I, 122.

¹⁰⁶¹ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur’ân*, II, 241.

¹⁰⁶² Mekki, *el-Keşf ‘an vucûhi'l-kirâati's-seb’*, II, 31-32.

¹⁰⁶³ Mekki, *el-Keşf ‘an vucûhi'l-kirâati's-seb’*, II, 31-32.

¹⁰⁶⁴ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur’ân*, II 241.

sıra ref alâmeti olan nûnun esre ile gelmesi Araplar açısından kabih olup fethâ ile gelmesi daha uygundur. Nitekim kâriilerin birçoğu (فبما تبشرون) şeklinde okumuştur.”¹⁰⁶⁵

Mekkî ise Muberrred gibi benzer ifade ile kırâati şu şekilde tenkit etmiştir: “*Nâfi ikinci nûnu (vikâye nûnu) hazf etmiş, daha sonra yâ’yı düşürüp ona bir işâret olarak da nûnu esre ile getirmiştir. Gerçekten de böyle bir işlem Arapçadan uzaktır ve dilde yeri yoktur.*”¹⁰⁶⁶

3.2.2.7. Fâilin Cümle Şeklinde Gelmesi

Arapça’da fiil cümlesi, sıfat, haber ve hâl olarak gelmiş ve dilciler arasında ittifak ile kabul görmüştür. Fiil cümlesinin fâil olarak gelmesine bazı dilciler cevâz vermiş olsa da cumhur tarafından hiçbir şekilde kabul görmemiştir. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de Yûsuf suresinin 35. ayetinde dilcilerin kabul görmemiş oldukları şeyin aksini göstermektedir. Böyle bir durum, ilgili ayet üzerinde farklı tevil ve yorumlara neden olmuştur.

İstişhâd ayeti şu şekildedir: (ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا آيَاتِ لَيْسَجُنَّةً حَتَّى حِينٍ).¹⁰⁶⁷ Ayetin istişhâd yeri (ليسجننه) kelimesi ile ilgilidir. Çünkü bu cümle (بدا) fiilin fâili konumundadır. Böyle bir durum dilcilerce kabul görmeyince değişik teviller ortaya atılmıştır. Başta Sîbeveyh olmak üzere diğer dilcilerin tevil ve görüşleri şu şekilde sıralanabilir:

Sîbeveyh, (بدا) fiilinin fâilinin mahzûf olduğunu söylemiş ve onun yerine (ليسجننه) cümlesinin geldiğini belirtmiştir.¹⁰⁶⁸ Sîbeveyh, eserinin kaseb bölümünde konuyu şöyle değerlendirmiştir: “*Allah şöyle der (ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا آيَاتِ لَيْسَجُنَّةً حَتَّى حِينٍ).¹⁰⁶⁹ Zira burada mübteda yerini almıştır. Mesela (بدا لهم أيهم أفضل) demiş olsan iyi olurdu, sanki sen (ظهر لهم أهذا أفضل أم هذا) demiş gibi olursun.*”¹⁰⁷⁰

Anlaşıldığı kadarıyla Sîbeveyh, fâilin cümle şeklinde gelmesini ancak fiilin kalbî fiillerden olduğu durumlarda cevâz vermiştir. Bunun dışında hiçbir şekilde fâilin cümle şeklinde gelmesini kabul etmemiştir.

Başta da belirtildiği gibi dilci ve müfessirler konuya yönelik çok sayıda tevil ve yorum ortaya koymuştur. Bu tevilleri beş grupta incelemek mümkündür:

Birincisi: (ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا آيَاتِ لَيْسَجُنَّةً حَتَّى حِينٍ)¹⁰⁷¹ ayetindeki fâil, müstetirdir. (ليسجننه) fiili de ona delalet etmiştir. Takdiri ise (بدا لهم بدأ) şeklindedir.

¹⁰⁶⁵ Mekkî, *el-Kesf ‘an vucûhi’l-kirâati’s-seb’, II, 31-32.*

¹⁰⁶⁶ Mekkî, *el-Kesf ‘an vucûhi’l-kirâati’s-seb’, II, 31-32.*

¹⁰⁶⁷ Yûsuf, 12/35.

¹⁰⁶⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb, III, 110.*

¹⁰⁶⁹ Yûsuf, 12/35.

¹⁰⁷⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb, III, 110.*

¹⁰⁷¹ Yûsuf, 12/35.

Bu görüşü Ebû Osmân el-Mazinî benimsemiştir. *Mazinî, fâil fülde müstetirdir, takdiri ise (بدا لهم بداء) iken daha sonra izmâr olunmuştur. Böyle bir cümle başka kaynaklarda da gelmiştir. Örneğin (بدا له بداء) ifadesi bir şiirde şöyle geçmiştir:*¹⁰⁷²

لعلك والموعود حـقق لقاءه بدا لك في تلك القلوص بداء¹⁰⁷³

“*Bana bir deve vereceğine dair söz verdin, ancak görünen o ki sözünden geri durdun ve deveyi vermekten vazgeçtin.*”

Muberrred, (ليسجنه) cümlesini fâil konumunda görenlerin görüşünü yanlış bulmuştur. Fâilin hazf olduğunu söylemiş, (بدا) fiilinin de ona delalet ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁷⁴ Muberrred konuyu şöyle değerlendirmiştir: “*Bu yanlıştır, fâil hiçbir şekilde cümle olarak gelemez. (ثم بدا لهم من بعد ما راوا الآيات ليسجنه)*¹⁰⁷⁵ ayetinde de fâil hazf olmuştur. Zira (بدا) fiili ona delalet etmiş olması sebebiyle fâili tekrar zikretmeye gerek kalmamıştır. Bunun açık örneği de Zurrumme'nin (ö. 117/735) şu beytidir:¹⁰⁷⁶

وحق لمن أبو موسى أبوه يوفقه الذي نصب الجبال¹⁰⁷⁷

“*Babası Ebû Musa olan bu iyiliği haketmiştir ve yüce dağları yaratan Allah onu muvaffak kılacaktır.*”

Ukberî¹⁰⁷⁸ ve Ebû'l-Berekât Kemâluddîn el-Enbârî¹⁰⁷⁹ bu tevili tercih eden âlimlerdendir.

İkincisi: (ليسجنه) cümlesi fâil olup (السجن) kelimesine döndüğü görüşüne katılmıştır. Bu tevili, Ebû Hayyân el-Endelûsî,¹⁰⁸⁰ Suyûtî¹⁰⁸¹ ve Alûsî¹⁰⁸² gibi âlimler yapmıştır.

Ebû Hayyân, konuya şu şekilde açıklık getirmiştir: “*Benim kendi görüşüm fâil (السجن) ismine dönen bir zamir halinde gelmiştir. Bu da (ليسجنه) cümlesinden anlaşılmaktadır.*”¹⁰⁸³

Üçüncüsü: Fâilin mahzûf olup cümlelerin gelişinin de ona delalet etmesidir. Ayetin takdiri ise (ثم بدا لهم رأي) şeklindedir. Bu görüş ise Ebû'l-Berekât el-Enbârî'nin ikinci görüşü olarak kayda geçmiştir.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁷² İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri 'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, s. 218.

¹⁰⁷³ Bu şiir Muhammed b. Beşir'e nisbet edilmiştir. Bkz. İbn Mâlik, *Şerhu'l- Kâfiye*, IV, 189.

¹⁰⁷⁴ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 203.

¹⁰⁷⁵ Yûsuf, 12/35.

¹⁰⁷⁶ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 203.

¹⁰⁷⁷ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 203.

¹⁰⁷⁸ Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*, II, 53.

¹⁰⁷⁹ Enbârî, *el-Beyân fi i'râbi ğaribi'l-Kur'ân*, II, 41.

¹⁰⁸⁰ Ebû Hayyân *el-Bahru'l-muhît*, VI, 274.

¹⁰⁸¹ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'u'l-cevâmi'*, I, 589.

¹⁰⁸² Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IV, 427.

¹⁰⁸³ Ebû Hayyân *el-Bahru'l-muhît*, VI, 274.

Dürdücüsü: (بدا) fiili (ظهر له ما لم يكن يعرفه) olarak tevil edilmiştir. Buna göre de fâilî takdir edilecek olursa (ثم بدا لهم ما لم يكن يعرفونه) şeklinde olmuş, daha sonra cümlelerin gelişi ona işaret etmesi nedeniyle hafz olunmuştur. Bu görüşü Nehhâs *Î'râbu'l-Kur'ân*, adlı eserinde dile getirmiştir.¹⁰⁸⁵

Beşincisi: Fâilin kayıtsız ve şartsız cümle halinde gelmesi mümkündür. Bu görüş, İbn Hişâm ve Sa'leb Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (ö. 291/904)'ya nispet edilmiştir. (وَمَا رَاعِي إِلَّا يَسِيرَ بَشْرَةَ) sözünü de buna kanıt olarak öne sürmüşlerdir.

Fâilin hafz olması ve cümlelerin gelişinin de ona delalet etmesi, tercih ettiğimiz görüştür. Ayetin takdiri ise (ثم بدا لهم سجنه) şeklindedir. Bu tercihimizi güçlendiren husus, ayetin anlamıdır. Zira ayette, birçok delil olmasına rağmen onun hapsedilmesine karar verilmiştir. Fâilin cümle halinde gelmesini şartsız kabul edenlerin görüşü tarafımızca kabul edilmemiştir. Zira bu durum Hasen Abbas'ın da ifade ettiği gibi karışıklağa yol açmaktadır.

3.2.2.8. Zâhir Mecerûr İsmi Kendinden Önce Gelen Mecerur Zamire Atfedilmesi

Konuya açıklık getirme adına şu örneklerle başlamak isabetli olacaktır. (مررت بك) Konuya açıklık getirme adına şu örneklerle başlamak isabetli olacaktır. (مررت بك) (وزيد) (علمه) (خليل) (زيد) (نظرت إليه وعلمه) ve (سلمت عليك و خليل) (وزيد) isimler harf-i ceri tekrar zikredilmeksizin kendinden önce gelen zamirlere atfedilmiştir. Böyle bir durumun Arapçada yeri olup olmadığı hususunda dilciler arasında büyük bir münakaşaya neden olmuştur. İleride dile getirileceği gibi her iki tarafın da kendine göre delilleri vardır.

İstişhâd ayeti şu şekildedir: (وَآتَقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا)¹⁰⁸⁶

Ayetin istişhâd yeri (الأرحام) kelimesi üzerinde olmuştur. Çünkü bazıları (الأرحام) şeklinde mecerûr okunmuştur. Böyle bir kırâat dilciler arasında farklı tevillere yol açmıştır. Sîbeveyh'in görüşü başta olmak üzere diğer dilcilerin görüş ve yorumları şu şekilde zikredilebilir:

Hamza ez-Zeyyât b. Habîb (الأرحام) kelimesini (به)'ye atfederek (الأرحام) şeklinde cer ile okumuştur.¹⁰⁸⁷ Hamza dışındaki tüm kurrâ (الأرحام) şeklinde nasb ile okumuşlardır. Takdiri ise (واتقوا الله واتقوا الأرحام من قطعه)¹⁰⁸⁸ olarak tevil edilmiştir.

Sîbeveyh başta olmak üzere Basralıların tamamı, zâhir ismi harf-i ceri tekrar zikretmeden kendinden önce gelen zamirlere atfedilmesini kesinlikle kabul

¹⁰⁸⁴ Enbârî, *el-Beyân fi i'râbi ġarîbi'l-Kur'ân*, II, 41.

¹⁰⁸⁵ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, II, 203.

¹⁰⁸⁶ Nisâ, 4/1.

¹⁰⁸⁷ Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer*, s. 236.

¹⁰⁸⁸ Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer*, s. 236.

etmemişlerdir.¹⁰⁸⁹ Sîbeveyh bu durumu kubuh/çirkin vasfıyla niteleyerek şu ifadeleri öne sürmüştür:

“Zahir bir ismi, mecrûr olan bir zamire atf etmek kubuh/çirkin görülmüştür. Örneğin (مررتُ بك وزيدي) ve (هذا أبوك وعمرو) zira onlara (Araplar) göre zamir tenvin hükmündedir. Dolayısıyla zâhir bir ismi tenvin hükmünde olan bir zamire atfetmeyi pek hoş görmemişlerdir...”¹⁰⁹⁰

Konuyla ilgili dilcilerin tevil ve yorumları üç grupta toplanır.

Birincisi: Ferrâ Kûfe ekolüne mensup olmasına rağmen Sîbeveyh gibi meseleye kubuh/çirkin sözleri ile yaklaşmıştır. Ferrâ konuya yönelik şu sözlerini dile getirmiştir: “(الأرحام) isminin cer ile gelmesi kubuh/çirkindir. Zira Araplar zahir bir ismi zamire bağlamayı kerih görmüşlerdir. Bunun sadece şiiirde olması mümkündür. Örneğin;¹⁰⁹¹

نعلق في مثل السواري سُوفنا وما بينها والكعبِ غوط نغانف¹⁰⁹²

Muberred, böyle bir kırâat ile okumanın caiz olmadığını belirttiğinden¹⁰⁹³ “Bu kırâat (cer kırâati) ile okuyan bir imamın arkasında namaz kılmış olsam namazımı bozardım ve tekrar kılardım”¹⁰⁹⁴ diyerek tenkit etmiştir.

Zeccâc, Muberred gibi bir dil kullanmıştır. Hatta kırâati yanlışlıkla vasfetmekten çekinmemiş ve şöyle bir usul ile eleştirmiştir: “En doğru kırâat (الأرحام) ismini nasb ile okumaktır. Cer ile okumak ise Arapçada yanlıştır. Zira tüm dilcilerin icmâi üzerine, zâhir ismin harf-i cer tekrar edilmeden kendinden önce gelen zamire atfedilmesi kesinlikle kabul edilmemiştir.”¹⁰⁹⁵

Yalnız burada ez-Zeccâc’ın icmâ ifadesi tamamen doğru görünmemektedir. Zira bir kısım dilciler, ismi zahirin zamire atfını caiz görmüşlerdir. Hatta Basra ekolüne mensup Yûnus¹⁰⁹⁶ ve Ahfeş el-Ekber¹⁰⁹⁷ gibi dilciler buna cevaz verenler arasındadır.

Zemahşerî, ilgili kırâati “pek güçlü değil”¹⁰⁹⁸ cümlesiyle nitelendirirken Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî’l-hilâf*, adlı eserinde konuya geniş yer vererek Basralıların görüşünü açık bir şekilde savunmuştur.¹⁰⁹⁹

¹⁰⁸⁹ Nehhâs, *Î’râbu’l-Kur’ân*, II 203.

¹⁰⁹⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 381.

¹⁰⁹¹ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 252.

¹⁰⁹² İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye eş-Şâfiye*, II, 984.

¹⁰⁹³ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, II, 595.

¹⁰⁹⁴ Mekkî, *el-el-Keşf ‘an vucûhi’l-kirâati’s-seb’*, I, 94.

¹⁰⁹⁵ Ebû Şâme, *İbrâzu’l-me’ânî min Hurzu’l-emânî fî’l-kirâ’ati’s-seb’ih*, I, 410

¹⁰⁹⁶ Murâdî, Muhammed Bedruddîn b. Kasım, *Tavdîhu’l-mekâsîd ve’l-mesâlik bi Şerhi Elfiyeti İbn Mâlik*, Dâru’l-Fikr, Dımaşk, 2008, II, 1026.

¹⁰⁹⁷ Murâdî, *Tavdîhu’l-mekâsîd ve’l-mesâlik bi Şerhi Elfiyeti İbn Mâlik*, II, 1026.

¹⁰⁹⁸ Zemahşerî, *el-Mufasssal fî san’ati’l-i’râb*, Mektebetu’l-Hilâl, Beyrut, 1993, I, 162.

¹⁰⁹⁹ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 65.

Başta da belirttiğimiz gibi Basralıların geneli ism-i zâhirin zamire atıf edilmesini uygun görmemişlerdir. Dayandıkları kanıt ve deliller ise şu şekildedir:

Birincisi; zamir tenvinin yerine gelmiştir. Buna göre tenvine atıf olmadığı gibi zamire de atıf mümkün değildir.¹¹⁰⁰ İkincisi; cer ve mecrûr aynı şeydir. O halde ism-i zâhiri zamire atfedildiğinde harfe atfedilmiş gibi olacaktır. Ancak Arapçada isim harfe atfedilmez.¹¹⁰¹ Üçüncüsü; mecrûr zamirin zâhir isme atıf olmayacağı gibi mecrur bir zâhir isim de mecrûr zamire atıf olmayacaktır.¹¹⁰² Yani (مررت بزید و ك) denemediği gibi (مررت بك وزید) denmemelidir.

İkinci görüşe gelince Kûfeliler başta olmak üzere bir grup dilciler zâhir ismi harf-i ceri tekrar zikretmeden kendinden önce gelen zamirlere atfedilmesine kayıtsız ve şartsız cevâz vermişlerdir.

Kûfelilerin de Basralılar gibi destek almış oldukları bazı deliller olmuştur. Bu delillerin kimi Kur'ân-ı Kerîm'den kimi de Kelâmu'l-'Arab'tan olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'den getirmiş oldukları deliller şu şekildedir:

1. ¹¹⁰³(واتقوا الله الذي تساءلون به والأرحام)

Bu ayette *kırâatu's-seb'a*'dan sayılan Hamza'nın (الأرحام) cer kırâati ile istişhâd edip (الأرحام) isminin (به) atfedildiğini belirtmişlerdir.¹¹⁰⁴

2. ¹¹⁰⁵(ويستفتونك في النساء قل الله يفتيكم فيهن وما يتلى عليكم)

Kûfelilerin delil göstermiş oldukları bu ayette (وما) edatı (فيهن) kelimesindeki (هن) zamirine atfedilmiştir.¹¹⁰⁶

3. ¹¹⁰⁷(لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ)

Yine, diğer ayetlerde de olduğu gibi bu ayette de (المقيمين) ismi (قبلك) kelimesindeki (ك) zamirine atfedilmiştir.¹¹⁰⁸ Ayetin takdiri ise يؤمنون بما أنزل إليك وبالمقيمين) (الصلاة من الرسل والأنبياء) şeklinde tevil edilmiştir.¹¹⁰⁹

4. ¹¹¹⁰(يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)

Zikretmiş olduğumuz bu ayette (المسجد) ismini (به) deki (ه) zamirine atfedilmiştir. Böylelikle isim zamire atfedilmiştir.¹¹¹¹

¹¹⁰⁰ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 372.

¹¹⁰¹ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 372.

¹¹⁰² Enbârî, *el-İnsâf*, s. 373.

¹¹⁰³ Nîsâ, 4/1.

¹¹⁰⁴ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 373.

¹¹⁰⁵ Nîsâ, 4/127.

¹¹⁰⁶ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 373.

¹¹⁰⁷ Nîsâ, 4/162.

¹¹⁰⁸ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 374.

¹¹⁰⁹ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 374.

¹¹¹⁰ Bakara, 1/217.

¹¹¹¹ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 374.

Kûfelilerin şiirden göstermiş oldukları deliller ise şu şekildedir:

فاليوم قرئت تهجونا وتشتمنا فاذهب فما بك والأيام من عجب¹¹¹²

Şair bu beytinde (الأيام) ismini (بك) 'deki (ك) zamirine atfetmiştir. Takdiri ise (بك) şeklinde tevil edilmiştir.¹¹¹³

Başka bir örnekte de şair şöyle bir beyit dile getirmiştir:

أكر على الكتيبة لا أبالي أفيها حتفي أم سواها¹¹¹⁴

“Hücum ederim düşmanın üzerine, ölümüm orada mı olur başka bir yerde mi olur umursamam.”

Burada şair (سواها) kelimesini (أفيها) 'deki (ها) zamirine atfetmiştir takdiri ise (أم في) şeklinde olmuştur.¹¹¹⁵

Yine öne sürmüş oldukları başka bir örnekte şair şöyle bir beyit dile getirmiştir:

تعلق في مثل السواري سيوفنا وما بينها والكعب غوط نغانف¹¹¹⁶

Bu beyitte ise şair (والكعب) kelimesini (بينها) 'deki (ها) zamirine atfetmiştir. Takdiri ise (وما بينها وبين الكعب) şeklinde yorumlanmıştır.¹¹¹⁷

Üçüncü görüş, Ebû Hayyân'ın naklettiğine göre bir kısım dilci, (والأرحام) ismindeki (و) harfini atıf harfi değil de kasef harfi olarak görmüştür.¹¹¹⁸

Tercih edilen görüşü belirtmeden evvel bir husus üzerinde durulmasında fayda olacaktır. O da mütevatir, kırâatu's-seb'a arasında yerini almış olan Hamza ez-Zeyyât'ın (الأرحام) kırâatini ta'n etmek ve eleştirmektir. Bu mütevatir kırâati yok saymak, Arapçadan uzak tutmak akıllara ilmî taassubu getirmektedir. Zira Hamza, Süleyman b. Mihrân (A'meş), Hamdan b. A'yen ve Ebû Îsâ 'Abdurrahmân b. Ebî Leylâ Yesâr b. Bilâl el-Ensârî (ö. 83/702) gibi âlimlerden ders almış ve aynı zamanda Sufyân b. Saîd es-Sevrî el-Kûfî (ö. 161/778) ve 'Alî b. Hamza el-Kisâî, gibi âlimler yetiştiren meşhur bir tâbiîdir. Buna rağmen böyle bir âlimin kırâatini tenkit etmek yerinde değildir.

Tercih edilen görüşe gelince hem Kur'ân-ı Kerîm hem de şiir kaynaklarından elde edilen deliller doğrultusunda Kûfelilerin görüşünün daha isabetli olduğu söylenebilir. Böyle bir görüş gerek kırâat gerekse kıyas açısından en uygun olanıdır. Olaya kırâat açısından bakılacak olursa böyle bir kırâatin mütevatir olduğu icmâ ile

¹¹¹² İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, II, 984.

¹¹¹³ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 374.

¹¹¹⁴ Bu şiir Abbas b. Mirdâs'a nisbet edilmiştir. Bkz. Ruaynî, Muhammed b. Şureyh, el-İşbîlî, *el-Kâfi fi'l-kırâati's-seb'*, thk. Salim b. Muhammed, Ummu'l-Kura Üniversitesi, 2000, I, 345.

¹¹¹⁵ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 374.

¹¹¹⁶ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, II, 984.

¹¹¹⁷ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 374.

¹¹¹⁸ Ebû Hayyân *el-Bahru'l-muhît*, III, 499.

kabul görmüştür. Dolayısıyla başta Arapça kurallarına uyum sağlaması olmak üzere tüm şartları yerine getirmiş anlamına gelmektedir.

Sözkonusu kırâatle ilgili Arap dilinde görüşleri ile öne çıkan dilciler arasında itibar edilen âliminlerden birkaçının görüşleri şu şekildedir:

İbn Cinnî malum kırâate yönelik şu cümleleri sarf etmiştir:

“Kırâat bize göre Ebû'l-Abbas el-Muberrred'in dediği gibi Arapçadan uzak, zayıf ve kubuh içeren bir kırâat değildir. Bilakis Arapçaya daha yatkın, daha yakın, daha latif ve dile hafiftir.”¹¹¹⁹

er-Râzî bu kırâati şu şekilde savunmuştur:

“Hamza kurrâu's-seb'a'dan biridir. Böyle bir kırâati kendiliğinden okuyacak hali yok ya! Bilakis Hz. Peygamberden rivayet etmiştir. Dolayısıyla sahih olduğuna inanmamız gerekmektedir. Ne ilginçtir ki bazı dilciler birkaç şiir ile görüşleri ispat edip Kur'ân ilminde önde gelen Hamza ve Mucâhid gibi selef âlimlerin kırâatini yok sayıyorlar.”¹¹²⁰

Kırâat ilmine olan hassasiyetiyle bilinen Ebû Hayyân ise sözkonusu kırâate şu şekilde sahip çıkmıştır:

“Hamza Kur'ân-ı Kerîm'den rivâyetsiz tek bir harf dahi okumamıştır. O salih, vera sahibi ve sözünde güvenilir biriydi. Seksen yılında doğmuş, kırâati onbeş yaşında hatmetmiştir. İmâmu'l-Kûfe Ebû'l-Hasen el-Kisât onun taleberindendir. Sufyân es-Sevrî, Yahya b. Âdem ve Ebû Hanîfe onun hakkında 'Hamza ferâiz ve Kur'ân'da insanlara galip gelmiştir' ifadesini söylemiştir. Böyle bir şeyi zikretmemin sebebi, insanlar Zemahşerî ve İbn 'Atiyye'nin sözüne aldanıp bu kırâati ta'n etmek suretiyle küfre girmemeleri içindir. Birilerinin bu kırâatler ile ilgili söylediklerine bağlı kalmak mecburiyetinde hiç değiliz.”¹¹²¹

Kelâmu'l-'Arab'tan duyulan sözler ise (ما فيها غيره وفرسه)¹¹²² cümlesi en açık örneklerinden biri olmuştur. Bu cümlede ise (فرسه) ismi (فيها)'deki (ها) zamirine harf-i ceri tekrarlamaksızın atfedilmiştir.

Şiire gelince sayılamayacak kadar çoktur. O şiirlerden birkaç beyti aktarmamız kâfi olacaktır:

¹¹¹⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 287.

¹¹²⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XI, 490.

¹¹²¹ Ebû Hayyân *el-Bahru'l-muhît*, III, 500.

¹¹²² Rua'ynî, Ebû Ca'fer, Ahmed, *Tuhfetu'l-akrân fi mâ kurie bi't-teslîs min hurûfi'l-Kur'ân*, thk. Huseyn el-Bevvâb, Dâru Kunûzi İşbilyâ, Riyad, 2007, s. 167.

وما بينها والكعب غوط نفانف¹¹²³

تعلق في مثل السواري سيوفنا

Bu beyitte şair (والكعب) kelimesini (ها) zamirine atfetmiştir. Takdiri ise (وما بينها وبين الكعب) şeklinde yorumlanmıştır.¹¹²⁴

أفيها حتفي أم سواها¹¹²⁵

أكر على الكتيبة لا أباي

Burada şair (سواها) kelimesini (أفيها) deki (ها) zamirine atfetmiştir. Takdiri ise (أم في) (سواها) şeklinde olmuştur.¹¹²⁶

فقد حاب من يصلى بها

إذا أوقدوا نارًا لحرب عدوهم

هسعدها¹¹²⁷

“Onlar öyle kimseler ki düşmana savaş açtılar mı, o savaşın ateşinde kalan kimse yanarak hüsrana uğrar.”

Burada şair (سعيها) kelimesini (بها) deki (ها) zamirine atfetmiştir. Takdiri ise (بها) (ويسعيها) şeklinde olmuştur.¹¹²⁸

وأبي نعيم ذي اللوائ المخرق¹¹²⁹

هالا سألت بذي الجماعم

“Onları ve düşmanların bayraklarını yakan Ebî Nu‘aym’i (Numan b. Munzir) Cemâcîm ehline sordun mu?”

Burada şair (أبي) kelimesini (عنهم) deki (هم) zamirine atfetmiştir. Takdiri ise (وعن) (أبي نعيم) şeklinde olmuştur.

وتكشفت غماء الخطوب الفواح¹¹³⁰

بنا أبدًا لا غيرنا يُدرُّك المنى

“Bizden başka hiçkimse ne emel ve arzularına ulaşabilecek ne de zorluk ve musibetleri atlatabilecektir.”

Burada şair (غيرنا) kelimesini (بنا) deki (نا) zamirine atfetmiştir. Takdiri ise (لا بغيرنا) şeklinde olmuştur.¹¹³¹

Sîbeveyh ise şöyle bir beyit zikretmiştir:

فاذهب فما بك والأيام من عجب¹¹³²

فاليوم قرئت تهجوننا وتشتمنا

¹¹²³ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, II, 984.

¹¹²⁴ Enbârî, *el-İnsâf*, s.375.

¹¹²⁵ Ruaynî, Muhammed b. Şureyh, *el-İşbilî, el-Kâfi fi'l-kurâati's-seb'*, I, 345.

¹¹²⁶ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 375.

¹¹²⁷ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, III, 1250.

¹¹²⁸ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 375.

¹¹²⁹ Ebû Hayyân *el-Bahru'l-muhît*, II, 387.

¹¹³⁰ Ebû Hayyân *el-Bahru'l-muhît*, II, 387.

¹¹³¹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, II, 984.

¹¹³² İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, II, 984.

Şair bu beytinde (الأيام) ismini (بك)'deki (ك) zamirine atfetmiştir. Takdiri ise (بك وبالأيام) şeklinde tevil edilmiştir.

İbn Mâlik et-Tâî ise Kûfelilerin görüşüne *Elfiyesi*'ndeki şu beyti ile destek vermiştir:

وعود خافض لدى عطف على
وليس عندي لازماً إذ قد أتى
ضمير خفض لازماً قد جعلاً
في النظم والنثر الصحيح مثبتاً¹¹³³

İbn Mâlik, bu beytlerinde önce Basralıların zâhir ismi harf-i ceri tekrar zikretmeden kendinden önce gelen zamire atfedilmesini kabul etmediklerini söylemiş, daha sonra böyle bir durumun kendince şart olmadığını belirterek düşüncesini paylaşmıştır.

Meseleye kıyas yönüyle bakılacak olursa Kûfeliler şöyle bir kıyasta bulunmuşlardır: Nasıl ki zâhir bir isim zamiri tekid edebiliyorsa zâhir ismi zamir ile tekid etmek mümkün olmalıdır. Örneğin (أعجبت بك جمالك), bu örnekte de (جمالك) ismi (بك)'deki (ك) mecrur zamirinin tekidi kabul edilmektedir.¹¹³⁴

3.2.2.9. Habere Fe/ف Bitişi

Habere fe/ف bitişme konusu dilciler arasında muhtelif görüşlere neden olmuştur. Zira Basralılar, mübteda ism-i mevsul olmadıkça haberine fe/ف ile bitişmesini kabul etmemişlerdir. (من جاءك فأكرمه) örneğinde olduğu gibi. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de bu şartın bulunmamasına rağmen yine de habere fe/ف bitişmiştir. Bu durum dilciler arasında farklı tevillere neden olmuştur.

İstişhâd ayeti şu şekildedir: "والسارئة والسارئة فاقطعوا أيديهما"¹¹³⁵

Ayetin istişhâd yeri (فاقطعوا) fiilindeki (fe/ف) olmuştur. Zira görünüşte (السارئة والسارئة) isimleri mübteda olarak gelmiştir. Haberi ise (فاقطعوا) fiilidir. Ancak yukarıda da dile getirdiğimiz gibi bu durum kârilere tarafından babul edilmemiştir. Dolayısıyla farklı yorumlar ortaya koymuşlardır.

Sîbeveyh başta olmak üzere birçok Basralı dilci mübtedanın ism-i mevsul olmadıkça haberine hiçbir şekilde fe/ف 'nin bitişmeyeceği yönünde görüş bildirmişlerdir. Örneğin (وما أصابكم من مصيبة فبما كسبت أيديكم)¹¹³⁶ ve (وما بكم من نعمة فمن الله)¹¹³⁷.

¹¹³³ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, II, 984.

¹¹³⁴ Rua'ynî, *Tuhfetu'l-akrân fi mâ kurie bi't-teslîs min hurûfi'l-Kur'ân*, s. 167.

¹¹³⁵ Mâide, 4/38.

¹¹³⁶ Şûrâ, 42/30.

¹¹³⁷ Nahl, 16/53.

Bu istisnalar dışında hiçbir şekilde kabul görülmemiştir.¹¹³⁸ İstişhâd konusu olan ayet ise böyle bir şartı içermemektedir. Dolayısıyla farklı yorumlar ortaya çıkmıştır.

Sîbeveyh'in konuyla ilgili yorumu şu şekildedir:

“(والزانية والزاني فاجلدوا كل واحد منهما مائة جلدة) ¹¹³⁹ (والسارق والسارقة فاقطعوا أيديهما) ¹¹⁴⁰ ayetlerine bakıldığında her iki ayet de fiil üzerine bina edilmemiştir. Ancak buradaki durum (الجنة التي وعد المتقون مثل) ¹¹⁴¹ ayetine benzer bir durumdur. Yani buradaki ayetin takdiri (فيها أنهار من ماء) (مثل الجنة ومن القصص) şeklinde olması gerekmektedir. Aynı takdiri (والزانية والزاني فاجلدوا كل واحد منهما مائة جلدة) (في الفرائض الزانية والزاني) ve (في الفرائض السارق والسارقة) ¹¹⁴² şeklinde takdir edilmektedir.”

Ebû Ca'fer en-Nehhâs gibi birçok dilci, Sîbeveyh'in nasb ile okunan kırâati seçerek cumhûrun ref kırâatine tecih ettiğini söylemiştir. Nahhâs konuyu şu şekilde dile getirmektedir: “*İsa b. Omer nasb ile okumuştur ki bu da Sîbeveyh'in tercihidir.*”¹¹⁴³ Buna benzer bir şekilde Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) *Muşkilü i'râbi'l-Kur'an* adlı eserinde “*Sîbeveyh'in mezhebi üzerine nasb seçilmiştir.*”¹¹⁴⁴ ifadesini kullanır. Zemahşerî ise söylenen bu iki sözden daha açık bir ifadeyle Sîbeveyh'in cumhurun aksine, nasb alametini ref alametine tercih ettiğini aktarmıştır.¹¹⁴⁵

Fahreddin er-Râzî ise Sîbeveyh'i ref kırâatini hiçe saymakla suçlayarak şu ifadeleri dile getirmiştir:

“Bu konuda Sîbeveyh'in mezhebi hiç hükmündedir. Nedeni ise iki sebepten kaynaklanmaktadır. Birincisi o (Sîbeveyh) Hz. Peygamber'den gelen mütevâtir kırâati reddetmiştir. Bu katiyen batıldır. İkincisi ise farz edelim ki ‘*Ben ref kırâatinin yanlış olduğunu söylemiyorum, ancak nasb kırâati ref kırâatine göre daha öncedir demek istedim.*’ demiş olsa da yine merdûddur. Zira sadece İsa'nın okumuş olduğu nasb kırâatini cumhurun kırâatine tercih etmek ne kadar çirkindir!”¹¹⁴⁶

Gerçek şu ki Sîbeveyh, hiçbir şekilde şâz olan nasb kırâatini mütevâtir görülen ref kırâatine üstün görmemiştir. Zira bilindiği üzere Sîbeveyh, “القراءة سنة” yani kırâate uyulması gerektiğini ve hiç kimsenin bu konuda muhalif bir görüş sergileme hakkının olmadığını her fırsatta ifade etmektedir.

¹¹³⁸ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 361.

¹¹³⁹ Mâide, 4/38.

¹¹⁴⁰ Nûr, 24/60.

¹¹⁴¹ Muhammed, 47/15.

¹¹⁴² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 143.

¹¹⁴³ en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'an*, II, 19

¹¹⁴⁴ Mekkî, *Muşkilü i'râbi'l-Kur'an*, II, 225.

¹¹⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 664.

¹¹⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XI, 353.

Konuyla ilgili Sîbeveyh'in dile getirmiş olduğu ifadeler şu şekildedir: “*Emir ve nehiy halinde nasb ile söylenmesi daha uygun olur. (عبد الله فاضليه) örneğinde olduğu gibi.*”¹¹⁴⁷

Başka bir yerde ise Sîbeveyh şöyle demiştir: “*Nasb alameti Arapların konuşma tarzına uygun olan bir okunuştur, ancak cumhur ref ile okumuşlardır.*”¹¹⁴⁸

Bu hususta Sîbeveyh'in sarf etmiş olduğu cümleler bundan ibarettir. Bunun dışında ref ile okunun kırâati hiçbir şekilde nasb kırâatine tercih etmemiştir.

Yukarıda verilen ve tartışmaya konu olan “والسارق والسارقة فاقطعوا أيديهما” ayetidir. Her ne kadar cumhur ref ile okusa da dilcilerin bazıları nasbı daha uygun görmüşlerdir. Zira meşgul olan fiil, talep şeklinde gelmiştir.¹¹⁴⁹ Fiili talep olduğu halde nasb alâmeti tercih edilme görüşünü Sîbeveyh de benimsemiştir ve onun bu görüşüne ters düşen hiçbir dilciye rastlanmamıştır.¹¹⁵⁰

İbn Mâlik, bu konu ile ilgili şu beyti sıralar:

واختير النصب قبل فعل ذي طلب وبعدما إيلاؤه الفعل غلب¹¹⁵¹

Ancak bu meseledeki ihtilaf noktası yukarıdaki ayetin iştigal/الاشتغال alanına girip girmediğidir. Zira cumhur ref ile okusa da Ebû Omer Îsâ b. Omer b. ‘Abdillâh es-Sekâfî el-Basrî en-Nahvî (ö. 149/766) gibi kırâatçiler nasb şeklinde okumuşlardır.¹¹⁵²

Aynı şekilde Sîbeveyh, cumhurun ref ile okuduğunu söyler ve “وقد قرأ أناسُ والسارق والسارقة” şeklinde bazıları tarafından nasb ile okuduğunu belirtir.¹¹⁵³

Nihayetinde Ebû Hayyân¹¹⁵⁴ ve öğrencisi İbn Mektûm¹¹⁵⁵ ile Semîn el-Halebî¹¹⁵⁶ (ö.756/1355) gibi dilci ve müfessirler yanlış anlayışı düzeltmiş ve Sîbeveyh'in gerçek görüşünü nakletmeye başlamışlardır.

Sîbeveyh dışında diğer dilcilerin görüşü dört grupta zikredilebilir:

Birincisi: “والسارق والسارقة فاقطعوا أيديهما” ayeti iştigal/الاشتغال babına girmemektedir, haberi ise mahzûftur. Takdiri ise والسارق والسارقة فيما فرض عليكم ve haberin belli şartlar dışında

¹¹⁴⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 138.

¹¹⁴⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 141.

¹¹⁴⁹ İbn Mâlik, *Elfiyye*, s.18.

¹¹⁵⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 143.

¹¹⁵¹ İbn Mâlik, *Elfiyye*, s.18.

¹¹⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, III, 476.

¹¹⁵³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 143.

¹¹⁵⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, III, 490.

¹¹⁵⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, III, 490.

¹¹⁵⁶ Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm *ed-Durru'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1998, I, 1347.

fe/ف alamamasıdır. Bu görüş Sîbeveyh'in görüşü olup daha sonra¹¹⁵⁷ Ukberî,¹¹⁵⁸ (ö. 616/1219) Ebû Hayyân¹¹⁵⁹ ve Kurtubî¹¹⁶⁰ (ö. 671/1273) gibi âlimler benimsemiştir.

İkincisi: (والسارق والسارقة فاقطعوا) ayeti iştiğal/الاشتغال babında olmayıp ancak فاقطعوا (الذي سرق والتي سرقت) cümlesi haber olarak irab etmişler. Zira söz konusu ayetin tevili fe/ف alacak durumda olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşün sahibi Muberrred,¹¹⁶¹ Ferrâ¹¹⁶² ve Zeccâc olmuştur.¹¹⁶³

Üçüncüsü: Âlûsî (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-meânî* adlı eserinde bazı dilcilerden zikrettiğine göre ayet takdiren "أما" ile başlamıştır. Bu durumda fe/ف ile gelmesine imkân sağlamıştır.¹¹⁶⁴

Dördüncüsü: İlk gruba yakın bir görüşü benimsemişlerdir. Ancak haberin şartsız ve kayıtsız fe/ف alabileceğini söylemişlerdir. Bu mezhebin önde gelenleri ise Ebû 'Alîel-Fârisî (ö. 377/987) ve öğrencisi İbn Cinnî olmuştur.¹¹⁶⁵

Kanaatimize göre tercihe şayan görüş, haberin şartsız fe/ف alabileceğini söyleyen görüştür. Zira buradaki (السارق) veya (الزاني) kelimeleri belirli bir şahıs değildir. Genel olarak böyle bir yanlış tasarrufta bulunan kişilerin cezası böyledir, anlamına gelmektedir. Yani ayetin takdiri Muberrred'in de dediği gibi (من سرق) ve (من زنى) şeklindedir.¹¹⁶⁶

Ferrâ, (السارق) veya (الزاني) kelimeleri genel bir anlam üzerine söylenmesinden dolayı Arapların ref alametini tercih ettiklerini beyan edip belirli bir şahıs olduğu zaman ise nasb alametini tercih ettiklerini söylemiştir.¹¹⁶⁷

Diğer yandan ayet şart manasını içermektedir. Yani, *kim hırsızlık yaparsa veya kim zina yaparsa cezası şu şekildedir*. Yani Arapça ifadeyle (من يسرق) ve (من يزني) burada (من) şart harfî olduğuna göre cevabın fe/ف ile gelmesinin tam da yeridir.

3.2.2.10. (سواءً محياهم) Ayeti Özelinde Sîbeveyh ve Diğer Dilcilerin Görüşü

Bu ayet cumhur tarafından (سواءً) şeklinde ref ile okunmuştur.¹¹⁶⁸ Sîbeveyh bu ref kırâatini esas alarak (سواءً)'u haber-i mukaddem (محياهم)'u, mübteda-i muahhar olarak irâb

¹¹⁵⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 141

¹¹⁵⁸ Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbu'l-Kur'ân*, I, 215.

¹¹⁵⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, III, 490.

¹¹⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 166.

¹¹⁶¹ Muberrred, Ebû'l-Âbbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-edeb*, thk. Muhammed İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1993, I, 179.

¹¹⁶² Ferra, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 220.

¹¹⁶³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 171.

¹¹⁶⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IV, 132.

¹¹⁶⁵ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, I, 361.

¹¹⁶⁶ Ferra, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 260.

¹¹⁶⁷ Ferra, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 260.

etmiştir. (ممااتهم)'u ise (محياهم)'a matuf olarak görmüştür, (سواء) kırâatine da ne uzaktan ne yakın hiçbir şekilde değinmemiştir. Bu konu daha sonra modern dilciler tarafından “en-Na‘tu’s-sebebî/النعت السببى” başlığı altında ele alınmıştır.¹¹⁶⁹

Sîbeveyh konuya şu şekilde giriş yapmıştır: “*Bil ki nekira ile ref gelen marife halinde de ref ile gelir. Örneğin Allah Teâlâ'nın (أم حسب الذين اجترحوا السيئات أن نجعلهم كالذين آمنوا وعملوا الصالحات سواء محياهم ومماتهم مررت بعد الله خيراً منه أبوه.* sözünde olduğu gibi. *desen iyi olurdu. مررت بعد الله خيراً منه أبوه.* demiş olsan bu da çok azdır.

Sîbeveyh'in sözünden anlaşılan o ki nekira ile ref olmayan örneğin (مررت برجل سواء) مررت برجل سواء (أبو وأمّه) (ظننت زيداً سواء أبوه وأمّه) örneğinde olduğu gibi. Aynı şekilde Sîbeveyh'in (مررت بعد الله خيراً منه أبوه) cümlesini kıt ÇOK AZ olarak görmesi, ism-i tafdil olan (خيراً)'dan kaynaklıdır. Zira dilcilere göre bazı istisnai durumlar hariç ism-i tafdil zahir ismi ref edememektedir.¹¹⁷⁰

Sîbeveyh'in (مررت بعد الله خيراً منه أبوه) ile örnek vermesi ve böyle bir cümleyi de Arapçada çok az olarak kabul etmesi bazı çağdaş yazarlar tarafından onun (سواءً محياهم) (ومماتهم) nasb ile okunan kıratı kabul etmediği zannına neden olmuştur. Hâlbuki yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Sîbeveyh nasb kıratını hiçbir şekilde dile getirmemiştir. Ancak ne yazık ki Sîbeveyh'in bu sözü suistimal edilmiş ve mütevâtir kırâatleri reddetmekle itham edilmiştir.¹¹⁷¹

Hakikaten Sîbeveyh böyle bir ithamdan uzaktır. Zira o sadece (مررت بعد الله خيراً من) (أبوه) şeklinde söylenişin Arapların konuşma üslubuna uymadığını ve bunun çok AZ kullanıldığını belirtmektedir. Çünkü Sîbeveyh kuralları tesis ederken Araplar arasında yaygın olma / الشائع من كلام العرب/ olarak görmüştür.

Sîbeveyh bu meseleyi değerlendirirken konuyla ilgili başka örnekler de vermiştir. Örneğin (مررت بخير منه أبوه) cümlesini çirkin/القبیح ile nitelendirmiştir. Yine başka bir yerde (مررت برجل سواء هو والعدم) (مررت برجل سواء والعدم) şeklinde doğru olacağını öne sürmüştür. Zira ona göre (سواء) ismi bir gizli zamir içermektedir. (مررت بقوم) (مررت بقوم عرب هم أجمعون) örneğinde olduğu gibi yani takdiri (عرب أجمعون) şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁷²

¹¹⁶⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 490. Ayrıca bkz. el-Kurtubî Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, XVIII, 165; İbn Âşûr, Muhammed Fâzıl, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Dâru Sahnûn, Tunus, 1997, XLV, 353.

¹¹⁶⁹ Hâtir, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 292. vd. Ayrıca Bkz. Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *Şerhu Metni'l-Ecrûmiyye*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 2005, s. 257.

¹¹⁷⁰ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'u'l-cevâmi'*, III, 92.

¹¹⁷¹ Ahmed Mekki el-Ensârî, *Sîbeveyh ve'l-Kirâât*, s. 16-18.

¹¹⁷² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 31.

Sîbeveyh'in konuyla ilgili görüş ve düşünceleri maddeler halinde özet olarak şu şekilde aktarılabilir:

1. (سواء) kelimesi müştak olan (مستو) şeklinde tevil edilirse sonradan gelen ismi ref etmesi mümkündür. İrabı ise haber-i muahhar sonrası ise mübteda-i mukaddem olarak irab edilmektedir. Cümlelerin irabına gelince eğer ki nekiradan sonra gelen bir cümle ise sıfat, marifeden sonra gelen bir cümle ise hal şeklinde irâb edilmiştir. Söz konusu ayet ise ref ile okunduğundan hal olarak görülmüştür.¹¹⁷³

2. Nasb yani (سواء) ile okunan irabına gelince (سواء) kelimesi (مستو) yani ism-i fail olarak görülmüş ve (محياهم ومماتهم) onun faili olarak irab edilmiştir.¹¹⁷⁴ Sîbeveyh bunu câiz görse de Arapçada böyle bir cümlelerin çok az olduğunu söylemiştir.¹¹⁷⁵

3. Sîbeveyh (مررت بعبد الله خيراً منه أبوه) yani nasb ile okunulması çok az olarak nitelendirmiştir.¹¹⁷⁶

4. Sîbeveyh'in çok az/ردية لغة tabirini hiçbir zaman nasb ile okunan kırâate yönelik kullanmamıştır. Sadece Arap dilinde (مررت بعبد الله خيراً منه أبوه) gibi bir cümlelerin çok az kullanıldığını ifade etmiştir. Çünkü o ism-i tafdil olan (خيراً) kelimesini (حسن ve ضارب) gibi müştak olan kelimelerin niteliğinde görmemiştir. Zaten dilciler de ism-i tafdilin bazı istisna durumlar hariç zahir ismi ref edemeyeceğini belirtmişlerdir.¹¹⁷⁷

5. Sîbeveyh konuyu ele alırken hiçbir şekilde (سواء محياهم ومماتهم) şeklindeki nasb kırâatine asla değinmemiştir. Çok az nitelemesini ise (مررت بعبد الله خيراً منه أبوه) cümlesine yönelik kullanmıştır. Dolayısıyla bazı çağdaş yazarlar tarafından yapılan “*Sîbeveyh kırâati reddetti.*”¹¹⁷⁸ suçlaması tamamen gerçek dışı bir tavidir. Bunun yanı sıra hiçbir dil âlimi Sîbeveyh'in nasb kırâatini zikrettiğini de söylememiştir.¹¹⁷⁹

Halîl b. Ahmed başta olmak üzere bütün Basra dil ekolü, ref ile okunan (سواء) kırâatini daha doğru ve Arapçaya daha uygun olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra nasb ile okunan (سواء) kırâatinde ise herhangi bir sakınca olmadığını belirtmişlerdir.¹¹⁸⁰

Mekkî b. Ebî Tâlib konuyla ilgili dilcilerin görüşünü şöyle özetler:

“(سواء محياهم) nasb ile okuyanlar Hafs, Hamza ve Kisâi olmuştur. Diğerleri ise ref ile okumuşlardır. Nasb ile okuyanlar (سواء) kelimesinin (مستو) manasına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre irab hususunda üç ihtimal belirtmemiz mümkündür.

¹¹⁷³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 33.

¹¹⁷⁴ Ukberî, *et-Tibyân fî i'râbu'l-Kur'ân*, II, 232.

¹¹⁷⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 33.

¹¹⁷⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 33.

¹¹⁷⁷ Dilciler tarafından belirlenmiş şartlar ile ilgili detaylı bilgi edinmek için bkz. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Uşmûnî*, III, 52

¹¹⁷⁸ Ahmed Mekkî el-Ensârî *Sîbeveyh ve'l-Kırâât*, s. 16-18.

¹¹⁷⁹ Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fî'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 300.

¹¹⁸⁰ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, IV, 433.

Birincisi, (محياهم ومماتهم) isimlerinin (نجعلهم) fiilindeki zamirin bedeli olarak görülmeli, (سواء) ise ikinci mefûlun bih olarak irab edilmelidir. Bu da (محياهم ومماتهم)'un nasb ile okunmasını gerektirir, ancak nasb ile hiç kimse okumamıştır.¹¹⁸¹ İkincisi, (سواء) ikinci mefûlun bih olarak irâb edilmeli, (محياهم ومماتهم) ise zarf kabul edilmelidir. Bununla birlikte böyle bir durum (محياهم ومماتهم)'un nasb ile okunmasını gerektirir ancak nasb ile hiç kimse okumamıştır. Üçüncüsü ise (سواء)'i hâl olarak irâb etmek (محياهم ومماتهم) isimlerini de (سواء) ile ref etmek, her iki isimdeki zamirleri de (المؤمنين ve الكفار)'ye döndürmektir.¹¹⁸²

Mekkî'den hareketle vardığımız neticeye göre nasb kıratı üç vecih ile irâb edilmiştir. Birinci ve ikinci vecihler zayıf olarak görüldüğüne göre üçüncü ihtimali tercih etmemiz daha doğrudur.¹¹⁸³

Konuyla alakalı İbn Âşûr şunları söyler: “Cumhur (سواء)'u ref ile okumuştur. (محياهم ومماتهم)'a atf-ı beyân der. Zemahşerî de bir görüşünde bunu benimsemiştir. Hafs, Hamza ve Kisâî de nasb ile okumuşlardır, (سواء)'i ise hal olarak irâb edilmiştir.”¹¹⁸⁴

Son olarak şu sonuçların elde edildiğini söylemek mümkündür:

1. Sîbeveyh hiçbir zaman nasb kırâatini dile getirmiş değildir. Binaenaleyh nasb kırâatini iyi veya değil şeklinde bir yoruma da hiç gitmemiştir.

2. Sîbeveyh'in vermiş olduğu (مررت بعبدالله خيرا منه أبوه) örneği ve bunun Arapçada çok az kullanıldığını söylemesinin (سواء) şeklinde nasb ile okunan ayetle hiçbir bağlantısı yoktur. Zira bu örnek, ism-i tafdil hususunda verilmiş bir örnektir. Ayette ism-i tafdil söz konusu olmamıştır. Bu yüzden çağdaş yazarlar tarafından Sîbeveyh'in (سواء) şeklinde nasb ile okunan ayeti kabul etmediği yönünde bir iddiada bulunanların konuya fazla hâkim olmadıkları muhtemeldir.

3. Dilciler günümüze kadar *el-Kitâb* eserini incelemiş ve üzerine çok sayıda çalışma yapmışlardır. Ancak böyle bir iddiayı da hiçbir zaman dile getirmemişlerdir.

3.2.2.11. Emrin Cevabında Muzari Fiilin Nasbedilmesi

Dil âlimleri fâ-i sebebiye'den sonra gelen gizli (أن)'nin nasb etmesi için bazı şartlar sıralamışlardır. O şartlar ise fe/ف'den önceki fiilin daha sonraki fiile sebep

¹¹⁸¹ Mekkî'nin demek istediğini yedi kariden hiç kimse okumamış olması, çünkü eseri sadece yedi kari ilgilidir, yoksa A'meş'in nasb ile okuduğu rivayet edilmiştir.

¹¹⁸² Mekkî, *el-Keşf 'an vucûhi'l-kirâati's-seb'*, II, 268.

¹¹⁸³ Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, s. 303.

¹¹⁸⁴ İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Dâr'u Sehnûn, Tunus, 1997, VI, 241;

olması, fe/ف'den önce gelen cümlelerin nefiy, dua, nehy, emir, arz, istifham, temenni, tahsis ve rica olması gibi şartlar koşulmuştur.¹¹⁸⁵

İstişhâd ayeti şu şekildedir: “كن فيكون”¹¹⁸⁶

Yukarıda zikretmiş olduğumuz ayetin istişhâd yeri İbn ‘Âmir tarafından okunan (فيكون) kırâati olmuştur.¹¹⁸⁷ Basralı dilcilerin çoğu (فيكون) fiilinin nasb ile okunmasını kabul etmemişlerdir. Nedeni ise sözkonusu fiilin kendilerince emrin cevabı olarak görülmemesidir.¹¹⁸⁸

Konuyla ilgili dilcilerin görüş ve düşüncelerini ele almadan Kur’ân-ı Kerîmde buna benzer ayetleri sırasıyla zikretmemizin isabetli olacağı kanaatindeyiz. Sûre sırasına göre ayetler şu şekildedir:

1. “وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ” (Bakara, 117)

Söz konusu (فيكون) fiilini İbn ‘Âmir b. Yezîd el-Yahsubî (ö. 118/736) nasb ile okurken tüm kâripler ref ile okumuşlardır.¹¹⁸⁹

2. “وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ” (Âl-i İmrân, 47)

Bu ayette de bir önceki ayette olduğu gibi (فيكون)’ü İbn ‘Âmir hariç tüm kâripler ref ile okumuşlardır.¹¹⁹⁰

3. “خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ” (Âl-i İmrân, 59)

Buradaki (فيكون)’ü tüm kâripler ref ile okumuştur. Bazı şaz karilerin nasb ile okudukları da rivayet edilmektedir.¹¹⁹¹

4. “وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ” (En‘âm, 73)

Bu ayetteki (فيكون)’ü tüm kariler ref ile okumuştur. Bazı şaz karilerin nasb ile okudukları rivayet edilmektedir.¹¹⁹²

5. “إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ” (Nahl, 40)

Burada cumhur ref ile okurken Kisâi ve İbn ‘Âmir nasb ile okumuştur.¹¹⁹³

6. “وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ” (Meryem, 35)

İbn ‘Âmir hariç tüm kâripler ref ile okumuşlardır.¹¹⁹⁴

¹¹⁸⁵ Konuyla ilgili daha fazla bilgi edilmek için bkz. Seydâvî, Yûsuf, *el-Kifef*, Dâru’l-Fikr, Dımaşk, 1999, s. 191.

¹¹⁸⁶ Âl-i İmrân, 2/47.

¹¹⁸⁷ Muhammed Salim Muhaysin, *el-Muğnî fi tevcihi’l-kirâati’l-mutevâtira*, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1988, I, 178.

¹¹⁸⁸ Muhaysin, *el-Muğnî fi tevcihi’l-kirâati’l-mutevâtira*, I, 178.

¹¹⁸⁹ Muhaysin, *el-Muğnî fi tevcihi’l-kirâati’l-mutevâtira*, I, 178; ayrıca bkz. el-Kadi, ‘Abdulfettah b. ‘Abdulgani b. Muhammed, *el-Vâfi fi Şerhi’ş-Şâtibiyye*, Mektebetus-Sevâdî, Cidde, 1992, s. 208.

¹¹⁹⁰ Muhaysin, *el-Muğnî fi tevcihi’l-kirâati’l-mutevâtira*, I, 178.

¹¹⁹¹ Muhaysin, *el-Muğnî fi tevcihi’l-kirâati’l-mutevâtira*, I, 178. Ayrıca bkz. Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfu fudalâi’l-beşer*, s. 190.

¹¹⁹² Kadi, *el-Vâfi fi Şerhi’ş-Şâtibiyye*, s. 208-209.

¹¹⁹³ Muhaysin, *el-Muğnî fi tevcihi’l-kirâati’l-mutevâtira*, I, 178.

¹¹⁹⁴ Muhaysin, *el-Muğnî fi tevcihi’l-kirâati’l-mutevâtira*, I, 178.

7. “إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ” (Yasin, 82)

Burada beşinci ayette olduğu gibi cumhur ref ile okurken Kisâî ve ‘Abdullâh b. ‘Âmir nasb ile okumuştur.¹¹⁹⁵

8. “فَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ” (Gâfir, 68)

Önceki ayetlerde olduğu gibi tüm kâirler ref ile okurken sadece İbn ‘Âmir nasb ile okumuştur.¹¹⁹⁶

Yukarıda da belirttiğimiz gibi cumhur tüm surelerde ref ile okumuşlardır. İbn ‘Âmir ise En’âm ve Âl-i İmrân suresinin ikinci ayetini ref ile okuma hususunda cumhura uymuştur. Kisâî ise Nahl ve Yasin suresine ait olan iki ayette nasb ile okuyarak İbn ‘Âmir’in kırâatine muvafık olmuştur.

Cumhur tarafından ref okunması normal kabul edilmiştir. İrâb hususunda da ya isti’nâf ya da (يقول) fiiline matuf olarak görülmüştür.

Âlimlerin konuyla ilgi görüş ve düşünceleri şu şekildedir:

Sîbeveyh bu ayeti ele alırken hiçbir şekilde nasb kırâatine değinmemiştir. Cumhurun kırâati olan ref kırâatini ise ‘Mübtedası hazf olunmuş haberdir.’ şeklinde yorumlamıştır. Takdirini ise (فهو يكون) şeklinde tevil etmiştir.¹¹⁹⁷ Sîbeveyh konuyu şu şekilde değerlendirmiştir:

“Bil ki fâ-i sebebiyeden sonra gizli (أن) gelemez. Gelse bile daha sonraki fiil ref ile gelir. Bu durumlarda ister bir önceki fiile atfet ister istinaf (yeniden başlama) yap... Örneğin (فلا تكفر فيتعلمون) ayetinde كفر/küfrü öğrenmeye sebep kılmamıştır. Ancak (فيتعلمون) fiili isti’nâf cümlesidir (yeniden başlanmış). (كن فيكون) ayeti de (إنما أمرنا ذلك) şeklinde (فيتعلمون) şeklindedir.

Sîbeveyh’in burada muzâri fiilin başında gelen gizli (أن)’den bahsetmediğini düşünmüyoruz. Yalnız müste’nef ve matuf fiilden söz etmektedir. Onun için cümleyi (إنما أمرنا ذلك فيكون) şeklinde takdir etmiştir. Bu da olsa olsa Allah’ın yaratma ve emrinin yerine getirilmesi konusunda hız ve kolaylık hissini beyan etme ihtimalini vermektedir.¹¹⁹⁸ Başka bir ifadeyle (كن فهو كائن) şeklinde bir anlam kazanmaktadır.¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁵ Muhaysin, *el-Muğni fi tevcîhi’l-kırâati’l-mutevâtira*, I, 178.

¹¹⁹⁶ Muhaysin, *el-Muğni fi tevcîhi’l-kırâati’l-mutevâtira*, I, 178.

¹¹⁹⁷ Semîn, *ed-Durru’l-masûn*, II, 88.

¹¹⁹⁸ Ebûssuûd, Muhammed, *İrşâdu’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*, Dâru’l-İhyai’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 2001, I, 151.

¹¹⁹⁹ Ahfeş el-Evsat, Ebû’l-Hattâb ‘Abdulhamîd b. ‘Abdilmecîd, *Meâni’l-Kur’ân*, thk. Hudâ Mahmûd Kara’a, Mektebetu-l Hâncî, Kahire, 1990, I, 172.

Diğer taraftan Sîbeveyh'in bu açıklaması sadece İbn 'Âmir'in tek başına nasb ile okuduğu ayetler için geçerlidir.¹²⁰⁰ Bu durum Yasin ve Nahl ayetlerini kapsamamaktadır.

Sîbeveyh'ten sonra gelen dilciler fâ-i sebebiyeden sonra gizli (أَنْ) 'in nasb etmesi için bazı şartlar sıralamışlardır. Bu şartlardan bazıları şu şekildedir: Fe/ف' den önceki fiilin daha sonraki fiile sebep olması, fe/ف' den önce gelen cümlenin nefiy, dua, nehy, emir, arz, istifham, temenni, tahsis ve rica olması gibi şartlardan oluşmuştur.¹²⁰¹

Bizim tartışma konumuz da nasb kırâati olmuştur. Zira bu hususta Sîbeveyh, çağdaş eleştirmenlerin tenkidine uğramıştır. Bu tenkidin içeriği ise Sîbeveyh nasb kırâatini kabul etmemesi ve onun yanlış bir kırâat olarak gördüğü şeklinde bir eleştiri olmuştur. Yalnız konuyla ilgili *el-Kitâb* eserine baktığımızda Sîbeveyh'in hiçbir şekilde nasb kırâatini zikretmediği gibi bu kırâatin doğru veya yanlışlığı konusunda herhangi bir açıklaması yoktur. Kanaatimizce Sîbeveyh'in bu kırâati dile getirmeme sebebi, nasb kırâatini hiç duymamasıdır. Zira o hocası Halîl'e ref kırâatini sormuştur. O da bundan başka hiçbir kırâat duymadığını belirtmiştir.¹²⁰² Şayet nasb kırâati yaygın olmuş olsaydı Halîl'in böyle bir şey demesi söz konusu olur muydu? Veya Sîbeveyh ona nasb kırâatini niçin sormasın ki?!

Böylece bazı çağdaş eleştirmenlerin Halîl ve Sîbeveyh'in bu kırâati zayıf ve yanlış görmüşler şeklinde bir tenkit kullanmaları boş bir iddiadan ibarettir. 'Abdulfettah eş-Şelebî konuyla ilgili şöyle der:

“O (Sîbeveyh'i kast ederek) bazen kârinin kırâatini yanlış görerek kendinin koymuş olduğu kurallara uymayan kırâatleri tasvip etmemiştir. (كُنْ فِيكُونُ) ayetinde olduğu gibi. Ki o burada ref olanını seçmiş şiir zaruretinde nasb ile gelmesini caiz görmüş, ancak çok zayıf olduğunu belirtmiştir. Ama tüm kırâat kitaplarına müracaat ettiğimizde İbn 'Âmir'in altı yerde nasb ile okuduğunu ve Kisâf' nin Nahl ve Yasin ayetlerinde onunla mutabık kaldığını görmekteyiz. Hal böyle iken nasıl olur da Sîbeveyh bunun zayıf olduğunu söyler.”¹²⁰³

Yukarıdaki tenkidin asılsız olduğu açıktır. Çünkü Sîbeveyh konuyu ele alırken kârisini hiçbir şekilde dile getirmemiştir. Hele hele nasb kırâatini hiç zikretmemiştir. Bu eleştirmenden beklenen şey, Sîbeveyh'in bu yöndeki ifadelerini tamamıyla nakletmesi olurdu. Sözü eksik, öncesi ve sonrasıyla bağlantısını keserek Sîbeveyh'in bu şekilde bir düşünce ortaya koydunu iddia etmek, ilmî yaklaşımdan uzaktır.

¹²⁰⁰ Bakara, 2/117, Âl-i imrân, 3/47, En'âm, 6/73, Meryem, 19/35. Ayetlerinde,

¹²⁰¹ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Seydâvî, *el-Kîfef*, s. 191.

¹²⁰² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 38.

¹²⁰³ Şelebî, *Ebû 'Alî el-Fârisî ve eseruhu fi'l-kırâât*, s.161.

Ferrâ bu hususta görüş beyan ederken şu cümleleri aktarmıştır:

“فإنما يقول له كن فيكون” ref ile okunur, nasb ile asla okunmaz. Zira burada (يقولُ) fiiline matuftur. (ويوم يقول كن فيكونُ قوله الحق) ayeti de aynı şekildedir. Sadece ref ile okunur. Nahl ve Yasin ayetlerinde birçok kâri ref ile okumuşur ki en doğrusu da budur. Nasb ile de okunmuştur. Kisâi ref ile okunmasına cevaz vermese de ancak bana göre ref daha uygundur ve daha sevimlidir.”¹²⁰⁴

Böylece Ferrâ, sadece Nahl ve Yasin suresi ayetlerinde nasb ile okunmasının caiz olduğunu söylese de ref onun için en uygunu olmuştur. Mubberred ise nasb kırâatini açık bir şekilde reddederek şu ifadeleri sarf etmiştir: “فإنما يقول له كن فيكون)¹²⁰⁵ ayetine gelince nasb ile okunması muhaldir. Çünkü (فيكونُ) fiili emrin cevabı olarak değerlendirilemez. Zira (كن) şart niteliğini taşımamaktadır.

(أن تقول له كن فيكونُ)¹²⁰⁶ ayetine gelince ref ile de nasb ile de okunur. Nasb ile okunma sebebi (أن تقول) matuf olması, ref ile okunma nedeni ise (هو يقول فيكونُ) manası üzerine takdir edilmesidir.¹²⁰⁷

Mubberred; Bakara, Al-i İmran, Meryem ve Gafir suresi ayetlerinin nasb ile okunmasını imkânsız görse de Nahl ve Yasin ayetlerini nasb ve ref ile okunmasında bir sorun görmemiştir. İbn Mucâhid (ö. 324/936); Bakara, Âl-i İmran ve Meryem ayetlerinde nasb kırâatini açıkça yanlış olduğunu belirtirken Nahl, Yasin ve Gafir ayetleri hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Hatta Meryem ayetinde daha ileriye giderek “هذا خطأ في العربية/Bu ifade Arapçada yanlış bir ifadedir” şeklinde bir eleştiride bulunmuştur.

Ancak İbn Mucâhid’in “هذا خطأ في العربية/Bu ifade Arapçada yanlış bir ifadedir” cümlesi, kırâat rivayetiyle ilgili değil, genel Arapça grameri için kullandığını düşünmekteyiz. Sanki o bazı kâriilerin okuduklarını kendi iradeleri çerçevesinde okuduklarını zannetmiştir.¹²⁰⁸

Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, İbn Mucâhid’in bu sözünü şu şekilde tenkit etmiştir:

“İbn ‘Âmir (فيكونُ) fiilini nasb ile okumuştur. Bu durum dilciler açısından bir sorun teşkil etmiştir. Hatta Ahmed b. Musa (İbn Mucâhid) bunun nasb ile okunmasının yanlış

¹²⁰⁴ Ferrâ, *Me ‘âni’l-Kur’ân*, III, 45.

¹²⁰⁵ Bakara, 2/117, Âl-i İmrân, 3/47, Meryem, 19/35, Gafir, 40/68.

¹²⁰⁶ Nahl, 16/40.

¹²⁰⁷ Mubberred, *el-Muktedab*, II, 17.

¹²⁰⁸ Suyutî, *el-İktirâh*, s. 48; İbn Cinnî, *el-Muhtesib*, I, 33.

bir kırâat deme cesareti içerisinde olmuştur. Tabi ki bu tam bir edepsizliktir. Hatta yanlısın en çirkinidir.”¹²⁰⁹

Âlûsî'nin, İbn Mucâhid hakkında böyle bir üslup sergilemesi oldukça şaşırtıcıdır. İbrâhîm Rafîde'nin de ifade ettiği gibi¹²¹⁰ Âlûsî, Ahmed b. Musa'nın, İbn Mucâhid'in dilci ve nahivci olmadan önce onun kırâat ilminin kurucusu ve aynı zamanda şeyhü'l-kurrâ olduğunu bilmiyor mu?!

Taberî, ref kırâatini benimsemiş, (فيكونُ) fiilinin de (يقولُ) fiiline matuf olduğunu belirtmiştir.¹²¹¹ İbnu'l-Enbârî nasb kırâatini zayıflıkla vasıflandırmaktan kaçınmamıştır. O meseleyle ilgili şu ifadelerle yer vermiştir: “Emrin cevabı fe/ف den sonra mansub olmuştur ki bu da zayıftır. Zira buradaki emir hakiki emir değildir. Dolayısıyla nasb ile okunan kırâat de zayıf bir kırâattir.”

Ebû Hayyân el-Endelûsî ve öğrencisi İbn Mektûm el-Kaysî'nin diğer dilcilerden farklı bir yaklaşım sergilemedikleri açıktır. Ancak her ikisini de diğerlerinden farklılaştıran husus, nasb kırâatine hata/لحن diyenlere karşı çıkmış olmalarıdır. Endelûsî bu hususta şunları söyler:

“İbn ‘Atiyye Ahmed b. Musa’dan nasb kırâatinin hata/لحن olduğunu rivayet etmektedir. Bu yanlış bir sözdür. Zira bu kırâat, kırâat-i seb’adandır. Kaldı ki İbn ‘Amir bir Araptır. Dolayısıyla hata/لحن yapması mümkün değildir. Bunun yanı sıra Kisâî birçok yerde nasb ile okumuştur ki o da imâmu'l-Kûfiyyîndir. Durum böyle iken kalkıp da bu kırâati hata/لحن denilmesi sözün en çirkinidir.”¹²¹²

Ukberî konuyla ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştur: “(فيكونُ) *gelince cumhur ref ile okumuştur ve istinaf olarak yorumlamışlardır. Yani (فهو يكونُ) şeklindedir. Nasb ile okuyanlar da olmuştur ki bu zayıftır.*”¹²¹³

Ukberî'nin zayıf kelimesinden kastı, hakiki olmayan emir fiilin cevabı mansub olmasına yöneliktir. Zayıf ibaresini nasb kırâatine yöneltmemiştir. Yoksa (ضعيف وهو) yerine (وهي ضعيفة) demesi gerekirdi. Ancak buradaki (كن) hakikî emir olmadığından emrin cevabı olan (فيكونُ) fiilinin nasb ile gelmesi, Ukberî tarafından zayıf olarak görülmektedir.

Bu hususta Semîn el-Halebî gibi âlimlerin görüş ve düşüncelerine gelince önce bu meselenin zor olduğunu belirtmiş, daha sonra ise bunu şu şekilde dile getirmiştir:¹²¹⁴

¹²⁰⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, I, 367.

¹²¹⁰ Rafîde, İbrâhîm, *en-Nahv ve Kütübü't-tefsîr*, ed-Dâru'l-Cemehîriyye, Bingazi, 1990, s. 1039.

¹²¹¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 472.

¹²¹² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 586.

¹²¹³ Ukberî, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, I, 109.

¹²¹⁴ Halebî, *ed-Durru'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, I, 1347.

“Cumhur (فيكون) fiilinin ref ile okunması yönünde mutabık kalmıştır. İrâb yönünü ise üç vecih ile izâh etmişlerdir. Birincisi, mübtedası hazf olmuş haber, yani takdiri (فهو يكون) ki bu görüş Sibeveyh ait olan bir görüştür. İkincisi (يقول) fiiline matuf olması, bu da Zeccâc ve Taberî'nin görüşüdür. Üçüncüsü ise (كن) fiiline mana açısından matuf olmasıdır. Çünkü bazı ayetlerde (يقول) fiili bulunmamaktadır. Üçüncü ayette olduğu gibi o da (ثم قال له كن فيكون), (قال) fiilinin mazi bir fiil olduğu için ona matuf olması pek doğru görülmemiştir. Dolayısıyla (فيكون) fiili (كان) manasında gelmesi bir ihtimaldir. Bu yüzden (قال)'ye matuf olması uygun görülmüştür. Bu görüş ise Fârisî'ye aittir.”¹²¹⁵

Konuyla ilgi bazı çağdaş kaynaklara başvurduğumuzda söz konusu tartışmaya doğrudan ya da dolaylı olarak değinilmediği görülmektedir. Örneğin Muhammed ‘Abdulhalik ‘Adîme hiç görüş belirtmediği gibi herhangi bir görüşü de tercih etmemiştir.¹²¹⁶ Yine buna benzer Muhyiddîn Dervîş *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinde de hiçbir görüş belirtmemiştir.¹²¹⁷

Açıktır ki cumhurun ref ile okuması (istinaf) şeklinde yorumlanmıştır. Başka bir ifadeyle (يقول له كن، فهو يكون) şeklinde bir (istinaf) cümlesidir. Ref ile okunmasının başka bir sebebi ise emrin daha önceden verilmiş olması, gereken şeyin yerine getirilmiş olması ve her şeyin bitmiş olmasıdır. Böyle bir durumun da ayetlerin akışında görülmesi mümkündür. Bu durum irâb hareketine de yansımıştır. Hal böyleyken en uygunu, ref ile okunmasıdır.

İbn ‘Âmir’in nasb kırâati ise Nahl ve Yasin suresi ayetlerinde olduğu gibi ya mansub olan (يقول) fiiline matuf olması, ya da izmâr olunmuş (أن) ile mansub olmasıdır.

İbn ‘Âmir’in bu kırâatinin yanlış veya galat gibi sözler ile nitelendirilmesi bize göre haksızlıktır. Zira İbn ‘Âmir’in kırâati mütevatir görülen yedi kırâatten biri kabul edilmiştir. İbn ‘Âmir nasb ile okurken yanlış okuduğu varsayılsa bile buna benzer altı yerde nasb ile okumuştur.¹²¹⁸ Dolayısıyla onun bu altı kırâatin tamamında da yanlış düşmesi mümkün gözükmemektedir. Bunun yanı sıra yine mütevatir kırâatler arasında yerini almış Kisâat de nasb ile okumuştur.

3.2.2.12. Haber Tamamlanmadan (نّ)'nin İsmine Atfetmek

Normal şartlarda matuf ve matufun aleyh irab bakımından birbirlerine uyum göstermeleri gerekir. Örneğin (الزواج عبارة عن حبٍ وشفقةٍ), (خليلٌ ومحمدٌ طالبان في الكلية) ve (إن الله (وملائكته يصلون على النبي

¹²¹⁵ Halebî, *ed-Durru'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, I, 1347.

¹²¹⁶ ‘Adîme, *Dirâsât li usûli'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, II, 277.

¹²¹⁷ Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânüh*, VI, 103.

¹²¹⁸ Nasb ile okununan yerler daha konunun başında belirlenmiştir.

uyum sağlamıştır. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de belirtilen kuralın aksini gösteren bazı ayetlere rastlanmıştır. Aşağıda ilgili ayeti zikrettikten sonra bu hususta dilci âlimlerin görüşlerine başvurulacaktır.

İstişhâd ayeti şu şekildedir: “¹²¹⁹إن الذين آمنوا والذين هادوا والصابئون... ”

(الصابئون) ismi ayetin istişhâd yeri olmuştur. Zira cümledeki konum itibariyle (الصابئين) gelmesi gerekirken (الصابئون) şeklinde gelmiştir. Bu durum dilci ve müfessirler arasında farklı yorumlara neden olmuştur. Konuyla ilgili başta Sîbeveyh olmak suretiyle diğer dilcilerin görüşler şu şekildedir:

Şüphe yok ki cumhur (الصابئون) ayetini ref ile okumuştur.¹²²⁰ İrab açısından Sîbeveyh ve hocası Halîl b. Ahmed olmak üzere tüm Basra ekolünün görüşü şu şekildedir:

(الصابئون) kelimesi, haberi hazf edilmiş mübteda olarak irâb edilmiştir.¹²²¹ Bunun nedeni ise birinci haberin ona delalet etmesidir. Takdirine gelince şu şekilde yorumlanmıştır: (إن الذين آمنوا والذين هادوا من آمن منهم بالله واليوم وعمل صالحاً فلا خوف عليهم ولا هم يحزنون) (الصابئون والنصارى كذلك) Birinci haber varken ikinci haberin düşmesine veya tam tersine şiirlerde de rastlanmaktadır. İkinci haberin bulunması durumunda birinci haberin hazf edilmesine şu şiir örnek verilebilir:

نَحْنُ بِمَا عِنْدَنَا وَأَنْتَ بِمَا
عِنْدَكَ رَاضٍ وَالرَّأْيُ
مُخْتَلِفٌ¹²²²

“Görüşler farklı olsa da sen elindeki olana razısın ben de elimdeki olana razıyım.”

Yani takdir olarak mana (نحن بما عندنا راضون وأنت بما عندك راض) şeklinde yorumlanmıştır.¹²²³

Birinci haberin olması nedeniyle ikinci haberin hazf olduğunun örneği ise aşağıdaki şiirdir:

فَمَنْ يَأْكُ أَمْسَى بِالْمَدِينَةِ رَحْلُهُ
فَإِنِّي وَقَبَائِرُ بِهَا لَعَرِيبٌ¹²²⁴

“Medine’de evi olan iyi bir haldedir, ancak benim burada ne evim var ne yurdum, ben ve atım Kayyar buranın yabancısıyız.”

¹²¹⁹ Maide, 4/69.

¹²²⁰ Semîn el-Halebî Kubey b. Kâ‘b, Osmân b. Affân, Hz. Aişe ve Sa‘îd b. Cubeyr’in (والصابئين) şeklinde okuduklarını söylemektedir. Bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn fi ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, IV, 362.

¹²²¹ Enbârî, *el-İnsâf fi mesâili’l-hilâf*, s. 185.

¹²²² Bu şiir Kays b. Hatîm’e nisbet edilmiştir, bkz. el-‘Abbâsî, ‘Abdurrahim, b. Ahmed, Me‘âhidu’t-tensîs ‘alâ şevâhidi’t-Telhîs, ‘Alemlü’l-Kütüb, Beyrut, 1947, I, 189. Şiirin anlamı: “Görüşler farklı olsa da, sen elindeki olana razısın bende elimdeki olana razıyım.”

¹²²³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 75.

¹²²⁴ Bu şiir Zabi’ b. Harisi’l-Bucumî’ye aittir, Muberrred, *el-Kâmil*, I, 85.

Şiirdeki istişhad yeri ise (فَاتِي وَقِيَارٌ بِهَا لَعْرِبٌ) cümlesindeki (وَقِيَارٌ) haberi ikinci haberin olması sebebiyle hazf olunmasıdır. Cümlenin takdiri ise (إِنِّي بِهَا لَعْرِبٌ وَقِيَارٌ كَذَلِكَ) şeklindedir.¹²²⁵

Sîbeveyh'in bu görüşünü Zemahşerî,¹²²⁶ İbn Mektûm ve Enbarî tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir.¹²²⁷

Sîbeveyh dışındaki dilci ve müfessirlerin görüşlerini yedi grup halinde zikredilebilir:

Birinci görüş: (نعم) harfi (نعم) anlamını taşımaktadır ki (نعم) irâbta yeri olmayan bir cevap harfidir. Binaenaleyh (الصائبون) mübteda ve (... من آمن) cümlesi de onun haberi olarak görülmüştür. Bu görüş Ebû'l-Bekâ el-Ukberî¹²²⁸ ve Mahmûd el-Âlûsî' gibi âlimlerin görüşüdür.¹²²⁹

İkinci görüş: (الصائبون) ismi (هادوا) fiilindeki gizli zamire matuf olmasıdır. Takdiri ise (هادوا هم والصائبون) şeklinde yorumlanmıştır. Bu görüş Kisâî ve onun hocası Ahfeş'e aittir.¹²³⁰

Başta Mekkî¹²³¹ olmak üzere Enbârî,¹²³² Ukberî¹²³³ ve Zeccâc¹²³⁴ gibi birçok dilci ve müfessir bu görüşü reddetmiştir. Bunun reddedilme sebebi ise (الصائبون) ismi (هادوا) fiilinde gizlenmiş zamire matuf olduğu takdirde (الصائبون) ismi Yahudilikle müşterek edilmiş olacaktı, hâlbuki (الصائبون) Yahudi olmayan bir topluluktur.

Üçüncü görüş: Vâhîdî (ö. 468/1076), Sîbeveyh ve Halîl'in görüşüne yakın bir görüş sergileyerek (الصائبون) ismini haberi hazf olunmuş mübteda olarak görmüştür. Takdiri ise bu topluluk Müslüman olarak görülmüşlerse (إن الذين آمنوا والذين هادوا يرحمون), eğer müşrik olarak görülmüşlerse (إن الذين آمنوا والذين هادوا يعذبون) şeklinde yorumlamıştır.¹²³⁵

Dördüncü görüş: (الصائبون) ismi asıl itibariyle “ye” ile mansubtur ancak Benî Haris ve Zebîd kabilesine göre müsennâlar cümledeki konumu ne olursa olsun elif ile gelmektedir. Bundan yola çıkarak cemi isminin de hep “vav” ile gelmesi mümkündür görüşüne varmışlardır. Bu görüşü Mekkî¹²³⁶ ve Ukberî¹²³⁷ zikretmiştir. Ancak bu

¹²²⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 75.

¹²²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 661.

¹²²⁷ Ukberî, *et-Tibyân*, I, 452.

¹²²⁸ Ukberî, *et-Tibyân*, I, 452.

¹²²⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 202.

¹²³⁰ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, I, 510.

¹²³¹ Mekkî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, I, 232.

¹²³² Enbârî, *el-Beyân fî i'râbi ġarîbi'l-Kur'ân*, I, 300.

¹²³³ Enbârî, *el-Beyân fî i'râbi ġarîbi'l-Kur'ân*, I, 300.

¹²³⁴ Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân ve i'râbuh*, II, 192.

¹²³⁵ Vâhîdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-Basît fî tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-M'arife, Beyrut, 1999, I, 333.

¹²³⁶ Mekkî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, I, 238

¹²³⁷ Ukberî, *et-Tibyân*, I, 452.

görüşü es-Semin el-Halebî zayıf ve fasid olarak nitelendirmiştir.¹²³⁸ Halebî'nin zayıf ve fasid görme sebebi ise Araplardan böyle bir şeyin duymamış olma ihtimalidir.

Beşinci görüş: (الصائبون) deki (ن/ن) kelimenin aslındandır. (الزيتون-العربون)'da olduğu gibi. Dolayısıyla (ن/ن)'un üzerindeki (ـ) üstün işareti onun mansub olmasının bir göstergesidir.¹²³⁹

Altıncı görüş: Mekkî şöyle der: “(الصائبون) ref ile gelme nedeni, (آ) harfinin (الذين)'de amel etmemesi, dolayısıyla asıl itibariyle (الصائبون) ismi ref alâmetine devam etmesidir.”¹²⁴⁰

Yedinci görüş: Muhammed Tâhir İbn Âşûr, (الذين هادوا) cümlesini mübteda (الصائبون) ismini de ona matuf sayarak yukarıdaki görüşlerden farklı bir görüş sergilemiştir. İbn Âşûr görüşünü şöyle ifade eder:

“Kanaatimce (آ)'nin haberi hazf olunmuştur ki (ن)'nin haberinin hazf olunması Sibeveyh'in eserinde de zikrettiği gibi fasih kelimada çoktur... (الذين هادوا) bana göre mübtedadır, (الصائبون) ise ona matuftur. Bu da birçoğunun (والصائبون كذلك) takdirinden daha sağlamdır... Her neyse bu ayet böyle inmiştir ve Hz. Peygamber böyle okumuştur ve daha sonra gelen Müslümanlar böyle yazmışlardır. Arapların konuşmalarında böyle bir cümle çok az olsa da belagat ve fesahat bakımında tam yeridir. Zira Araplar cümleye (ن) ile başladıkları zaman onun ismi gelir daha sonra da haberi. Yalnız buna yabancı bir şey atfedilmek istendiği zaman o ismi ref ile zikrederler. Sâbiiler de İslâm'dan önce gezegenlere taptıkları için Yahudi ve Hristiyanlardan hidayete daha uzak olmaları açısından her ikisi için de bir yabancı görülmüştür. Dolayısıyla uyarı bakımından (الصائبون) şeklinde ref okunması daha isabetli olmuştur.”¹²⁴¹

Muhammed Tâhir İbn Âşûr'un bu görüşü her ne kadar Sibeveyh ve Halîl'in görüşüne yakın bir görüş olsa da yeni bir görüş olarak görülmesi mümkündür. Ancak İbn Âşûr, sebebini açıkladığında bu konuda yaklaşık olarak Zemahşerî'nin görüşünü naklettiği ortadadır.¹²⁴²

Bazı çağdaş münekkitlerden Sibeveyh'in sergilemiş olduğu görüş ve düşüncelerine yönelik eleştiriler gelmiştir. Örneğin Muhammed 'Abdulkadîr Henâdî, *Zâhiratu't-tevil fî i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinde Sibeveyh'in “وأعلم أن بعض العرب إنهم أجمعون ذاهبون وإنك وزيد ذاهبان *Bil ki Araplardan bazı insanlar ذاهبون*

¹²³⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, IV, 360.

¹²³⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, IV, 361.

¹²⁴⁰ Mekkî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, I, 238.

¹²⁴¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, VI, 271.

¹²⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 661.

veya *زيد ذاهبان إنك* diyerek galat bir ifadeye başvurarak yanlış yapıyorlar”¹²⁴³ sözlerini tenkit ederek şu ifadeleri öne sürmüştür: “Arap kendi dilinin efendisidir. Nasıl olur da kendi dilinde yanlış yapar. Bizler fasih Arap’ı da hatalı görürsek Arapçayı kimden öğrenebiliriz o zaman!”¹²⁴⁴

Yalnız burada Sîbeveyh’in kullanmış olduğu غلط/galat terimi خطأ/hata anlamına gelmemektedir. Sîbeveyh buradaki غلط/galat tabirini İbn Hişâm’ın (ö. 761/1360) da belirttiği gibi “tevehhum/zannetmek” anlamında kullanmıştır.¹²⁴⁵ Ebû Hilâl el-Hasen el-‘Askerî (ö. 400/1009’dan sonra) غلط/galat ile خطأ/hata arasında ki anlam farklılıkları açıklarken غلط/galat doğru olduğunu, yalnız yerinde kullanılmayan bir şeydir. خطأ/hata ise hiçbir zaman doğru olmayan şeydir şeklinde tarif etmiştir.¹²⁴⁶ İbn Cinnî duruma şöyle açıklık getirmiştir: “Bu tür şeylerin (galat/غلط) Arapların diline girmesi, onların tutunacak bir kural olmamasından kaynaklanan bir durumdur. O yüzden bakarsınız birileri tabiat ve fitratı gereği bir cümle söyler, bu cümleyle de Arapçanın kurallarını ihlal etmiş olurlar.”¹²⁴⁷ Bunun yanı sıra es-Semîn el-Halebî Sîbeveyh’in bu sözünü şöyle izah etmiştir: “Bazı insanlar onun (Sîbeveyh) dil ehli (Araplar) galat yapıyorlar ifadesini hoş karşılamamışlardır. Ancak buradaki galat kelimesinden maksat, Arapların geneline karşı bir galattır” diyerek cevap vermiştir.¹²⁴⁸

Sonuç itibariyle Sîbeveyh’in *el-Kitâb* eserini ele almadan önce onun kullanmış olduğu ıstılah ve terimlerini çözmek ve onlardan istenen mana ve maksadı anlamak elzemdir. Böylece Sîbeveyh’in yorum ve düşüncelerini daha kolay ve sağlıklı bir şekilde anlamamız ve onunla ilgili yanlış tenkitlerde bulunmamamız mümkün hale gelecektir.

Tercih edilen görüşe gelince bu tercih, Kûfelilerin görüşü olan (الصائبون) kelimesini (ص)nin ismine atfedilmesi yönündedir. Böyle bir tercihin nedeni ise iki sebepten ötürüdür: Birincisi, bu görüşü tercih etmemiz ayeti anlam açısından parçalamaktan ve dağıtmaktan kurtarmaktır. Nitekim Fahreddin er-Râzî bu görüşü destekleyerek şu ifadeleri öne sürmüştür: “Bana göre böyle bir mezheb Basralıların mezhebinden daha iyidir. Zira onların (Basralıların) görüşü ayetin dağılmasına neden

¹²⁴³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 155.

¹²⁴⁴ Henâdî, Muhammed ‘Abdulkadir, *Zâhiratu’t-tevil fi i’râbi’l-Kur’âni’l- Kerîm*, Yüksek lisans Tezi, Ummu’l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 1982, s. 79.

¹²⁴⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, I, 622.

¹²⁴⁶ ‘Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. ‘Abdillâh b. Sehl, *el-Furûku’l-luğaviyye*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2005, s. 67.

¹²⁴⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, III, 273.

¹²⁴⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, IV, 360. Ayrıca bkz. Dayf, Şevkî, *el-Medârisu’n-nahviyye*, Dâru’l-Maarif, Kahire, t.s., s. 81.

olacaktır.”¹²⁴⁹ İkincisi ise nakli delillerin Kûfelilerin görüşünü daha güçlü kılmasıdır. Bu nakli deliller ise gerek Kur’ân-ı Kerîm, gerek Hadîs ve gerekse Kelâmu’l-‘Arab’dan oluşmuştur. Kur’ân’dan olan delillerin şu şekilde sıralanması mümkündür:

1. “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئُونَ”¹²⁵⁰ yukarıda da dile getirdiğimiz gibi (الصَّابِئُونَ) ismi haber tamamlanmadan (إِنَّ)’nin ismine atf olunmuştur.
2. “إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ”¹²⁵¹ bu ayetteki (وَمَلَائِكَتَهُ) kelimesi ref ile okunan kırâate göre haber tamamlanmadan (إِنَّ)’nin ismine atf edilmiştir.¹²⁵²

Hadîs-i Şerîf’ten delillere gelince Hz. Peygamber’den (إِنِّي وَإِيَّاكَ وَهَذَا وَهَذَا وَهَذَا الرَّاقِدُ فِي) rivayet edilen Hadîstir. (مكان واحد يوم القيامة)

Zikretmiş olduğumuz Hadîsteki istişhâd yeri ise (هَذَا) kelimesindeki (ya/ي) mansûb gelmesi gerekirken (elif/ا) ref halinde gelmesidir.

Kelâmu’l-‘Arab’a gelince el-Enbârî şöyle der: “Güvenilir kişilerden rivayet edildiğine göre Araplar (إِنَّكَ وَزَيْدٌ ذَاهِبَان) şeklinde kullanmışlardır.”¹²⁵³

Yine buna benzer Ebû’l-Bekâ el-Ukberî Araplardan (إِنَّكَ وَزَيْدٌ ذَاهِبَان) şeklini rivayet etmiştir.¹²⁵⁴

3.2.2.13. Medih ve Zem Üzerine Nasb Edilmek

Kur’ân-ı Kerîm’in bazı ayetlerine bakıldığında bir grup ref isim zikrediliyorken akabinde nasb ile gelen bir isim ile karşılaşılmıştır veya tam aksine nasb isimler zikredilirken ref ile devam edilmiştir. Bu duruma açıklık getirmek adına öncelikle ilgili ayetler dile getirilecek, daha sonra dilci âlimlerin görüşleri beyan edilerek tercih edilen görüş ortaya konacaktır.

İstişhâd ayeti şu şekildedir:

"لكن الراسخون في العلم منهم والمؤمنون يؤمنون بما أنزل إليك وما أنزل من قبلك والمقيمين الصلاة" ¹²⁵⁵
 "وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ
 السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ
 " ¹²⁵⁶

Birinci ayetteki istişhâd yeri (المقيمين) ile ikinci ayetteki (الصَّابِرِينَ)’nin nasb ile gelmesidir.

¹²⁴⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XII 12.

¹²⁵⁰ Maide, 5/69.

¹²⁵¹ Ahzâb, 33/56.

¹²⁵² Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, III, s, 222.

¹²⁵³ Enbârî, *el-İnsâf fi mesâili'l-hilâf*, s. 23.

¹²⁵⁴ Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*, II, 53.

¹²⁵⁵ Nisa, 4/162.

¹²⁵⁶ Bakara, 2/177.

Sîbeveyh bu ayetleri (medih ve tazim üzere nasb olanlar babı/ هذا ما ينتصب على التعظيم) bölümünde şahit göstermiştir. Sîbeveyh konuya geniş bir yer ayırarak şu ifadeleri zikretmiştir: “İster sözü kesip yeniden başlatman mümkündür. والحمد لله الحمد لله الحميد هو. Ancak ref ile başlatman daha efdaldır. Bazı Araplardan (الحمد لله رب العالمين) dediklerini işittik. Bunu Yûnus’a sordum o da bana Arapça bir cümle olduğunu söyledi. Benzer şekilde;

¹²⁵⁷(لكن الراسخون في العلم منهم والمؤمنون يؤمنون بما أنزل إليك وما أنزل من قبلك والمقيمين الصلاة والمؤتون الزكاة) hepsi ref ile gelmiş olsaydı daha iyi olurdu. Yine buna benzer;

وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَاتَّقَىٰ السَّبِيلَ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ وَعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ ¹²⁵⁸(الصابرين) cümlelerin başına atfederek ref ile söylenecekti daha iyi olurdu veya onunla başlamış olup (المؤتون الزكاة) ’de olduğu gibi ref ile söylesen iyi olurdu. Ancak ayete muhalefet edilemez. Nasb hali Hirnik’in şu şiirinde de geçmiştir:

لَا يَبْعَدُنْ قَوْمِي الَّذِينَ هُمْ	سَمُّ الْعُدَاةِ وَأَفْئُ
التَّارِلِينَ بِكُلِّ مُعْتَرِكِ	وَالطَّيِّبُونَ مَعَاقِدَ الْأُزْرِ ¹²⁵⁹

“Allah benim kavmime sağlık selamet versin çünkü benim kavmim düşmana zehirdir, misafire cömerttir, savaş meydanlarında yiğittir, namus ve şeref sahibidir.”

İşte burası, ayetteki (المؤتون) ref edildiği gibi (الطيبون) ’de ref edilmiştir. Buna benzer bir şekilde İbnu’l-Hayyât el-‘Ulki şiirinde şöyle söylemiştir:

وَكُلُّ قَوْمٍ أَطَاعُوا أَمْرَ مُرْشِدِهِمْ	إِلَّا نُمَيْرًا أَطَاعَتْ أَمْرَ غَاوِيهَا
الظَّاعِنِينَ وَلَمَّا يُظْعَنُوا أَحْدًا	وَالْقَاتِلُونَ لِمَنْ دَارُ

“Herkes kendi kavminin leaderine itaat ederken Numeyir düşmanına itaat etmiştir, bu yüzden kendi evlerini terk edip gidecekler, çünkü onlar zayıftır düşmanları ise güçlüdür.”

¹²⁵⁷ Nisa, 4/162.

¹²⁵⁸ Bakara, 2/177.

¹²⁵⁹ Bu şiir Hirnik b. Heffân, b. Sa‘lebe’ye aittir. İstişad yeri ise (التارلين) isminin medih niyetiyle nasb ile gelmesi ve (الطيبون) ise mübteda olarak ref ile gelmiştir. Şiirin anlamı: “Allah benim kavmime sağlık selamet versin çünkü benim kavmim düşmana zehirdir, misafire cömerttir, savaş meydanlarında yiğittir, namus ve şeref sahibidir.”

¹²⁶⁰ Bu şiir Mâlik b. Hayya’ta nisbet edimıştır, Bkz. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II 58. Şiirdeki istişad yeri (الطيبين) ismi zem üzere mansûb gelmesidir, (القائلون) ise Mübteda olarak ref ile gelmesi olmuştur. Şiirin anlamı: “Herkes kendi kavminin leaderine itaat ederken Numeyir düşmanına itaat etmiştir, bu yüzden kendi evlerini terk edip gidecekler, çünkü onlar zayıftır düşmanları ise güçlüdür.”

Yûnus, Arapların (الصابرين) dediklerini söylemiştir. Bu da (الصابرين) gibidir. Bazı Araplar (الظاعنون والقاتلين) söylediklerini işittim. Yani (الطيبين) nasb ettiği gibi (القاتلين) de nasb olmuştur. Ancak burada zem olarak gelirken (الطيبين)'de medih olarak gelmiştir."¹²⁶¹

Sîbeveyh bu uzun açıklamadan sonra görüşünü pekiştirmek maksadıyla birçok şiir dile getirmiştir.¹²⁶²

Müteahhirûndan sayılan dilcilerden, Sîbeveyh'in görüşüne muhalif bir görüşe rastlanmamıştır. Ancak Müttekaddimûn dilcilerin yorumlarına baktığımızda farklı görüş ve düşünceler ile karşılaşmaktayız. Bunlar arasından konuyu uzun bir şekilde ele alan isimlerden biri İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923)'dir. Taberî, her iki ayeti de nahiv açısından bazı görüşleri destekleyerek bazılarını da reddederek etraflı bir şekilde ele almıştır.¹²⁶³

Taberî, Bakara suresindeki (الصابرين)'nin medih sebebiyle nasb olduğu düşüncesini Ferrâ'ya dayandırarak ortaya koymuştur. Nasb olma sebebini ise Arapların bir şeyi uzun bir şekilde övdüklerinde bazen nasb bazen da ref ile ara verirler şeklinde dile getirmiştir. Taberî, bu hususta Ferrâ'nın zikretmiş olduğu şahitleri örnek vermiştir. Bununla birlikte Sîbeveyh'in şahitlerinden hiçbirini kanıt olarak göstermemiştir. Bu da bize konuyla ilgi görüşlerini Sîbeveyh'den değil, Ferrâ'dan naklettiğini hissettirmektedir.¹²⁶⁴

Nisa sûresindeki ayete gelince Taberî, (المقيمين)'yi (ما)'ye matuf olarak görmüş olup bu hususta Kisâî'nin¹²⁶⁵ görüşünü tercih etmiştir. Ona göre cümlenin takdiri (والمؤمنون يؤمنون بما أنزل إليك يا محمد من الكتاب وما أنزل إليك من قبلك من كتب وبالملائكة الذين يقيمون الصلاة) şeklindedir.

Taberî, Bakara ayetindeki tercih etmiş olduğu görüşü Nisâ ayetinde etmediğini görmekteyiz. Zira ona göre medih ile nasb olması için cümlenin tamamlanması gerekmektedir.¹²⁶⁶ Bu da Nisâ suresinin mezkûr ayetinde gerçekleşmemiştir.

Mubberred (والمقيمين الصلاة) medih üzere nasb olduğunu söylemiş bunun yanı sıra (المقيمين من) şeklinde yorumda bulunanların görüşünü de reddetmiştir.¹²⁶⁷

Zemahşerî bu yönde Sîbeveyh'in yorumunu desteklemiş ve aynı zamanda bu görüşün Kur'ân'ın belagatine uygun olduğunu dile getirmiştir. (المقيمين)'nin medih

¹²⁶¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 63.

¹²⁶² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 63.

¹²⁶³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, VII, 678.

¹²⁶⁴ Taberî el, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 678.

¹²⁶⁵ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 107.

¹²⁶⁶ Taberî el, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 678.

¹²⁶⁷ Mubberred, *el-Kâmil fi'l-edeb*, III, 30.

olması sebebiyle nasb olmasının ise namazın önemine vurgu yapılması nedeniyle olduğunu söylemektedir.¹²⁶⁸

Ebû Hayyân el-Endelusî Sîbeveyh'in görüşünü benimsemiştir. (الراسخون)'yi mübteda (يؤمنون)'yi ise onun haberi olarak irâb etmiştir. (المقيمين)'yi ise medih üzerine nasb edilmiştir şeklinde aktarmıştır.¹²⁶⁹

Sonuç itibariyle müfessirler Sîbeveyh'in sözünü zikretmeyle yetinmişlerdir. Örneğin (الصابرين)'yi ele alırken muzmar fiil ile nasb olmuş deyip Nisâ ayetinde olan (والمقيمين الصلاة)'nin ise medih ile nasb olunduğunu söylemişlerdir.¹²⁷⁰

Görüldüğü kadarıyla Kisâî hariç¹²⁷¹ müfessir ve dilciler Sîbeveyh'in görüşünü desteklemiştir. Hadd-i zatında tercih edilen bu görüş aynı zamanda Halîl ve Yûnus'un görüşü olarak kayıtlara geçmiştir.¹²⁷² Bunun yanı sıra bu görüşü sadece kabul etmekle yetinmeyip savunanlar da olmuştur. Örneğin en-Nehhâs bu görüşü şu şekilde savunmuştur: “*Bu vecih irâb bakımında hiçbir şüphe içermemektedir ki böyle bir durum Arapların kelâmında mevcuttur...*”¹²⁷³

Yine aynı şekilde Fahreddin er-Râzî de (ö. 606/1210) Sîbeveyh'in görüşüne destek vermiştir ve bu hususta Ebû 'Alî el-Fârisî (ö. 377/987)'den naklederek bir cümlede birden fazla sıfat geçtiğinde o sıfatlardan birine dikkat çekmek için irab yönünde diğerlerine muhalefet etmesinin belagat vecihlerinde olduğunu belirlemiştir.¹²⁷⁴

Mekkî b. Tâlib¹²⁷⁵ ve İbn Hişam¹²⁷⁶ gibi dilciler Kisâî'nin benimsemiş olduğu görüşün kabul edilmesinde bir sakınca görmemişlerdir.

Gözlerden kaçmayan bir durum da müfessir ve dilcilerin Bakara ayetini kısaca yorumlayıp Nisâ ayeti üzerinde ise uzun bir şekilde durmaları olmuştur. Bu husus Taberî, Zemahşerî ve Ebû Hayyân el-Endelusî gibi âlimlerin eserlerinde görmemiz mümkündür. Bunun sebebi ise Bakara ayetinde mansûb olan (الصابرين)'den sonra merfû' gelmemesidir. Ancak bunun aksine Nisâ ayetinde (والمقيمين الصلاة)'den sonra (والمؤتون الزكاة) gibi merfû bir ismin gelmesi sebebiyle uzun bir tartışma söz konusu olmuştur.

Çağdaş müfessirlerden bilinen Reşîd Rızâ¹²⁷⁷ (ö. 1935), İbn Âşûr, Muhammed Fâzıl¹²⁷⁸ gibi dilciler Sîbeveyh'in görüşünü desteklemiştir.

¹²⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 589.

¹²⁶⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, III, 411.

¹²⁷⁰ Konuyla ilgi daha fazla bilgi edilmek için bkz. el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, II 249; el-Ukberî, *et-Tibyân fi'râbi'l-Kur'ân*, I, 202; Mekkî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, I, 212.

¹²⁷¹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 107.

¹²⁷² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 65.

¹²⁷³ Nehhâs, *Î'râbu'l-Kur'ân*, s. 77.

¹²⁷⁴ Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-ğayb*, XI, 45.

¹²⁷⁵ Mekkî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, I, 212.

¹²⁷⁶ İbn Hişam, *Şuzûru'z-zeheb*, s. 70.

¹²⁷⁷ Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîru'l-menâr)* Dâru'l-Menâr, Mısır, 1950, II, 114.

3.2.2.13. Fiilin Zâhir İsme İsnad Edildiğinde Cemî Alameti Gelmesi

Arapça cümleler ikiye ayrılmaktadır: Birincisi fiil cümlesi, ikincisi ise isim cümlesidir. Fiil cümlesinde başta gelen fiil her zaman tekil şeklinde gelmektedir. (حصد الفلاح الأرض), (الفلح الأرض) ve (حصد الفلاحون الأرض) gibi. Ancak isim cümlesi olarak geliyorsa isimden sonra gelen fiil kendinden önce gelen isme uymak zorundadır. (العامل), (بنو البناء), (العاملون بنو البناء), ve (العاملون بنو البناء) gibi. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'den müfred zahir isme isnad olmasına rağmen cemi şeklinde gelen fiiller vardır. Önce ilgili ayet verilip daha sonra konuya yönelik dilcilerin görüşleri aktarılacaktır.

İstişhâd ayetleri şu şekildedir: “وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا”¹²⁷⁹ ve “ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرًا مِّنْهُمْ وَاللَّهُ”¹²⁸⁰ بِصِيرٍ بِمَا يَعْمَلُونَ

(أسروا) ve (صموا) fiilleri ayetin istişhâd konusu olmuştur. Zira her iki fiil de tekil zahir isme isnad edilmelerine rağmen cemi şeklinde gelmiştir. Böyle bir durum dilciler arasında ihtilaf konusu olmuştur.

Bu hususta Sîbeveyh'in görüşünü beyan etmeden evvel, konumuzu yakından ilgilendiren (أكلوني البراغيث) meselesi üzerinde durmamız faydalı olacaktır. Dilcilerin ittifakı ile fiilin bir zâhir isme isnad olduğunda ikil ve çoğul alametlerinden soyutlanmalıdır, zira Arapların kelâmında en yaygın olan da budur. Ancak bazı kabilelerin konuşmalarında bu durumun aksi tespit edilmiştir. Böyle nadir bir dil ile ilgili ileride zikredebileceğimiz birçok şevahid bulunmaktadır.

Zahiren bakıldığında Kur'ân-ı Kerîm'de de bu nadir dil üzerine iki ayet nazil olmuştur. Birincisi Mâide süresinin 71. ayeti “ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرًا” ikincisi ise Enbiya süresinin üçüncü ayeti “وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا” olmuştur.

Nadir ve az olan bu dilin üzerine kıyas edilecek kavâid noktasında kaynak gösterilip gösterilmeme, kabul edilip edilmeme hususunda âlimler arasında ihtilaf söz konusu olmuştur.

Sîbeveyh, (أكلوني البراغيث) adıyla anılan bir dilin Arapçada var olduğunu kabul etmiş olup ve şu şekilde kanıtlamıştır: “Bil ki Araplardan kimi (ضريوني قومك) veya (ضرياني) DEMİŞTİR, ki bu da çok azdır. Bu hususta Ferazdak şu beytini söylemiştir:

ولكنن ديافي أبيه وأهله بخوران يعصرون السليل ط

¹²⁷⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, II, 132.

¹²⁷⁹ Enbiyâ, 21/3.

¹²⁸⁰ Maide, 5/71.

¹²⁸¹ Acemî, *Dîvânü Ferazdak*, s. 22. Şiirin anlamı: “Amr b. Afra' da kim oluyor onun anası ve babası, Şam'da Deyyaf köyünden üzüm sıkın bir aşirtin oğuları.”

Bu hususta Sîbeveyh'in değerlendirmelerinden yola çıkararak böyle bir dilin nadir olduğu ve bazı Araplar tarafından kullanıldığı anlaşılıyordur. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in bunun gibi nadir bir dil üzerinden yorumlanmasının uygun olmadığı anlaşılmıştır.¹²⁸² Bazı dilci ve müfessirler bu dili, az olmasından ziyade bazen řaz¹²⁸³ bazen de zayıf¹²⁸⁴ olarak nitelendirmişlerdir. Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür. (أكلوني البراغيث) dili Araplardan rivayet edilmiştir.

(أكلوني البراغيث) dili üzerine ayetlerin nazil olması ve bu ayetlerin o dile tevil edilmesi bazıları tarafından mümkün olsa da¹²⁸⁵ Sîbeveyh başta olmak üzere nahiv alimlerinca kabul görmemiştir. Nitekim bu yönde Muhammed Muhyiddîn b. 'Abdilhamîd el-Mısırî (1900-1973) şöyle demiştir: "Zikretmiş olduğumuz şey çok azdır hiçbir kural bunun üzerine bina edilmez..."¹²⁸⁶ Buna benzer Fethî ed-Ducenî şu ifadeleri kullanmıştır: "Gerçek o ki böyle bir dil şazdır, nadirdir ve üzerine kıyas yapılamaz, kullanılmaz da."¹²⁸⁷

Ayetlerle ilgili Sîbeveyh'in görüşüne gelince, o Mâide ayetini *el-Kitâb* eserinde hiçbir şekilde dile getirmemiştir, ancak buna benzer bir ayet zikretmiştir o da (وأسروا النجوى) ¹²⁸⁸ ayetidir.

Sîbeveyh (أسروا) fiilindeki (وا) harfini fail olarak görmüştür. (الذين)'yi ise onun bedeli şeklinde irâb etmiştir. Sîbeveyh vermiş olduğu şu örnekle sözüne açıklık getirmiştir: "Sanki (انطلقوا، قيل من؟ فقال بنو فلان) şöyle denilmiştir. Yûnus'un da dediği gibi (وأسروا النجوى الذين ظلموا)¹²⁸⁹ ayeti de bu yöndedir."¹²⁹⁰

Ayetin tevilinde hususunda âlimler üç gruba ayrılmıştır. Her birinin görüşü sırasıyla şu şekilde sıralanabilir: Birincisi: Yukarıda da dile getirdiğimiz gibi Sîbeveyh (أسروا) fiilindeki (وا) harfini fail olarak görmüştür. (الذين)'yi ise onun bedeli şeklinde irâb etmiştir. Bu görüşü Muberrred,¹²⁹¹ el-Ahfeş el-Ekber, Ebû Ca'fer en-Nehhâs,¹²⁹² Zeccâc,¹²⁹³ Mekkî b. Ebî Tâlib¹²⁹⁴ ve Ukberî gibi dilci ve müfessirler desteklemiştir.

¹²⁸² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 40.

¹²⁸³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 328.

¹²⁸⁴ Enbârî, *el-Beyân fi i'râbi ğaribi'l-Kur'ân*, I, 302.

¹²⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 102.

¹²⁸⁶ Muhammed Muhyiddîn b. 'Abdilhamîd, 'Uddetu's-sâlik ilâ tahkîki Evdahul-mesâlik, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2003, II, 110.

¹²⁸⁷ ed-Ducenî, Muhammed, *Zâhiratu'ş-şuzûz fi'n-nahvi'l-'Arabî*, Vekâletu'l-Matbû'ât, Kuveyt, 1974, s. 216.

¹²⁸⁸ Enbiyâ, 21/3.

¹²⁸⁹ Enbiyâ, 21/3.

¹²⁹⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 40.

¹²⁹¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 275.

¹²⁹² Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, III, 64.

¹²⁹³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbu*, III, 385.

¹²⁹⁴ Mekkî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, II, 477.

Fahrüddîn er-Râzî “Burada /Bedel/olarak irâb edilmesi isabetli olur. Zira sadece (عموا و صموا) denilmiş olsaydı tümü bu vasfın içerisine girmiş zannedilecekti. Ancak daha sonra (كثير منهم) gelmesi kavmin tümü değil, çoğu anlaşılmuştur”¹²⁹⁵ sözüyle desteğini beyan etmiştir.

Muhammed el-Emîn eş-Şinkîti (1907-1974) *Edvâu'l-beyân fî îzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* adlı eserinde Sîbeveyh'in irâbını en iyi irâb görerek şu şekilde zikretmiştir: (عموا و صموا كثير منهم)'da ki (و)'in bedeli olarak irâb edilmesi ahsendir... Enbiyâ ayetine gelince (الذين ظلموا) irâbı ilgili birçok irâb vecihleri ortaya çıkmıştır. Ancak bana göre (أسروا)'deki (و)'in bedeli olarak irâb edilmesi en iyisidir.”¹²⁹⁶

İkincisi: (كثير) haberi hazf olunmuş mübteda olarak irâb edilmiştir. Buna göre de takdir şöyledir (العمي والصم كثير).¹²⁹⁷

Üçüncü görüş: (كثير) mübteda-i muahhar (عموا و صموا) cümlesi ise haber-i mukaddem olarak irâb edilmiştir. Takdiri ise (كثير منهم عموا و صموا) şeklindedir.¹²⁹⁸

Âlimlerin (عموا و صموا)'deki (و)'in cemi alameti olarak kabul etmemelerinin nedeni (أكلوني البراغيث) dilini zayıf bir dil olarak görmeleri olmuştur. Nitekim yukarıda da geçtiği gibi kimi şaz olarak kimi ise az/nadir olarak nitelendirmiştir.

Bazı çağdaş dilciler tarafından¹²⁹⁹ Ferrâ, el-Ahfeş el-Evsat, İbn Mâlik, Ebû Hayyân, İbn Hişâm ve modern Nahivciler'den sayılan Abbas Hasen gibi âlimler tarafından söz konusu her iki ayetin de (أكلوني البراغيث) dili üzerine nazil olduğunu kabul ettikleri şeklinde bir iddia ortaya atılmıştır. Ancak yapılan araştırmalar sonucu bu âlimlerin hiçbirinin böyle bir kabullerinin olmadığı ortadadır.

Sîbeveyh başta olmak üzere Basralıların görüşünün doğru olduğunu düşünmekteyiz. Yani (عموا و صموا)'deki (و)'in cem-i vavı olup (كثير) ise onunu fâili olarak görülmesidir. Bunun kanıtı ise aşağıdaki zikredeceğimiz delillerdir:

Birincisi (أكلوني البراغيث) sahih bir Arapçadır. Zira bu dil şahitliği kabul edilen Tay (Benî Tay),¹³⁰⁰ Ezd Şînvânî¹³⁰¹ ve Hâris b. Kâ'b¹³⁰² gibi kabileler tarafından konuşulan bir dilidir.¹³⁰³

¹²⁹⁵ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XII, 49.

¹²⁹⁶ Şenkîti, Muhammed el-Emîn, *Edvâu'l-beyân fî îdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1999, II, 117.

¹²⁹⁷ Ukberî, *et-Tibyân*, I, 223.

¹²⁹⁸ Mekkî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, I, 234.

¹²⁹⁹ Henâdî, *İ'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 46.

¹³⁰⁰ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 98.

¹³⁰¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, II, 98.

¹³⁰² İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, II, 80.

¹³⁰³ Suyutî, *el-İktirâh*, s. 47.

Bunun yanı sıra Sîbeveyh Araplardan (ضربوني قَوْمك وضرباني أخواك) şeklinde tabirlerin işittiğini dile getirmiştir.¹³⁰⁴ Benzer şekilde Ebû Hayyân böyle bir dilin hasen olduğunu belirtmiştir.¹³⁰⁵ Eğer ki Ebû Hayyân bu kabilelerin diline güvenmemiş olsaydı hasen olarak nitelendirmezdi. İbn Hişâm ve Süyutî bu dili kabul etmiş âlimler arasında yer almışlardır.¹³⁰⁶ Yine aynı şekilde İbn Hişâm'da böyle bir dilin sağlam olduğunu söylemiştir.¹³⁰⁷ Durum böyle iken bu dili reddetmemiz için bir sebep bulunmamaktadır.

İkincisi, bu dilin Arapçada geçerli olduğunu kanıtlayacak birçok semâi delil olmuştur. Bunların kimisi Hadîs-i Şerîflerde kimisi de şiirler ile geçmiştir. Hadîs delilleri şunlardır: Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “... يتعاقبون فيكم ملائكة بالليل...”.¹³⁰⁸ Hadîste ki istişhâd yeri (يتعاقبون) fiilinin zahir isimden önce cemi vavı (واو الجماعة)'nın eklenmesi olmuştur. Yine 'Abdullâh b. Câbir'in rivayet ettiği başka bir Hadîste ise, Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: “مَنْ كُنَّ لَهُ ثَلَاثٌ...”.¹³⁰⁹ Ukberî (كَنْ)'deki (ن) cemi alameti olup fail zamiri olmadığı belirtmiş ve burada ki (ن)'u (أكلوني البراغيث)'deki (و) benzetmiştir.¹³¹⁰ Diğer bir Hadîs ise “ليخرجن العواتق ذوات الخدور أو قال العواتق وذوات الخدور”¹³¹¹ Buradaki şahid (ليخرجن) fiiline zahir bir isme isnâd olduğu halde nûnu nisve eklenmiştir.

Şiir şahidlerine gelince birçok delil elde edilmiştir. Birincisi, şairin şu sözüdür:

فأدركته خلالاته فخذلته ألا عرق السوء لا بد مدرك¹³¹²

Şiirdeki şahid (فأدركته) fiilinin zahir bir isme isnâd olmasına rağmen nûnu nisve eklenmiştir.

İkincisinde Umeyye b. Ebî's-Salt (ö. 8/630 [?]) bir şiirinde şöyle der:

يلومونني في اشتراء النخيل أهلي فكلهـتم يعدل¹³¹³

“Ailem hurma bahçesini satın almadım diye beni eleştirip kınıyorlar, hâlbuki tek eleştirilecek olan kendileridir.”

¹³⁰⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 40.

¹³⁰⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 408.

¹³⁰⁶ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, II 98; Suyutî, *el-İktirâh*, s. 47.

¹³⁰⁷ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, IV, 150.

¹³⁰⁸ Buhârî, *Câmi'u's-Sahîhu'l-muhtasar (Sahîh-i Buhârî)*, II, 113.

¹³⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1999, XXII, 150.

¹³¹⁰ Ukberî, *Î'râbu'l-Hadîsi'n-Nebevî*, thk. 'Abdulilah, Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabiyye, Dımaşk, 1987, I, 107-108.

¹³¹¹ Buhârî, *Câmi'u's-Sahîhi'l-muhtasar (Sahîh-i Buhârî)*, I, 333.

¹³¹² 'Abdulhamîd, Muhammed Muhyiddîn, *Minhatu'l-Celîl bi tahkiki Şerhi İbn 'Akîl, Dâru'l-Mektebeti't-Ticâriyyeti'l-Kubrâ*, Mısır, 1980, I, 272.

¹³¹³ İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, II, 82.

Buradaki şahid ise (يلوموني) fiili zahir bir isme isnâd olduğu halde cemi vavı eklenmiştir.

Üçüncü şahid ise; Ubeydullâh b. Kays er-Rukayyât'in (ö. 75/694) bir şiirinde söylemiş olduğu şu beyittir:

تولى قتال المارقين بنفسه
وقد أسلماه مبعده وحميم¹³¹⁴

“*Mus'ab başkaldıran isyancılara karşı tek başına savaştı, ancak uzak yakın onana ihanet edip onu düşmana teslim etti.*”

Bu şiirdeki şahide gelince (أسلماه) fiili zahir bir isme isnâd olduğu halde tesniye elifi eklenmiştir. Zikredilen bu şahidlerden sonra (أكلوني البراغيث) gibi bir dile şaz veya zayıf demek mümkün müdür?

Sonuç itibariyle (أكلوني البراغيث) Arapçada varid olan bir dildir, nadir olsa da aynı zamanda fasihtir. Ancak ilgili ayetlerin bu dil üzerine tevil yapılmaması daha uygun görülmektedir. Çünkü Kur'ân en sağlam ve en yaygın bir dil üzerine inmiştir. Zira Sîbeveyh de bu görüşe sahiptir.

¹³¹⁴ İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, II, 81.

SONUÇ

Bu çalışmada Sîbeveyh'in Kur'ân âyetleriyle istişhâd yöntemi bir bütün olarak ele alınmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Sîbeveyh, görüşlerini ispat etme hususunda şiir, emsâl, Hadîs-i Şerîf ve Kur'ân-ı Kerîm âyetleri gibi kaynaklara başvurmuştur.

Sîbeveyh'in Arap edebiyatında genel olarak üç grupta zikredilen *Câhiliye*, *Muhadramûn* ve *Mutekaddimûn* dönemi şairlerinin şiirlerinin tamamı ile istişhâdda bulunmuştur.

Emsâlden 41 mesele yer vermiştir. Delil getirirken önce Kur'ân sonra da meselle teyit etme yoluna gitmiştir.

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan Hadîs'in, her ne kadar âlimler nezdinde Kur'ân'dan sonra dinin ikinci temel kaynağı ve Hz. Peygamber'in de Arapların en fasih konuşanı kabul ediliyor olsa da ilk dönemlerden itibaren nahiv ilminde istişhâdına pek sıcak bakılmadığına şahit olunmaktadır. Bununla doğru orantılı olarak Sîbeveyh'in de Hadîs istişhâdı yok denecek kadar azdır. Nitekim *el-Kitâb*'ın tamamı incelendiğinde onun sadece yedi yerde Hadîsle istişhâdda bulunduğu görülmektedir.

Âyetlerle istişhâda gelince; dil bilginlerinin pratik açıdan eserlerinde Kur'ân âyetlerine pek yer vermediklerine ve hatta şiiri Kur'ân'a göre daha ön planda tuttuklarına şahit olunmaktadır. Sîbeveyh, *el-Kitâb* eserinde 397 âyet ile istişhâdda bulunurken şiirle istişhâdı 1056'dır. Buna göre Sîbeveyh de diğer dâriciler gibi nicelik olarak şiir istişhâdına Kur'ân istişhâdından daha fazla yer vermiştir. Bununla birlikte müellif, istişhâdlerinde âyeti zikrettikten sonra "وأمثال ذلك في القرآن كثير" *Buna benzer örnekler Kur'ân'da çoktur*" sözünü de eklemiştir. Bu durum Sîbeveyh'in en az şiir kadar âyetle istişhâda da önem verdiğinin göstergesidir. Zira onun en büyük amacı, benimsemiş olduğu bir kuralı âyet ile doğrulayıp temellendirmektir. Dolayısıyla kuralla ilgili bir örneği yeterli sayması, buna benzer örneklerin Kur'ân'da kolay bir şekilde bulunacağı düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Sîbeveyh, *el-Kitâb*'da 397 âyeti şahid olarak zikretmesinin yanı sıra mütevâtir ve şâz rivayetli kırâatlerin tamamına uyulması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim bununla ilgili olarak "إِنَّ الْقِرَاءَةَ لَا تُخَالَفُ لِأَنَّ الْقِرَاءَةَ السُّنَّةُ" *Kırâata muhalefet edilmez zira kırâate uymak vaciptir*" sözünü söyleyerek bunlarla istişhâdda bulunulması ve bunlara uyulması gerektiğini belirtmiştir. Sîbeveyh kurrâdan 'Abdullâh b. Mes'ûd, 'Abdurrahmân el-A'rec, Îsâ b. Omer es-Sekafî ve Hârûn el-A'ver gibi Basralı kârileri isim isim

zikrederken bir kısmını da Medine, Kûfe, Mekke, Hicaz ehli ve bazı kırâat ehli gibi üstü kapalı biçimde zikretmiştir.

Çağdaş tenkitçiler, Sîbeveyh'i mütevâtir âyetleri kabul etmediği ve hatta reddettiği şeklinde iddialarda bulunmuşlardır. Ancak o dönem için kırâat adıyla müdevven bir ilimden bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla şaz ve mütevâtir kırâat şeklinde bir taksim de henüz ortaya çıkmamıştır. Öte yandan Sîbeveyh'in tüm Arap lehçelerini kapsayacak ilmî bir birikime sahip olmadığı da göz ardı edilmemelidir. Binaenaleyh Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf/lehçe üzerine indiği malumdur. Bu nedenle sözü edilen sebepler dikkate alındığında Sîbeveyh'in bazı kırâatleri yanlış kabul etmesi ya da bunları zayıf olarak nitelendirmesi makul bir davranış olarak görülebilir.

el-Kitâb, Sîbeveyh'in Arap dili nahvi, sarfı ve fonetiği alanında bize ulaşan en eski eserdir. Bu nedenle kendisine özgü bir değeri vardır. Nitekim III./IX. yüzyıldan itibaren "Nahvin mukaddes kitabı" sayılacak kadar takdir görmüştür. Aralarında Mâzinî, Câhiz, Muberrid gibi simaların da bulunduğu âlimlerin kanaatine göre alanında rakipsiz kalmış, onu gölgede bırakacak veya ondan müstağni kalacak başka bir kitap yazılmamıştır. Telifin ana malzemesini Halîl b. Ahmed'in fikirleri oluşturmakla birlikte Yûnus b. Habîb, Ahfeş el-Ekber, Ebû 'Amr b. 'Alâ, Îsâ b. Omer es-Sekafi, İbn Ebû İshak el-Hadramî ve Hârûn el-A'ver el-Kârî gibi dil, gramer ve kırâat âlimlerinin görüşleri de kitabın oluşmasında önemli katkılar sağlamıştır. *el-Kitâb*'da dikkat çeken bir husus da yirmiden fazla yerde "Nahviyyûn" diye geçen anonim bir gruptan yapılan alıntılardır. Bununla birlikte Sîbeveyh, bunların kıyas ve istidlâllerini düzensiz bularak görüşlerinin çoğunu reddetmektedir.

Sîbeveyh, *el-Kitâb*'ı kaleme alırken Araplara kendi dillerini öğretmek maksadıyla ele almış ve dille ilgili benimsemiş olduğu görüşleri şiir, mesel, Hadîs ve Kur'ân'dan âyetlerle destekleyip teyit etmiştir. O, eserinde sadece Kur'ân dili ya da Kur'ân nahvini ele almamıştır. Zira ele aldığı kimi konularda tek bir âyet bile zikretmemiştir.

Sîbeveyh, *el-Kitâb* eserinde âyetlerin tevili bakımından sadece hocası Halîl'in görüşlerinden beslenmemiştir. Zira birçok konuda hocasının hilafına görüşler ortaya koymuş, aynı şekilde diğer hocası Yûnus b. Habîb'in de birçok görüşüne muhalefet etmiştir.

Bu çalışmada, daha önce ele alınmış benzer ve yakın temalı çalışmaları da göz önünde bulundurarak Arap Dili ve Belagati alandaki bilimsel araştırmalara mütevazı bir katkı sağlamayı ve ileride yazılacak diğer çalışmalara bir ışık tutmayı hedeflemiş

bulunmaktadır. Yapılacak her tür eleştirinin hem şahsî bilimsel gelişimimize hem de alana önemli katkılar sağlayacağını düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- ‘Abbâsî, ‘Abdurrahim, b. Ahmed, *Me‘âhidu’t-tensîs ‘alâ şevâhidi’t-telhîs*, ‘Âlemu’l-Kütüb, Beyrut, 1947.
- ‘Abdul‘âl Sâlim Mekrem, *el-Halkatu’l-mefkûde fî târîhi’n-nahvi’l-‘Arabî*, Muessesetu’r-Risâle, Lübnan, t.s.
- ‘Abdulaziz b. Suleyman, el-Muzeynî, *Mebâhis fî ‘ilmi’l-kirâât*, Dâru Kunûzi İşbilyâ, Riyad, 2018.
- ‘Abdulcâbir, Mahmûd, *Divânu’z-Zibirikân*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1984.
- ‘Adîme, Muhammed ‘Abdulhalik *Fehârisu Kitâbi Sibeveyh*, Mektebetu Hilvân, Mısır, 1975.
- ‘Adîme, Muhammed ‘Abdulhalik *Dirâsât li usûli’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Hadîs, Kahire, 1999.
- ‘Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. ‘Abdillâh b. Sehl, *el-Furûku’l-luğaviyye*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2005.
- ‘Îd, Muhammed, *er-Rivâye ve’l-istişhâd ve’l-ihticâc bi’l-luğa*, ‘Âlemu’l-Kütüb, Kahire, 1988.
- Afgânî, Sa‘îd, *el-Mûcez fî kavâ‘idi’l-luğati’l-‘Arabiyye ve şevâhidihâ*, Dâru’l-Fikir, Beyrut, 2003.
- Ahfeş el-Evsat, Ebû’l-Hattâb ‘Abdulhamîd b. ‘Abdilmecîd, *Meâni’l-Kur‘ân*, thk. Hudâ Mahmûd Kara’a, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, 1990.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Musnedu’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1999.
- Ahmed, Muhtâr, *Mu‘cemu’l-luğati’l-‘Arabiyye*, ‘Âlemu’l-Kütüb, Kahire, 2008.
- Ahmed, ‘Îmâd, *Kirâatu fî i’tirâdâti’l-muhaddisîn ‘ale’n-nahviyyîn*. Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar, “Ebû ‘Amr b. ‘Alâ” *DİA*, İstanbul, 1994.
- Âlûsî, Şehâbeddîn Mahmûd, *Rûhu’l-me‘ânî fî tefsîri’l-Kur‘âni’l-‘azîm ve’s-seb‘i’l-mesânî*, Dâru’l-İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 2010.
- Âlûsî, Şehâbeddîn Mahmûd, *Rûhu’l-me‘ânî fî tefsîri’l-Kur‘âni’l-‘azîm ve’s-seb‘i’l-mesânî*, Dâru’l-İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 2010.
- Bağdâdî, ‘Abdulkâdir, *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-‘Arab*, Mektebeu’l-Hâncî, Kahire, 1988.

Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sabî, (el-Hatîb) *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut, 2001.

Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'İsâm el-Kudât, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2001.

Bennâ, Ahmed b. Muhammed, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer fi (bi)'l-Kirâ'âti'l-erbe'ate 'aşer*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, *Câmi'u's-Sahîhu'l-muhtasar (Sahîh-i Buhârî)*, thk. Mustafâ Dîb el-Bugâ, Dâr'u İbn Kesîr, Beyrut, 1987.

Bulut, Ali, "Yûnus b. Habîb", *DİA*, İstanbul, 2013.

Cemel, Ebû Dâvûd Suleyman b. Omer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî, *el-Futuhâtu'l-ilâhiyye bitavzîhi Tefsîri'l-Celâleyn bi'd-dekâiki'l-hafîyye*, Beyrut, 1999.

Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Alî b. Yûsuf, *Gâyetu'n-nihâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

-----, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-'aşr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.s.

-----, *Muncidu'l-mukriîn ve murşidu't-tâlibîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

Çalışkan, Mehmet, "Kur'ân'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, (Ocak-Haziran) 2005.

Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kirâ'âti's-seb'*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1984.

Demir, İsmail, "İbn Mu'tî'nin Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstişâh", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Kars 2015.

Denvaşâri, 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân, *Hâşiyetu't-tasrîh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

Dervîş, Muhyiddîn, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânuh*, Dâru'l-Yemame, Dimaşk, 1995.

Ducenî, Muhammed, *Zâhiratu's-şuzûz fi'n-nahvi'l-'Arabî*, Vekâletu'l-Matbû'ât, Kuveyt, 1974.

Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *el-Garîbû'l-musannef*, thk. Muhammed el-Abîdî, Dâru Suhnûn, Tunus, 1996.

Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Mervan el-Atiyye, Muhsin Harabe, Vefâ Takiyyuddin, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1995.

-----, *Kitâbu'l-emsâl*, thk. 'Abdulmecid Katamiş, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1980.

Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1950.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sunen*, , thk. Muhyiddîn 'Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, t.s.

-----, *Kitâbu'l-mesâhif*, thk. Muhammed b. 'Abdeh, Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, Kahire, 2002.

Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*, thk. Recep Osman, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1998.

Ebû Muhammed 'Abdihak b. Gâlib b. 'Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Girnâtî el-Endelusî, *el-Muharreru'l-vecîz*, thk. 'Abdusselâm eş-Şâfî, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1998.

Ebû Şâme Ebû'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbuddîn b. İsmâil el-Makdisî, *İbrâzu'l-me'ânî min Hirzu'l-emânî fi'l-kirâati's-seb'*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, t.s.

Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm *ed-Durru'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1998.

Ebû'l-Hasen 'Alî b. Mu'min b. Muhammed b. 'Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî, *Şerhu'l-Cumel li'z-Zeccâcî*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, t.s.

Ebû't-Turâb ez-Zâhirî, *Şevâhidu'l-Kur'ân*, Dâru'r-Ruşd, Cidde, 1983.

Ebûssuûd, Muhammed, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2001.

Elmalî, Hüseyin, "Ebû Zeyd Saîd b. Evs" *DİA*, İstanbul, 1994.

Emânuddîn, Hathât, *el-İstidlâl*, Halep Üniversitesi, Doktora Tezi, 1993.

Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn, *Nuzhetu'l-elibbâ' fi tabakâti'l-udebâ*, Mektebetu'l-Menâr, Zerkâ, Ürdün, 1985.

-----, *Ahbâru'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1955.

-----, *el-Beyân fi i'râbi ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1980.

-----, *el-İnsâf fi mesâili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 2003.

Esmâ Muhammed, *Dîvânu 'Urvatu's-Sa'âlik*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1998.

Ezherî, Ebû'l-Velîd Zeynuddîn Hâlid b. 'Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd, *et-Tasrîh bi madmûni't-Tavdîh, Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000.

-----, *Meâni'l-kirâât*, Merkezu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, Riyad, 1991.

-----, *Tehzîbu'l-Luġa*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002.

Fârîdî, Muhammed, Şerhu' İmamu'l-Fârîdî 'ale Elfiyeti İbn Mâlîk, thk, Muhammed Mustafâ el-Hatîb, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, t.s.

Feccâl, Mahmûd, *el-İsbâh fî Şerhi'l-İktirâh*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1989.

Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. 'Abdillâh el-Absî, *Me'âni'l-Kur'ân*, Dârû'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 2010.

Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Hatîbu'd-Dehşe Ahmed b. Muhammed b. 'Alî el-Hamevî, *el-Misbâhu'l-munîr fî ġarîbi's-şerhi'l-kebîr*, el-Mektebetu'l-'İlmiyye, Beyrut, t.s.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Muesesetu'r-Risâle, Dımaşk, 2005.

Gündüzöz, Soner, *Sîbeveyh'te Kelime Yapısı*, Ondukuz Mayıs Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Samsun, 2002.

Hadîsî, Hadîce, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, Mektebetu'n-Nahda, Bağdat, 1966.

-----, *Kitâbu Sîbeveyh ve şurûhuh*, Dâru't-Tedâmun, Bağdat, 1967.

Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Omer, *İnâyetu'l-Kâdî ve kifâyetu'r-Râzî (Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî)*, Dâru Sâdir, Beyrut, t.s.

Halebî, 'Abdulkadir, *Şerhu Sakti'z-zend*, el-Me'arifu'l-'İlmiyye, Mısır, 1933.

Halebî, Ebû't-Tayyib 'Abdulvâhid b. Alî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2009.

Hâlidî, Fuâd, *Lehçetu Rabîa ve eseruhâ fî'd-dirâsâti'l-luġaviyye ve'l-Kur'âniyye*, Dâru'l- Me'mûn, Amman, t.s.

Hamad, Gânim, *Muhâdarât fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru Ammâr, Amman, 2001.

Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-buldân ve mu'cemu'l-udebâ'*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1977.

Hammûde, 'Abdurrezzâk, *Eseru'l-kirââti'l-Kur'âniyye fî's-sina'ati'l-mu'cemiyye*, Doktora Tezi, Hilvân Üniversitesi, Arapça Bölümü, Mısır, 2010.

Hâtır, Suleyman Yûsuf, *Menhecu Sîbeveyh fî'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 2008.

Henâdî, Muhammed ‘Abdulkadir, *Zâhiratu’t-tevîl fî i’râbi’l-Kur’âni’l- Kerîm*, Yüksek lisans Tezi, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 1982.

Herevî, Herevî, Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu me’âni’l-kırâât*, Mektebetu’l-Buhûsi’l-İslamiyye, Riyad, 1991.

Hilvânî, Muhammed, *el-Mufasssal fî’n-nahvi’l-‘Arabî*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1979.

Huseyn, Muhammed Hıdır, *Dirâsât fî’l-luğatil-‘Arabiyye ve târîhihâ*, el-Mektebu’l-İslâmî, Dımaşk, 1960.

İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâuddîn ‘Abdullâh b. ‘Abdirrahmân, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, Dâru’t-Turâs, Kahire, 1980.

İbn Âşûr, Muhammed Fâzıl, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, Dâru Sahnûn, Tunus, 1997.

İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzzi’l-kırâât ve’l-îdâh ‘anhâ*, nşr. Diyanet Yüsek İşleri Kurulu, Kahire, 1999.

-----, *el-Hasâis*, ‘Âlemu’l- Kütüb, Beyrut, t.s.

-----, *el-Munsif*, Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Kadîm, Dımaşk, 1954.

İbn Cuzey, Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Ğırnâtî, *et-Teshîl li ‘ulûmi’t-tenzîl*, thk. ‘Abdullâh el-Hâlidî, Dâru’l- Erkâm b. Ebî’l-Erkâm, Beyrut, 1998.

İbn Ebî Zemenîn Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh b. İsâ el-Mûrrî el-Kurtubî, *Tefsîru’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, Dâru’l-Fârûki’l-Hadîse, Kahire, 2002.

İbn Fâris b. Zekerriyya b. Muhammed, *es-Sâhibî fî fikhi’l-luğa ve suneni’l-‘Arab fî kelâmihâ*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1997.

-----, *Mu’cemu mekâyîsi’l-luğa*, thk. ‘Abdusselâm Hârûn, İttihâdu Kuttebi’l-‘Arab, Dımaşk, 2002.

İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî, *Hedyu’s-sârî fethu’l-bârî*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1999.

İbn Hâleveyh, Ebû ‘Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Hucce fi’l-kırâât*, thk. Sâlim Mekrem, Dâru’ş-Şurûk, Beyrut, 1970.

İbn Hâleveyh, el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân, *Muhtasar fî şevâzzi’l-Kur’ân*, Mektebetu’l-Mutenebbî, Kahire, 1998

İbn Hallikân, Ebû’l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu’l-a’yân*, ‘Âlemu’l-Kütüb, Kahire, 1997.

İbn Hazm Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed b. Saîd, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 2000.

İbn Hişâm, 'Abdullâh b. Yûsuf Şuzûru'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab, Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2001.

-----, *Evdahu'l-mesâlik*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1979.

-----, *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000.

-----, *Muğni'l-lebîb*, Tah. Mâzin el-Mubarek, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Şihâbiddîn Omer b. Kesîr ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1988.

-----, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Muhammed Huseyn Şemsuddin, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1998.

İbn Mâlik, Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. 'Abdillâh et-Tâî el-Endelusî, *Elfıyye*, Dâru't-Teâvun, Mısır, t.s.

-----, *el-Kâfiyetu's-Şâfiye*, Dâru'l-İhyâi't-Turâs, Mekke, t.s.

-----, *Şerhu't-Teshîl*, thk. 'Abdurrahmân es-Seyyid Muhammed el-Mahtûn, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1990.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mukerrem b. Alî, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1996.

İbn Mucâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Musa et-Temîmî, *Kitâbu's-seb'a*, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1978.

İbn Sellâm, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî el-Basrî, *Tabakâtu's-şu'arâ'i'l-Câhiliyyîn ve tabakâtu's-şu'arâ'i'l-İslâmiyyîn*, el-Matba'atu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, Mısır, 1998.

İbn Sîde, Ebû'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'il ed-Darîr el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, Tah. 'Abdulhamîd, Hendâvî, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000.

İbn Ya'îş Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. 'Alî b. Ya'îş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-Mufassal*, et-Tıbbâ'l-Munîriyye, Kahire, t.s.

İbnu'l-'Îmâd, 'Abdulhay, Ahmed b. Muhammed, el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Ernâût, Dâru İbn Kesîr, Dımaşk, 1986.

İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetu'n-neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*, Dâru'l-Huda, Cidde, 1999.

İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk *el-Fihrist*, Dâru'l- Mâ'rife, Beyrut, 1978.

İbnu's-Serrâc Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî *el-Usûl fî'n-nahv*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1996.

İbnu't-Tayyib, Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şarkî es-Sumeylî el-Fâsî, *Tahrîru'r-rivâye fî takrîri'l-Kifâye*, thk. 'Alî Huseyn el-Bevvâb, Dâru'l-'Ulûm, Kahire, 1983.

İhâb, 'Abdulhamîd, Selâme, *Şerhâ Ebî'l-'Alâ ve el-Hatîb et-Tebrîzî 'alâ Dîvân Ebî Temmâm, Dirâse nahviyye ve's-sarfîye*, Dâru'l-'Ulûm, Kahire, 2001.

İsfehânî, 'Alî b. el-Huseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *el-Eğânî*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1971.

Kadi, 'Abdulfettah b. 'Abdulğani b. Muhammed, *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtibiyye*, Mektebetus'-Sevâdî, Cidde, 1992.

Kâdî, 'Abdulfettâh, *el-Budûru'z-zâhira fî'l-kirâati'l-'aşri'l-mutevâtira*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, t.s.

Karaçam, İsmail, "el-A'rec, Humejd b. Kays", *DİA*, İstanbul, 1991.

Kasım Halîl, el-Kavâsime, *Ta'nu'n-nuhât ve'l-luğaviyyîn fî luğati'l-'Arab*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, t.s.

Kastalânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed, *Letâifu'l-işârât li funûni'l-kirâât, Vizâratu's-Şuûni'l-İslâmiyye*, Riyad, t.s.

Kıftî, Ebu'l-Hasen Cemâluddîn 'Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. 'Abdilvâhid eş-Şeybânî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ Enbâhi'n-nuhât*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1987.

Koçak, İnci, "el-Ahfeş el-Ekber", *DİA*, İstanbul, 1998.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Haz. Halil Altuntaş, Mufaffer Şahin, Ankara, 2011.

Kurtubî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru Alemi'l-Kütüb, Riyad, 2003.

Ma'rife, Muhammed Hâdî, *et-Temhîd fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru't-Te'âruf, Beyrut, 2011.

Mahzûmî, Medî, *Medresetu'l-Kûfe ve menhecihe*, nşr. Şerike Mektebeti Mustafâ el-Babî el-Halebî, Mısır, 1958.

Mazharî, Muhammed, Senâullah, *Tefsîru'l-mazharî*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1971.

Me'arrî, Ebû'l-'Alâ, *Risâletu'l-ğufrân*, thk. Ayşe 'Abdurrahmân, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 2009.

Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, Beyrut, 2001.

Meydânî Ahmed b. Muhammed, *Mecma'ul-emsâl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.s.

Meydânî, Ahmed b. Muhammed, *Mecma'u'l-emsâl*, thk. Muhammed 'Abdulhamîd, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2010.

Mubberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fî'l-edeb*, thk. Muhammed İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1993.

Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî, *el-İktidâb fî şerhi Edebi'l-küttâb*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1996.

Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, *Minhatu'l-Celîl bi tahkîki Şerhi İbn 'Akîl*, Dâru'l-Mektebeti't-Ticâriyyeti'l-Kubrâ, Mısır, 1980

-----, *'Uddetu's-sâlik ilâ tahkîki Evdahu'l-mesâlik*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2003.

Muhammed Salim Muhaysin, *el-Muğnî fî tevcîhi'l-kirâati'l-mutevâtira*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1988.

Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr. Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. 'Abdullâh, Mahmûd Şehâte, Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002.

Murâdî, Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedruddîn Hasen b. Kâsım b. 'Abdillâh b. 'Alî el-Murâdî, *Şerhu Teshîli'l-fevâid ve tekmîli'l-makâsid*, Tah. 'Abdurrahmân Suleyman, Dâru'l-Fikr, Kahire, 2001.

-----, *Tavdîhu'l-mekâsid ve'l-mesâlik bi Şerhi Elfiyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 2008.

Nâsif, 'Alî Necdî, *Sîbeveyh İmam'n-Nuhât*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire, t.s.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed *İ'râbu'l-Kur'an*, thk. Gâzî Zâhid, 'Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1988.

Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, thk. Hasen Şelebî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2001.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'an*, thk. Muhammed Beşir, Dâru'l-Beyân, Riyad, 2010.

Nîsâbûrî, Nizâmuddîn Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-A'rec, *Ğarâibu'l-Kur'an ve reğâibu'l-furkân*, thk. Zekeriyâ Umeyrât, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Öztürk, Mustafa, "Kur'an Kırâatlerinin Tarihsel Serancamına Genel Bir Bakış", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı:1, (Ocak-Haziran 2003), Adana, 2003.

Ra'înî, Muhammed b. Muhammed, *el-Kevâkibû'd-dûrriyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2017.

Radî el-Esterâbâdî, Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu's-Şâfiye*, thk. Muhammed Nûru'l-Hasen, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1975.

Rafîde, İbrâhîm, *en-Nahv ve Kütübü't-tefsîr*, ed-Dâru'l-Cemehîriyye, Bingazi, 1990.

Râzî Muhammed b. Ebû Bekr, *Muhtâru's-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Omer b. Huseyn et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002.

-----, *Tefsîru'r-Râzî*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002.

Reşîd Rızâ *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîru'l-menâr)* Dâru'l-Menâr, Mısır, 1950.

Rua'ynî, Ebû Ca'fer, Ahmed, *Tuhfetu'l-akrân fî mâ kurie bi't-teslîs min hurûfi'l-Kur'ân*, Th., Huseyn el-Bevvâb, Dâru Kunûzi İşbilyâ, Riyad, 2007.

Ruaynî, Muhammed b. Şureyh, el-İşbîlî, *el-Kâfi fî'l-kirâati's-seb'*, thk. Salim b. Muhammed, Ummu'l-Kura Üniversitesi, 2000.

Sabbân, Muhammed b. Ali, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Uşmûnî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Dımaşk, 1990.

Safedî, Salâhuddîn Halîl, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Turkî Mustafâ Ahmet Ernaût, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2001.

Sâlim, Muhammed İbrâhîm, *Ferîdetu'd-deh, fî ta'sîli ve cem'i'l-kirâât*, Dâru'l-Beyânî'l-'Arabî, Kahire, 2003.

Sâlim, Muhammed Muhammed, *Şerhu Tibetu'n-neşr fî'l-kirâati'l-'aşr*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1997.

Sâvî, Ahmed el-Mâlikî el-Halvetî, *Hâşiyetu's-Sâvî 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, el-Matba'atu'l-Ezheriyye, Mısır, 1926.

Sebîti, 'Ayyed, *İbnu't-Tarâve en-nahvî*, Mektebetu'l-Fehdi'l-Vataniyye, Riyad, 1983.

Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebû Bekr (b.) Muhammed b. 'Alî el-Hârizmî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf, Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm, *ed-Durru'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1998.

Sîbeveyh, Osman, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm, Muhammed Harûn, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988.

Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. ‘Abdillâh b. Merzubân *Şerhu ebyâti Kitâbi Sîbeveyh*, thk. ‘Alî Seyyid ‘Alî, Ahmed Hasen Mehdeli, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2008.

Sisi, ‘Abdulbâki, *Kavâ’idu nakdi’l-kırâati’l-Kur’âniyye*, Dâru Kunûz-i İşbilya, Riyad, 2006.

Suyûtî, Ebû’l-Fadl Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi‘î, Fadl, ‘Abbâs, *Buğyetu’l-vu’ât fî tabakâti’l-luğaviyyîn ve’n-nuhât*, Mektebetu’l-‘Asriyye, Sayda, Lübnan, 1964.

-----, *Hem’u’l-hevâmi’ fî şerhi Cem’u’l-cevâmi’*, Mektebetu Tevfikiyye, Mısır, 2001.

-----, *‘Ukûdu’z-zeberced ‘alâ Musnedi’l-İmâm Ahmed*, (*‘Ukûdu’z-zeberced fî i’râbi’l-hadîs*), Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1994.

Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ, *el-Makâsîdu’ş-Şâfiye*, thk. ‘İyâd b. ‘Îd, es-Sâbitî, İhyâu’t-Turâsi’l-İslâmî, Mekke, 2007.

Şehâde, Muhammed, “Mustalahu’t-tevahhum fî Kitâbi Sîbeveyh”, *Mecelletu Merkezi’l-Vesâiki’l-‘İlmiyye*, Katar Üniversitesi, 2002.

Şelebî, Ahmed, *Ebû ‘Alî el-Fârisî ve eseruhu fî’l-kırâât*, Dâru’l-Matbû‘âti’l-Hadîse, Cidde, 1989.

Şenkîfî, Muhammed el-Emîn, *Edvâu’l-beyân fî idâhi’l-Kur’ân bi’l-Kur’ân*, Âlemu’l-Kütüb, Beyrut, 1999.

Şentemerî, Yûsuf b. Suleyman b. İsa, *en-Nuket fî tefsîri Kitabi Sîbeveyh*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye Beyrut, t.s.

Şevkânî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Alî, *Fethu’l-kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk, 1979.

Şevkânî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Alî, *İrşâdu’l-fuhûl ilâ tahkîki’l-hak min ‘ilmi’l-usûl*, thk. Ahmed İnaye, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Dimaşk, 1999.

Şûbâsî, Şerîf, *Le tahyâ’l-‘Arabiyye yeskut Sîbeveyh*, Muessesetu Hendâvî, İngiltere, 2017.

Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. ‘Abdullâh et-Turkî, Dâru Hicr, Kahire, 2001.

Tabersî, Ebû ‘Alî Emînuddîn (Emînu’l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen, *Mecma’u’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, Dâru’l-‘Ulûm, Beyrut, 2004.

Tantâvî, Muhammed, *Neş’etu’n-nahv ve tarihu eşheri’n-nuhât*, İhyâu’t-Turâsi’l-İslâmî, Kuveyt, 2005.

Tarafe ('Amr) b. el-'Abd, *Divânu Tarafe*, thk. Mehdî Muhammed Nâsirüddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafâ, *Miftâhu's-se'âde*, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut, 1985.

Tebri'zî Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. 'Alî b. Muhammed el-Hatîb, *Şerhu Dîvânî'l-hamâse*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, t.s.

Teymî, Muhammed b. Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sezgin, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1969.

Tirmizî Ebû İ'sâ Muhammed b. İ'sâ b. Sevre (Yezîd), *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetu'l-Babî, Mısır, 1975.

Topuzoğlu, Revfik Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, İstanbul, 1997.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, t.s.

Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn 'Abdullâh b. el-Huseyn b. 'Abdillâh el-Ukberî el-Ezecî el-Bağdâdî, *et-Tibyân fî İ'râbu'l-Kur'ân*, Tah. Muhammed 'Alî el-Becâvî, İhyâu'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1976.

-----, *İmlâu mâ menne bihi'r-Rahmân min vucûhi'l-i'râb ve'l-kırâât fî cemî'i'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1972

-----, *İ'râbu'l-Hadîsi'n-Nebevî*, thk. 'Abdulilah, Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabiyye, Dimaşk, 1987.

Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *Şerhu Metni'l-Ecrûmiyye*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 2005.

Uysal, Muhittin, "Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişad Mes'elesi", *Marife Dergisi*, sayı: 1, yıl: 2006.

Ûzûn, Zekeriya, *Cinâyetu Sîbeveyh: er-Rafdu't-tâm lime fî'n-nahvi min evhâm*, Beyrut, 2002.

Vâhîdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-Basît fî tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-M'arife, Beyrut, 1999.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. 'Abdirrezzâk, *Tâcu'l-'arûs*, Dâru'l-Hidâye, Libya, t.s.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, Tah. 'Abdülcelîl 'Abduh Şelebî, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1988.

Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî, *el-Lamât fî'l-luğa*, thk. Mâzin Mubârek, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1985.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Turkmânî *el-Muštebih fî'r-ricâl, esmâihim ve ensâbihim*, thk. 'Alî el-Beccâvî, Dâru'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Dımaşk, Beyrut, 1962.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed et-Turkmânî, *Ma'rifetu'l-kurrâi'l-kibâr*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1997.

Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Omer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Musteksâ fî emsâli'l-'Arab*, Dâru'l-Meârif, Mısır, t.s.

-----, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-Tenzîl* Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, t.s.

Zerkeşî, Ebû 'Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. 'Abdillâh et-Turkî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed İbrâhîm, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1957.

Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. 'Abdillâh b. Mezhic Zubeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn* thk. Muhammed İbrâhîm, Dâr'ul-Me'arif, Kahire, 1984.

Zurkânî, Muhammed 'Abdulazîm, *Menâhilu'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Osman, Kahire, 1999.